КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ВИПУСК 102

(ЧАСТИНА І)

КИЇВ – 2011

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 102. Частина I (у двох частинах).
К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2011. – 299 с.

У збірнику представлені наукові статті за результатами Другої міжнародної конференції «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика», яка відбулась 18 березня 2011року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за сприяння Представництва ГУАМ, Центру інформації та документації НАТО, Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інституту зовнішньої політики, Дипломатичної академії України при МЗС України, Інституту євроатлантичного співробітництва.

Редакційна колегія:

Копійка В.В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р.екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

© **Інститут міжнародних відносин, 2011.**

Губерський Л.В.*

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ ДРУГОЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ І ПРАКТИКА»

Від імені Київського національного університету імені Тараса Шевченка вітаю Вас – представників дипломатичної, політичної, наукової, освітянської та суспільної сфери України і зарубіжних гостей на Другій міжнародній конференції «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика», яка є логічним продовженням міжнародних дискусій щодо нових трендів цивілізаційного розвитку, які спричинили актуалізацію проблем глобальної безпеки у контексті використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Про значущість конференції свідчить той факт, що відбувається вона за сприяння Представництва ГУАМ, Центру інформації і документації НАТО,Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, Інституту євроатлантичного співробітництва та інших державних, неурядових та науково-дослідних установ України.

Науковий форум є гарною нагодою осмислити та проаналізувати стратегії міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки, які впливають на формування нової системи підтримання міжнародного миру і сталого розвитку, на доктрини безпеки та оборони держав, на функціонування механізмів протидії інформаційним загрозам та з урахуванням сучасних реалій науково обґрунтувати і окреслити перспективи глобального розвитку.

Сьогоднішня наукова подія – факт непересічний. Актуальність питань, які обговорюватимуться під час конференції є очевидною. Такі теми, як суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, радикальні зміни у поведінці акторів міжнародних відносин, трансформація самої сутності проблеми безпеки після закінчення «холодної війни» і розпаду біполярної світової системи, концептуальний перегляд принципів функціонування міжнародних та національних інститутів, які відповідають за безпеку, а також нові доктрини міжнародної безпеки, інформаційна складова стратегій національної безпеки, є пріоритетом діяльності міжнародних безпекових організацій, національних урядів, зовнішньополітичних відомств, неурядових асоціацій.

До нових реалій сучасності відносять й якісно нову архітектуру системи міжнародної безпеки під впливом спрямованого використання інформаційно-комунікаційних технологій задля досягнення переваг у військовій чи політичній сферах; маніпулювання; викривлення інформаційної реальності; деструктивного використання соціальних комунікацій; невизначеності правового поля інформаційної безпеки; інформаційного тероризму. Інформаційна безпека належить до тих різновидів безпеки, де національний й

* Ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, доктор філософських наук, професор, Надзвичайний і Повноважний Посол України

© Губерський Л.В., 2011

інтернаціональний моменти нерозривно пов'язані між собою, оскільки йдеться про той різновид національної безпеки, який водночас є суто національним й відносно наднаціональним за своїм змістовним наповненням й за своїми формами, забезпечуючи таким чином самозбереження нації та її прогресивний розвиток на шляхах розвитку інформаційного довкілля у його глобальному контексті.

Широке поле загроз формують разюча нерівномірність світового розвитку, політична і безпекова нестабільність, масштабний виклик тероризму, рецидиви силового мислення часів «холодної війни». У площині можливостей постають міжнародні об'єднавчі процеси, глобальне поширення принципів демократії, вдосконалення норм економічної кооперації, інтегральне усвідомлення світовою спільнотою відповідальності за соціальні, гуманітарні та екологічні проблеми планети.

Політика України у сфері міжнародної інформаційної безпеки вирізняється достатньо високою активністю й системністю, про що свідчать зовнішньополітичні ініціативи нашої держави, пропозиції, які вона вносить на форумах ООН та ЮНЕСКО. Ключове значення має офіційне визнання того очевидного факту, що інформаційні технології й засоби потенційно можуть бути використані як з метою забезпечення міжнародної стабільності й безпеки, так і з метою протилежною, спрямованою на примноження загроз і викликів.

Концепт інформаційної безпеки для України розкривається через стратегії її існування як суверенної та стабільної держави, а також через розробку та впровадження цілеспрямованої системної політики захисту національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх інформаційних загроз.

Фахові дискусії сприятимуть поглибленню плідного діалогу між представниками міжнародних організацій, дипломатичного корпусу та науковців, оскільки міжнародне співтовариство на рівні універсальних міжнародних інституцій визнало факт подвійного використання інформаційно-комсунікаційних технологій, тобто необхідність попередження неконтрольованого поширення інформаційних озброєнь і врегулювання питань обмеження військового застосування досягнень науки й техніки у міжнародно-правових документах.

Проведення Другої міжнародної конференції «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика» в стінах Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка є свідченням високого авторитету навчального закладу, який активно співпрацює з міжнародними організаціями задля вирішення безпекових проблем міжнародної спільноти.

Щиро сподіваюсь, що обмін досвідом, досягненнями та знаннями в галузі міжнародного безпекового, гуманітарно-правового, культурного, науково-освітнього, інтелектуального та інформаційного співробітництва сприятиме мобілізації зусиль у досягненні поставлених цілей.

Бажаю всім успіхів у цій благородній справі.

Рижков М.М.*

СТРАТЕГІЇ СТРИМУВАННЯ У ЗОВНІШНІЙ ТА БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ США

В статье рассматриваются концептуальные подходы к главным стратегиям США в XXI ст., анализируются стратегии в сфере внешней политики и политики безопасности Администраций Б. Клинтона, Дж. Буша-младшего и Б. Обамы в контексте трансформации системы международных отношений, характеризуется международное сотрудничество США с союзниками и третьими странами в сфере международной безопасности.

Ключевые слова: главные стратегии, США, Администрации Б. Клинтона, Дж. Буша-младшего и Б. Обамы, национальная безопасность

У статті розглядаються концептуальні підходи до головних стратегій США у XXI ст., аналізуються зовнішні та безпекові стратегії Адміністрацій Б. Клінтона, Дж. Буша-молодшого та Б. Обами у контексті трансформацій системи міжнародних відносин, характеризується міжнародне співробітництво США з союзниками та третіми країнами у сфері національної безпеки.

Ключові слова: головні стратегії, США, Адміністрації Б. Клінтона, Дж. Буша-молодшого та Б. Обами, національна безпека

The article deals with the conceptual approaches to the US main strategies in the 21st century. The author analyses foreign and security strategies worked out by the Administrations of B. Clinton, G. Bush Jr. and B. Obama while system of international relations transforming, and characterizes international cooperation of the USA with allies and «third countries» in the international security sphere.

Key words: main strategies, USA, Administrations of B. Clinton, G. Bush Jr. and B. Obama, national security.

В оцінках головних стратегій США до приходу Дж. Буша в Білий дім досить часто можна помітити жорстку критику, що була узагальнена в монографії Е.Креймера «Великі дебати». Він робить це у таким спосіб: «Тепер вже стало труїзмом, що у нас відсутній консенсус стосовно головної стратегії. Відбуваються жваві дебати, але відсутні видимі фаворити як серед зовнішньополітичних еліт, так і серед загальної публіки, хоча кожен, здається, міг би посприяти адміністрації Клінтона. Виходячи з тону дискусії, надто багато зосереджено на специфічних виборах, що мають швидко бути реалізовані. Існують нарікання на те, що Сполучені Штати пливуть за течією, не мають стратегії, розігруючи поведінку в кожній кризі, що відбувається. Дехто вважає, що США можуть впасти жертвою «владної самовпевненості». Для інших Сполучені Штати – винятково примирливі

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Рижков М.М., 2011

стосовно інших держав. Деякі оглядачі прогнозують на основі прискорення американської винятковості й, згідно з незаперечними законами природи, появу антитези, або нової великої держави, або ворожого альянсу. Чимало таких, що попереджають про перенапругу, імперську чи іншу, наслідком якої стане вичерпаність, поетапна чи інша. Ці дебати відбувалися переважно у 1990-ті, показавши ознаки триваючого одужання, щонайменше, в новому десятилітті. Ще один аспект відсутності головної стратегії є особливо очевидним тим, хто працює в міністерстві оборони. Незважаючи на номінальну зв'язаність Національної військової стратегії і Національної стратегії безпеки адміністрації Клінтона, військовий істеблішмент та адміністрація, схоже, не дотримуються однакових поглядів. Пріоритетними показниками цього розколу є поточні загострення в питаннях, які становлять життєвий інтерес, а також стосовно того, що виправдовує застосування воєнної сили» [1, с.2].

Далі він подає найбільш суттєві елементи головної стратегії:

1. Визначення цілей для США.
2. План використання американської сили для просування цих цілей.
3. Справжній головній стратегії мають бути властиві глобальний погляд (включаючи концепцію функціонування міжнародної політики і сподівань на майбутнє) та образ того, якою є роль Америки у світі або має бути.
4. Головна стратегія має грунтуватися винятково на прагматичних засадах.
5. Головна стратегія має бути більш загальною – переважно стратегічною концепцією.

Відтак, напередодні приходу Дж.Буша до влади, в країні створилася ситуація, за якої переважна більшість аналітиків критично оцінювала міжнародно-політичну стратегію адміністрації Б.Клінтона як ситуативну, позбавлену фундаментальних ознак справді головних стратегій. Не зовсім погоджуючись з такою оцінкою, автор робить це з тієї причини, що Національна стратегія безпеки 1993 року, в основу якої було покладено мету розширення - за активного сприяння Сполучених Штатів - демократичної спільноти націй через включення до неї недавніх сателітів Радянського Союзу із Східної Європи, має достатні підстави називатися предтечею справді головної. Вона набула нових ознак внаслідок приходу до влади Дж.Буша та під впливом терористичних актів 11 вересня 2001 року, які сколихнули прихильників обмеженого ізоляціонізму, показавши неможливість такого підходу для єдиної глобальної держави світу.

Ми спеціально розглянемо Стратегію національної безпеки, прийняту адміністрацією Дж.Буша 2002 року, в тексті дисертації. На разі ж подамо базовий висновок про її повну відповідність критеріям, які запропонував Е.Креймер. Чітко визначені цілі: демократизація міжнародної системи через демократизаційний вплив на держави, чиї політичні системи викликають сумнів з цього погляду, а також подолання міжнародного тероризму як одного з базових чинників дестабілізації міжнародних відносин і завдання шкоди національним інтересам Сполучених Штатів. Передбачено масштабне використання всього комплексу американської могутності, включаючи військову сферу, для досягнення поставлених цілей. Окреслено прагматичний підхід, який полягає в тому, що застосовані механізми мають стабілізувати ситуацію у світі та забезпечити подальший розвиток американської політичної системи і економічний поступ. Врешті, Стратегія містить ознаки концепції, оскільки розробка конкретних механізмів реалізації є компетенцією відповідних інститутів влади, починаючи від Ради національної безпеки, Державного департаменту, міністерства оборони і завершуючи спеціальними службами держави. Повною мірою це стосується й відповідного документу РНБ, прийнятого навесні 2006 року.

У своєму вступному слові на презентації нової Стратегії національної безпеки США Дж.Буш-молодший 16 березня 2006 року зазначив: «Америка перебуває у стані війни. Ця стратегія національної безпеки воєнного часу спричинена серйозним викликом, перед яким ми опинилися – піднесенням тероризму, збурюваного агресивною ідеологією ненависті і вбивства, що повною мірою проявилася для американського народу 11 вересня 2001 року. Ця стратегія відображає наш урочистий обов'язок: захистити безпеку американського народу».

Інші ключові елементи Стратегії – захист свободи, демократії і людської гідності у всьому світі; просування свободи як альтернативи тиранії і відчаю; недопущення розповсюдження небезпечних озброєнь; стабільні та кооперативні відносини з головними потугами світу; підтримка економічного розвитку з наголосом на відповідних зусиллях щодо сприяння реформам і результативності.

Основними засобами її реалізації названо відмову від ізоляціонізму і протекціонізму як таких, що ведуть тільки до наростання викликів і втрати можливостей; курс на лідерство як альтернативу ізоляціонізмові; реалізація такої мети, як вільна і чесна торгівля та відкриті ринки на противагу протекціонізмові; формування нового світу; вплив на події замість слідування за ними.

У контексті авторського дослідження суттєве значення відводимо словам 43-го президента США про те, що обрана нова Стратегія вписується у велику традицію американської зовнішньої політики, зокрема, тієї, яку здійснювали Гаррі Трумен і Рональд Рейган, – ідеалістичну стосовно національних цілей і реалістичну щодо засобів їхньої реалізації.

У повній відповідності з іншими інтервенціоністськими стратегіями США повоєнної епохи, стратегія передбачає підтримування і нарощування національної могутності, збереження і зміцнення збройної сили на основі економічного процвітання і демократії, міцних союзів, дружби, міжнародних інститутів, що допомагають розвивати демократію, процвітання і мир як спільну мету.

Відтак, наріжним каменем Стратегії окреслено: сприяння свободі, справедливості і людській гідності, до чого веде весь комплекс міжнародно-політичної діяльності, спрямованої на покінчення з тиранією, підтримування ефективних демократій, поширення процвітання шляхом вільної і чесної торгівлі та мудрої стратегії розвитку, становлення вільного врядування на засадах підзвітності народам, ефективного управління територіями та відповідності благополуччю громадян, забезпечення міжнародного миру і стабільності через верховенство свободи і глобальне лідерство Америки.

Такий фундаментальний підхід базується на концепції критичної геополітики, оскільки у першу чергу включає в себе використання всіх відомих форм американського впливу з метою зміни політичних та економічних систем у державах, на які він спрямовується. При цьому застосування воєнної сили також здійснюється не для територіальних завоювань, а з тією ж метою, що полягає у силовому примусі до демократизації. Тим самим такий концепт виразно відрізняється від позиції «батьків-засновників» Америки як цілями і способами їхнього досягнення, так і ставленням до ролі європейських союзників США. Так, у своєму популярному історичному прощальному зверненні перший президент США Джордж Вашингтон безумовно заперечував пов'язування миру та процвітання Сполучених Штатів з долею Європи. Дж.Буш, котрий став президентом майже через двісті років потому, щоправда, також стверджував, що вільна торгівля та комерція мають заохочуватися, але, на відміну від Дж.Вашингтона, політичні зв'язки називав небезпечними, закликаючи уникати постійних політичних союзів. Логічне обґрунтування настанов Дж. Вашингтона у цілісному вимірі виглядає повністю протилежним текстові згаданої на початку розділу Стратегії національної безпеки США від 16 березня 2006 року.

Адаптація існуючих і розробка нових головних стратегій зовнішньої політики з кожним днем, що віддаляє нас від розпаду Радянського Союзу, посідає дедалі вагоміше місце у діяльності політикуму і експертів Сполучених Штатів Америки. Завершення «холодної війни» ультимативно обумовило пошук нових фундаментальних підходів, які могли б бути покладені в основу міжнародно-політичного курсу єдиної глобальної держави сучасності. Новий виток пошуків у цьому напрямі розгорнувся після трагічних подій 11 вересня 2001 року. Якщо під час президентської кампанії 2000 року і одразу з приходом до влади (січень 2001 р.) Джорджа Буша-молодшого американська адміністрація перебувала у стані невизначеності в цьому питанні, то терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні спричинили реставрацію ідеї «нового світового порядку», що її спробував адаптувати до постбіполярного світу батько нинішнього президента США.

«Вояжем навколо батька» назвав таку ситуацію один із творців неоконсерватизму – Джон Подгорець у своїй монографії «Країна Буша» [2, с.27]. Нагадавши, що в Америці вже був один випадок президентств батька і сина (Харрісони, відповідно в 1841 і 1889-1893 рр.), він проводить умовну аналогію з сучасною ситуацією у тому сенсі, що «інший син», Бенджамін Харрісон, привів країну до глибокої економічної депресії наприкінці 19-го століття.

«Мозкові центри» неоконсервативного характеру запропонували оновлене бачення такого порядку, виходячи з того, що основою для нього могло б стати заснування міжнародної коаліції на чолі зі Сполученими Штатами для розв'язання проблем Перської затоки як «джерела міжнародного тероризму». Перебуваючи в «тіні» свого батька, Буш-молодший у своїй передвиборній книзі написав, що головною помилкою батька на президентських вборах 1992 року був «дозвіл» своїм суперникам «визначити» його президентство, водночас подавши свій власний підхід: «Під час кампанії 1988 року мій батько зміг самовизначитися. У 1992 році його визначили Білл Клінтон, Росс Перо і Пет Б'юкенен… Я переконаний у тому, що об'єктивна історія судитиме про його президентство значно м'якше, ніж це було зроблено під час передвиборної кампанії 1992 року» [2, с.184]. Разом з тим, команда Буша-молодшого не ризикнула розігрувати в президентській кампанії ідею повторення і/чи продовження курсу Буша-старшого. Взірцем для наслідування було названо Роналда Рейгана. І саме цьому була по суті присвячена цитована вище передвиборна книга.

Ідея «нового світового порядку» ніби «зависає» ще й тому, що американська неоконсервативна школа політології міжнародних відносин так і не зуміла дати чітке, зрозуміле і адаптивне тлумачення «нового світового порядку» в розумінні Буша-старшого, щораз збиваючись в русло неоімперіалізму. Висунута паралельно концепція американського лідерства в багатосторонній коаліції також зазнала гострої критики всередині країни, у тому числі з боку республіканців, стурбованих тим, що нова адміністрація США надто тісно прив'язує національні інтереси і безпеку до багатосторонності, зокрема, в рамках ООН. Зі свого боку, ліберали і прогресисти стверджували, що сам концепт нового світового порядку неминуче стимулює воєнні акції як основний принцип захисту національної безпеки, що, однак, зовсім не вписується у постбіполярну систему міжнародних відносин [3, с.1].

Таким чином, Буш-молодший прийшов до влади без чіткого бачення власної великої стратегії як всередині країни, так і на міжнародній арені. Натомість була обрана досить розмита теза «продовжити курс» Рейгана в економіці (обіцянка Буша не підвищувати податки) [4, с.185] і актуалізувати ідею багатосторонньої коаліції на чолі з Америкою, що нагадувало експертам велику стратегію, яку запропонувала Клінтонові державний секретар

в його адміністрації М. Олбрайт під назвою «догматична багатосторонність». Її суть, як відомо фахівцям, полягала в «конструктивній задіяності», котра передбачала посилення спільних дипломатичних акцій і, особливо, економічних зв'язків, полегшених глобалізацією [5, с.1]. Відтак, малося на увазі робити ставку на дипломатію і економіку як ключові механізми досягнення стабільності, миру і безпеки. Паралельно 1990-ті роки визначали в рамках великої стратегії «гуманітарних інтервенцій», що практично проявила себе в акціях у Сомалі (Буш-старший) і в Боснії, Косово та Гаїті (Клінтон).

Аби виглядати іншим, Буш-молодший ще під час президентської кампанії обіцяє гнучку і зрозумілу зовнішню політику, котра більшою мірою відображатиме ідею захисту національних інтересів США як основи зовнішньої політики і дипломатії, зовнішньоекономічної діяльності і міжнародної торгівлі. Але вже перші дії нового президента на чолі адміністрації США показали, що вона, де-факто, вирішила стати на шлях «антибагатосторонності», оскільки передбачалося безумовне американське лідерство у розробці, прийнятті та реалізації міжнародно-політичних рішень.

Події 11 вересня 2001 року «допомогли» Білому домові чіткіше визначити свою велику стратегію через покладення в її основу боротьби з міжнародним тероризмом, превентивних воєн, агресивної односторонності за такої обов'язкової умови, як незаперечна перевага Америки у воєнній сфері. Відтак, насправді була здійснена спроба «реставрації» рейганівської великої стратегії знищення комунізму та його втілення в особі Радянського Союзу як «імперії зла». Звичайно, формальні об'єкти знищення та відповідні пріоритети були адаптовані до посткомуністичної епохи, але суті це серйозно не змінювало. Приміром, місце СРСР було віддано так званим «державам-паріям» як розсадникам тероризму, джерелам наркотиків та інших загроз людській цивілізації, від яких врятувати її може тільки могутня Америка.

Пріоритети міжнародно-політичної діяльності, традиційно визначені в рамках всіх великих стратегій США у парадигмі забезпечення національних інтересів США, грунтувалися на працях неоконсервативних ідеологів і політологів. Беручи витоки в давніх працях В.Ліппмана про союзи і альянси у зовнішній політиці [6], вони актуалізуються і адаптуються до позицій сучасності авторами монографій «До однополюсного світу» Ч.Краутхеммером [7] і «Свобода від страху» Д.Кеннеді [8], відомим політиком і дослідником Р.Золіком [9], на той час доктором політичних наук та майбутнім помічником президента з питань національної безпеки і державним секретарем К.Райс [10] тощо.

Інтервенціоністська, наступальна і амбітна велика стратегія першого терміну президентства Буша-молодшого більше відома під назвою «Доктрини Буша». Війна в Іраку розширила коло її критиків. На правому крилі розмістилися ізоляціоністи, а на лівому – прогресисти, але вони єдині у загальному підході, оскільки визначають міжнародно-політичний курс нинішнього президента США як імперіалістичний. Повну підтримку і схвалення, якщо не брати до уваги адміністрацію, він мав в таборі неоконсерваторів. Але й вони виглядають критичними, бо вважають практичні дії президента своєї країни у справі реалізації великої стратегії недостатньо агресивними з погляду впровадження американської гегемонії.

І все ж центральною ідеєю критики з початком і стагнацією війни проти режиму Хусейна залишається односторонність у розробці й прийнятті рішень за подальших спроб знаходити і всіляко залучати до союзників. Тут лідирують демократична партія і ліберали.

Отже, можемо говорити, що по суті велика стратегія Буша-молодшого викристалізувалася незадовго до початку президентських виборів 2004 року. Так, зокрема, вважає президент неоконсервативного Центру безпекової політики Ф.Гаффні, котрий відверто називає дії адміністрації США такими, що «визначають незаперечний тріумф американ-

ських цінностей» [11, с.2]. Він підтверджує «спадкоємність» великої стратегії Буша-молодшого у сенсі походження від стратегічних позицій Рейгана за його першого президентства, наголошуючи, що у такий спосіб 43-му президентові США вдалося «втілити моральні цінності американської безпекової політики на засадах і в обсягах, незнаних від часу першого терміна Рейгана». Ключовими виконавцями великої стратегії Буша-молодшого Гаффні визначив Д.Рамсфілда, Д.Чейні, Е.Абрамса, П.Волфовітца і Полу Добрянську. Зазначимо, що йдеться про творців і засновників «Проекту за новий американський вік» (ПНАВ).

Впадає в око, що від самого початку неоконсервативного руху, що припадає на другу половину 1970-х років, він пропонував базувати зовнішню політику на міцній оборонній і наступальній здатності Збройних сил, а також певних моральних цілях. «Заява про принципи», прийнята ПНАВ у 1997 році, стала своєрідною предтечею великої стратегії Буша. Вона, зокрема, закликала до «рейганістської політики, основаної на силі і моральній чистоті». За твердженням Гаффні, президент чітко визначив «остаточну (верховну) моральну цінність – свободу, вважаючи її наріжним каменем своєї стратегії, метою якої є завдання поразки ісламо-фашистським ворогам».

Маємо підстави стверджувати, що підготовка такої стратегії велася неоконсерваторами від 1970-х років, коли було створено широку мережу спеціальних «мозкових центрів» та інститутів політології, що «асоціюються з радикальною зовнішньою і військовою політикою, яка стоїть на порядку денному традиційних юдо-християнських цінностей» [12, с.2-3]. Серед них особливо значущою є активність і рольова функція Інституту релігії і демократії, Американського підприємницького інституту, Центру державної політики й етики, організації «Велич Америки» (Empower America), а також згаданого вище Центру безпекової політики. Принагідно зазначимо, що у вітчизняній політології міжнародних відносин вони мало відомі й, як наслідок, розробка великої стратегії Буша помилково приписується популярнішим «мозковим центрам», скажімо, Раді зовнішньої політики США, Фондові «Спадщина» чи Міжнародному республіканському і Національному демократичному інститутам.

Це закономірно, оскільки, як свідчить наш аналіз, ці солідні установи з «дипломатичних» причин не можуть собі дозволити твердження, притаманні означеним мало відомим не тільки в Україні неоконсервативним центрам. Приміром, закликів змінити політичні режими у Північній Кореї й Ірані, здійснити нову реформу Збройних сил і навіть «відбудувати людську здатність мислити у процесі бойових дій, які веде Америка у Четвертій світовій війні», розмістити додаткові оборонні ракетні комплекси у морі та космосі, не допускаючи, щоб була реалізована програма Франції і Німеччини створити єдину Європу як потенційну противагу американській могутності [13, с.2]. Окреслені центри та організації відверті також у своїх планах покінчити з «наростаючими» «фашистською торгівлею Китаю і його воєнною політикою», а також «внутрішнім тоталітаризмом Путіна і його агресивністю стосовно колишніх радянських республік». Кожного разу в таких судженнях і рекомендаціях присутня фундаментальна ідея – зупинити «світове поширення ісламо-фашизму» та «появу агресивно антиамериканських режимів у Латинській Америці». Наголошується з помітним задоволенням, що президент Буш частину з таких ідей включив до своєї великої стратегії, спрямованої на запобігання війні, культурному (цивілізаційному) конфлікту та недопущення зміни міжнародного режиму.

Загалом же велика стратегія Буша, за спільним визнанням американської політичної думки, спрямована на перетворення 21-го століття у ще один «американський вік». Зробити це, на думку Гаффні, можна тільки через конфронтацію з Росією і Китаєм, меншими

державами Латинської Америки, націленими на вихід з-під американської демократичної гегемонії.

Відповідне наповнення характерне для згаданої вище праці Ч.Краутхеммера [14], який трохи пізніше, тобто упродовж другої половини 1980-х – усіх 1990-х років, докладав зусиль щодо консолідації неоконсерваторів навколо ідеї нової зовнішньої політики для посткомуністичної доби. Тут слід врахувати, що розпад комуністичної системи та її ключового представника, яким був Радянський Союз, на перших порах став шоком для стратегічних планів неоконсерваторів, оскільки всі їхні заклики до агресивності мали на меті знищення «комуністичної імперії зла». З її зникненням з політичної карти світу їм довелося шукати нового ворога.

Слід брати до уваги, що у цей час рішуче активізуються неореалісти від неоконсерватизму, скажімо, Джін Кіркпатрік, яка закликала обмежити прив'язування зовнішньої політики США до національних інтересів. Зі свого боку, відомий політичний експерт Дж.Муравчик, який обстоює позицію «глобалістського» крила демократичної партії з ідеалістських засад, пропонував стати на шлях реалізації зовнішньої політики, яка б скористалася неперевершеною могутністю США для поширення демократії, вільної торгівлі і американських цінностей у світових масштабах.

Втім, для Буша і його команди таке переважно методологічне та частково ідейне протиборство з практичного погляду було другорядним, оскільки не виходило за рамки наукової дискусії. Звертати увагу доводилося переважно на вихідців з Американського підприємницького Інституту, до якого причетна родина віце-президента США Діка Чейні. Поки неоконсервативний політологічний дискурс здійснювався у контексті суперечок між ідеалістами і неореалістами, експерти, а також позбавлене методологічних обмежень прагматичне відгалуження неоконсерваторів, зайнялися виробленням форми, методів і механізмів реалізації великої стратегії нового президента. На чолі цієї групи опинилися П. Волфовітц, І.Льюіс Ліббі та З.Халілзад. На рівні політичного інстинкту вони, де-факто, протиставили свої розробки неореалістському баченню, основаному на принципах міждержавного протистояння як головного чинника захисту і реалізації національних інтересів. З їх погляду, такий підхід був абсурдним в ситуації тотальної переваги США над всіма іншими акторами міжнародної системи. Прагматикам прийшов на допомогу теоретик Краутхеммер. Як прихильник демократизаційної парадигми односторонньої глобальної політики Сполучених Штатів він, по суті, стимулював ідеї згаданої вище прагматичної трійки науковою аргументацією постулату про те, що головне для великої стратегії глобальної держави полягає в якості і темпах здійснюваних за кордоном операцій. Для нього безперечна військова перевага США була основою не стільки для традиційного попередження і стримування зовнішніх загроз, скільки для сприяння прискореному переходові нових незалежних держав до статусу ринкових демократій. Де-факто, саме Краутхеммер запропонував цілковито нову велику стратегію США, яка, з одного боку, увібрала в себе елементи ізоляціонізму та ліберального інтервенціонізму (інтернаціоналізму) як найбільш сталих основ зовнішньополітичного курсу США, а, з іншого боку, – запропонував дивовижну для багатьох дослідників суміш теорії і методології неореалізму з так званим «демократизаційним глобалізмом», який у вітчизняній політології визначено як вершину односторонньої політики адміністрації Буша.

Не відкидаючи ізоляціонізму по суті (в рамках особливостей географічного розташування США), тобто формально залишаючись в межах «Доктрини Монро», він доводить його обмеженість в умовах технологічних складових глобалізації та поширення міжнародного тероризму, який наводить на життя громадян окремих держав і світове суспільство тотальний страх.

Стосовно ліберального інтервенціонізму, тут для Краутхеммера все значно простіше. Він просто називає його політичною ідеологією демократичної партії, яка обстоює традиційну багатосторонність, незважаючи на домінуючу роль Сполучених Штатів у світовому співтоваристві націй. Відомий творець неоконсервативної ідеології переконаний, що у такий спосіб (багатосторонність) Америка обмежує можливості поширювати свободу і демократію вже самим фактом врахування інтересів, ідей і пропозицій інших учасників міжнародної системи. Такий ідеалізм, за його визначенням, вже самим прагненням запровадити верховенство права у міжнародні відносини ігнорує можливий наслідок у формі хаосу світ-системи.

Врешті, неореалізм у Краутхеммера також набуває своєрідних особливостей. За його тлумаченням, сучасний неореалізм починається тоді, коли його адепти розглядають світ таким, яким він є насправді. Замість поняття «хаос», яке є постійним у традиційному реалізмі та неореалізмі, він запроваджує своє визначення міжнародної системи як «какофонії обмежених амбіцій і розділених цінностей». Головний же його «неореалістський» постулат зводиться до повного заперечення балансу сил як форми підтримки міжнародної стабільності з огляду на відсутність відповідних претендентів на участь у ньому за умов безумовної переваги США у світ-системі. Односторонність для Краутхеммера, а відтак – і для Буша, належить до політологічних категорій, які в сучасних умовах заперечувати неможливо. Не баланс сил, а незаперечне домінування Америки, стверджує він, здатне не допустити подальшого падіння міжнародних відносин у прірву хаосу і глобальної анархії. Врешті (тут він зовсім відвертий), стверджуючи, що в сучасному світі остаточно визначилися два ключові елементи міжнародних відносин, якими є сила та інтерес.

Та було б одностороннім вже з нашого боку подавати «неореалістську» парадигму Краутхеммера винятково в рамках односторонності. Він кожного разу додає до своїх міркувань тезу про неможливість для Америки в умовах глобалізації здійснювати неоралістську політику наодинці. Адже існує інша складова американської позиції в рамках великої стратегії епохи глобалізації і глобалізму: відстоювання спільних цінностей євро-американської цивілізації. Тобто «воля і сила» та можливості США тут потрібні для реалізації ідеї «європеїзації» та «американізації» політичних систем всіх національних акторів системи міжнародних відносин як єдиного реалістичного чинника збереження стабільності і миру у світі. Як узагальнення такого «неореалізму» звучать дотичні заперечення Краутхеммером верховної ролі норм, договорів і багатосторонності як їхнього наслідку.

Переходячи до великої стратегії Буша-молодшого, зазначимо, що в її основу покладено одну з ключових ідей Краутхеммера: демократизаційний глобалізм. Тобто, для 43-го президента США головними у всьому наборі постулатів цього дослідника міжнародних систем виступають не сила і влада, а вищі людські цінності, зокрема, свобода як вирішальна спонука цивілізаційного поступу. В цьому сенсі Буш мав би виглядати продовжувачем і практичним виконавцем філософських ідей великих європейських і американських мислителів різних історичних епох. Своєрідне розуміння сили (могутності) полягає у цьому випадку в постулаті про те, що вона потрібна не для завоювань і територіальних розширень в рамках класичної геополітики, а для поширення демократичних свобод у світовому вимірі. Демократизаційний глобалізм у такому сенсі покликаний розглядати неореалістський принцип верховенства сили як політично привабливий для всіх народів і суспільств. Поширення демократії для Буша в рамках політологічної парадигми Краутхеммера є водночас метою і засобом, що нерідко призводить до плутанини в оцінках великої стратегії першої американської адміністрації 21-го століття.

Безсумнівним пріоритетом великої стратегії Буша-молодшого виступає повсюдна підтримка демократичних змін і перетворень, яка має свої обмеження в рамках винятково стратегічних потреб американської держави. Готовність адміністрації проливати кров американських солдатів, за Бушем, виправдана тільки тоді, коли без цього неможливо стримати ворога від завдання такого удару по Америці і світовому демократичному поступові, який може бути непоправним.

Для України як держави, яка перебуває на етапі становлення і розвитку власної зовнішньополітичної стратегії, дуже важливо враховувати окреслені нами постулати Краутхеммера, високою мірою запроваджені у велику стратегію Буша. Найважливішим поміж них бачиться заперечення тоталітаризму та попередження можливості його розростання у загрозу світовій стабільності та поступові демократії. Саме в цьому сенсі сьогоднішні американські неоконсерватори в рамках зазначеного вище оновленого неореалізму досить часто подають перспективу розвитку політичної системи і міжнародних амбіцій Російської Федерації.

Але кожного разу на перше місце виноситься загроза арабо-ісламського тоталітаризму, а звідси – й ідея визволення арабських народів з-під політико-ідеологічного «гніту» місцевих режимів. При цьому потенційні наслідки такої боротьби американців часто-густо прирівнюються до тих, що сталися внаслідок завдання поразки німецькому нацизмові і японському мілітаризмові під час Другої світової війни. Американців переконують у тому, що «анти американізм» ісламських фундаменталістів близький до «анти американізму» нацистів і японських агресорів. За словами Краутхеммера, як і у випадку з «Німеччиною і Японією те, що ми робимо, є гігантською справою… Це війна, а у війні арешти вбивць – це прекрасно. Але ви виграєте не просто захопленням території, а залишенням чогось після себе» [15]. Ніби продовження Джордж Буш-молодший, презентуючи нову Стратегію національної безпеки США навесні 2006 року, розпочав словами про те, що «Америка перебуває у стані війни».

11 вересня 2001 року для таких неореалістів не є ні кінцем старої, ні початком нової історії. Це всього лише історичний поворот, що знаменується запереченням основної парадигми міжнародних відносин 20-го століття, базованої на радикальних політичних ідеологіях і наявності непримиренних ворогів суспільної демократії і відкритим ринковим відносинам. За великим рахунком, «неореалістська» велика стратегія адміністрації США, яка перебуває при владі у перші вісім років 21-го століття, фокусується на протидії арабо-ісламському тоталітаризмові. Але стратегічно значущими розглядаються також перспективи надмірного піднесення Китаю, демографічного колапсу Європи і (меншою мірою) становлення та зміцнення авторитарного режиму в Росії зі спробою відтворення єдиного імперського простору на пострадянських теренах. Немає достатніх підстав і аргументів для того, щоб стверджувати, що можлива перемога демократичної партії на президентських виборах 2008 року спричиниться до рішучих змін у великій стратегії США. Адже близьким за своєю суттю до неореалістського (за Краутхеммером) бачення великої стратегії є так званий «прогресивний інтернаціоналізм», розробником якого став також мало відомий і практично не представлений в українській міжнародно-політичній думці Інститут прогресивної політики, що діє в рамках опіки з боку Національної демократичної фундації. Будучи «мозковим центром» Ради демократичного лідерства, він пропонує так званий «третій шлях» реалізації великої стратегії США, що мав би враховувати позиції лівого, центристського і правого спектру американського політикуму. За очевидної схожості з неоконсерватизмом та високим рівнем використання адміністрацією США, він має і свої особливості. Перша серед них полягає в тому, що, як і «холодна війна», нинішнє протис-

тояння сил демократії і тоталітаризму триватиме десятиліттями [16]. На цьому аналогії з епохою системного протистояння соціалізму і капіталізму не вичерпуються. Приміром, війна з режимом Хусейна, яку Інститут обґрунтовував і, відповідно, підтримував, тлумачиться як вимушена внаслідок невдачі політики стримування. Оскільки іракський режим підривав колективну безпеку і спричиняв деградацію міжнародних відносин аналогічно до того, як це свого часу робили держави радянського блоку, він мав бути ліквідований.

Радикалізм розробок Інституту не викликає сумнівів хоча б з огляду на різкі закиди на адресу адміністрації Буша, яка, на погляд «прогресистів», не надто амбітна і позбавлена потрібної уяви про реальну ситуацію і загрози світовій стабільності. З іншого боку, привертає до себе увагу така особливість позиції представників Інституту, що працюють на демократичну партію, як заперечення доцільності ракетної оборонної системи США як базового інструменту забезпечення національних інтересів.

Чи не вирішальною відмінністю «прогресивного» демократичного глобалізму слід вважати певну орієнтацію на багатосторонність як ключовий інструмент. Тільки у такий спосіб, вважають експерти Інституту, можна використати американську могутність для реформування ООН, міжнародних валютно-фінансових інституцій та СОТ. Лише в разі невдачі дипломатичних зусиль, доцільним, на їхню думку, є використання потенціалу Збройних сил США. Згідно з доповідями цього дослідницького центру, тільки «прогресивний інтернаціоналізм» спроможний узгодити позиції правих прихильників неоімперіалізму та лівих прибічників повного невтручання у світові справи. Так, зокрема, вважає президент Інституту прогресивної політики В.Маршалл.

Але це має бути не так званий «беззубий» (пасивний) інтервенціонізм, що ставить під питання консенсус між американськими союзниками і веде до хаосу у відносинах між ними. Такий інтервенціонізм «прогресивного» ґатунку мусить орієнтуватися на виявлення реальних ворогів і конфліктів та їх рішуче подолання.

Вочевидь сутнісною ознакою такої версії великої стратегії США виступають заперечення антиглобалістської парадигми і неприйняття антиглобалістів. Цікавим нам видається пояснення, до якого вони вдаються при цьому: мовляв, антиглобалізм прирікає країни, які розвиваються, на міжнародну ізоляцію, а їхні народи – на довічну бідність. За такого підходу напрошується логічне продовження у формі цілковитого заперечення західного протекціонізму стосовно держав «третього світу».

Прогнозуючи поки що гіпотетичний міжнародно-політичний курс демократичної адміністрації у разі перемоги на виборах 2008 року, слід брати до уваги наявність у лавах партії демократів «ліберальних яструбів», на думку яких слід відмовитися від курсу на обмеження бюджету Пентагону та стати на шлях воєнних втручань у різних регіонах планети.

Особливий підхід до формулювання головної стратегії США належить прибічникам так званого «ліберального реалізму», серед яких вирізняються Г.Ікенберрі та Ч.Купчан. У статті на цю тему [17] вони наголошують, що Сполучені Штати фактично втрачають статус світового гегемона внаслідок односторонності, яку сповідує адміністрація Буша. Його головна стратегія, з їхнього погляду, помилкова, оскільки в її основі неоконсервативна ідея, взята на «озброєння» від 1979 року, про міжнародну систему як побічний продукт американського верховенства. Виходячи з того, що американська військова перевага та безсумнівне лідерство в технологічній сфері є гарантією збереження домінуючої ролі в умовах однополярності, адміністрація США бачить нинішню міжнародну систему в рамках винятково свого верховенства, не помічаючи таких її вад, як розмежування і безладдя, виклики американській однополярності, руйнівні економічні протистояння, міжнародний тероризм і порушення принципів нерозповсюдження зброї масового ураження.

На противагу такому підходові влади дослідники й пропонують головну стратегію на засадах ліберального реалізму, яка б базувалася на таких концептуальних складових:

Реставрація багатосторонності, дотримання норм міжнародного права, реальна відданість вільній торгівлі, сприяння інтегруванню новостворюваних центрів сили на правових принципах.

Комплексний підхід як форма одержання вигод від американського гегемонізму.

Не заглиблюючись у саме поняття «реалізму», Ікенберрі та Купчан різко критикують зовнішню політику Буша за одновимірне світосприйняття в чорно-білих тонах, що спричиняється до розбалансування міжнародної системи. Пропонуючи натомість застосування «м'якої сили» і дипломатичних механізмів як засобів легітимації ефективного американського лідерства, вони вже з суто неоконсервативних позицій аргументують свої висновки та пропозиції тим, що інакше Сполучені Штати втратять здатність впливати на плани і дії міжнародного співтовариства націй та визначати форми й механізми майбутнього керованого світового порядку. Орієнтація винятково на воєнне домінування, врешті-решт, на їхню думку, може стати самоціллю без видимих здобутків для американської нації і суспільства.

Автори парадигми ліберального реалізму виходять у своїх оцінках з того, що за нинішнього підходу до розробки й реалізації головної стратегії вже в ближчі десятиліття американське верховенство відійде в минуле під тиском нових центрів сили. До них вони відносять Євросоюз, Китай, Бразилію, Індію та, можливо, Японію. При цьому Росія виноситься за ці рамки без особливих пояснень. З метою убезпечення американських національних інтересів від згубних впливів односторонності Ікенберрі і Купчан пропонують налагоджувати кооперативне партнерство з цими державами та інтеграційним формуванням. Метою оновленої зовнішньої політики США вони бачать становлення міжнародної системи, в якій союзники діятимуть так, як це прийнято серед акціонерів великих корпорацій.

Стосовно міжнародного тероризму їхня позиція також особлива у сенсі «надмірностей», які йдуть від нинішньої головної стратегії США. Чорно-біла картина світу, взята на озброєння офіційним Вашингтоном після трагедії 11 вересня 2001 року, не поділяється більшістю світового співтовариства націй, що означає перспективу самотності Америки у майбутній міжнародній системі. Зосередившись на подоланні арабо-ісламського тоталітаризму і екстремізму, адміністрація Буша не помічає інших стратегічно важливих аспектів світової політики, що базуються на міжнародному праві, відповідних нормах, затверджених у міждержавних договорах і багатосторонніх домовленостях.

Тим часом, ліберальні реалісти, пропонуючи повернутися до ліберального інтернаціоналізму епохи антигітлерівської коаліції, додають до списку пріоритетів проблему захисту навколишнього середовища. Екологічна проблематика для них не просто значуща, а першочергова у загальній системі ціннісних координат. У цьому сенсі зовнішня політика адміністрації Буша видається їм такою, що веде країну до маргінального курсу і відповідного місця у майбутній світ-системі. Уникнути такої ситуації, на їхню думку, неможливо поза рамками діяльності, базованої на правилах та інститутах міжнародної системи як цілісної інфраструктури. Врешті, навіть вільна торгівля як складова головної стратегії оцінюється ними негативно у поданні Буша та його команди, оскільки практично нічого не робиться для захисту інтересів американських трудящих, які зазнають втрат від глобалізації.

Кліффорд Купчан подає специфічне визначення демократизаційної складової у великій стратегії США як віце-президент помірковано консервативного дослідницького

Центру імені Ніксона [18]. Він презентує своє бачення нової головної стратегії демократичної партії, що, на його погляд, може повернути її і власне Америку в сприятливе русло співробітництва з міжнародною спільнотою. Це, за його словами, може реанімувати активність демократів, які дещо розгубилися внаслідок гуманітарних акцій в Сомалі, де вони вдалися до віджилих підходів минулого, не зумівши належним чином скористатися велетенською могутністю Америки.

Як і Ч.Купчан та Г.Ікенберрі, він обстоює власний варіант реалістської парадигми. Його суть у тому, що саме реалізм диктує врахування у головній стратегії США того факту, що сучасний міжнародний порядок останніх кількох десятиліть позначений безпрецедентною однополярністю Америки. Такий підхід, за його висновком, «нормативно сприятливий і емпірично неминучий». Дискусія навколо війни в Іраку не може, як він вважає, реально змінити цю оцінку. Демократам же пропонується скористатися однополярним світом, аби продовжити і навіть вдосконалити такий стан речей у міжнародній системі, водночас підтримуючи і забезпечуючи «ключові інтереси США».

Головну стратегію Буша він, як і його колеги з табору ліберальних інтернаціоналістів, критикує не за невдале верховенство у світових справах, а радше за надмірну односторонність і брак легітимності. Адже така позиція, по суті, провокує інші держави докладати максимум зусиль для прискорення процесу ліквідації однополярної епохи, утруднюючи захист життєвих інтересів Сполучених Штатів.

К.Купчан не надто стурбований тим, що інші великі держави чи міждержавні союзи могли б всерйоз розбалансувати американський варіант однополярного світу, вважаючи, що створена при домінантній ролі США безпрецедентна стабільність і система міжнародної торгівлі забезпечує дивіденди якщо не всім, то більшості учасників міжнародного співтовариства націй. Стосовно відновлення балансу сил, ідея К.Купчана базується на впевненості в тому, що ближчим часом Америка не матиме гідних конкурентів у світові політиці. Водночас, на його думку, американський глобалізм сам по собі не стимулює однополярності міжнародної системи. Не будучи надмірним прихильником багатополюсності, К.Купчан просто переконаний у тому, що головна стратегія має надати широкий простір для багатосторонніх рішень: «Граючи за спільними правилами міжнародних інститутів, на зразок ООН і СОТ, гегемон знаходить ще одну лазівку для прив'язування інших держав і запевнення їх у тому, що його повноваження будуть поміркованими і навіть до якоїсь міри відносними». Що ж стосується гіпотетичної перспективи відновлення багатополюсного світу, то для Г.Купчана вона є такою, що не відповідає життєвим інтересам США.

Такий варіант реалізму уможливив відповідне узагальнення: «Як і у випадку з альянсами, інститути за умов однополярності зазвичай будуть відображати політичні преференції Америки». Метою ж головної стратегії США дослідник називає якомога довше пролонгування однополярності та переваг у питаннях жорстких політичних рішень. Бушівський варіант однополярності він окреслює як обмежений і такий, що веде до безпрецедентного хаосу замість формального балансу. Внаслідок цього прогнозується заперечення американського лідерства багатьма учасниками світової політики. На противагу ізоляціоністам і багатьом реалістам традиційного ґатунку, Г.Купчан обстоює тезу про те, що «Real Democratik» не може бути стримана економічними і безпековими інтересами в їх вузькому розумінні. Тим самим підводиться висновок про те, що головна стратегія США має залишатися вірною моральним принципам американської зовнішньої політики.

З цих причин і міркувань пропонується приділяти більше уваги слабким державам, сприяти розвиткові країн Африки та інших країн, які розвиваються на засадах добре про-

думаного сприяння демократії і правам людини, допомоги у подоланні хвороб, організованої злочинності, протидії кліматичним змінам, торгівлі наркотиками і людьми.

Докладніше еволюція суперечливих головних стратегій США після Другої світової війни може бути зрозуміла тільки в рамках так званого «наступального» чи «оборонного реалізму». Тут ми згодні з американськими дослідниками, які подають саме таку картину становлення і прийняття таких стратегій [19, с.5-9].

Але найбільш загальну і, безперечно, фундаментальну ідею щодо наповнення всіх без винятку головних стратегій зовнішньої політики США дав керівник глобальних програм Центру міжнародних відносин Дж.Гершман як один з ключових учасників доповіді, що була ним підготовлена спільно з експертами з Інституту політичних досліджень під промовистою назвою «Безпечна Америка у безпечному світі» [20].

Вона присвячена ключовій проблемі бушівської головної стратегії – боротьбі з міжнародним тероризмом і в сутнісному сенсі серйозно відрізняється від ідентичних розробок представників інших шкіл. Сам же Гершман, будучи близьким до ліберально-інтернаціоналістської традиції, пропонує справді радикально нову парадигму боротьби з окресленим злом в рамках прийнятих у світі політико-правових норм. Більше того, автор пропонує і надалі зайнятися зміцненням і розширенням міжнародних домовленостей з питань подолання тероризму. Заперечуючи ідею тотального домінування як вирішальну в головній стратегії США, він натомість висуває ідею формування за участю Америки гнучкої мережі глобальних, регіональних і двосторонніх альянсів як основи для гарантування такої безпеки всього світу, яка забезпечить безпеку США.

Втім, доповідь дещо відходить від ліберально-інтернаціоналістської традиції в сенсі критики зусиль уряду США розширити свої торговельні відносини і максимально лібералізувати світову торгівлю. Автори вирізняються низкою інших особливостей у своїх концептуальних підходах. Для них значно важливіше, ніж для адміністрації Буша, виявити спонуки, причини і джерела міжнародного тероризму в соціальній та інших сферах життєдіяльності людей, суспільств і держав. Виходячи з того, що тероризм не відповідає інтересам пересічних громадян, незалежно від того, де вони мешкають, вноситься ідея створення несприятлового економічного, соціального і політичного клімату для терористів, маючи на увазі позбавлення їх будь-якої підтримки з боку населення країн, де розташовані терористичні центри.

Фактично погоджуючись з відомою ідеєю неоконсерваторів про те, що головним джерелом тероризму є арабо-ісламський тоталітаризм і екстремізм, колектив авторів доповіді на чолі з Гершманом виступає за різке зниження залежності Америки від поставок близькосхідної нафти за рахунок реалізації спеціальної програми енергозбереження і відновлення енергоресурсів.

Конкретно до методів боротьби з тероризмом віднесено такі два ключові моменти, як постійна готовність і попередження через посилення міжнародного співробітництва в рамках багатосторонньої акції та захисту громадянських прав.

Оригінальна версія головної стратегії міститься у доповіді військового аналітика з консервативної Фундації за вільний конгрес В.Лінда. Погоджуючись з традиційною для консерваторів США ідеєю про те, що «головний симптом» міжнародного тероризму криється у сфері його походження від ісламського екстремізму, що вносить хаос у міжнародні відносини, він у журналі згадуваного вище П.Б'юкенена «Американський консерватор» пропонує повернутися до стримування в рамках однієї з двох базових головних стратегій США – ізоляціонізму як найбільш ефективного способу подолання і попередження хаосу, що входить у міжнародну систему від держав, які перестають виконувати свої місії, або від недержавних озброєних акторів.

Кращим і найбільш ефективним засобом боротьби з тероризмом він визначає відмову від нападів на інші держави та перехід до оборонної стратегії. При цьому вона має бути, за словами аналітика, такою, що «знищує» ворога. Робити це, на його погляд, можна справді ефективно у випадку розвитку зв'язків з партнерами та ізолювання від ворожого оточення.

Відтак, новий ізоляціонізм для 21-го століття відрізняється від «Доктрини Монро», в першу чергу, підтримкою і розвитком трансатлантичного альянсу, що має постійно розширюватися. Важливими учасниками антитерористичної кампанії він називає також Китай, християнство і бізнес. Стосовно ж територій, які мають бути ізольовані, то на першому місці стоять: «значна частина Африки, Месопотамія, Афганістан, частина колишнього Радянського Союзу і Західний Берег Йордану».

За висновком і аргументацією Лінда, головна стратегія Буша в її нинішній формі і з застосуванням механізмів воєнного наступу стимулює хаос у міжнародній системі. Більше того, він вважає, що такі напади і вимоги демократичного реформування тільки розширюють коло зовнішніх загроз і підштовхують прихильників тероризму до об'єднання. Замість цього експерт вважає доцільним посилити ефективність роботи спецслужб і блокувати центри поширення хаосу.

Інший аспект безладдя і хаосу для Америки вбачається у цьому випадку в неконтрольованій імміграції, яку слід зупинити з огляду на те, що вона вже стала причиною конфліктів у сфері культури.

В теоретико-методологічному вимірі найбільш чітко сформулював головні ідеї для американської головної стратегії на 21-ше століття відомий політолог з Йєльського університету Джон Льюїс Геддіс. На його думку, доволі успішна головна стратегія Буша періоду першого президентства тепер має зазнати змін. Аби не допустити реалізації існуючих загроз, він пропонує вдаватися не просто до попереджувальних акцій, а й відповідних воєн. Такий підхід, на його переконання, не має залежати від того, яка партія домінує в Конгресі і від якої політичної сили обраний президент. Що стосується «поправки» на другий термін президента Буша, то Геддіс вважає доцільним частіше вдаватися до переконання і активнішого роз'яснення суті головної стратегії на міжнародній арені.

Для професора Геддіса така головна стратегія включає в себе ліберально-демократичні ідеали як базовий засіб формування загальної безпеки. Першим об'єктом демократизації має стати, знову-таки, Близький Схід.

Ще одна «поправка» Геддіса зводиться до необхідності «збирати до купи частини нового порядку», для чого «шокової терапії» недостатньо.

Загалом же, здійснений аналіз дає підстави дисертантові стверджувати, що від січня 1993 року до весни 2006 року в Сполучених Штатах відбувався процес формування головної стратегії, яка має всі підстави так називатися. При оцінюванні цієї стратегії слід виходити з того, що США є державою, котра упродовж своєї історії фактично реалізувала всі фундаментальні цілі, які ставилися владою у формі доктрин і стратегій національної безпеки, що є вираженням більш загального бачення. Повною мірою можемо говорити про те, що стратегія Дж.Буша-молодшого концептуально є продовженням наступальної стратегії демократизації світу, презентованої переважно на регіональному рівні президентом від демократичної партії Біллом Клінтоном. Його наступник у Білому домі вніс суттєві уточнення, головні з яких полягають у наданні цій стратегії глобальних вимірів та застосуванні всього потенціалу американської держави для завдання поразки учасникам «вісі зла», від яких йде нині найбільша загроза національним інтересам США, стабільності і мирові у формі міжнародного тероризму.

У питаннях воєнної безпеки вирішальними для нинішньої адміністрації США виступають такі два чинники: (а) присутність транснаціональних підозрілих осіб, що знаходять притулок в так званих «державах-паріях»; (б) сторони протистояння одержали доступ до складних у технологічному вимірі інструментів, зокрема, не тільки воєнних, а й інформаційних (на тіньових ринках пропонується зброя масового ураження і ноу-хау). З цієї причини в РНБ виходять з того, що Сполучені Штати мають бути готовими до постановки і забезпечення виконання множини завдань у воєнній сфері. Експертами Ради національної безпеки розроблений так званий План єдиного командування, ініційовано і реалізовано створення Північного командування, що розпочало роботу з 1 жовтня 2002 року і відповідає за стримування агресії проти США: «якщо виникає потреба, то це Командування надає воєнну допомогу цивільній владі».

Первинне значення для розробки і прийняття рішень надається й далі надаватиметься інформації від усіх відомств, що мають стосунок до національної безпеки: запроваджено оснований на Інтернеті загальнонаціональний і міжнародний (частково) інструмент інформаційного співробітництва і взаємодії, що передбачає і реалізує збір даних в автоматичному режимі до тих пір, поки вони не стануть необхідними в практичних цілях. У безпековому вимірі переважно спрямовують свою діяльність під егідою РНБ Державний департамент, міністерство фінансів, Митна служба, органи розвідки, ФБР, національні та місцеві правоохоронні органи. В РНБ переконані в тому, що США не повинні чекати нападу, а мають його попереджати.

Міжнародне співробітництво у сфері національної безпеки, згідно із стратегіями національної безпеки США (прийняття навесні 2006 року нової Стратегії не скасовує дії важливих пунктів попередньої стратегії 2002 року), розглядається як незамінний компонент стратегії, орієнтовані на ведення війни з тероризмом, збереження регіональної безпеки, розширення торгівлі і розвитку, підтримування зв'язків з іншими державами, протидії таким транснаціональним проблемам, як розповсюдження зброї масового ураження, організована міжнародна злочинність, інфекційні захворювання тощо.

Тут слід враховувати, що ключовий підхід США до формулювання принципів діяльності уряду в безпековій сфері базується на такій тезі: «головний обов'язок будь-якого уряду – захищати тих, ким він управляє, але з урахуванням глобальних амбіцій міжнародних злочинців національна безпека прямо залежить від того, наскільки добре всі країни будуть захищати одна одну». Глобальна мережа альянсів і партнерств Америки швидко адаптувалась до умов, що постали після розпаду СРСР і терактів 11 вересня 2001 року: змішані сили НАТО за участю європейців кілька місяців 2001 року разом контролювали американський повітряний простір; спеціальна спільна фінансова група взяла на себе пошук коштів, що надходять до терористів; країни «великої вісімки» здійснили заходи для захисту глобальних комерційних і комунікаційних мереж, у тому числі в рамках розміщення митних інспекторів у портах друг друга на засадах Ініціативи по охороні контейнерів; було активізовано міжнародне співробітництво спецслужб і розвідок тощо.

Література

1. Brzezinski Z. Russia and Europe / Zbigniew Brzezinski [Електронний ресурс] // Foreign Affairs. – 1964. – April. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19640401faessay42307/zbigniew-brzezinski/russia-and-europe.html.
2. Brzezinski Z. The Choice. Global Domination or Global Leadership / Zbigniew Brzezinski. – New York: Basic Books, 2004. – P. 240.

3. Tucker R.W. 1989 and All That [Електронний ресурс] / Robert W. Tucker // Foreign Affairs. – 1990. – Vol. 69, № 4. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19900901faessay6041/robert-w-tucker/1989-and-all-that.html.
4. Nitze P.H. America: An Honest Broker [Електронний ресурс] / Paul H. Nitze // Foreign Affairs. – 1990. – Vol. 69, № 4. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19900901faessay6034/paul-h-nitze/america-an-honest-broker.html.
5. Rustow D.A. Democracy: A Global Revolution? / Dankwart A. Rustow // Foreign Affairs. – 1990. – Vol. 69, №4. – P. 76-85.
6. Podhoretz J. Bush Country. How Dubya Became a Great President While Driving Liberals Insane / John Podhoretz. – New York: Sant Martin's Press. – 2004. – 276 p.
7. Barnet R.J. America and Russia: The Rules of the Game: U.S.-Soviet Relations: The Need for a Comprehensive Approach [Електронний ресурс] / Richard J. Barnet // Foreign Affairs. – 1979. – Spring. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19790301faessay9916/richard-j-barnet/america-and-russia-the-rules-of-the-game-u-s-soviet-relations-the-need-for-a-comprehensive-approach.html.
8. Hoffmann S. A New World and Its Troubles [Електронний ресурс]. / Stanley Hoffmann // Foreign Affairs. – 1990. – Fall. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19900901faessay6042/stanley-hoffmann/a-new-world-and-its-troubles.html.
9. Bialer S. Reagan and Russia [Електронний ресурс] / Seweryn Bialer, Joan Afferica // Foreign Affairs. – 1982/83. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19821201faessay8300/seweryn-bialer-joan-afferica/ reagan-and-russia.html.
10. Sakwa R. Russian Politics and Society / Richard Sakwa. – London and New York: Routledge, 1993. – 506 p.
11. Hough J.F. Reagan and Gorbachev: Gorbachev's Strategy [Електронний ресурс] / Jerry F. Hough // Foreign Affairs. – 1985. – Fall. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19850901faessay8448/jerry-f-hough/reagan-and-gorbachev-gorbachev-s-strategy.html.
12. Lynch A. Does Gorbachev Matter Anymore? [Електронний ресурс]. / Allen Lynch // Foreign Affairs. – 1990. – Summer. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.com/articles/45715/allen-lynch/does-gorbachev-matter-anymore.
13. Hough J.F. Reagan and Gorbachev: Gorbachev's Strategy [Електронний ресурс] / Jerry F. Hough // Foreign Affairs. – 1985. – Fall. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19850901faessay8448/jerry-f-hough/reagan-and-gorbachev-gorbachev-s-strategy.html.
14. Remnick D. Can Russia Change? [Електронний ресурс] / David Remnick // Foreign Affairs. – 1997. – January/ February. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignaffairs.org/19970101faessay3738/david-remnick/can-russia-change.html.
15. Jones A.B. How The World Really Works / Alan B. Jones. – Paradise, CA: ABJ Press, 1997. – 336 p.
16. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment / Charles Krauthamme // Foreign Affairs. 1991. – Vol. 70, №1. – P. 23-33.
17. Ukraine's Instability Threatens Crisis, Weakens its Candidacy for NATO, EU, Warns CFR Report (February 24, 2009) [Електронний ресурс]. – New York, NY: Council on Foreign

Relations Press, 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cfr.org/publication/18598/ukraines_instability_threatens_crisis_weakens_its_candidacy_for_nato_eu_warns_cfr_report.html.

18. Gwertzman B. Delivering Tough Love to Ukraine, Georgia. Interview whith Steven Pifer, Visiting Fellow, Foreign Policy Center, United States and Europe, Brookings Institution [Електронний ресурс] / Bernard Gwertzman. – New York, NY: Council on Foreign Relations Press. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cfr.org/
19. publication/19906/delivering_tough_love_to_ukraine_georgia.html.
20. Karatnycky A. The Key to Kiev. Ukraine's Security Means Europe's Stability [Електронний ресурс] / Adrian Karatnycky, Alexander J. Motyl // Foreign Affairs. – 2009. – May/June. – Режим доступу до ресурсу: http://www.foreignaffairs.com /articles/64953/adrian-karatnycky-and-alexander-j-motyl/the-key-to-kiev.

Тихомирова Є.Б.*

КОМУНІКАТИВНА ПОЛІТИКА ЄС: ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА VS ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ

Проаналізовано комунікаційну політику Європейського Союзу в контексті встановлення балансу між транспарентністю та інформаційною безпекою ЄС. Визначається її спрямованість на формування транспарентності інституцій ЄС та застосування заходів щодо інформаційною безпекою європейського суспільства. Характеризуються основні завдання структур ЄС у забезпеченні транспарентності інформаційної безпеки і безпеки транспарентності.

Ключові слова: комунікаційна політика ЄС, інформаційна безпека, Європейський Союз, Інтернет, транспарентність.

Проанализирована коммуникационная политика Европейского Союза в контексте обеспечения баланса между транспарентностью и информационной безопасностью ЕС. Определяется ее направленность на формирование транспарентности учреждений ЕС, проведение мероприятий по информационной безопасностью европейского общества. Характеризуются основные задачи структур ЕС в обеспечении транспарентности информационной безопасности и безопасности транспарентности.

Ключевые слова: коммуникационная политика ЕС, информационная безопасность, Европейский Союз, Интернет, транспарентность.

The communication policy of the European Union in the context of ensuring a balance between transparency and information security of the EU is analyzed. By its focus on the formation of transparency of EU institutions and activities in information security of European society is defined. By the main tasks of the EU structures to ensure transparency of information security and transparency are characterized.

Keywords: EU communication policy, information security, European Union, Internet access, and transparency.

Постановка наукової проблеми та її значення. Європейська інтеграція стала не тільки політичним, але і комунікаційним викликом. Щоб подолати проблеми взаємодії між громадянами Європи та ЄС, Європейська Комісія значно посилила свою увагу до проблем комунікації, а комунікаційна діяльність стала важливою складовою функціонування всіх європейських організацій і держав ЄС. Сьогодні Європейський Союз серйозно зацікавлений у покращенні свого іміджу та комунікаційного потенціалу як на загальносоюзному, так і на національному рівні.

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету ім. Лесі Українки

© Тихомирова Є.Б., 2011

Комунікація, як зазначають європейські дослідники, не може зробити Європейський Союз (ЄС) краще та вирішити його економічні, соціальні, політичні та екологічні проблеми. Тим не менш, вона допомагає підвищенню обізнаності та мобілізації людей. Вона може стати провідним інструментом для зміцнення ідентичності, інтеграції, поваги і демократії. Комунікація може допомогти краще зрозуміти своїх громадян, і через це розуміння ЄС буде в змозі поліпшити свої інститути і політики.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми свідчить, що вона є предметом дослідження зарубіжних науковців. Важливість встановлення балансу між транспарентністю та інформаційною безпекою ЄС та інтерес до ініціатив з покращення їх співвідношення стимулювали широкі наукові дебати з цього питання.

Численні публікації європейських вчених висвітлюють різні аспекти комунікаційної політики ЄС загалом і, зокрема, звертають увагу на роль і значення в її реалізації принципів транспарентності і безпеки. Це дослідження директора Інституту комунікативних досліджень Університету Лідса (Великобританія) Дж. Лодге [1], іспанських науковців К. Капелли, Х. Кунья, Б. Гонсалес, Х. С. Сампайо Прадо Лейте [2], американського менеджера проектів Д.Л. Пеллса [3] та ін.

В українській науці цей аспект проблеми залишився поза увагою. Тому предметом нашого дослідження став аналіз комунікаційної політики ЄС у контексті збалансування її прозорості і інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Комунікаційна політика ЄС сприяє тенденціям відкритості і прозорості, що діють у сучасному світі. Транспарентність стає, з одного боку, важливим чинником національних і демократичних перетворень світу. З іншого – міжнародне співробітництво не здатне успішно розвиватися без взаємної довіри та взаєморозуміння, які вимагають прозорості та відкритості взаємин. Як зазначалося у «Стратегії інформації і комунікації для Європейського Союзу», так само, як держави–члени, ЄС стоїть перед проблемою втрати громадськістю довіри до його політики. У зв'язку з розширенням ЄС та обговоренням його майбутнього, у контексті недовіри до глобалізації виникає потреба зробити Європейські проекти більш зрозумілими і транспарентними [4].

Проте, транспарентність, будучи передумовою демократичних трансформацій суспільства, глобальним імперативом гармонізації міжнародних відносин, не лише забезпечує подолання надмірної закритості влади і пов'язаного з нею відчуження від суспільства, але і породжує певні проблеми. Серед негативних наслідків впровадження транспарентності в життя суспільства ми бачимо проблему інформаційної безпеки, яка актуалізується в умовах поширення транспарентності на різні сфери життя. Саме тому, коли ми говоримо про відкритість суспільства, транспарентність влади або соціального інституту або організації, на наш погляд, не слід забувати про їхню безпеку.

Проблема транспарентності і інформаційної безпеки органічно пов'язані між собою і взаємозалежні. В умовах, коли світ став більш єдиним завдяки глобальним комунікаціям і глобальній мережі Інтернет, ризики небезпеки, пов'язані з ними, значно збільшилися. Вирішення проблем інформаційної безпеки потребує захисту громадян і суспільства: захищеності від тероризму у локальному і глобальному масштабі, захисту активів організацій від конкурентів, злочинців, хакерів чи диверсантів, від кіберризиків тощо.

Не випадково, логічним продовженням реалізації комунікаційної політики ЄС, викладеної у Білій книзі з комунікації, стало формування та реалізація політики транспарентності. У промові у Ноттингемському університеті 3.03.2005 р. [5], С. Каллас, комісар з адміністративних питань і боротьби з шахрайством, висунув ідею транспарентності, зо-

рієнтовану на три ключові області: збільшення фінансової звітності ЄС; зміцнення особистої недоторканності і незалежності інститутів ЄС; введення більше суворого контролю на лобіювання. Застосування політики транспарентності, на його думку, збільшило би відкритість і доступність установ ЄС, підвищило поінформованість про бюджетні витрати й загалом зробило ЄС більш підзвітною громадськості. Ці ідеї були відображені у Зеленій книзі «Європейська ініціатива прозорості» – «European Transparency Initiative» (2006р.) [6], а потім і в інших документах [7; 8; 9; 10]. Основною метою Ініціативи транспарентності стало зробити роботу інститутів ЄС більш прозорою і доступною. Одним з практичних заходів для досягнення цієї мети став намір Комісії оприлюднити на своєму сайті «Європа» імена тих, хто отримує фінансування ЄС. З 10 жовтня 2006 р. тут можна отримати доступ до інформації про гранти ЄС і контракти.

На основі Зеленої книги з європейської ініціативи прозорості було розпочато консультації. Учасникам було запропоновано висловити свою думку щодо прозорості та представлення інтересів в ЄС (лобіюванням); мінімальних стандартів для консультацій із зацікавленими сторонами (застосування стандартів щодо зворотного зв'язку); оприлюднення імен одержувачів фінансування ЄС (грошей з різних фондів ЄС). Ініціативи із забезпечення прозорості були продовжені ЄК не лише в контексті оприлюднення розподілених коштів і становлення фінансової прозорості, яка дозволяє громадянам побачити, як і ким їхні податки витрачаються. Мало місце і підвищення прозорості інститутів ЄС з допомогою упорядкування лобізму в ЄС, розпочате дещо раніше [11]. Станом на 20.12.10 в ЄС було зареєстровано 3389 лобістів [12].

Оскільки транспарентність та інформаційна безпека є компліментарними[1] поняттями і характеризують одне явище – стан поінформованості соціальних суб'єктів, було б логічно співвіднести ці категорії, порівнюючи концептуальні підходи ЄС до транспарентності та інформаційної безпеки. Чи забезпечений у комунікативній стратегії ЄС належний баланс між транспарентністю і необхідністю забезпечення інформації безпеки?

Як зазначає Дж. Лодге, близько 17% всіх законодавчих пропозицій ЄК ставляться до свободи, безпеки і правосуддя. При цьому вона підкреслює, що відкритість і секретність не обов'язково суперечать один одному, оскільки більша відкритість означає меншу неясність. Проте передачу інформації, особливо важливої інформації, в контексті безпеки дослідниця вважає досить складним завданням. Стратегічні, тактичні й оперативні вимоги мають бути ретельно зважені, щоб не поставити під загрозу діяльність ЄС [1]. Створенню ж більш ефективних правил прозорості, у свою чергу, сприяє високий рівень конфіденційності і безпеки.

У програмі «Е–Європа 2005»т констатується, що забезпечення інформаційної безпеки не є чисто технологічною проблемою, вона стосується значною мірою людської поведінки, знання та передбачення погроз і засобів захисту. Проблеми інформаційної безпеки охоплюють недоторканність приватного життя, економічної політики, міжнародної торгівлі, прав громадян, правопорядку, оборони, і багато чого іншого, тому цілісний підхід до цієї проблеми, як на європейському, так і глобальному рівнях, має важливіше значення.

ЄС уже розробив правила для безпечного обміну електронними повідомленнями («Конфіденційність в інформаційному суспільстві»). Деякі інші засоби розглядаються в рамках мережної безпеки (поліпшення надійності мереж і інформаційних систем щодо нещасних випадків і злочинних зазіхань). Про безпечні комунікації електронного уряду

---

[1] Компліментарність (complementarity) ми трактуємо як взаємну відповідність, здатність елементів певної структури взаємно доповнювати, замінювати одне одного.

йдеться в контексті розробки безпечної транс'європейської мережі зв'язку, через яку можна буде використовувати секретну інформацію.

Особливу увагу ЄС приділяє безпеці персональних даних. Ще у 1995 р. була прийнята директива про захист даних персональних даних у Європейському Союзі. Вона закріплювала два основних права: право на захист персональних даних і на їхнє вільне поширення. У 2002 р. була прийнята директива про недоторканність приватного життя й електронних [13].

Проте, швидкі технологічні зміни і глобалізація докорінно змінили світ навколо нас, і принесли нові виклики. Зараз технологія дозволяє особисту інформацію поширювати в усьому світі у безпрецедентних масштабах. Соціальні мережі, із сотнями мільйонів членів, поширені по усьому світі. Дослідження підтверджують, що зростає зближення позицій щодо захисту даних органів влади, бізнес–асоціацій і організацій споживачів, пов'язаних з онлайн–активністю. Органи державної влади, зокрема, використовують усе більше і більше персональних даних для різних цілей, такі, як відстеження осіб у випадку спалаху інфекційних захворювань, для запобігання боротьби з тероризмом і злочинністю, для адміністрування соціального забезпечення схем або для цілей оподатковування, у рамках своїх додатків електронного уряду.

Підвищення прозорості є основною умовою здійснення контролю і забезпечення ефективного захисту особистих даних. Тому дуже важливо, щоб особи були добре і чітко поінформовані на транспарентній основі про ці дані, що збираються і обробляються, з яких причин, на який термін. Вони мають знати про їхні права, якщо вони хочуть отримати доступ, виправити або видалити свої дані.

Основним елементом прозорості має бути легкість і доступність інформації для розуміння, що забезпечується чіткістю і простою мови, яка використовується. Це особливо актуально в он–лайн середовищі. Для цього Комісія пропонує введення загального принципу прозорості у правовій базі, прийняття конкретних зобов'язань про умови надання інформації, складання стандартних форм, які можуть використовуватися. У документі ЄС передбачені і ситуації, якщо дані будуть втрачені або виникне ризик витоку даних [14].

На європейському рівні застосовуються організаційні заходи для підтримки політики інформаційної безпеки. Створений, зокрема Центр європейський мережевої і інформаційної безпеки (ENISA), розширює співробітництво й обмін інформацією між різними зацікавленими структурами держав–членів ЄС, робить внесок у підвищення рівню інформаційної безпеки у внутрішньому інформаційно–комунікативному просторі. Ним реалізуються програми – безпечного Інтернету, досліджень і розробок у рамках Шостої рамкової програми з наукових дослідженнях у таких областях, як електронна аутентифікація (смарт–карти, біометрія); застосування нових стандартів безпеки мереж і інформації; розвитку транс–європейської мережі для телекомунікацій, якою може бути забезпечена залежно від довіри й упевненості в послугах активна участь бізнесу і громадян в інформаційному суспільстві [15].

Важливе значення для забезпечення необхідного балансу транспарентності та інформаційної безпеки має впровадження в ЄС транспарентних принципів безпеки. ЄК, довівши здатність активно застосовувати ІКТ та створивши великомасштабні інформаційні системи, має не лише гарантувати їх якість і доступність, але і безпеку. Це завдання може розглядатися як стратегічний напрям комунікаційної політики ЄС.

Досвід європейських країн свідчить про те, що в них давно законодавчо визначаються обмеження щодо запровадження принципу транспарентності на окремі категорії інформації. Ці обмеження стосуються інформації про захист національної безпеки і міжнародних відносин, захисту приватного життя, комерційної конфіденційності, правоохоронної

діяльності і забезпечення громадського порядку, а також інформації, отриманої конфіденційно. У багатьох парламентарних системах доступ до документів, представленим на розгляд Кабінету для прийняття рішень, і матеріалам засідань Кабінету, закритий протягом певного часу (в Ірландії цей строк, наприклад, становить десять років) [16].

Подібна практика впроваджена і на рівні ЄС, коли визначаються види інформації, які повинні і які не повинні розкриватися. Для цього сформульовані кілька основних принципів відкриття інформації: діяльність у рамках спільної інформаційної політики безпеки і практики; розкриття інформації при наявності відповідного мандата, коли розкриття необхідно у зв'язку з правовими або нормативними вимогами; формування адекватної архітектури безпеки, коли повинні бути розкриті деталі безпеки, які можуть або сприяти або перешкоджати забезпечення безпеки; управління.

Також сформульовані принципи, при яких розкриття не рекомендується: не посилювати ризики, не розкривати нічого, що може створити ризик для центрів обробки даних або цілісності даних, що зберігаються в центрі обробки даних; не нашкодь: слід уникати розкриття інформації, якщо це може створити потенційну шкоду для клієнтів або партнера; управління відповідальністю, що вимагає уникнення розкриття інформації у випадку створення невиправданої відповідальності; утримання від розкриття інформації при наявності відповідного мандата (якщо розкриття призвело б до порушення юридичних чи нормативних вимог, його слід уникати) [17].

Важливим аспектом транспарентизації інформаційної безпеки є підвищення поінформованості та розуміння проблеми безпеки, а також базових знань у цій області, що може бути пов'язано з процесом масового просвітництва та формуванням культури транспарентності та інформаційної безпеки. Аналітики RAND Corporation зазначають, що баланс між свободою, конфіденційністю і безпекою фактично поляризується навколо проблеми громадянських свобод та громадської безпеки. Вони дослідили, що люди можуть зробити, коли зіткнулися у реальному житті з вибором відносно приватного життя, свободи і безпеки, отримавши кількісні характеристики думку та уподобань громадян як користувачів інфраструктури безпеки. Було виявлено, зокрема, що люди готові відмовитися від деяких свободу і недоторканність приватного життя, і навіть доплачувати за певні переваги безпеки, але з застереженнями. У деяких випадках уряди повинні субсидіювати людей прийняти вторгнень на їх особисте життя [18].

Висновки. Напруга між транспарентністю і доступом до інформації, з одного боку, і можливістю гарантувати суспільну безпеку, а також навпаки, – проблема, що не знайшла в ЄС однозначного вирішення. На жаль, прозорість і безпека до сих пір фактично розглядаються як діаметрально протилежні і тому їхні вимоги дуже важко задовольняються одночасно. Існування напруженості у відносинах між прозорістю та доступом до публічної інформації може бути послаблена за рахунок збільшення можливостей держави у забезпеченні громадської і національної безпеки.

Саме тому варто вирішувати проблему, виходячи з такого постулату: інформаційна безпека має стати більш транспарентною, а транспарентність – безпечною. Механізм забезпечення цього принципу може стати предметом подальших наукових пошуків.

Література

1. Juliet Lodge. Transparency and EU governance: Balancing Openness with Security [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.iccr–international.org/europub/docs/ws1–lodge.pdf; Communicating (in)Security: A Failure of Public Diplomacy? [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ceps.eu/ceps/download/1231.

2. Claudia Cappelli. Herbet Cunha, Bruno Gonzalez–Baixauli, Julio Cesar Sampaio do Prado Leite. Transparency versus security: early analysis of antagonistic requirements [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://portal.acm.org/ft_gateway.cfm?id=1774151&type=pdf.
3. David L. Pells. Transparency vs. Security! A growing Dilemma for Project Managers & Organization. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.pmforum.org/library/editorials/2007/PDFs/Pells–5–07.pdf.
4. On an information and communication strategy for the European Union. – Brussels: Commission of the European Communities, 2002. – 44c. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://eur–lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2002/com2002_0350en02.pdf.
5. Kallas S. The Need for a European Transparency Initiative (Speech/05/130): The European Foundation for Management, Nottingham Business School, Nottingham, 3 March [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/05/130&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en.
7. Green Paper European Transparency Initiativa Com(2006) 194 final [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf.
9. Follow–up to the Green Paper «European Transparency Initiative». Brussels, 21.3.2007Com(2007) 127 final [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/transparency/eti/docs/com_2007_127_final_en.pdf.
10. Report on the development of the framework for the activities of interest representatives (lobbyists) in the European institutions [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A6–2008–0105&language=EN&mo.
12. European Transparency Initiative. A framework for relations with interest representatives (Register and Code of Conduct). Brussels, 27.5.2008. Com(2008) 323 final [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/transparency/docs/323_en.pdf.
13. European Transparency Initiative: the Register of Interest Representatives, one year after. Brussels, 28.10.2009 Com(2009) 612 final [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/transparency/docs/communication_2009_en.pdf.
14. Lobbying in the European Union: current rules and practices. Constitutional Affairs Series. European Communities, 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/civil_society/interest_groups/docs/workingdocparl.pdf.
15. Statistics for register [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://webgate.ec.europa.eu/transparency/regrin/consultation/statistics.do.
16. Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eurolex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:201:0037:0047:EN:PDF
17. A comprehensive strategy on data protection in the European Union [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://epic.org/privacy/intl/eu_data_protection_ directive.html.

18. Europe 2005 Security Policies in Brief [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2005/all_about/security/index_en.htm.
19. Банисар Дэвид. Свобода информации и доступ к правительственным документам. Обзор законодательства по доступу к информации в мире. – М.: Де Ново, 2006. – 217с.
20. What is Transparent Security [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.save9.com/wp–ontent/uploads/2010/01/BUILDING_CUSTOMER_TRUST_Cloud_Computing_White–Paper_Nov_2009.pdf.
22. Understanding the Security, Privacy and Trust Challenges. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rand.org/randeurope/research/innovation _policy/ict.html.

Вергун В.А.*

ІНФОРМАЦІЙНО–ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

Статья освещает перспективные направления и модели внедрения с точки зрения их влияния на международную конкурентоспособность и обеспечение международной безопасности Украины.

Ключевые слова: нанотехнологии, инновации, конкурентоспособность, Украина

Стаття висвітлює перспективні напрямки та моделі впровадження з точки зору їхнього впливу на міжнародну конкурентоздатність й забезпечення міжнародної безпеки України.

Ключові слова: нанотехнології, інновації, конкурентоспроможність, Україна

The article highlights the promising directions and implementation patterns from the point of view of their impact on international competitiveness and enforcing international security of Ukraine.

Key words: nanotechnologies, innovations, competitiveness, Ukraine

У глобальному просторі XXI століття лише та країна зможе зайняти лідируючі позиції, посилити свої міжнародні конкурентні і безпекові позиції, економічна та національна інноваційна системи якої розвиватимуться у напрямку розробки і впровадження високих технологій. Попри всі складнощі і суперечності ринкових трансформацій, що відбуваються впродовж 20 років незалежності, домінування в економіці і зовнішньоекономічних зв'язках нашої держави продукції третього та четвертого технологічних укладів, Україна має певні передумови для технологічного прориву і підвищення рейтингу її міжнародної конкурентоспроможності [1].

Аналіз інформаційно–технологічного потенціалу нашої держави дає підстави виокремити декілька практичних напрямків такого прориву і внаслідок цього зміцнити свою безпеку, зайняти лідируючі позиції на світовому ринку. Мова йде про кремнієву енергетику, як різновид альтернативної (сонячної енергетики), виробництво високочистих порошків титану і переробку відпрацьованого ядерного палива зі створенням відповідного промислового виробництва. Що стосується першого напрямку, то зазначимо, що світовий кремнієвий ринок у 2009 р. зріс на 70 %, у Європі до 2020 р. заплановано збільшення частки альтернативної в тому числі сонячної енергетики до 20 % у виробництві електроенергії.

Україна володіє патентами на унікальні технології, використовуючи які можна отримувати так званий кремній шість дев'яток, тобто практично чистий кремній за ціною лише

* доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Вергун В.А., 2011

кілька доларів за кілограм, в той час як при використанні західних технологій ціна на порядок вища. Прикладом практичного використання новітніх технологій цього напрямку є діяльність корпорації «Квазар–Мікро», яка купує полікремній у США та Німеччині, вирощує монокремній, ріже його, шліфує і реалізує заготовки для сонячних батарей в Ізраїль, США, Іспанію. На сьогодні у цьому сегменті «Квазар–Мікро» належить близько 10% світового ринку. Гальмом на шляху подальшого розвитку цієї технології, а відповідно і посилення міжнародних конкурентних позицій нашої держави є відсутність всього виробничого ланцюга на базі чітко визначених українських підприємств. Одним з таких підприємств міг би стати Криворізький гірничо–збагачувальний комбінат окисних руд (КГЗКОР), будівництво якого триває більше 20–ти років. У випадку прийняття відповідного законопроекту, а його прийняття гальмується металургійним лобі у Верховній Раді, на ньому можна було б налагодити виробництво чистого кремнію [2].

Іншим, не менш перспективним напрямком технологічного прориву є використання захищених патентами вітчизняних технологій переробки відпрацьованого ядерного палива (ВЯП).

Як відомо, у нинішньому реакторі атомної станції згоряє приблизно п'ять відсотків палива. Україна має можливість виготовляти установки для переробки ВЯП і отримати нове паливо для повторного використання. На сьогодні жодна країна світового співтовариства такі установки не виготовляє. Вітчизняні вчені незаперечні лідери в технології розвитку термоелектричної галузі, 177 супутників різних країн літають з українськими термоелектричними установками. Проте, програма подальшого розвитку цієї галузі, запропонована ученими Чернівецького університету в силу відсутності фінансування залишається нереалізованою.

Не менш важливими і перспективними напрямками посилення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки є біотехнологічний та нанотехнологічний.

Одним із прикладів комерційного використання наукових досліджень у сфері біотехнологій є інноваційний продукт для виробництва високотехнологічних шин – біоізопрен. Цей продукт, представлений громадськості компаніями «Good Year» та «Danisco» (Данія), є альтернативою синтетичному ізопрену, який отримується шляхом нафтопереробки. Даний науковий прорив не лише розширює межі біохімічної галузі, а й є першим кроком на шляху зародження екологічної промисловості, заснованої на використанні біоматеріалів, що самовідновлюються.

Щорічний потенціал світового ринку ізопрену високої чистоти складе близько 2 млрд. дол., тому біоізопрен має всі шанси зменшити залежність шинної та гумової галузей від нафти. Випуск першого комерційного продукту на основі біоізопрену – високотехнологічних шин – намічений на 2013 рік [3].

Наприкінці XX і початку XXI ст. нанотехнології, поряд з біотехнологіями та інформаційно – комунікаційними технологіями, стали одним із стратегічних напрямів економічного розвитку постіндустріальних країн. Прискорені темпи і обсяги досліджень та їх впровадження у сфері нанотехнологій покликані забезпечити реалізацію стратегічних національних пріоритетів з метою підвищення якості життя населення, досягнення економічного зростання, розвитку фундаментальної науки, освіти і культури, зміцнення економічної і технологічної незалежності та безпеки і посилення міжнародних конкурентних позицій країни.

На сучасному етапі нанотехнологічні інновації стають визначальним чинником подальшого розвитку не лише національних економічних систем, але й домінантою сучасних світогосподарських відносин, ефективна реалізація яких забезпечуватиме лідуючі позиції країни у глобальному конкурентному просторі.

Перехід нашої держави на засади сталого економіко – екологічного і техніко – технологічного розвитку, формування висококонкурентної національної моделі такого розвитку об'єктивно зумовлює необхідність активізації досліджень у нанотехнологічній сфері науковцями не лише природничих (фізики, хімії, біології), а й економічних наук.

Нанотехнологічні інновації виступають системоутворюючим чинником економіки XXI століття, який стимулює розвиток нової парадигми всієї виробничої діяльності («знизу–вгору» – від окремих атомів – до виробу, а не «згори–вниз», як традиційні технології, в яких вироби отримують шляхом відсікання зайвого матеріалу від масивнішої заготівки).

В сучасних умовах наукові фонди і міжнародні компанії щороку витрачають понад 10 млрд. дол. на фундаментальні дослідження та створення технологій наноструктурних матеріалів. Величина сучасного світового ринку нанотехнологій оцінюється в 1 трлн. дол., що підтверджує їх динамічне зростання в усіх галузях глобальної економіки [4].

Нанотехнологічні інновації в умовах глобалізації економічного і науково – технологічного розвитку стають одним з визначальних факторів міжнародної конкурентоспроможності національних суб'єктів підприємницької діяльності, формування інноваційної моделі розвитку економіки нашої держави. В результаті дослідження науково – технічного та інноваційного потенціалу України, виявлено, що нанотехнологічні інновації займають 12% національного ринку інновацій, що зумовлюється високим рівнем відкриттів та впроваджень у даній галузі. За останні два роки, провідні науково – дослідницькі інститути у сфері природничих наук створюють унікальні, якісно нові та висококонкурентні на світовому ринку нанотехнологічні продукти. Вже на початку 2012 року Україна має право претендувати на 1% світового ринку нанотехнологічних інновацій, що в цифровому відображенні становитиме приблизно 200 млн. дол. США. Для подальшого розвитку у галузі нанотехнологій Урядом спільно з НАН України передбачається фінансування програми з нанотехнологій та наноматеріалів в обсязі 750–770 млн. грн., а також створення наукових лабораторій, оснащення сучасним науковим технологічним обладнанням; створення 4 науково–навчальних центрів з нанотехнологій для підготовки магістрів та аспірантів в НАНУ та ВНЗ у Києві, Львові, Харкові та Донецьку з фінансуванням в обсязі 20 млн. грн. на рік.

Прийняті в Україні програми підтримки політики інформаційних і комунікаційних технологій, інтелектуальна, нанотехнологічна та енергетична програми можуть стати засобом і шляхом залучення українських вчених до європейських комунікацій з використання досвіду організації відповідних інституцій в Україні. Створення подібного до європейського українського наукового простору, який би синтезував академічну та вузівську науку, надасть можливість об'єднати зусилля вчених як у реалізації дослідницьких інноваційних програм, так і у підготовці наукових та технологічних кадрів.

Крім того, існує економічна доцільність розвитку нанотехнологічних інновацій в системі українсько–російських коопераційних відносин, яка базується на комплексі таких засад як ефективне використання наукових і технологічних досягнень колективів провідних російських і українських інститутів в сучасних напрямах розвитку науково–технічного прогресу і в підготовці кваліфікованих кадрів; забезпечення ефективного трансферу технологій і наукових знань у сфері нанотехнологій, створення сучасної інфраструктури наноіндустрії для здійснення спільних інноваційних проектів по впровадженню спільних розробок у виробництво, організації виробництва рентабельних і конкурентоздатних продуктів наноелектроніки, забезпечення захисту інтелектуальної власності розробників нанопродукції.

Вже сьогодні в університетах США, зокрема Корнельському, Вісконтському діють проекти «Зробимо наносвіт зрозумілим», у Масачусетському технологічному Інституті створено факультет нанотехнологій.

Фахівців Массачусетського Технологічного Інституту та корпорацією RAND визначені 10 перспективних технологій, які можуть здійснити найбільший вплив на людське суспільство та систему світових економічних відносин. Це, зокрема:

- технологія «порівняльної взаємодії», сутність якої визначити, яким чином різні складові клітин організму взаємодіють одна з одною, знайти канали подібної взаємодії з метою використання цих знань в медицині, біохімії, сільському господарстві;
- наномедицина суть якої полягає у технології «доставки» лікарських засобів у хвору клітину;
- епігенетика – має визначити наявність онкологічного захворювання на основі генетичного тесту;
- «когнітивне радіо», використання якого дозволить всім стільниковим телефонам, комп'ютерам, підключеним до бездротового Інтернету, радіостанціям не заважати один одному через використання всього радіодіапазону, а крім того розробити системи, за допомогою яких електронні пристрої аналізуватимуть ситуацію і обиратимуть найвідповідніший протокол зв'язку;
- «дифузійне зображення» – зробить можливим використання технології сканування головного мозку для діагностики і лікування таких хвороб як шизофренія, хвороба Альцгеймера;
- «безпечний Інтернет», який дозволить захистити користувачів від розголошення особистої інформації;
- «нанобіомеханіка», яка дозволяє аналізувати процес механічної взаємодії окремих клітин і результати досліджень якої зробить технологічний прорив у медичній галузі.

Посилити свої міжнародні конкуренті позиції Україна могла би і в напрямку використання грід – технологій, які являють собою четвертий етап у розвитку інформатизації. Згідно ставшого уже класичним визначення грід – це узгоджене, відкрите і стандартизоване середовищ, що забезпечує гнучкий, безпечний, скоординований розподіл ресурсів у рамках віртуальної організації. Головними ресурсними елементами грід – систем виступають суперкомп'ютери і суперкомп'ютерні центри, а найважливіша інфраструктурна складова – високошвидкісні мережі передачі даних. Ще в 2004 р. Президент США Дж. Буш оголосив про стратегічну президентську грід – програму, мета якої створення єдиного національного простору високопродуктивних обчислень.

На сьогодні у США вже функціонують 4 національні грід – сітки:

- грід – сітка національного фонду наукових досліджень;
- інформаційна сітка підтримки НАСА;
- грід – система Міністерства оборони;
- грід мережа міжнародної енергетики [5];
- Грід – системи активно використовуються у різноманітних фундаментальних наукових дослідженнях і проектних роботах, зокрема прогнозуванні стихійних лих, моделюванні та аналізі експериментів у ядерній фізиці, виробництві новітніх видів і систем озброєнь, нанотехнологіях, проектуванні аерокосмічної та автомобільної техніки. Ціла низка грід – проектів реалізована у світовому співтоваристві впродовж 2001 – 2009 років.

В Україні існує певний досвід створення національної грід – мережі, функціонують високотехнологічні ІТ – компанії, в яких працюють високопрофесійні програмісти.

Останнім часом Урядом нашої держави зроблено ряд практичних кроків у напрямку підтримки діяльності таких компаній. Наразі готується законопроект про створення спри-

ятливих умов для розвитку високих технологій, який передбачає низку пільг для ІТ – компаній, зокрема звільнення їх від податків.

Складнощі з оподаткуванням та валютним регулюванням призводять до того, що вітчизняні високотехнологічні компанії отримують оплату за свої послуги через рахунки. відкриті в інших країнах, а співробітники отримують заробітну плату також в інших країнах. «Близько 60% – 70% українського ринку розробки програмного продукту перебуває в тіні» [6].

У багатьох країнах світу існують особливі умови оподаткування ІТ – галузі, але крім цього створена ще й відповідна інфраструктура, зокрема, технопарки. В результаті, це приносить переваги не лише компаніям, які отримують можливості для розвитку, але й державі, оскільки підвищує її інвестиційну привабливість.

Аналіз інформаційно–технологічної складової міжнародної конкурентоспроможності України свідчить про те, що головним завданням для економіки нашої держави є «заміна домінуючих рудиментних базових технологій індустріального суспільства на сучасні високотехнологічні, базовані на інформатизації, біо– і нанотехнологіях та автоматизованих комплексах» [7]. Лише таким шляхом можливе входження України у глобальний конкурентний простір, зміцнення її міжнародних безпекових позицій.

Література

1. Л. Антонюк. Шляхи інтеграції України в глобальну інноваційну систему: монографія «Спільний європейський економічний простір»./ За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, В.І.Чужикова. К., 2007, С. 324
2. А. Поручник. Національний інтерес України: економічна само достатність у глобальному вимірі: монографія. – К., КНЕУ, 2008, С. 69–70, 200–201.
3. Д. Глухова. Нанотехнологічні інновації в системі факторів міжнародної конкурентоспроможності України. Автореферат дис., К., 2011, С. 13–15.
4. Д. Глухова. Нанотехнологічні інновації в системі факторів міжнародної конкурентоспроможності України. Автореферат дис., К., 2011, С. 15.
5. І.Г. Оганесян. Кому нужны супервычисления? // Эксперт, 2006, № 45, С. 56–58
6. «День» , 11 – 12.03.2011, С. 9
7. В. Лановий. Інвестиції абсурду. // Євроатлантика., 2010, № 4, С. 41

Ліпкан В.А.*

СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРОТИ УКРАЇНИ

В статье исследуется информационная безопасность страны как органическая составляющая национальной безопасности и определяется, что главным стратегическим национальным ресурсом современного государства становятся информация и информационные технологии, которые являются действенным инструментом в информационном противоборстве между странами.

Ключевые слова: информационная безопасность, информация, информационные технологии, информационные операции

В статті досліджується інформаційна безпека країни як органічна складова національної безпеки та визначається, що головним стратегічним національним ресурсом сучасної держави є інформація та інформаційні технології, що стають дієвим інструментом в інформаційному протиборстві країн.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформація, інформаційні технології, інформаційні операції

The author studies the state information security as an organic component of national security and determines that information and information technologies are the main strategic national resources of a state effectively used in the information fight.

Key words: information security, information, information technologies, information operations

Одержати сотні перемог у бою –
це не межа мистецтва.
Підкорити супротивника без бою —
ось це венець мистецтва.
Сунь Цзи

Інформаційна безпека України є органічною складовою національної, відтак її розгляд є необхідним для формування базових знань та уявлень про феномен національної безпеки. Інформаційна складова є іманентної будь–якої якої складової національної безпеки, а відтак можна упевнено твердити про її значущість для теоретичного осмислення

* професор кафедри управління в органах внутрішніх справ Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент; експерт Міжнародної громадської організації «Міжнародна антитерористична єдність»

© Ліпкан В.А., 2011

і відпрацювання реальних механізмів формування не тільки позитивного іміджу, а й безпечного інформаційного середовища функціонування та розвитку держави Україна.

Актуальність розгляду даної теми обумовлена низкою чинників, серед яких я хотів би зосередити увагу на наступних:

- нині головним стратегічним національним ресурсом, основою економічної та оборонної могутності держави, а також основою взагалі існування держави стає інформація та інформаційні технології;
- інформація у сучасному світі виступає атрибутом, від якого у визначальному плані залежить ефективність життєдіяльності сучасного суспільства, його можливі трансформації від конструктивних до деструктивних;
- інформаційні технології принципово змінили обсяг і важливість інформації, яка обертається в технічних засобах її збереження, обробки і передачі;
- загальна комп'ютеризація основних сфер діяльності призвела до появи широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз, нетрадиційних каналів втрати інформації і несанкціонованого доступу до неї і як наслідок використання почасти на шкоду невизначеної кількості осіб;
- масове оснащення державних установ, підприємств, організацій і приватних осіб засобами комп'ютерної техніки і включення їх у світовий інформаційних простір містить у собі реальну загрозу створення розгалужених систем регулярного несанкціонованого контролю за інформаційними процесами і ресурсами, навмисного втручання в них, встановлення керованих алгоритмів управління і впливу на формування свідомості;
- реальністю сьогодення стало застосування інформаційної зброї і ведення інформаційно–психологічних війн, які включають різні форми прояву і відповідно є різними за своїми наслідками;
- недосконалість правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері і у сфері інформаційної безпеки (передусім неврегульованість інтернет відносин, несформованість правового поля ефективного функціонування інформаційного суспільства) призводить до серйозних негативних наслідків, які знаходять свій вираз в ускладненні підтримання необхідного балансу інтересів особи, суспільства і держави, формування конкурентоспроможних місцевих інформаційних агентств і засобів масової інформації, як наслідок може відбуватися не тільки втрата галузей економіки, а й втрата державності (Єгипет, Туніс, Марокко, Йємен, Бахрейн, Лівія, Сірія, Йорданія);
- недобросовісне використання інформаційного простору зсередини держави призводить до зниження рівня не тільки внутрішньої інформаційної безпеки України, прямим наслідком чого є дестабілізація соціально–політичної та економічної обстановки, проведення акцій опору прийняттю тих чи інших державних рішень (так звані акції опозиції), а й зовнішньої — як то дискредитація іміджу вищих посадових осіб (формування образу слабких і керованих, таких, що не відстоюють національні інтереси), формування уявлення про Україну, як державу одвічно приречену на блукання манівцями двокутника: Європа – Росія тощо;
- конституційні права громадян на недоторканність приватного життя, особистої та сімейної таємниці, таємниці листування не мають достатнього організаційно–правового і технічного забезпечення (заяви спецслужб про нагальність доступу до поштових служб Gmail, Skype свідчить про те, що до інших поштових служб є нелегальний простий доступ);
- погіршується ситуація із забезпеченням збереження державної таємниці, недостатньо розвинені механізми забезпечення службової та комерційної таємниці (події із

майором Мельниченко довели необхідність посилення контролю за збереженням державної таємниці);

• суттєва шкода завдана кадровому потенціалу колективів тих підприємств, які діють в сфері створення засобів інформатизації (передусім це стосується не прозорих схем у сфері закупівлі спеціальної техніки для органів державної влади, як наслідок витіснення національних виробників з даного сегмента ринку);

• відставання вітчизняних інформаційних технологій змушує при створенні інформаційних систем закуповувати імпортну техніку і залучати іноземні фірми, через що підвищується імовірність несанкціонованого доступу до інформації, що обробляється і зростає залежність від іноземних виробників комп'ютерної і телекомунікаційної техніки, а також програмного забезпечення.

Відтак процес інформатизації суспільства розвивається стрімко і почасти непередбачено. Інформатизація призводить до створення єдиного інформаційного простору, в межах якого відбувається накопичення, обробка, зберігання ін інформацією між суб'єктами цього простору — окремими особами, організаціями, державами.

Поява і активізації загроз в інформаційній сфері, передусім загроз від ведення інформаційно–психологічних війн, суттєво підвищує роль і значення інформаційної безпеки в системі національної безпеки України, і обумовлює розширення її змісту. Головна проблема для України — збереження контролю над ресурсами, у тому числі інформаційними. У свою чергу, втрата контролю над інформаційними ресурсами, національними інформаційними комунікаціями у XXI столітті може призвести до втрати національної незалежності і розчиненні у глобальному котлі квазіутворень. Майбутні війни — війни без застосування прямого насильства, засобами якого є непрямі дії, одним з методів яких інформаційні війни. Яскравим прикладом несилового втручання у внутрішні справи є інспіровані ззовні через інформаційні війни громадянські війни у більшості країн північної Африки.

Саме тому, лишаючи осторонь теоретичні дискусії щодо визначення поняття інформаційної безпеки, викладення власного погляду на концептуальні питання (адже це мною вже зроблено в непоодиноких публікаціях), у даній статті хотів би зосередити увагу на окремих питаннях ведення інформаційних війн проти моєї Батьківщини — України.

Загрози інформаційній безпеці з одного боку є організаційним компонентом системи управління національною безпекою, а з іншого — рівень їхньої активізації слугує індикатором ефективності її функціонування. Адже реалізація загроз і переростання їх у небезпеки свідчить про неефективність функціонування даної системи, і навпаки. На сьогодні розглядати будь–які загрози в інформаційній сфері необхідно з урахуванням того контексту, в якому вони виникають і знаходять свій вияв. Найбільш небезпечною на даному етапі розвитку українського суспільства є інформаційні війни.

Поняття інформаційної війни

Намагання у повній мірі усвідомити усі грані поняття інформаційної війни нагадують здебільшого намагання сліпих, які прагнуть зрозуміти природу слона: той, хто дотикає ногу, кличе її деревом; хто дотикає хвоста — називає його канатом. Відверто скажемо, що питання формування понятійного апарату в сфері інформаційної безпеки ще остаточно не вирішені, адже навіть і зараз, коли факт необхідності теорії національної безпеки у світі вже є усвідомленим (це власне моє твердження, що ґрунтується на неодноразовому навчанні за кордоном), більшість українських «метрів» продовжують тупцювати на місці, заперечуючи даний очевидний факт, продовжуючи хизуватися лише власним надбанням, не звертаючи увагу на кращі зарубіжні та вітчизняні зразки. Причини такої наукової слі-

поти я не буду аналізувати в рамках даної статті, адже вони стануть предметом мого окремого розгляду. Натомість, хотів би ще раз підкреслити: несформованість категорійно–понятійного апарату теорії інформаційної безпеки передусім пов'язано із несформованістю загальної теорії національної безпеки — націобезпекознавства та її понятійного апарату.

Слід зазначити, що як інформаційні війна, так і інформаційне протиборство і інформаційна боротьба є проявами одного більш широкого поняття — загрози національним інтересам та національній безпеці в інформаційній сфері. Для більш комфортного розуміння як синонім до вище наведеного поняття будемо вважати вираз інформаційна безпека.

Найбільш широко загрози інформаційним ресурсам можна розглядати як потенційно можливі випадки природного, технічного або антропогенного характеру, які можуть спричинити небажаний вплив на інформаційну систему, а також на інформацію, яка зберігається в ній. Виникнення загрози, тобто віднаходження джерела актуалізації певних подій у загрози характеризується таким елементом як уразливість. Саме за наявності вразливості як певної характеристики системи і відбувається активізація загроз. Безперечно, що самі загрози за своєю суттю відповідно до теорії множин є невичерпними, а отже і не можуть бути піддані повному описові у будь–якому дослідженні.

Хотів би навести перелік даних загроз відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України»:

- прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;
- комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Думається, що таке знущання над реальністю, яке продемонстровано авторами даного закону, наносить пряму шкоду державі, адже в даному переліку по суті не зазначено жодної загрози для держави, а деякі з них носять характер на самих загроз, а методів інформаційного впливу на об'єкт управління.

Саме тому, хочу запропонувати власний варіант розуміння даної проблеми. Ключовим виступає родове поняття: інформаційне протиборство.

Інформаційне протиборство — суперництво соціальних систем (країн, блоків країн) в інформаційній сфері з приводу впливу на ті або інші сфери соціальних відносин і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, в результаті якого одна група учасників суперництва отримує переваги, необхідні їм для подальшого розвитку, з одночасної втратою таких іншими.

За інтенсивністю, масштабами та засобами, які використовуються, виділяють наступні рівні інформаційного протиборства: інформаційна експансія, інформаційна агресія і інформаційна війна.

Інформаційна експансія — вид інформаційного протиборства, що полягає у досягненні національних інтересів методом безконфліктного проникнення в інформаційну сферу і розширення власних можливостей із використанням інформаційних ресурсів з метою:

- поступової, плавної, непомітної для суспільства зміни системи соціальних відносин за зразком системи джерела експансії;

• витіснення положень національної ідеології і національної системи цінностей і заміщення їх власними цінностями і ідеологічними установками;

• збільшення ступеня свого впливу і присутності, встановлення контролю над стратегічними інформаційними ресурсами, інформаційно–телекомунікаційною структурою і національними ЗМІ;

• нарощування присутності власних ЗМІ в інформаційній сфері об'єкту проникнення і т.п.

Інформаційна агресія — вид інформаційного протиборства, який полягає у вчиненні незаконний дій однієї зі сторін в інформаційній сфері, спрямованих на нанесення супротивнику конкретної, відчутної шкоди в окремих сферах його діяльності шляхом обмеженого і локального за своїми масштабами застосування інформаційного впливу.

Ознаки інформаційної агресії:

• виключення із засобів інформаційної дії самих небезпечних видів, що не дозволяють надійно контролювати розміри спричиненої шкоди — інформаційної зброї;

• обмеження розмірів простору, об’єктів інформаційної інфраструктури і соціальних груп, що піддаються ураженню інформаційною дією (агресія зачіпає не весь інформаційний простір держави–жертви, а тільки його частине);

• обмеження за метою (переслідує локальну, приватну мету) і часом (як правило, агресія припиняється після повного досягнення агресором усієї поставленої конкретної мети і рідко носить тривалий характер), а також за силами і засобами, що залучається.

Інформаційна війна — найвищий рівень інформаційного протиборства, спрямований на розв’язання суспільно–політичних, ідеологічних, а також національних, територіальних та інших конфліктних ситуацій між державами, народами, націями, класами й соціальними групами, транснаціональними корпораціями шляхом широкомасштабної реалізації способів і методів інформаційного насильства (інформаційної зброї). Інформаційна війна переслідує глобальну мету: повалення уряду, зміну політико–правового режиму, інспірування громадянської війни, як джерела перманентного хаосу і відповідно контрольованого суб’єктом управління даним хаосом. Інформаційна війна не є обмеженою у просторово–часовому форматі, адже її мета полягає у встановленні керованого примусового алгоритму управління через застування засобів інформаційної війни.

В інформаційній сфері агресія переростає у війну в тому випадку, якщо одна із сторін конфлікту починає широко застосовувати проти своїх супротивників інформаційну зброю. Цей критерій дозволяє виділити зі всього різноманіття процесів і явищ, що відбуваються в інформаційному суспільстві такі, які представляють для його нормального (мирного) розвитку найбільшу небезпеку.

На сьогодні відсутні міжнародні і національні правові норми, які дозволяють в мирний час (за відсутності офіційного оголошення війни з боку агресора) юридично кваліфікувати ворожі дії іноземної держави в інформаційній сфері, що супроводжуються нанесенням шкоди інформаційній або іншій безпеці країни, як акції інформаційної агресії або інформаційної війни. Крім того, відсутні чіткі, однозначні, юридично закріплені критерії оцінки отриманого в результаті інформаційної агресії або інформаційної війни матеріальної, моральної, економічної та інших видів шкоди. Це дозволяє в мирний час активно використовувати самий небезпечний і агресивний арсенал сил і засобів інформаційної війни – як основний засіб досягнення політичної мети.

Беззаперечним лідером на шляху впровадження в практику концепції інформаційного протиборства є США. Досить сказати, що витрати, в цій країні на реалізацію даної концепції до 2005 р., становили понад 17 млрд. доларів. Концепція інформаційного проти-

борства США на воєнному рівні була покладена в основу при розробці аналогічних концепцій провідних західних країн, а також керівних документів НАТО по цим питанням, хоча офіційні джерела твердять про рівність учасників НАТО і не використання даних документів. Це твердження, знову ж таки є власним досвідом автора, адже 18 березня 2011 року в Київському інституті міжнародних відносин під час проведення відеоконференції із проблем інформаційної безпеки країн–учасниць НАТО із представниками НАТО мною було поставлено низку конкретних запитань, але відповідей не тільки не було, але й доповідач спробував відверто відмежуватись від американських концепцій інформаційних війн. То виходить або даний «фахівець» з Брюсселю був абсолютно не обізнаний в темі, щодо якої робив доповідь, або свідомо уводив в оману представницьку публіку в Україні.

Розроблена в США концепція інформаційного протиборства передбачає його ведення на воєнному та державному рівнях. На державному рівні метою інформаційного протиборства є послаблення позицій конкуруючих держав, підрив їх національно–державних основ, порушення системи національного управління за рахунок інформаційного впливу на політичну, дипломатичну, економічну і соціальну сфери життєдіяльності країни, проведення психологічних операцій, підривних та інших деморалізуючих пропагандистських акцій. Воно спрямовано на забезпечення національних інтересів США, упередження міжнародних конфліктів, терористичних акцій, забезпечення інформаційної безпеки країни. Воно розглядається як вид стратегічного протиборства країн.

За висновками аналітиків американської корпорації «Ренд» воно передбачає вирішення наступних задач:

- створення в країні противника атмосфери бездуховності, негативного відношення до культурної спадщини (згадаємо, чим переповнені вітчизняні телеканали: бойовики, трілери, шоу);
- маніпулювання суспільною свідомістю і політичною орієнтацією груп населення держави з метою створення політичної напруги і хаосу (постійне протиставлення російськомовних – українськомовним, сходу і заходу, багатих і бідних, донецьких і київських);
- дестабілізація політичних відношень між партіями, об'єднаннями і рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни та інші (створення зі звичайних злочинців жертв репресій опозиції, розігрування політичної складової у суто кримінальних справах);
- зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади і управління, ініціація помилкових управлінських рішень (впровадження в інститути державної влади принципів кумовстсва, родинних, а також територіальних, що створює основу для унеможливлення прийняття загальнодержавних виважених рішень);
- дезінформування населення про роботу державних органів, підрив їх авторитета, дискредитація органів управління (за даними Міністра закордонних справ України українські літаки були другі в світі, які евакуювали громадян більш ніж 20 країн з Японії, і першими евакуювали громадян 60 країн світу з Лівії, у тому числі і громадян США. Натомість ця інформація не є відомою широкому загалу, навпаки: більшість громадян України впевнена у безпорадності української влади, що насправді не відповідає дійсності);
- провокування соціальних, політичних, національних і релігійних зіткнень, ініціювання страйків, масових заворушень та інших акцій економічного протесту (за деякими даними за можливим провокаціями на релігійному і соціальному ґрунті стоять мілліардери з–за кордону, яких не влаштовує сучасна влада в Україні);
- ускладнення прийняття органами управління важливих рішень;

• підрив міжнародного авторитету держави, її співробітництва з іншими країнами (постійне обливання брудом за кордоном нашої країни і керівництва держави не сприяє формуванню не тільки позитивного іміджу, а й ускладнює налагодження співпраці з міжнародними інституціями).

• Основними формами інформаційного протиборства на державному рівні є:

• політичні, дипломатичні й економічні акції;

• інформаційні і психологічні операції;

• підривні і деморалізуючі пропагандистські дії;

• сприяння опозиційним і дисидентським рухам;

• надання усебічного впливу на політичне і культурне життя з метою розвалу національно–державних підвалин суспільства;

• проникнення в систему державного керування.

На воєнному рівні на наш погляд доцільно використовувати термін інформаційна боротьба за аналогією радіоелектронна боротьба, психологічна боротьба. Інформаційна боротьба визначається як комплекс заходів, які проводяться в масштабах ЗС для досягнення інформаційної переваги над противником шляхом впливу на інформацію, якою він володіє, процеси, що залежать від інформації, інформаційні системи, комп'ютерні мережі з одночасним захистом від аналогічних впливів з боку противника. Виділяються наступальна й оборонна складові інформаційної боротьби. Крім того, перед ЗС вперше поставлене завдання впливу на противника ще в загрозливий період з тим, щоб забезпечити вигідний для США напрямок процесів управління і прийняття рішень протилежною стороною.

Отже, основним завданням інформаційної боротьби є :

• отримання розвідувальної інформації шляхом перехвату та розшифровки інформаційних потоків, що передаються по каналам зв’язку, а також по побічним випромінюванням, а також за рахунок спеціального втілення технічних засобів перехвату інформації;

• отримання потрібної інформації шляхом перехвату і обробки відкритої інформації, що передається по незахищеним каналам зв’язку , циркулює в інформаційних системах, а також опублікованої у відкритих джерелах та ЗМІ;

• електромагнітний вплив на елементи інформаційних і телекомунікаційних систем;

• психологічний вплив, спрямований проти персоналу та осіб, що приймають рішення;

• формування і масоване розповсюдження по інформаційним каналам противника та глобальним мережам дезінформації та тенденційної інформації;

• вогневе придушення (у воєнний час) елементів інфраструктури державного і воєнного управління;

• здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів з подальшим їх викривленням, знищенням або викраденням, або порушенням нормального функціонування таких систем;

• захист від аналогічних впливів збоку противника.

• Отже основною метою інформаційних війн проти України є:

• ізоляція України на міжнародній арені;

• підрив морально–психологічного стану військовослужбовців і населення держави;

• посилення антивоєнних і антиурядових настроїв у країні противника;

• консолідація населення й особового складу своїх збройних сил і країн–союзників.

Однією з головних цілей інформаційної війни є подавлення в людині морального творчого початку.

Література

1. An Introduction to Computer Security: The Nist Handbook.Draft. – National Institute of Standart and Technology, Technology Administration U. S. Department of Comerce, 1994.
2. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України. Аналітична доповідь УЦЕПД / /Національна безпека і оборона. –К.: 2001. –№1. –С. 2–59.
3. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України: аналіт. доп. УЦЕПД) // «Нац. безпека і оборона». – 2001. – №1 (13). – С. 2–50.
4. Андреев В. Развитие информационного пространства Украины и цивилизованное вхождение в информационное общество XXI века // Техника спец. назначения. – 2002. – № 1–2. – С. 16–17.
5. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно–правові аспекти / МВС України, Ун–т внут. справ, За заг. ред. О.М. Бандурки – Х., 2000. –366 с.
6. Аркуша Л.І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб.науч.ст. / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. — О.: Фенікс, 2003. – С. 109–117. – Библиотека журнала «Юридический вестник».
7. Атаманчук Г.В. Новое государство: поиски, иллюзии, возможности. – М.: «Славян. диалог»,1996. – 223 с.
8. Афанасьев В. Г. Социальная информация / Под. ред. Л. Ф. Пирожкова. – М.: Гран, 1994. – 164 с.
9. Базанов Ю., Баранов О., Брижко В. Права человека и защита персональных данных. – К.: Госкомитет связи и информатизации Украины, 2000. – 84 с.
10. Бакуменко В.Д. Теоретико–методологічні засади формування державно–управлінських рішень: Автореф… док–ра. наук з держ.упр: 25.00.01 / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України – К., 2001, –36 с.
11. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность ? // Нац. безпека і оборона. – 2001. – № 1 (13). – С. 70–76.
12. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? // Національна безпека і оборона. –К.:2001. –С. 70–76.
13. Бачило И. Л. Правовое регулирование процессов информатизации // Государство и право. – 1994. – № 12. – С. 72.
14. Бачило И. Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А. Информационное право / Под ред. Б. Н. Топорнина. – Санкт–Петербург: Юрид. центр «Пресс». – 2001. –328 с.
15. Без свободи слова немає демократії // Уряд. кур'єр. – 2001. – 17 січн. – С. 1–2.
16. Гавловський В. І. ін. Організаційно–правові питання формування державної інформаційної політики в Україні // Наук. вісн. зб. наук. пр. Акад. держ. податков. служби України. – 2002 – № 3. – С. 177–182.
17. Гавловський В., Гуцалюк М., Калюжний Р. ін. Питання концепції реформи інформаційного законодавства України. // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2000. – № 1 – С. 17–21.
18. Гавловський В., Гуцалюк М., Калюжний Р. Інформаційному суспільству України – інформаційне законодавство (щодо питань реформування законодавства у сфері суспільних інформаційних відносин) // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2001. № 2. – С. 7–11.
19. Гавловський В., Гуцалюк М., Цимбалюк В. Удосконалення інформаційного законодавства як засіб оптимізації протидії комп’ютерній злочинності // Наук. вісн. Нац. акад.внутр. справ України. – 2001. – № 3 – С. 20–24.

20. Гавловський В., Калюжний Р., Цимбалюк В. ін. Проблеми державної інформаційної політики: гармонізація міжнародного і національного інформаційного права // Прав., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2001. – № 4.
21. Гавловський В., Калюжний Р., Цимбалюк В.С. та ін. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування // Право України. – 2001. – № 7. – С. 88–91.
22. Гавловський В.Д, Голубєв В.О., Цимбалюк В.С. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій – Х.: Фоліо, 2002. – 284 с.
23. Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Калюжний Р.А. та ін. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно–правові питання теорії й практики. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – С. 38.
24. Герасименко В. А. Защита информации в автоматизированных системах обработки данных. – М.: Энергоатомиздат, 1994. – 400 с.
25. Голубєв В. О. Захист банківської інформації від несанкціонованого доступу // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні: Матеріали міжнар. наук.–практ. конф. – К., 1998. – С. 50–53.
26. Голубєв В. О. Правові аспекти захисту інформаційних технологій // Вісн. Запоріз. юрид. інст–ту МВС України. –1997. – № 2. – С. 35–40.
27. Голубєв В. О. Правові аспекти захисту інформації // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в автоматизованих системах України. – К., 1998. – С. 44.
28. Голубєв В. О., Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / За заг. ред. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця . – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 252 с.
29. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: Моногр. – К., – 2000. – 222 с.
30. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в пострадянських країнах (на прикладі України та Росії): Автореф. дис. ... канд. політ. наук . 23.00.04. – К., 1997. – 18 с.
31. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції. — К.: Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін–т стратегічних досліджень, 1999. — 163 с.
32. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., В.М.Желіховський Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. — К.: КНТ, 2006. — 280 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека)
33. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. — К.: Текст, 2003. — С. 333 – 343.
34. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство / Санкт–Петербургский университет МВД России. –СПб: Фонд «Университет, 2000. –С. 347–348. – 428 с.
35. Лопатин В.Н. Информационная безопасность: Человек. Общество. Государство: Санкт–Петербург ун–т МВД России. – СПб: Фонд «Университет», 2000. – 426 с.
36. Лопатин В.Н. Информационная безопасность в системе государственного управления: Теоретические и организационно–правовые проблемы: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. — СПб., 1997. — 193 с.
37. Мазур М. Качественная теория информации. – М.: Прогресс, 1982.– 249 с.
38. Матвеев М. М. Взаимодействие представительных и исполнительных органов в системе местного самоуправления: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. – М., 1992. – 18 с.

39. Національна безпека України 1994–1996 рр. /Ред. О.Ф.Белов – К.: НІСД, 1997.– 200 с.
40. Нечипоренко В. П. Информационный капитал научно–технической деятельности // НТИ. – 1998. – Сер.1. – № 11. – С. 2– 8.
41. Нижник В. Н., Ситник Г.П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. / За заг.ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
42. Нижник Н. Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: Посіб. / За ред. Н. Р. Нижник – К.: Вид–во УАДУ, 1998. – С. 85.
43. Общая теория национальной безопасности: Учебник, Под общ. ред. А.А.Прохожева. — М.: Изд–во РАГС, 2002. — 320 с.
44. Олійник О.В., Соснін О.В. Правові проблеми регулювання інформаційної діяльності // Стратег. панорама. – 2002. – № 4,– С. 166–174.
45. Оцінка Електронної готовності України /Стратегічні рекомендації/ Доповідь у рамках проекту Уряду України / ПРООН – «Інноваційний трамплін: ІКТ задля добробуту України». – К.: Держ. ком. зв'язку та інформатизації України, – 2002 . – 8 с.
46. Павлютенкова М. Информационная война — реальная угроза или современный миф? // Власть. — 2001. — № 12. — С. 19 – 23.
47. Почепцов Г. Г. Национальная безопасность Украины в контексте вопросов и парадоксов // Зеркало недели. – 1997. – 7–14 нояб.
48. Почепцов Г.Г. Национальная безопасность стран переходного периода: [Учеб.пособие для студентов спец. «Международная информация»] / Ин–т содерж.методов обучения. Ин–т междунар. отношений Киев. Нац.Ун–та им Т.Шевченко – К., 1996. –134 с.
49. Правовая информатика и кибернетика: Учебник // Под ред. Н.С.Полевого. — М.: Юрид. лит., 1993. — 528 с.
50. Расторгуев С.П. Философия информационной войны. — М.: Вузовская книга, 2001. — 468 с.
51. Рибак М. І., Атрохов А. В. До питання про інформаційні війни // Наука і оборона. – № 2.– 1998. – С. 65–68.

Зернецька О.В.*

КОНКУРЕНТНА БОРОТЬБА В ІНТЕРНЕТІ ТА ЗА ІНТЕРНЕТ

Мета статті – дослідити головні тенденції конкурентної боротьби в Інтернеті; вивчити негативний вплив його подальшої комерціалізації на глобальну Інтернет–спільноту, маючи на увазі пов'язані із цим різноманітні труднощі щодо захисту відкритого вебу, так само, як і різні аспекти інформаційної безпеки (приватної, національної, міжнародної).

Ключові слова: Інтернет, конкурентна боротьба, комерціалізація, глобальні медіа– та ІКТ компанії, інформаційна безпека.

Цель статьи – исследовать главные тенденции конкурентной борьбы в Интернете: изучить негативное влияние его дальнейшей коммерциализации на глобальное Интернет–сообщество, имея в виду как связанные с этим разнообразные трудности, касающиеся защиты открытого веба, так и различные аспекты информационной безопасности (персональной, национальной, международной).

Ключевые слова: Интернет, конкурентная борьба, коммерциализация, глобальные медиа– и ИКТ компании, информационная безопасность.

The objective of this article is to investigate the main tendencies of competition in the Internet; to scrutinize the negative impact on its further commercialization for the global Internet community, bearing in mind connected with it various difficulties to protect the open Web as well as different aspects of information security (private, national and international).

Key words: the Internet, competition, commercialization, global media and ICT companies, information security.

На початку XXI ст. Інтернет став рушієм не тільки економічних глобалізаційних процесів, але й міжнародною ареною політичної, соціальної та культурної комунікації. Можна стверджувати, що за своїми реальними та потенційними можливостями Інтернет змінив міжнародне середовище, уявлення людини про нові способи комунікації, соціальної та творчої самореалізації, ведення бізнесу та політичної боротьби. Серед досягнень першого десятиліття XXI ст. – виникнення глобальної блоґосфери, розгортання великої кількості соціальних мереж, активне їх використання у національній та міжнародній політиці [1–2]. До того ж Інтернет, який позиціонували як середовище суто для демократичного спілкування й певний час слугував чи не уособленням демократії та новітньої публічної сфери кінця XX ст., продемонстрував, що вміло використовуючи його, можна заробляти великі гроші.

* доктор політітичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Зернецька О.В., 2011

Найбільш далекозорі глобальні гравці, – а це передусім могутні медіа–імперії та транснаціональні корпорації (ТНК) у сфері інформаційно–комунікаційних технологій (ІКТ) які до того ж демонструють свої зв'язки з національними урядами та партіями, – розуміють, що Інтернет – це ключ до влади. Ось чому великі баталії відбуваються зараз між тими, хто виборює цю владу. Її «матеріальний» прояв – у конкурентній боротьбі, яка йде між гігантами медіа–бізнесу та інформаційно–комунікаційних технологій (ІКТ). Яскравий приклад такої конкурентної боротьби, яку американські аналітики характеризують використовуючи лексикон воєнних термінів, таких, як «війна», «протиборство», «протистояння», «вороги», «удар у відповідь» тощо, ми розглянемо докладніше, оскільки у ньому, як у дзеркалі, відбиваються жорсткі стратегії боротьби за економічну, а отже, в кінцевому підсумку й політичну владу, є протистояння декількох компаній цих секторів економіки, які займають перші рядки рейтингів у списках глобальних економічних гравців.

Чи не найзапекліша боротьба в останній рік точиться між Рупертом Мердоком, чия глобальна медіа–імперія News Corp. давно має у сфері своїх інтересів отримання прибуткова прибутки від Інтернету, та Інтернет–гігантом Google – транснаціональною IT–корпорацією та флагманом світового веб–пошуку. Заснований дванадцять років тому Google є уособленням інновації у нинішньому глобальному бізнесі й намагається домінувати у різних технологіях. Корпорація безперервно розширює свої інтереси, диверсифікуючи у такі сфери, як телекомунікації, технології та медіа. Для цього у неї є великі фінансові можливості. Адже допомагаючи Ітернет–користувачам знайти інформацію в Інтернеті, вона отримує 97 % прибутку від рекламодавців, рекламу яких розміщує на своїх сайтах. Маючи свої потужні дослідницькі можливості, Google водночас купує компанії не тільки в США, але по всьому світу. Так, серед 22 придбань цієї компанії, здійснених у січні–вересні 2010 р., сім знаходяться за межами Сполучених Штатів. Вони включають купівлю ізраїльської компанії LabPixiex та датської компанії Global IP Solutions [3].

Для того, щоб посилити свої позиції у протистоянні з Google, Мердок залучив до цієї справи такого софтверного велетня, як Microsoft. Зазначимо принагідно, що за даними CNN на вересень 2010 р. серед IT–компаній із найбільшими грошовими активами на банківських рахунках, Microsoft посідає друге місце (36,8 млрд. дол.), а Google – третє (30,1 млрд. дол.). Ясна річ, що суперники належать до категорії глобальних «суперваговиків» у своїх галузях. І, якщо йдеться про альянс у цій боротьбі між News Corp. та Microsoft, це означає що ставки у цій грі величезні. То що ж стало причиною невдоволення Мердока стосовно Google?

Річ у тому, що медіа–магнат висловлює рішуче незадоволення, що Google є домінуючим гравцем на пошуковому ринку США і всього світу, так само, як і те, що він є домінуючим гравцем й в ареалі онлайнових новин. Спочатку Мердок вирішив перешкодити Google, щоб той індексував новинні сайти News Corp. Їх він має величезну кількість в багатьох країнах, і зокрема в США, де список його друкованих видань очолюють газети «The Wall Street Journal» та «The New York Post». Відповідь Google, за свідченням «The Financial Times», була в тому дусі, що новинні організації вільні його зупинити від індексації (реєстрації) їхніх сайтів, тим більше, що Google News – новинний підрозділ пошукового гіганту – не є генератором великих прибутків для нього, оскільки він не розміщує реклами на своїх новинних сторінках.

Тоді Мердок зажадав, щоб Google сплачував йому за розміщення новин з його газет та журналів. Зрозуміло, що без реклами та за наявності великої кількості інших газет, які бажають бути проіндексованими, Google дійсно не збирається платити Мердоку, щоб показувати зміст однієї медіа–компанії. Пропозиція Мердока є ризикованою для розвитку

пошукового ринку Інтернету, оскільки інші компанії–виробники контенту в свою чергу теж можуть прагнути одержувати плату за їхню індексацію, а це призведе до подальшої комерціалізації Інтернету, й в кінцевому підсумку його користувачам потрібно вже буде платити за доступ до пошуку новин.

Існує один нюанс, який слід відзначити. Дійсно існують новини, за які Google сплачує гроші. Це новини, що надають йому глобальні агентства новин, такі, як Associated Press, France Press та ін. Але новинні історії, подані цими агентствами у повному обсязі й розміщені на власному сайті Google. Натомість інформація про новинний контент «The Wall Street Journal» або інших газетних видань Мердока чи інших медіа–компаній, на Google News є неповною. Вона обмежується тільки заголовками статей та двома–трьома рядками тексту, який підштовхує користувачів, аби відкрити веб–сайт «The Wall Street Journal» та ознайомитися із повним змістом статті. У переважній більшості звертання до послуг новинного сайту Google можна вважати лише початком пошуку новин, а не його кінцевим пунктом. Але Мердок з цією концепцією не погоджується.

Не діставши згоди у Google платити йому, Мердок наприкінці 2009 р. вступає в альянс із Microsoft, який саме напередодні перезапустив свій пошуковий сервіс Bing і був націлений на виборювання своєї ринкової частки на пошуковому ринку. Перспективи Bing щодо конкуренції на цьому ринку покращилися ще й тому, що два роки тому компанія Microsoft придбала семантичний пошуковик Powerset, що значно покращило пошукові можливості Bing. Вже у 2010 р. Google, аби перешкодити Bing стати лідером у семантичному пошуку, який значно розширює межі пошукових завдань, що виконує сервер, зробив крок у відповідь: купив компанію Metaweb, яка володіє великою семантичною базою даних Freebase.

Стратегічний хід News Corp. щодо передачі права на доставку контенту «The Wall Street Journal» тільки й виключно пошуковій машині Bing, на думку американського експерта Д.Макміллана, «міг вразити регулятивні органи як антиконкурентний крок» [4]. З метою підвищення рівня конкурентоспроможності свого пошуковика, Microsoft розробив цілу систему заохочень під назвою «Винагороди Bing» для тих користувачів США, які його використовують. Аби посилити свої позиції на цьому ринку, Microsoft 2009 р. підписує десятирічний контракт щодо партнерства з іншим пошуковиком – Yahoo й у позиціонує свій крок як антимонопольний, тобто спрямований проти гегемонії Google на цьому глобальному ринку. За повідомленням агенства com.Score, вже за перший місяць партнерства Bing і Yahoo отримали разом 25 % аудиторії Інтернету, тоді як у їхнього головного конкурента – Google залишається левова частка – 71,6 % [5].

Мердок продемонстрував, що ладен платити Microsoft, аби той забрав новинні сайти першого на свій пошуковик Bing, тому що, як сповістило агентство Reuters, «Руперт Мердок сказав, що він хоче примусити людей платити за доступ до його новинних сайтів». Того ж самого прагнуть й багато інших власників газет, але у користувачів Інтернету є протилежне бажання: щоб Інтернет залишився відкритою платформою з безкоштовним доступом до новинних сайтів зокрема.

Але за роки свого існування Інтернет підтвердив у найрізноманітніші способи, що він є середовищем, придатним для генерування величезних грошей і у сфері пошуковиків за рахунок цільової реклами. Користувачі Інтернету вже з деяким острахом спостерігають, що це може загрожувати privacy та авторському праву. А це вже питання, які входять до кола проблем індивідуальної, колективної та міжнародної безпеки. «Однією рукою під тиском схвильованої спільноти користувачів Google скорочує строки зберігання даних про користувачів, а другою збирає їх усе більше та використовує ще інтенсивніше.

Чого варте хоча б введення персоналізації пошуку навіть не для незалогінених у Google користувачів. Браузер Chrome збирає статистику про те, що користувач вводить в адресний рядок. Якості поведінкового таргетингу реклами (цільової реклами) почали лякати та дратувати користувачів. Поступово невдоволення цим починають висловлювати мешканці не тільки Америки та Європи, але й інших регіонів..., які розуміють, що Google неможливо контролювати, який невідомо які і невідомо куди надсилає данні про користувачів» [6]. До нього мають претензії не тільки газети як першоджерела новин, але й власники іншої друкованої продукції, зокрема, книг, які проти диджиталізації (оцифровування) їхньої продукції. Противники всеохоплюючої влади Google над його користувачами, про яких він знає майже все: їхні смаки, інтереси, уподобання, що вони читають і дивляться і т. ін., вбачають у цьому пошуковому Голіафі дещо орвелліанське. Голова антитрастового комітету адміністрації президента Барака Обами Крістін Варні розпочала розслідування з приводу того, чи плани Google щодо створення всесвітньої диджитальної бібліотеки не є загрозою для конкуренції. Цей крок К.Варні став прецедентом у розслідуванні «односторонніх акторів» – тобто розслідуванні антитрастових випадків, які не містять у собі факту поглинань.

Це непокоїть й користувачів Інтернету. А раптом одного похмурого ранку найбільша пошукова платформа у світі зробить доступ до книжок платним? І все ж–таки донедавна Google здебільшого виправдовував довіру користувачів, які вважали його флагманом в Інтернеті, який міцно стоїть на позиціях вільного доступу до нього.

В умовах глобальної фінансово–економічної кризи конкурентна боротьба надзвичайно загострюється. Наприклад, стрімко зростає кількість ворожих поглинань [7]. Показовими є й процеси одночасного партнерства і суперництва, які відбивають надскладні умови конкурентної боротьби і в Інтернеті, і навколо нього. В цю запеклу боротьбу втягнуті такі велетні медійного та ІКТ бізнесу, як News Corp., Google, Microsoft, Apple, Comsat, Verzion Communications, а також безліч інших, менших компаній, а також усе зростаюча кількість соціальних мереж, нова Галактика блоґосфери, нові й нові стартапи, які за своїми потенціями можуть швидко стати помітними глобальними гравцями (згадаймо, хоча б Twitter).

Повертаючись до протистояння між тими компаніями, які обстоюють комерціалізацію Інтернету, та тими, хто підтримує безкоштовний пошук у ньому, стає очевидним: у такій ситуації жорсткої конкуренції за Інтернет, і президент США Барак Обама, й спільнота Інтернет–користувачів робили ставку на Google як на запоруку відкритого вебу. Коли скептики запитували, на чому базується їхнє переконання у тому, що Google справдить їхні сподівання, компанія запевняла, що запорукою є віра користувачів у її принципи. Але всі були просто шоковані новинами від 9 серпня 2010 р.: Виконавчі диркетори Google і Verzion Communications Ерік Шмідт та Іван Дж.Сіденберг заявили: «Індустрія буде дотримуватися нейтральності вебу, але до певної міри (підкреслення – О.З.). Вони надалі звільняють від правил вільного доступу бездротові мережі та всі послуги, що потребують менеджменту через дроти, тобто моніторинг охорони здоров'я, спеціальні розважальні події та азартні ігри» [8]. За такі послуги треба буде платити. При чому, чим більш швидкісним є надання послуги (або контенту) тим плавтити треба буде більше. Тобто, йдеться про те, що Google і Verzion Communications по суті приєдналися до позиції AT&T, Comsat та інших ІТС–компаній, які надають послуги зв'язку та контент для Інтернет–користувачів, і відповідно, як і Мердок, йдуть швидкими кроками до нав'язування платних послуг за принципом ярусів. Ця новина була схожа на хвилю цунамі для всіх, і для президента Обами зокрема. Адже він вірив обіцянкам Google. Голова ФСС Дж.Геначовський, розу-

міючи всю ризикованість становища у галузі, яка може далеко відкинути перевиборні обіцянки Обами щодо «безкоштовного Інтернету», опинився у ситуації коли не може зволікати із введенням нових правил у цій галузі регулювання діяльності провайдерів послуг та телекомунікаційних компаній. Для них це небажаний варіант, тому вони погрожують перестати виділяти гроші на інновації, якщо уряд візьметься за регулювання. Ситуація поки що не вимальовується до кінця, але можна прогнозувати такі основні наступні тенденції, які далеко виходять за межі Інтернет–бізнесу.

В кінцевому підсумку, як вбачається нам, головними гравцями медіа– та ІКТ бізнесу планується комерціалізація Інтернету. Адже у той момент, коли глобальна економіка і фінанси перебувають у глобальній кризі, такий «ласий шматок», як Інтернет, із світовою аудиторією користувачів, які розглядаються медіа–імперіями та гігантськими Інтернет–компаніями та флагминами ІКТ–бізнесу, як реальні, – і ще більше – як потенційні споживачі його послуг та контенту, вони не можуть залишити безкоштовним. Інтернет дедалі більше уявляється ними не тільки як «бізнес, як й усі інші», але й як, по суті, безмежний новоутворений простір для комерціалізованої бізнесової діяльності, побудованої на наданні послуг та контенту. Прибутки від неї тільки зростатимуть із збільшенням кількості користувачів з усього світу у глобальне Павутиння. Хто із власників, скажімо, реально існуючих сьогодні компаній у сфері пошуку в Інтернеті, або тих медіа– та ІКТ–корпорацій, які володіють соціальними мережами, матиме моральні сили встояти на позиціях нейтральності вебу та відмовитися від реальних і потенціальних надприбутків, які утворюються від його комерціалізації? Здається, навіть для такого велетня, як, Google із його політикою відкритого доступу, якої він дотримувався протягом десятиліття, це вже не по силах. Фінансові статки, мабуть, все ж–таки переважать демократичні принципи, що були колись закладені у філософію Інтернету як нової публічної сфери.

Скажімо так: Інтернет вже став тим «стиглим яблуком розбрату бізнес–інтересів» в умовах економічних і політичних реалій глобальної кризи, породжуючи шалену конкуренцію та розпалюючи «апетити» суперників на кшталт компаній, про які йшлося вище. «Достиглість» Інтернету для його комерціалізації великою мірою визначається не тільки його географічними контурами, не тільки непересічним фактом сформованої глобальної бази даних та інформації, яка перевершує все накопичене людством за час усього його існування, але й бурхливим розвитком глобальної блоґосфери та феноменом розповсюдження соціальних мереж, які швидко із загальносоціальних набувають якостей «віртуальних клубів за інтересами» (як–от, соціальні мережі молодих мам, рибалок, аматорів кіно, фанів «зірок» і н. ін.). Це робить Інтернет ще привабливішим для рекламодавців, оскільки тепер він є добре структурований і являє собою якісно окреслені цільові аудиторії для таргетингової персоналізованої реклами.

Часто–густо користувачів Інтернету починає дратувати чи лякати той факт, що коли вони продивляються, скажімо, сайт з інформацією про авіарейси до тієї або іншої країни, на екрані комп'ютера з'являються реклами готелів і ресторанів саме цих країн; коли всони шукають і знаходять інформацію про перебіг якоїсь хвороби, миттєво «вискакує» реклама ліків від неї, а в разі пошуку в Інтернет–магазинах одягу нестандартних розмірів, на моніторі «послужливо» виникають реклами засобів для схуднення чи, навпаки, набору ваги і т. ін. Персоналізована реклама часто позиціонується як «дружня», але цей постійний нав'язливий супровід під час Інтернет–пошуку не є просто дратівливим. Він має глибинні психологічні механізми, які впливають на підсвідомість «юзера», вкарбовуються у ній і з часом здатні впливати на його уподобання та споживацький вибір тих або інших рекламованих товарів або послуг. Отже, Інтернет стає не тільки новітньою сферою для комер-

ціалізації інформаційно–комунікаційного простору, він поступово, із розвитком нових технологій, усе більшою мірою перебирає на себе функції споглядальника та контролера кожного «юзера».

Врешті–решт йдеться не тільки про нову сферу економічної фінансової та інформаційної діяльності, а про нові міжнародні загрози інформаційній безпеці країн, регіонів та кожного із користувачів Інтернету персонально. Можна зробити навіть ширше узагальнення щодо того, кому реально або потенційно може нести загрозу у такому вигляді Інтернет: кожному, хто живе на нашій планеті. Адже необов'язково бути навіть користувачем Інтернету, аби відомості приватного характеру або наклепницькі виступи чи ганебні плітки, або фото– та відеоматеріали, які туди потрапили без жодної згоди людини, яка стала потерпілою від агресивної чи нахабної поведінки «юзерів–злочинців» або бізнесових конкурентів тощо. Такі протиправні дії і з моральної точки зору, і з усіх інших (адже шкода й збитки, спричинені будь–якому індивідууму від часто анонімних й підступних веб–атак, можуть зачіпати честь людини, паплюжити і сімейні й національні цінності, а також руйнувати репутацію фірм або суспільних рухів, наносити непоправної шкоди іміджу цілих країн) поки що не знайшли відповідних статей покарання ані у національному, ані у міжнародному інформаційному праві. Тобто, під загрозою може опинитися як окрема пересічна людина, так і знаменитість, так само, як і підприємство, організація, суспільний рух, політичне угрупування, спортивне товариство, молодіжний клуб, наукова мережа тощо. Інтернет–злочинці, яких часом важко розшукати та ідентифікувати, поки що у переважній більшості залишаються без покарання й здебільшого навіть не відчувають себе злочинцями. Взагалі, попри всі позитивні речі, який дав людству Інтернет, він водночас став тією «скринею Пандори», яка, коли її відкрили, спровокувала у певної кількості його користувачів їхні найганебніші інстинкти. Ось чому навіть таку болючу проблему, як міжнародна боротьба із дитячою порнографією в Інтернеті, можна назвати мало ефективною, не кажучи вже про увесь інший бруд, який знайшов там собі місце, а, значить, і попит, а це –величезні прибутки тим, хто його розміщує у вебі. У боротьбі із цим повинна бути задіяна міжнародна солідарність як користувачів Інтернету, так Інтернет–провайдерів, урядів та відповідних професійних організацій. Проблема міжнародної інформаційної небезпеки в Інтернеті виходить на перший план серед глобальних проблем людства.

Контроль над Інтернетом – мрія й гігантських ТНК, й політичних сил. Нинішня ситуація в світі є одночасно й перехідною для форм розвитку Інтернету, й переломною у його філософії як відкритого інформаційно–комунікаційного простору, вільний доступ до якого можливий для всіх, хто має комп'ютер або, скажімо, iPhone, хоча б базову комп'ютерну грамотність і підключення до Інтернету. Водночас вона є вирішальною у побудові майбутніх векторів сил світової політики. Хто з головних акторів глобального управління стане ще більш впливовим, а від кого «м'яка влада», уособленням якої нині є влада, яку має Інтернет, стане більш віддаленою, й хто його буде контролювати, – от одне із питань, відповідь на яке стане визначенням одного із могутніших факторів світового порядку XXI ст..

Література

1. Зернецька О.В. Глобальна політична блоґосфера – нова арена політичної комунікації / Ольга Зернецька // Політичний менеджмент, 2009. – № 2. – С. 13 – 26.
2. Зернецька О.В. Переможна зброя нового хазяїна Білого Дому / Ольга Зернецька // Зовнішні справи. – 2008. – № 12. – С. 24 –26.

3. The Retailer's Clever Little Helper // Bloomberg Businessweek. – 2010, September 6 – 12, – P. 32.
4. MacMillan D. Murdoch vs. Google / D.MacMillan // BusinessWeek. – 2009, December 9, – P. 26.
5. Аудитории Google хватит на три поиска Bing+Yahoo [Електронний ресурс] // Режим доступа: http:internet.news.ru/top/inde/.shtml?2010/07/19/401576
6. Проблемы Google и последствия для маркетологов] // Режим доступа: http://seatems/blogspot.com/2010/04/google/html/
7. Зернецька О.В. Стратегії конкурентної боротьби під час глобальної кризи / Ольга Зернецька // ЄвроАтлантика. Часопис Інституту євро–атлантичного співробітництва. – 2010. – № 1. – С. 72 – 75.
8. The FCC Crusade to Keep the Internet Free // Bloomberg Businessweek. – 2010, August 16 – 20, – P. 32.

Макаренко Є.А.*

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізовано стратегії регіональних міжнародних організацій у сфері інформаційної безпеки, розглянуто спільні і відмінні чинники їх діяльності, визначено перспективи забезпечення інформаційної та кібербезпеки регіональних спільнот з різним рівнем інформаційного розвитку.

Ключові слова: глобалізація, інформаційна безпека, регіональні організації, кібербезпека, європейська інтеграція, посткризовий світ, інтелектуалізація суспільства.

В статье проанализированы стратегии региональных международных организаций в сфере информационной безопасности, общие и отличительные факторы их деятельности, определены перспективы обеспечения информационной и кибербезопасности региональных сообществ с разным уровнем информационного развития.

Ключевые слова: глобализация, информационная безопасность, региональные организации, кибербезопасность, европейская интеграция, посткризисный мир, интеллектуализация общества.

The article is devoted to the analysis of regional and international organizations strategies in the field of information security, common and distinguishing factors of their activities, identified the prospects of information and cyber security of regional communities with different levels of information development.

Keywords: globalization, information security, regional organizations, cyber security, European integration, post-crisis world, intellectualization of society.

Початок XXI століття ознаменувався проявами системної кризи міжнародної безпеки щодо викликів і загроз, які були зумовлені розвитком глобального інформаційного суспільства і які призвели до переосмислення концептуальних і практичних засад міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки, з'ясування взаємовпливу глобального розвитку та міжнародної інформаційної безпеки, до диференціації пріоритетів світової, регіональної і національної політики у контексті протидії новим загрозам.. Розробка стратегій міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки свідчить про зміну політичних позицій провідних акторів міжнародних відносин, трансформацію пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки регіональному рівні [1-2].

Регіональне співробітництво у сфері інформаційної безпеки зумовлює необхідність пошуку спільних рішень у межах регіональних організацій щодо протидії інформаційним та кіберзагрозам, вироблення спільної стратегії інформаційної безпеки для протидії

* доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Макаренко Є.А., 2011

кібервійнам, інформаційному тероризму та інформаційній злочинності. Так, Організація Американських Держав сприйняла ініціативу США щодо ідеології глобальної культури кібербезпеки, протидії тероризму, зокрема, інформаційному, ухвалила резолюцію «Розробка міжамериканської стратегії щодо боротьби з загрозами для кібербезпеки», якою визнала, що інформаційні загрози потребують координації діяльності державного і приватного секторів, тобто впровадження основного принципу культури кібербезпеки. Держави-члени ОАД заявили про свій намір виконувати стратегію кібербезпеки, яка має бути спрямована на попередження й знешкодження кібератак, боротьбу з кіберзагрозами і кіберзлочинністю, захист критично важливих інфраструктур і мережевих систем.

Підсумком цієї стратегії було створення Міжамериканської мережі груп реагування на надзвичайні ситуації в комп'ютерній сфері, визначення і ухвалення єдиних стандартів галузі, модернізація нормативно-правової бази щодо боротьби з кіберзлочинністю, зокрема, приєднання до Європейської конвенції про кіберзлочинність як модельного інструменту у боротьбі з кіберзлочинами у межах асоціації. Сучасна стратегія інформаційної безпеки ОАД пов'язана з концепціями інформаційного протиборства президента США Б.Обами та пріоритетами діяльності американського уряду у форматі «інформаційної парадигми». Саме інформаційні переваги держави, на думку експертів з питань міжнародної і національної безпеки адміністрації Б.Обами, спроможні зберегти досягнуту у попередній докризовий період стабільність та забезпечити посткризовий розвиток, зробити більш прогнозованим перебіг соціальних конфліктів, запобігти руйнації суспільства.

Відповідно, співпраця ОАД і США позначена виразним поворотом до мілітаризації інформаційної сфери, яка означає більш тісну координацію політичних і силових структур з «кібербезпеки», а також визначенням військових й невійськових аспектів психологічних та інформаційних операцій. У забезпеченні регіональної безпеки і США, і ОАД готові на далекосяжні ідеологічні компроміси з Росією та Китаєм аж до згоди на закріплення за цими та іншими потужними державними чи наддержавними утвореннями «сфер відповідальності» для підтримання регіональної безпеки й стабільності. Така політика супроводжується активним використанням високих технологій подвійного призначення, які дозволяють конфіденційно створювати й використовувати «інформаційні озброєння» під прикриттям реалізації загальних науково-дослідних програм, коли йдеться не лише про заходи превентивно-оборонного характеру, але й про наступальні «інформаційні озброєння», здатні забезпечувати переваги у кризових ситуаціях та регіональних конфліктах. Принциповою новизною ініціативи інформаційної безпеки у північноамериканському регіоні можна вважати залучення до програм обороноздатності військових структур, хоча до 2008 року питання інформаційної безпеки розглядалися як суто технічні завдання для цивільних фахівців, а упродовж останніх двадцяти років вони були віднесені до компетенції інституцій з стандартів та технологій.

До характерних рис «інформаційних озброєнь» експерти відносять їх універсальність, транскордонність, відносну дешевизну й доступність, що уможливлює використання таких озброєнь не тільки організованими військовими формуваннями, але й злочинними та терористичними організаціями. «Інформаційні озброєння» за своєю природою є асиметричними, їх легко замаскувати під інші види деструктивних інформаційних впливів, а реальне джерело й приналежність цих озброєнь можуть бути конфіденційно прихованими в кіберпросторі. Агресія може здійснюватися латентно з території третіх країн, які не будуть простежувати інформаційні операції, а нарощування воєнно-інформаційного потенціалу можна видати за «наслідки науково-технічного прогресу». Як вважає директор Національної розвідки США Д.Блер, головними суб'єктами атак на американські ін-

формаційні системи є Росія й Китай, на другому місці – структури організованої злочинності, метою яких є виведення інформаційних систем з ладу або істотне уповільнення їх роботи, щоб створити перешкоди для протидії кібератакам, зокрема, правоохоронними органами США. У відповідь на подібні агресивні дії американці запропонували тактику зменшення кількості порталів, які сполучають урядові сервери з Інтернетом, хоча тенденції до скорочення «точок доступу» до федеральної урядової інформаційної мережі в інтересах інформаційної безпеки не є чимось принципово новим, оскільки така політика проводилася протягом останніх років і також має свої негативні прояви, тобто звужує можливості електронного урядування та оперативного реагування на потреби суспільства.

Поширення інформаційних озброєнь як зброї масового ураження, прагнення екстремістських та терористичних груп одержати до неї доступ, інформаційна революція у військовій справі, заснована на високих технологіях, висока уразливість сучасних суспільств до медіа-впливів у своїй сукупності та у поєднанні з викликами глобальної кризи вимагають від держав ОАД, щоб вони повною мірою скористалась можливостями застосування «інформаційних озброєнь» врахували у національних стратегіях інформаційної безпеки. Водночас, враховуючи різновекторність інформаційних загроз, Пентагон пропонує державам ОАД істотно збільшити витрати на «психологічні операції» та «зв'язки з громадськістю» з метою просування регіональних і національних інтересів у міжнародному співтоваристві, тобто йдеться про психологічну обробку світової спільноти з дотриманням вимог конфіденційності «цільових зарубіжних аудиторій». Зокрема, військове командування США встановило для збройних сил новий польовий статут з проведення інформаційних операцій, де вказується на умови їх ефективного поєднання з традиційними видами озброєнь, оскільки дослідження зарубіжних аудиторій для потенційного інформаційно-психологічного впливу вважається необхідною передумовою ефективних стратегічних комунікацій. З цією метою при Бібліотеці Конгресу США створено центральний депозитарій документів щодо громадської думки про США та їх політику у різних країнах світу, в якому зібрано матеріали, отримані як державними, так і недержавними дослідницькими структурами. Інформація з цього депозитарію доступна для фахівців з проблем кібер-, медіа- та психотероризму, зокрема, для дослідників «Контртерористичного комунікативного центру», з метою моніторингу теорії і практики інформаційно-психологічних впливів у сучасному світі Відтак, радники Б.Обами рекомендують об'єднати зусилля держав-членів ОАД для створення ефективної регіональної системи протиборства з інформаційними загрозами і, зокрема, з інформаційним тероризмом.

Подібна тенденція до мілітаризації інформаційної безпеки характерна й для інших розвинених країн світу, зокрема, Федеративна Німеччина створила спеціальний армійський підрозділ для ведення кібервійн у зв'язку з електронними атаками на бюро канцлера А.Меркель і ключових міністерств країни, завданням якого є виявлення й знищення ворожих зарубіжних комп'ютерних мереж, а також попередження кібератак та маніпулювання ними в інформаційному просторі держави. Ідейні підходи нового президента США щодо «інформаційних озброєнь» істотно зближує позиції Америки й Росії, яка з 1998 року постійно ставить в Першому комітеті Генеральної Асамблеї ООН (займається проблемами нерозповсюдження зброї масового ураження) питання щодо «інформаційної зброї» як зброї масового ураження, наражаючись на вето США та їх союзників, які відмовлялися визнавати реальність існування «інформаційних озброєнь» [3-8].

Для європейських регіональних організацій діяльність у сфері спільної політики безпеки, зокрема й інформаційної, спрямована на інтеграцію європейського інформаційного

простору, розвиток інформаційного суспільства, створення європейських правових норм у галузі комунікації, забезпечення свободи слова та обміну інформацією, функціонування засобів масової комунікації на основі новітніх технологій, оскільки в умовах становлення інформаційного суспільства регіональні організації захищають стандарти Європейської Конвенції з прав людини, соціальні пріоритети європейського суспільства, плюралістичні принципи ЗМК, європейський зміст електронної демократії тощо. Так, питання формулювання теоретичного поняття «кіберзлочинності» у тексті Європейської Конвенції з кіберзлочинності стало найбільш дискусійним, оскільки фахівці у галузі кримінального права Ради Європи при розробці багатьох рекомендацій щодо протидії комп'ютерним злочинам обмежилися лише переліком таких посягань, який охоплює: кіберзлочинність у вузькому сенсі («комп'ютерний злочин») – будь-яке протиправне діяння, що здійснюється шляхом електронних операцій, метою якого є подолання захисту комп'ютерних систем та оброблюваних ними даних: несанкціонований доступ, пошкодження комп'ютерних даних або комп'ютерних програм, комп'ютерний саботаж, несанкціоноване перехоплення, комп'ютерне шпигунство, шахрайство, фальсифікація; кіберзлочинність у широкому сенсі («злочин, пов'язаний з використанням комп'ютерів») – будь-яке протиправне діяння, що здійснюється шляхом або у зв'язку з комп'ютерною системою чи мережею, включаючи такі злочини, як незаконне збереження або поширення інформації через комп'ютерну систему або мережу. Основна мета Конвенції - розширення повноважень урядів при розслідуванні звичайних злочинів, при вчиненні яких був задіяний обмін інформацією чи передача сигналу через комп'ютерну мережу. На сьогодні, крім європейських держав, Конвенцію підписали також Канада, Японія та США, які брали активну участь у підготовці її тексту, які багато в чому пов'язують продовження міжнародного співробітництва в галузі міжнародної інформаційної безпеки з виконанням положень Конвенції.

Враховуючи нові підходи провідних держав світу до проблеми інформаційної безпеки, Рада Європи акцентувала свою діяльність на проблемах боротьби з використанням Інтернету в терористичних цілях та захисту Інтернету і основних інфраструктур від кібератак з боку терористичних угруповань. Зокрема, у політичних дискусіях на спільній конференції РЄ та ОАД «Тероризм та кібербезпека» (Іспанія, 2009 р.) було обговорено програми міжнародного співробітництва щодо протидії використанню Інтернет в терористичних цілях, визначено механізми моніторингу ризиків кібератак з боку терористичних організацій, проаналізовано наявні міжнародно-правові документи щодо протидії терористичній діяльності з використанням Інтернет та запропоновано інструментарій розробки нових стандартів для запобігання інформаційному тероризму. У підсумковому документі «Боротьба з тероризмом і свобода слова та інформації» Першої Міністерської конференції Ради Європи у справах ЗМІ і сучасних засобів комунікації (Ісландія, 2009) також було висловлено оцінку сучасних соціальних, культурних і технологічних змін, які впливають на підходи до принципів поширення інформації та обміну нею, оцінку професійної відповідальності сучасних засобів комунікації за дотримання на практиці стандартів регіональної організації у сфері свободи слова та інформації в контексті боротьби з тероризмом, оскільки «Європа і все міжнародне співтовариство переживають небезпечні кризові нестабільні часи, проте забезпечення прав людини, свободи слова і демократії залишаються провідним напрямком діяльності організації, переважаючи будь-які політичні або економічні інтереси будь-яких злочинних чи терористичних угруповань».

Розширення ЄС спричинило нові лінії політичного, економічного та державного розподілу в європейському регіоні, зумовило виокремлення в стратегії євроінтеграції та структурі ЄС мети спільної зовнішньої та безпекової політики, створення і функціону-

вання департаменту зовнішньої політики і безпеки Європейського Союзу. Актуальність формування нової архітектури європейської безпеки зумовила суперечності як у підходах до визначення її мети і завдань, так і до впливу на регіональну політику безпеки, оскільки процеси європейської інтеграції супроводжуються також хвилею розширення НАТО і визначенням нових пріоритетів діяльності оборонної регіональної організації. Концепція спільної політики інформаційної безпеки зумовлює й пошук спільних рішень щодо протидії інформаційним та комунікаційним загрозам, визначає вироблення загальної стратегії європейської інформаційної безпеки, протидії кібервійнам, інформаційному тероризму та боротьби з інформаційною злочинністю.

План дій ЄС у сфері інформаційної безпеки стосується стратегічного аналізу і планування щодо протидії інформаційним загрозам у співробітництві з Радою Безпеки ООН; зміцнення стратегічного партнерства щодо протидії інформаційним загрозам з США, Росією, Японією, Китаєм, Канадою та Індією; вдосконалення регуляторної політики ЄС з інформаційної безпеки, зокрема, розробки і ухвалення конвенцій, директив, рекомендацій та резолюцій про європейську інформаційну безпеку та конфіденційність електронних комунікацій; визначення та оцінки інформаційних загроз для критично важливих сфер життєдіяльності європейського співтовариства; розробки засад європейської та національної політики інформаційної безпеки і зростання ролі ЄС у забезпеченні регіональної інформаційної безпеки. У сфері протидії кіберзлочинності ЄС ініціював проведення огляду існуючого законодавства європейських держав і підтримав розробку та прийняття Європейської Конвенції про кіберзлочинність та визнав її базовим документом, спрямованим на розвиток національного законодавства країн ЄС, прийняття відповідних норм матеріального і процесуального права, а також активізацію європейського права в цій галузі з метою захисту суспільства від кіберзлочинності. Так, у резолюції від 28 січня 2002 року «Про єдиний підхід і конкретні дії у галузі інформаційної безпеки» ЄС закликає держави-члени активізувати проведення освітніх програм з метою підвищення обізнаності про інформаційну безпеку, проводити обмін досвідом в галузі управління безпекою і зміцнювати діалог ЄС з іншими міжнародними організаціями в цій галузі. У резолюції підкреслюється важливість проведення активних наукових досліджень в таких сферах, як підвищення надійності мереж і зміцнення їх безпеки, криптографія, захист приватного життя. Результатом цієї роботи стало заснування Європейського агентства мережевої та інформаційної безпеки (ENISA, 2004), основна мета якого – сприяння розвиткові культури безпеки мереж та інформації в Європейському Союзі. Європейське агентство мережевої та інформаційної безпеки не виконує оперативних функцій; його роль полягає в тому, щоб виступати як центр компетенції для Європейської Комісії ЄС, держав-членів і ділового співтовариства, сприяти загальноєвропейському співробітництву, обмінові передовим досвідом, підвищувати поінформованість і здійснювати консультування з питань дослідницької програми Європейської Комісії в контексті осмислення ризиків і загроз, що з'являються.

Європейський Союз за планом дій з інформаційної безпеки бере участь у Форумі Груп реагування на надзвичайні ситуації в комп'ютерній галузі шляхом функціонування європейської цільової групи сприяння співробітництву між Групами реагування на надзвичайні ситуації в комп'ютерній галузі. Ще один напрямок роботи під егідою ЄС – стимулювання взаємного визнання сертифікатів, що видаються державами Європейського Союзу щодо апаратних і програмних засобів, а також засобів забезпечення інформаційної безпеки і захисту. У межах цієї діяльності було підписано Угоду про взаємне визнання державами, які її підписали, сертифікаційних атестатів, виданих національними сертифі-

каційними центрами, що підтверджують рівень захищеності інформаційних продуктів і технологій. Угоду підписали Велика Британія, Франція, Німеччина, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія і Японія (країни, що видають сертифікаційні атестати), а також Австрія, Іспанія, Фінляндія, Греція, Угорщина, Ізраїль, Італія, Норвегія, Нідерланди, Швеція і Туреччина. По суті ці угоди є інструментом просування експорту апаратних і програмних технологій і продуктів у цілу низку держав ЄС, які визнають результати сертифікації без проведення додаткових національних атестацій. Водночас це дає змогу обмеженому колу держав контролювати і фактично визначати реальну інформаційну захищеність продуктів, що постачаються на європейський ринок та використовуються в інших європейських країнах. Відтак, взаємодія держав європейського регіону в процесі освоєння та застосування ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) стала однією з найдинамічніших та багатообіцяючих сфер міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим у доктрині зовнішньої політики ЄС з'являються нові положення, а в дипломатичній діяльності нові завдання, пов'язані з забезпеченням інформаційної безпеки в регіоні. Важливо враховувати й той факт, що вдосконалення інформаційних технологій сприяє не лише зміцненню суспільних зв'язків, а й веде до появи невідомих раніше джерел ризику та небезпеки. тому головною метою європейської політики інформаційної безпеки визначено захист інформації та інформаційних систем або мереж за допомогою відповідних технічних та законодавчих механізмів. Формування нової європейської системи безпеки здійснюється на підставі основних загальноприйнятих принципів, зокрема: чіткого усвідомлення важливості чинників, що впливають на стан національної безпеки, зокрема, політичних, економічних, військових, етнічних, екологічних, інформаційних та інші складових демократичних процесів, і формування взаємовигідних міждержавних відносин; необхідності створення механізмів колективного реагування на нові загрози, що набули трансконтинентального характеру(міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження і обігу наркотиків, організована злочинність тощо); визначення фундаментальних вимог до системи колективної європейської безпеки – неподільності безпеки та її всеохоплюючого і комплексного характеру [9-12].

Інформаційна безпека в діяльності регіональної організації АТЕС, яка є міжурядовим форумом Азіатсько-Тихоокеанського регіону, розглядається передусім в контексті економічного співробітництва з питань лібералізації торгівлі та інвестицій, оскільки АТЕС об'єднує 21 економіку АТР – Австралії, Брунея, В'єтнаму, Гонконгу (Китай), Індонезії, Канади, КНР, Республіки Корея, Малайзії, Мексики, Нової Зеландії, Папуа Нової Гвінеї, Перу, Росії, Сінгапуру, США, Таїланду, Тайваню, Філіппін, Чилі, Японії та стосується проблем захисту критично важливої інфраструктури від терористичних загроз. На саміті АТЕС в Шанхаї (2002 р.) було прийнято окрему Заяву з питань безпеки інформаційних і телекомунікаційних інфраструктур, в якій йшлося про необхідність боротьби зі злочинним використанням ІКТ, та Програму дій, відповідно до якої був розширений спектр діяльності АТЕС з питань зв'язку та інформації, зміцнення інформаційно-комунікаційної і мережевої безпеки. На зустрічі в Мексиці в 2002 році лідери АТЕС заявили, що в контексті зростання масштабів тероризму, в умовах наростаючої глобалізації і становлення цифрового суспільства, критично важливою для безпеки суспільства є система захисту інформаційної інфраструктури, включаючи телекомунікаційні мережі. Особливу увагу лідери АТЕС звернули на проблему кібертероризму, оскільки Інтернет став важливою основою для формування «нової економіки», заснованої на знаннях, розвитку електронної комерції, електронного уряду, соціального забезпечення потреб суспільства країн АТР на основі ІКТ. постійній підставі, розвивати культуру кібербезпеки. Учасники саміту під-

тримали розроблену Робочою групою з питань телекомунікацій та інформації Стратегію кібербезпеки регіону, яка зорієнтована на сприяння кібербезпеці шляхом прийняття всеохоплюючих матеріальних і процесуальних законів, створення системи обміну інформацією, заснування національних контактних пунктів у форматі «24/7» і організацій, аналогічних Групам реагування на надзвичайні ситуації в комп'ютерній галузі, виявлення найкращих стандартів і досвіду, навчання та підвищення обізнаності з інформаційної безпеки. Була проведена відповідна практична робота, внаслідок якої в рамках АТЕС був прийнятий Закон про кіберзлочинність, реалізований Проект Робочої групи АТЕС з питань зв'язку та інформації законодавчої ініціативи та нарощування правозастосовного потенціалу у сфері кібербезпеки. Була також розпочата ініціатива з заснування і координації Груп реагування на надзвичайні ситуації в комп'ютерній галузі у країнах регіону.

На саміті лідерів у Бангкоку (2003 р.) «Світ відмінностей: партнерство заради майбутнього» також було підкреслено важливість лібералізації торгівлі та інвестицій, забезпечення безпеки для побудови економіки знань. У «Декларації Бангкока», зокрема, йдеться про те, що для ефективного економічного розвитку країн АТЕС необхідно просувати всі ініціативи, включаючи ініціативу в сфері цифрової економіки, протидії піратству у сфері оптичних носіїв і розширенню технологічних можливостей для ділових кіл; активізувати зусилля по формуванню інформаційної економіки, підвищувати і покращувати координацію дій для протидії тероризму, сприяти програмам технічної взаємодопомоги і зусиллям з нарощування потенціалу, а також розвивати співпрацю між Спеціальною групою АТЕС й іншими міжнародними, регіональними та функціональними організаціями. Учасники саміту також ухвалили рішення про прискорення досягнення цілей в частині забезпечення ширшого доступу до мережі Інтернет, посилення захисту прав інтелектуальної власності і правозастосування в даній області, а також по здійсненню стратегії «Електронний АТЕС».

На зустрічі міністрів АТЕС з питань розвитку телекомунікації і інформаційної індустрії в Лімі (2005 р.) обговорювалися питання лібералізації ринку телекомунікацій, розширення масштабів використання широкосмугових мереж, розвитку електронного уряду і електронної комерції, активне застосування додатків на базі ІКТ. У підсумковій декларації підкреслювалася важлива роль державної політики в розвитку інформаційної інфраструктури, розширенні спектру інформаційних послуг, що надаються громадянам (електронне управління), створення сприятливого інвестиційного клімату для інвестицій в інформаційний сектор. Учасники зустрічі також обговорювали питання, пов'язані із зростанням масштабів кібертероризму і його наслідків для економічного і інформаційного розвитку регіону. У декларації підкреслено необхідність співпраці на політичному рівні між всіма державами-членами АТЕС з метою вироблення комплексної стратегії протидії інформаційним загрозам і розвитку регіональної системи інформаційної безпеки, а також удосконалення законодавств країн регіону відносно регулювання інформаційного сектора в контексті інформаційної безпеки, відповідно до міжнародних норм і принципів.

Безпекові імперативи регіональної оборонної організації АСЕАН також реалізується через стратегії інформаційної безпеки і боротьби з кібертероризмом. Так, за ініціативою АСЕАН (1994 р.) був утворений Регіональний форум з безпеки, який на сьогоднішній день є єдиним в АТР механізмом багатостороннього регіонального політичного діалогу з усього спектру питань, пов'язаних із підтриманням миру і стабільності. Його завданням є забезпечення шляхом діалогу і консультацій безконфліктного розвитку Південно-Східної Азії і всього Азіатсько-Тихоокеанського регіону через створення надійної системи інформаційної безпеки. Важливим напрямом діяльності Форуму є превентивні заходи

інформаційної безпеки, що зафіксовано в «Концепції і принципах превентивної дипломатії», а також співпраця з метою протистояння інформаційному тероризму [13-15].

Координація позицій держав-членів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки стала якісно новим явищем практичної співпраці в рамках Євразійського регіону. У спеціальній заяві Ради Шанхайської Організації Співпраці (2006 р.), керівники Республіки Казахстан, Китайської Народної Республіки, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Республіки Таджикистан і Республіки Узбекистан висловили занепокоєність щодо реальної небезпеки використання інформаційно-комунікаційних технологій з неправомірною метою, зокрема, для порушення безпеки людини, суспільства й держави, фундаментальних принципів суверенності, рівноправності і взаємоповаги, невтручання у внутрішні справи суверенних держав, мирного врегулювання конфліктів, незастосування сили, дотримання прав людини. У заяві підкреслювалося, що загрози використання ІКТ в злочинних, терористичних і військово-політичних цілях, несумісних із забезпеченням міжнародної безпеки, можуть реалізовуватися як в цивільній, так і у військовій сфері і призвести до тяжких політичних й соціально-економічних наслідків в окремих країнах, регіонах і в світі в цілому, до дестабілізації суспільного життя держав, можуть мати глобальні наслідки, катастрофічні за своїми характеристиками як «зброя масового ураження».

У документі підкреслено, що транснаціональний характер ІКТ, поява нових викликів і нестабільності диктує необхідність доповнення національних зусиль по забезпеченню інформаційної безпеки спільними діями на двосторонньому, регіональному і міжнародному рівні, оскільки лише координовані заходи держав зможуть дати адекватну відповідь загрозам безпеці в інформаційній сфері. У цьому контексті лідери держав-членів ШОС підтримали діяльність, яка здійснюється в рамках ООН щодо визнання потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки і можливих спільних заходів протидії, а також розроблення відповідних міжнародних концепцій, спрямованих на зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем, і встановлення міжнародно-правових принципів і норм у сфері інформаційної безпеки.

Глави держав заявили про близькість позицій своїх країн з ключових проблем, пов'язаних з міжнародною інформаційною безпекою, і про наміри об'єднати зусилля в рамках ШОС з метою протидії новим інформаційним викликам і загрозам відповідно до принципів і норм міжнародного права, включаючи Статут ООН і Загальну декларацію прав людини. В зв'язку з цим було прийнято рішення про створення групи експертів держав-членів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки за участю представників Секретаріату Організації і Виконкому Регіональної антитерористичної структури для вироблення плану дій і визначення можливих шляхів і засобів розв'язання в рамках ШОС проблеми міжнародної інформаційної безпеки у всіх її аспектах.

Відтак, у відповідь на ухвалене рішення, що містилося у Заяві глав держав-членів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки (2006 р.), відбулося засідання Групи експертів держав-членів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки, у якому взяли участь експерти всіх держав-членів ШОС. Під час засідання була офіційно утворена Група і узгоджені інституційні основи її роботи, а головою консенсусом був обраний експерт Російської Федерації як держави, що ініціювала розгляд в ШОС проблематики міжнародної інформаційної безпеки. Вироблений Групою План дій держав-членів ШОС щодо міжнародної інформаційної безпеки був схвалений Рішенням Ради міністрів закордонних справ держав-членів організації 9 липня 2007 року і затверджений Рішенням Ради глав держав-членів ШОС, яка відбулася 16 серпня 2007 року. Планом передбачається співпраця держав-членів ШОС в таких питаннях, як вироблення єдиного понятійного апарату щодо

сфери міжнародної інформаційної безпеки; здійснення аналізу загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки і вироблення пропозицій щодо протидії ним; вироблення пропозицій щодо створення практичних механізмів моніторингу загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки і координації дій із забезпечення міжнародної інформаційної безпеки в просторі ШОС; вивчення і адаптація національних законодавств у сфері забезпечення інформаційної безпеки; дослідження питання про міжнародно-правове регулювання і стан міжнародно-правової бази сфери міжнародної інформаційної безпеки; співпраця з питань інформаційної безпеки в рамках міжнародних організацій і форумів; розробка і здійснення заходів довіри між державами-членами ШОС у сфері забезпечення інформаційної безпеки; вивчення можливих шляхів надання взаємної допомоги щодо запобігання деструктивним інформаційним впливам і надзвичайним ситуаціям у сфері інформаційної безпеки, координація оперативного реагування на них і ліквідація їх наслідків. У розвиток ініціативи глав держав-членів ШОС відбувся круглий стіл «ШОС: клімат довіри та інформаційна безпека»(2009 р.), в якому взяли участь керівники структур організації, представники дипломатичного корпусу, експерти з питань інформаційної безпеки регіональної організації. Під час зустрічі обговорювалися особливості функціонування інформаційного простору ШОС, можливості країн регіону у сфері інформаційної безпеки, необхідність протидії використанню інформаційних технологій у злочинних, терористичних і ворожих військово-політичних цілях, оскільки інформаційна складова стала чутливим аспектом в діяльності кожної держави. Відтак зміцненню клімату довіри між країнами ШОС може сприяти саме інформаційна інтеграція й формування повноцінної системи міжнародної інформаційної безпеки. Учасники зустрічі також підтримали ідею щодо встановлення міжнародно-правового режиму у сфері інформаційної безпеки, оскільки використання інформаційних технологій та впливів у реальних збройних конфліктах набуло геополітичного характеру, зокрема, наводилися приклади здійснення спеціальних інформаційних операцій під час бойових дій на Балканах, Північному Кавказі, в Афганістані, Іраку тощо. Експерти відзначали, що локальні військові конфлікти з використанням інформаційних озброєнь безпосередньо безпеці ШОС не загрожують, проте наведені дані центру Східної Азії та Інституту Далекого Сходу говорять про те, що проблема інформаційних воєн в регіоні ШОС реально існує, зокрема, для створення як позитивних, так і негативних іміджів організації [16-19]. Таким чином, можна стверджувати, що в межах діяльності ШОС здійснюються ініціативи щодо ухвалення міжнародної концепції і міжнародної конвенції з інформаційної безпеки на регіональному та глобальному рівнях міжнародного співробітництва.

Регіональне об'єднання Співдружність Незалежних Держав з 1990-х років здійснює роботу щодо забезпечення, підтримки і зміцнення інформаційної безпеки. Так, виконавчими органами СНД було прийнято рішення(1996 р.), відповідно до якого було розроблено і затверджено Концепцію формування інформаційного простору СНД як основу співробітництва держав-учасниць СНД у сфері інформації та інформатизації, спрямовану на підвищення ефективності інформаційної взаємодії між державами-учасницями СНД та на здійснення узгодженої політики з урахуванням відповідних національних і спільних інтересів, включаючи інформаційну безпеку. Одним з першочергових напрямів діяльності країн СНД у цій сфері і одним із головних принципів формування інформаційного простору Співдружності планувалося забезпечення безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем. Представники держав-учасниць СНД дійшли висновку про те, що основними загрозами інформаційній безпеці є, зокрема, зростання транснаціональної злочинності у сфері комп'ютерної інформації, можливість використання терористичними

та іншими екстремістськими організаціями й окремими особами мережі та технологій ІКТ для досягнення злочинних цілей, а також державами для вирішення військово-політичних завдань. Об'єктами загроз визнано права і свободи людини, інтереси суспільства, держави і Співдружності в інформаційній сфері. Відповідно, 1 червня 2001 року було підписано Угоду про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації, яка заклала правову базу для здійснення на просторі СНД взаємодії, спрямованої на протидію комп'ютерній злочинності. У ній наводиться перелік дій, які Сторони Угоди визнають відповідно до своїх національних законодавств кримінальними, визначаються форми співробітництва, а також конкретизуються механізми реалізації співробітництва в цих формах

Практичні заходи щодо реалізації співпраці планувалося здійснювати у формі взаємних консультацій, координації співпраці, кооперації в наукових дослідженнях, розробці і виробництві відповідних засобів захисту інформації, а також шляхом виконання державами заходів згідно з прийнятими на себе зобов'язаннями. Зокрема, планувалося забезпечити узгоджену розробку міждержавних договорів, національних нормативних правових актів і нормативно-методичних документів, які регламентують відносини і дії суб'єктів в інформаційній сфері; розробку правових механізмів недопущення в СНД протизаконних інформаційних впливів на свідомість особи і суспільства; активізацію діяльності компетентних правоохоронних органів держав-учасниць СНД з попередження і припинення правопорушень в інформаційній сфері; законодавче стимулювання розвитку інформаційної індустрії в державах-учасницях СНД і передусім виробництво засобів захисту інформації; співпрацю держав-учасниць СНД з підготовки кадрів в галузі забезпечення інформаційної безпеки.

Проте вищезазначені заходи не були реалізовані, і на сучасному етапі держави-учасниці СНД розглядають взаємодію у сфері інформаційної безпеки на основі двосторонніх міждержавних договорів, які стосуються обміну конфіденційною інформацією, законного перехоплення телекомунікацій, діяльності ЗМІ під час збройних конфліктів або здійснення терористичних актів тощо. Зокрема, в рамках діяльності Антитерористичного центру держав-учасниць СНД було представлено Концепцію інформаційної протидії тероризму і іншим насильницьким проявам екстремізму, яка уможливлює вдосконалення національних законодавств щодо боротьби з тероризмом в інформаційній сфері. У зв'язку з цим Антитерористичний центр має намір реалізувати комплекс заходів, спрямованих на створення єдиного правового поля у сфері інформаційної протидії тероризму.

У рамках реалізації Концепції 5 жовтня 2006 року в м. Баку (Азербайджанська Республіка) відбулося XXI засідання Ради керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, присвячене обміну досвідом боротьби з кібертероризмом, на якому було визнано доцільною співпрацю в даній сфері здійснювати за такими напрямами, як обмін інформацією про ознаки і факти кібертероризму, про наміри і діяльність терористичних організацій у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій; обмін позитивним досвідом щодо захисту інформаційних систем об'єктів національної критичної інфраструктури; проведення аналізу національних законодавств щодо наявності в них відповідальності за діяння, що мають ознаки кібертероризму [20].

На засіданні також обговорювалися проблеми оперативного обміну інформацією між органами безпеки і спеціальними службами країн Співдружності при розслідуванні і документуванні злочинів у сфері інформаційних технологій, які здійснюються національними і міжнародними хакерськими об'єднаннями і пов'язані, зокрема, з несанкціонованим

доступом до державних інформаційних ресурсів та розповсюдженням в мережі Інтернет конфіденційних баз даних. Члени Ради керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав визнали необхідним ініціювати внесення змін до національних законодавств, спрямованих на встановлення кримінальної відповідальності за несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається і обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на інших інформаційних носіях. Також розглядалася можливість створення контактних пунктів при оперативних підрозділах органів безпеки і спеціальних служб з протидії комп'ютерній злочинності з цілодобовим режимом роботи, до функцій яких буде віднесено організацію оперативного виконання звернень в рамках міжнародної взаємодії при розслідуванні комп'ютерних злочинів.

Таким чином, аналіз діяльності регіональних міжнародних організацій у сфері інформаційної безпеки з огляду на стан і загрози інформаційного характеру свідчить, що ефективність боротьби з цими явищами залежить не тільки від заходів, які здійснюються на рівні національних інституцій, правоохоронних органів, інших установ і організацій, на які покладено загальні завдання забезпечення інформаційної безпеки , але й від координації політики і співпраці держав на багатосторонній основі в кожному регіону світу.

Література

1. Mapping The Global Future. Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. – http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2020.html
2. Столетов О.В. Тренды трансформации властных отношений в мировой политике: smart power? / О.В.Столетов // Полис. 2009. №4. С. 173-178.
3. Adoption of a comprehensive Inter-American strategy to combat threats to cybersecurity: a multidimensional and multidisciplinary approach to creating a culture of cybersecurity (2004) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.oas.org/XXXIVGA/english/docs/approved_documents/adoption_strategy_combat_threats_cybersecurity.htm
4. Дэвис Т. Ответ терроризму должен быть международным. Доклад Генерального Секретаря Совета Европы на совместной конференции Совета Европы и Организации американских государств (Испания, 2009 р.) [Электронный ресурс] / Т.Дэвис. – Режим доступа: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=PR320(2009)&Language=lanRussian&Ver= original&Site=DC&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE.
5. The National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington, DC: White House, 2010, May. – 52 p. - Режим доступу: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
6. Kagan R. The Need for Power [Електронний ресурс] / Kagan R.// The Wall Street Journal. - 2010. - Режим доступу: http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703652104574652372456526440.html
7. Barack Obama's speech at the University of Purdue (July 16, 2008) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cfr.org/publication/ 16807/barack_obamas_speech_at_the_university_of_purdue.html.

8. Нова стратегія безпеки США в баченні Обами [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://otherside.com.ua/news/ detail.php?lang=1&id=83241
9. Семенюк О. Нова архітектура європейської безпеки: тенденції, виклики, перспективи [Електронний ресурс] / Олександр Семенюк. - Режим доступу: http://cs.cirs.kiev.ua/uk/news/commentary/102-2010-01-20-15-13-26.html
10. Європейські комунікації: політичні, економічні, правові, безпекові, дипломатичні, суспільні та культурні аспекти: [кол. монографія] / [Макаренко Є.А., Ожеван М.А.. Рижков М.М. та ін.]. – К. : Центр вільної преси, 2007. – 535 с.
11. Internal security strategy for The European Union «Towards a European Security Model» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st05/st05842-re02.en10.pdf.
12. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози / [Макаренко Є.А., Гондюл В.П., Рижков М.М. та ін.]. – К.: Центр вільної преси, 2006. – 916 с.
13. APEC Leaders' statement on recent acts of terrorism in apec member economies (Los Cabos, Mexico, 2002) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.apec.org/apec/leaders__declarations/ 2002/ statement_on_recent.htm
14. Bangkok Declaration on Partnership for the Future (Bangkok, 2003) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.apec.org/apec/leaders__declarations/2003.html.
15. Lima Declaration. The Sixth APEC Ministerial Meeting on the Telecommunications and Information Industry (Lima, 2005) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.apec-sec.com.sg/apec/ministerial_statements/sectoral_ministerial/telecomunications/2005.html
16. Заявление глав государств-членов ШОС по международной информационной безопасности (Шанхай, 2006) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=107.
17. Заявление глав государств-членов ШОС по международной информационной безопасности (Шанхай, 2006) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=107.
18. Бишкекская Декларация. Заседание Совета глав государств-членов ШОС (2007) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=111.
19. ШОС: Климат доверия и информационная безопасность. Материалы Круглого стола (2009) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fapmc.ru/ news/media/2009/05/item7627.html.
20. Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере компьютерной информации (Минск, 2001) // Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. – 2001. – № 1(37). – С. 138-149

Набруско В.І.*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ КРАЇНИ – ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

Автор аналізує сучасні виклики в інформаційній сфері, що становлять загрозу національній безпеці, викладає конкретні пропозиції законодавчого, технологічного характеру для розв'язання означених проблем.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, ЗМК, громадське мовлення, інформаційне поле.

Автор анализирует современные вызовы в информационной сфере, которые угрожают национальной безопасности, излагает конкретные пропозиции законодательного, технологического характера для решения означенных проблем.

Ключевые слова: информационный суверенитет, средства массовой коммуникации, общественное вещание, информационное поле.

The author analyzes contemporary challenges in the sphere of information that course danger to national security. This article puts forward the propositions of legislative and technological nature that will help to solve the problems mentions above.

Key words: informative sovereignty, means of mass communication, public service broadcasting, informative field.

В умовах реального інформаційного суспільства глянемо на проблеми інформаційного суверенітету через призму національного інформаційного ландшафту.

На жаль, український медіа ресурс за роки незалежності не став інструментом державотворчим, націєоб'єднуючим , фактором духовного очищення та суспільної злагоди, а перетворився на банальне гендлярське поле і став фактично загрозою національної безпеки. Українське законодавство у сфері засобів масової комунікації успішно сприяло цьому – агресивна комерціалізація, боротьба за своєрідними правилами на ринку інформаційних послуг, що ми спостерігаємо і сьогодні, взяли гору над розумною протекціоністською державною політикою. Нинішня картина нашої власної інформаційної оселі гнітюча – даруйте, але за художньо-естетичним наповненням український інформаційний простір в роки СРСР був більше українським, аніж сьогодні. Ще гірше – він став антиукраїнським.

Отже, виклики сьогодення в інформаційній сфері.

Перше. Незабезпечене конституційне право громадян на одержання інформації, як у фізичному плані (непокриття телерадіосигналом усієї території держави, збої в роботі пошти), так і в змістовному сенсі. Домінують різноманітні шоу, шансони-шарманки, лавина примітивної розважалівки і фактично відсутні культурологічні , дитячі, пізнавальні, художні програми.

* кандидат політичних наук, секретар Національної спілки журналістів України

© Набруско В.І., 2011

Друге. Серед способів комунікації з аудиторією – ліберально-плюралістичним, маніпулятивним та імперативно-доктринальним останнім часом, на жаль, починає набирати обертів маніпулятивний метод, що не відповідає принципам демократичного розвитку.

Третє. Незахищеність національного інформаційного простору від зовнішніх впливів робить його особливо уразливим в умовах реальних інформаційних війн, яки ми неодноразово програвали в минулому і приречені програвати в майбутньому, якщо держава не виробить дієвого механізму захисту і протидії. Зокрема йдеться в, в тому числі, і про створення механізму недопущення монополізації недійних ринків як нерезидентами, так і доморощеними медіа магнатами, що яскраво проявляється в нинішніх умовах.

Четверте. Останнім часом актуалізувалася проблема громадського мовлення. Справа безперечно потрібна з точки зору перспектив демократичного розвитку. Але потрібно врахувати одну серйозну обставину. Якщо в країнах усталеної європейської демократії громадське мовлення займає в загальному інформаційному ресурсі сегмент в межах 20-30 %, то наше державне мовлення, на базі якого формується громадське, опинилось на задвірках інформаційного поля зі скромною часткою значно меншою 10%. Відтак в перехідних умовах варто виправити цей ненормальний інформаційно-частотний та технологічний дисбаланс аби громадський мовник достойне репрезентував інтерес усієї української громади, а не був приречений стати аутсайдером на ринку інформаційних послуг.

П'яте. Змістовний фактор, ціннісно-нормативна база національного інформаційного поля одні з вирішальних факторів формування світоглядних поглядів, національно-патріотичних переконань. У нас своя українська специфіка. Скасувавши як явище шароварщину (якщо чесно, знищивши самобутність, національно-генетичну кореневу систему, коли традиційна українська пісня – дивовижне культурне явище світового масштабу стала неформатом) під прапором космополітизму та абсолютизацією формули 5С (сенсація, скандал,смерть, секс і страх) змістовна складова нашого інформаційного поля стала внутрішньою реальною загрозою національної безпеки. Апеляція до біологічних інстинктів, примітивізація інформаційного продукту, культ грубої сили, абсолютна відсутність будь-яких художньо-естетичних ідеалів – це шлях до формування пасивної біомаси, а не освічених, патріотичних, соціально активних громадян.

Шосте. Не розв'язана проблема налагодження системи соціального партнерства між владою та ЗМК. Але допоки існує практика квотування посад, політичної доцільності - ніякого партнерства не буде і проблеми зі свободою слова, демократичним цінностями будуть загострюватися.

Сьоме. Фактично провалена в державі програма цифрового мовлення. З досвіду західних держав такий масштабний технологічний проект очолює голова уряду, а не група різнокаліберних чиновників, як у нас практикується з очікуваним негативним результатом.

Якщо дбати про історичну перспективу України у сфері гуманітарної політики, то в контексті пріоритетних цілей та завдань ЗМК в законодавчій сфері слід виходити з наступного.

Державно-управлінський аспект.

Створити єдиний потужний державний орган влади, який в нас фактично відсутній, що системно займався би проблемами інформаційної політики від законодавчого регулювання до формування та впровадження високих технологій. Сьогоднішні високі державні інституції в особі Держкомтелерадіо, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення України, Національна комісія регулювання зв'язку, адміністрація зв'язку Міністерства сполучень, Концерн РРТ – це мереживо контурів інформаційної політики – заплутане, неефективне, непрофесійне;

Інформаційно-частотний ресурс держави зафіксувати на законодавчому рівні як національний феномен одного рівня з надрами, землею, повітрям, водою;

Інформаційну політику вважати запорукою інформаційного суверенітету, базовою складовою національної безпеки.

Ціннісно-нормативний аспект.

В розробці національної комплексної програми гуманітарного розвитку слід врахувати, що масмедіа найефективніший засіб формування світоглядних позицій транзитного суспільства, є оберегами традиційних моральних імперативів та виразниками художньо-естетичних ідеалів, а не носіями розбещення та руйнації особистості. Ці завдання реалізовуються як через державну фінансову підтримку, так і через запровадження жорстких регуляторних норм та ліцензій щодо власного національного медіа продукту, використання мови.

Технологічний аспект.

В реальній програмі цифрового мовлення , яку варто прийняти на рівні закону, передбачити, що новітні інформаційні технології повинні впроваджуватися не лише через комерційно-ринкові мотивації , а й з урахуванням пріоритетів державної інформаційної політики;

На законодавчому рівні унормувати діяльність інтернет-зв'язків . Журналістика у національному сегменті світової павутини має кодифікуватися як особливій спосіб комунікації з регламентованим механізмом відповідальності і захисту;

Переформування інформаційного поля при переході до цифрового мовлення має відбуватися при чітко визначених алгоритмах змістовно-творчої концепції мовників, що передбачає захист національно-духовних цінностей України.

Можливо, це звучить банально і патетично, але не буде власної державної інформаційної політики, не буде і держави. Пора аматорів і політичних квотувань у сфері виробництва духовної державобудівничої, націєутворюючої продукції має відійти у небуття.

Будь-яка держава має історичну перспективу, якщо влада розуміє поставлену мету, має політичну волю і підтримку, а народ свідомий цьому вибору.

Андрєєва О.М.*

БЕЗПЕКОВІ ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

В статье рассмотрены кризисные ситуации украинской национальной идентичности в локальном и универсальном измерениях. Проанализированы внутренние и внешние угрозы украинской нации в контексте идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, угрозы, локальный и универсальный измерения украинской идентичности, украинская нация.

В статті розглянуто кризові ситуації української національної ідентичності в локальному та універсальному вимірах. Проаналізовано внутрішні та зовнішні загрози українській нації в контексті ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, загрози, локальний та універсальний виміри української ідентичності, українська нація.

In the article the crisis situations of the Ukrainian national identity are considered in the local and universal measuring. The internal and external threats are analysed to Ukrainian nation in the context of its identity.

Keywords: national identity, threats, local and universal measuring of the Ukrainian identity, Ukrainian nation.

Ситуація, яка склалася не у глобальному історичному контексті, а після 1991 року, року тріумфу українського націоналізму як визвольного дисидентського руху, спрямованого проти споконвічно марксистського проекту (в ідеології) та проти проекту радянського, який втілив вихідні марксистські ідеологеми у конкретній політичній практиці (як би не відрізнялися соціальні міфології Леніна, Троцького та Сталіна) стала переламним моментом в теорії національної ідентичності української нації. Обмовимся відразу, що під «націоналізмом» ми не маю на увазі щось негативне, але розуміємо його у дусі Р. Шпорлюка, який розглядав «націоналізм» як потужний фактор суспільного розвитку [1], який проявляє свою силу та свою ефективність в імперських цивілізаціях. У подібних цивілізаціях «націоналізм є проривом за межі імперій та подібних до них цивілізацій. Націоналізм не лише підриває імперії інтелектуально, обстоюючи ідею національного існування у всесвітньому контексті: в ім'я вселюдських принципів він сповідує самовизначення спільнот, підпорядкованих імперіям» [2].

Зазначене протистояння ідеології «націоналізму» наднаціональним «інтегративним» ідеологіям мало місце не тільки у СРСР, але й у всій Східній Європі після 1945 року, де, за точним зауваженням П. Кутуєва, «націоналізм неодноразово підтверджував свою репутацію потужного інструмента соціальної мобілізації, яка трансцендентує класові кордони та кидає виклик імперіям/імперіалізму» [1]. У контексті цих методологічних

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Андрєєва О.М., 2011

положень можна стверджувати, що український націоналізм в його антирадянській визвільно–мобілізаційній стратегії лише частково може бути розглянутий як деяка перманентна, «самототожна» ідеологія (в масштабах «великого історичного часу») української національної ідентичності. Подібна аберація може виникати як результат «вторинної ідеологізації» процесу формування української національної ідентичності, проте у своїх витоках він породжений за радянського часу, його підживлювали масові репресії проти етнічних українців і проти їх ідентифікації в якості таких (включаючи таку трагічну сторінку української історії як Голодомор), знищення української творчої інтелігенції (від «розстріляного Відродження» до таких жертв режиму як В. Стус) або політичні переслідування у СРСР аж до тюремних ув'язнень людей, які не боялися свідомо й, головне, привселюдно, «практикувати своє українство». (Мова йде, насамперед, про таких українські «в'язнів совісті» або «в'язнях української ідеї» як Л. Лук'яненко, Т. Чорновіл, В. Лісовий).

У контексті свого «антиімперського» та антирадянського соціального знака «український націоналізм» був аналогічний націоналізму польському та прибалтійському, і досягнення Україною державного суверенітету неможливо представити без цього духовного та ідеологічного «ферменту». За цієї офіційної ідеології домінували не глибокі теоретичні положення, а спрощена модель українського об'єднавчого національного міфу, основи якого були закладені ще М. Грушевським та які ігнорували всю реальну складність історичних контекстів, за яких відбувалося становлення української національної свідомості, і які подібно всім міфам обертало результат взаємовідносин між історичними процесами та функціональним продуктом у вигляді національної ідентифікації (яка виникла у гущавині цих процесів): цей «продукт» перетворювався на якусь субстанціалізовану сутність, яка прокладає свій шлях в історії, але сама є позаісторичною. «Українська нація» і була сприйнята як така сутність, основи якої, у кращому разі, сягали Київської Русі (як учив М.Грушевський), а то ішли й до пра–витоків людства (трипільської культури, аріям тощо).

Ідеологічною «вижимкою» цього національного культур–міфу став проект національної ідентичності на основі цієї позаісторичної, квазі–природної «субстанції», названою ідеологами «автохтонним» або «корінним» етносом. Проект ідентичності, заснований на передумові наявності такого «корінного етносу» значною мірою відповідальний за ту кризу національної ідентичності в Україні, свідками якої ми на даний момент є. Практично вже стало загальною думкою, що криза національної ідентичності сучасної України полягає у тому, що після здобуття Незалежності у 1991 році українське населення все ще не стало єдиною «українською нацією», будучи формально об'єднаним у таку єдність наявністю українського етнічного ядра, єдиної державності та фактом проголошення української мови державною. яке поки ще залишається механічною сумою, штучним об'єднанням різних культур, традицій, мов, яке до теперішнього часу не вдалося об'єднати більш глибинною основою, ніж ідеологічні декларації.

На наш погляд, ситуація подібного мовно–культурного «розколу», про який часто говориться в українських ЗМІ з різним оцінним знаком, може бути кваліфікована як криза «локального» та «універсального» вимірів в українській національній ідентичності, яка, проте склався в іншу символічну конфігурацію, ніж та, яка має місце в Європі. (Якщо в європейських державах місце «локального» у національній ідентичності займала класична держава–нація, то в Україні локальний рівень національної ідентичності відноситься до «етносу». Якщо ж у державах Європи універсальний вимір відносився до ідеї «Європи» як «духовної місії» та «всесвітнього завдання», то за сучасної ситуації в Україні універсальний вимір виявився редукованим, «змазаним», схованим у європейський інтеграціоністський проект, але позбавлений самостійного смислу).

(а) Криза «локального» виміру української національної ідентичності. Як уже говорилося, «локальний» вимір національної ідентичності виходить з наявності деяких специфікуючих відмінностей даних націй від «інших» націй та народів, де основне гасло національної ідентичності може бути виражене простою формулою «Ми – не вони!». Спільна державність у складі СРСР, розповсюджена формула спільнослов'янської ідентичності у складі Радянського Союзу («українці» як частина «загальноросійської нації» поряд з «великоросами» і «білорусами») породили завдання віднаходження корінних відмінностей «українців» від «росіян», і саме у цьому напрямку рушила ідеологія української національної ідентичності у перші роки незалежності. (Цю ідеологію дуже точно відображає назва книги Л. Кучми «Україна – не Росія» [3]. Проте екс–президент України на відміну від ідеологів 90–х років – можливо з міркувань політкоректності — не формулює явних культурних відмінностей двох народів і таких же відмінностей на рівні «національної ідеї» двох народів. Тому за уважного прочитання книги у чому полягають ці відмінності зрозуміти неможливо, і єдиною відмінністю виявляються розходження за фактом їх державної відокремленості один від одного (тобто вони виявляються розходженнями чисто географічними): «Тепер, — писав Л. Кучма – коли Україна та Росія розділилися остаточно, наші розходження стали більш наочними. За радянського часу, коли всі республіки вміщували скопом на одну карту, було не дуже видно, де закінчується Україна, де починається Росія та де Росія переходить у Казахстан, особливо якщо це карта фізична» [3].

Назва книги екс–президента України відображає (і, фактично, завершує) тенденції стратегії національної ідентичності того періоду, яка шукала українську національну ідентичність на шляхах диференціації, яка посилюється, і специфікації, пошуків усе більших відмінностей за всіма можливими рівнями (расовому, етнічному, історичному, культурному, політичному) від ідентичності російської. Наприклад, один з авторів того періоду, Я. Дашкевич намагається знайти ці відмінності, ґрунтуючись на «базовому» антропологічному рівні, доводячи, що сучасна українська нація становить «іранський субстрат», у той час як нація російська є «угро–фінський субстрат». Відповідно до положень автора, цей «іранський субстрат» разом з «норманським суперстратом», створивши Київську державу, одночасно створив українську націю. Подібна теорія расових «субстратів» і «суперстратів» закладає початок тому етноцентризму, який на довгий час став моделлю української національної ідентичності після отримання Україною державної незалежності: «Етнос стає нацією, — пише Я. Дашкевич – коли він творить державу, а у цій державі стає гегемоном» [4]. Домінуюча роль «локального» виміру національної ідентичності визначала глибинний традиціоналізм, глибинну консервативну основу та, у деяких випадках, навіть патріархальний характер цього проекту, оскільки у ньому аспект наслідування традиції переважає над принципами трансформації та історичної інновації. У свою чергу, зазначені передумови не можуть обійтися без наявності соціальної основи збереження національних традицій у максимально можливій чистоті. Внаслідок цього романтичний міф проектує цю патріархально–консервативну основу у сферу села та селянства. Українська національна свідомість також не залишається осторонь від абсолютизації села та селянства як носія основних рис і характеристик «народного життя» і вже починаючи з М. Костомарова захищала тезу про те, що саме селянство становить ядро нації.

Жоден з великих мислителів України не міг обійти факту основної ролі села для консолідації української нації, констатувавши цю роль або із знаком «плюс» (М.Костомаров, М.Грушевський, В.Липинський) або, напроти, із знаком «мінус» (М.Драгоманов, Д.Донцов). Але навіть незважаючи на факт ураганної критики селоцентризма, яка мала місце у

конструкції Донцова, він зберігає дворівневу модель соціальної онтології, яка мала місце у народницькій соціології – «селянство плюс інтелігенція». Він лише міняє шелінгівську передумову, яка служить базою для абсолютизації «ґрунту» на передумову ніцшеансько–платоністську (де основну історичну цінність має правляча «інтелігентська» еліта як активне «формотворче начало»). Внаслідок цієї онтологічної моделі ніяка критика не могла деконструювати «хутірський ідеал» як один з основних ідентифікантів в українській «національній ідеї», оскільки за «залізним ніцшеанським ідеалом» у такій онтології на глибинному рівні завжди стоять сільські цінності та сільська ідилія (один з образів земного раю, який оформився вже у П.Куліша).

Котрадикції щодо українського національного характеру виникають одразу ж як тільки постає питання про необхідність від диференціювати українців від росіян і обґрунтувати, тим самим, право називатися окремим етносом. Подібний підхід без змін існував в ідеологічних побудоваї перших років української незалежності, в яких порівнювалися українська та російська ментальність. Н. Корнієнко у показовій для того часу статті «Українська та російська ментальність: проекція у сучасне» писала: «Європейський шлях розвитку України аж до падіння Першої Української держави відповідав потребі національного менталітету, де головним було почуття персональної відповідальності за те, що відбувається навколо тебе, відчуття самоцінної особи, від зусиль і спромоги якої залежить історія та життя. Звідси національно–громадське соборне начало брало на себе посилену роль обов'язку перед нацією та ідеєю єдності. Форма гетьманату – її своєрідне вирішення» [5].

Перераховані особливості звуженого етнонаціонального сценарію української ідентичності, повторюємо, стали моделлю формування національної ідентичності в Україні. Саме такий сценарій обґрунтовувався, наприклад, у типовій для подібної тенденції статті Б. Харахаша, який стверджував, що «етнонація є найвищою з поки що досягнутих форм суспільного організму, оскільки ґрунтується вона не просто на соціально–економічній чи соціально–психологічній спільності своїх членів, а поєднує і соціально–економічні, і соціально–психологічні, і етнокультурні, і релігійні , і політичні, і правові, і громадянські чинники єднання» [6]. З цієї думки випливає той наслідок, з якого стає очевидним, по–перше, технології того, яким чином український національно–визвольний проект поступово набував небезпечну тенденцію перетворення на націоналізм, а, по–друге, не менш небезпечну тенденцію можливої дискримінації етносів, які в Україні не є «корінними» і «державотворчими».

Небезпека такого роду націоналістичного «крену» корениться у самому принципі національної ідентичності, який характерний для держав Східної Європи і який, за влучним спостереженням такого видатного угорського теоретика та демократа як І. Бібо, відбувається внаслідок втрати діалектичного взаємозв'язку «націоналізму» та «демократії»: «Демократія та націоналізм, — пише Бібо – які мають спільне коріння та перебувають у глибокому взаємозв'язку, і порушення цього взаємозв'язку може призвести до самих серйозних наслідків. Так відбулося у Центральній та Східній Європі, де отримання національної спільності не було пов'язане із звільненням людини» [7]. Причому у випадку з Україною можливі дискримінаційні наслідки послідовного проведення етнонацеональної моделі у життя пов'язані не із свідомою зловмисністю теоретиків та політиків, але з протиріччями визначення «нації» як політичного суб'єкта, законодавчо закріпленими у Конституції України.

Підбиваючи підсумок кризових явищ проаналізованого сценарію національної ідентичності, який можна назвати сценарій етноцентричного редукціонізму, можна констату-

вати, що кризовий характер такого сценарію полягає у тому, що у рамках даного редукціонізма локальний вимір національної ідентичності (тобто такий, який шукає національну ідентичність на шляхах відмінностей конкретного суб'єкта «національної тотожності» від аналогічних суб'єктів) зводиться лише до етносу. Якщо розглянути дану кризу з точки зору національної безпеки України, то можна побачити, що даний сценарій містить у собі той самий набір загроз, який вже згаданий І. Бібо виражав у наступній «потрійній формулі», яка мала місце в усіх без винятку державах Східної Європи — «територіальні суперечки, мовна війна, переслідування національних меншостей».

Відзначений феномен «мовного націоналізму» мав місце у таких державах як Польща, Чехословаччина, Угорщина. Специфіка ситуації в Україні полягає у тому, що мовно–територіальне черезсмужжя, що виникло тут після розпаду СРСР не тільки породжує типові східноєвропейські проблеми, але у тому, що ці проблеми посилюються впливом такого потужного суб'єкта як Росія, який також мислить проблему національної ідентичності у стереотипах мовно–територіальної парадигми. (Тому, повторюємо, «мовний націоналізм» проявляється не тільки – і навіть не стільки! – у «насильницькій українізації» Південного–Сходу України, скільки в експансії «мовної війни» з боку РФ на територію України..

Ситуація ускладнюється ще й тим, що принципи «мовно–територіальної» ідентичності розділяють ще й представники російськомовного анклаву в Україні, які не приймають «українського проекту» як такого та ностальгують за часами, коли вони ідентифікували себе як члени більш масштабної національної та геополітичної спільності. (У прикметах цієї мовно–територіальної свідомості частини південно–східних регіонів України також підтверджується думка І. Бібо про «історичну пам'ять», яка «поширювалася на іншу, як правило, більшу територію, ніж та, на якій жило населення, яке говорить однією мовою» [7]. У цілому ж вся ситуація підтверджує думку Бібо про те, що проект «відродження нації» за допомогою «мовної війни» та суперечки щодо кордону» є джерелом «політичної істерії»).

Не розглядаючи всієї системи деструктивних факторів, а зосередившись лише на проблемі кризи етнонаціонального проекту української національної ідентичності, можна стверджувати, що дана проблема нерозв'язна без зміни базових принципів національної ідентифікації, без розриву територіальних, етнічних і мовних складових концепту «нації».

(б) Криза «глобального» виміру української національної ідентичності. Як уже говорилося, наявність універсалістського виміру в українській національній самосвідомості говорить про те, що регіональний ізоляціонізм не є фатально властивим «українській ідеї». Наприклад, месіанський футурологічний вимір наявний вже в ідеології Кирило–Мефодіївського братства, зокрема, у Костомарова. Останній думав, що саме Україні, а не Росії призначено об'єднати всі слов'янські народи під егідою любові та братерства. Говорячи про месіанський елемент духовних пошуків братства, І.М.Дзюба узагальнював його у наступній характеристиці: «З історичних кривд і страждань українського народу, з невідповідності його становища його чеснотам вони виводили йому місію проводу у відродженні слов’янських народів, у створенні конфедерації слов’янських республік (альтернатива монархіям та деспотіям), що стане для всього людства зразком справедливого співжиття (цим, а також своєю «надконфесійністю» слов’янська ідея кирило–мефодіївців принципово протистояла московсько–гегемоністсьій і царистсько–православній ідеї російських слов’янофілів» [8].

У Тараса Шевченка, поета, який вийшов з середовища кирило–мефодіївців, подібний український месіанізм досягає яскраво вираженого, есхатологічного, апокаліптичного звучання, яке виникає у міленаристській моделі прийдешнього ідеального стану Золотого Століття, досяжного у результаті фінальної всесвітньої битви між Добром і Злом. (Бли-

скучий аналіз відзначеного месіанського міфу Шевченка ми знаходимо у дослідженні Дж. Грабовича [9] , у якому спростовуються два розхожих стереотипи щодо інтерпретації фігури великого Кобзаря – радянський стереотип про Шевченка як «революціонера–демократа» і міф про Шевченка як «українського націоналіста» та автора «національної політичної програми»). На відміну від чисто соціальних програм революційного утопічного міленаризма (як, наприклад, в історіософському міфі більшовицької «класократії») або від «теургічних» пошуків замкнутих інтелігентських гуртків (російські символісти початку XX століття, «теургічна» модель мислителів типу М.Бердяєва) Т.Шевченко уявляє собі входження до «земного раю» разом з українською «обраною» нацією (оскільки вона носить у собі зачатки ідеального комунітарного стану у традиції козацької «вольниці»), де сам поет бачив себе у виді «синтетичного» образа релігійного пророка, ідеологічного батька нації та харизматичного вождя.

Повторюємо, найцікавішою особливістю історіософського міфу Шевченка, його месіаністської програми є сполучення ідеї мілленаризма та ідеї нації. І якщо у рамках різних сценаріїв «російської ідеї» ідеальний суспільний проект розвивався під знаком «пошуку Царства» (М.Бердяєв) або будь–якої іншої «структури» (наприклад, соловйовська теократія), то Шевченко, напроти, виділив «привілейованій» у своїх стражданнях, у своїй приниженості та ображеності українській нації, яка у своїй споконвічній «бездержавності» несла у собі месіанську благодать невідчуженої комунітарності.

Комбінація ідей О. Шпенглера та К. Маркса з теоретичним узагальненням експансіоністської практики більшовизму дозволила М. Хвильовому створити свою версію українського національного месіанізму. Зберігаючи шпенглерівський постулат щодо тристадійної природи еволюції будь–якого соціально–політичного утворення, теза щодо «загибелі Європи» та повної вичерпаності «європейської ідеї» для світової історії, вона «доповнює» міфологічну конструкцію О. Шпенглера не менш міфологічною марксистською схемою історичного матеріалізму, у результаті чого шпенглерівські цикли набувають рис марксистських суспільно–економічних формацій. Подальший хід думок Хвильового відводить його вбік від марксистського універсалізму до «конкретики» локальної націонал–ідеології (і у цій діалектиці універсальної та локальної його побудови виявляються спорідненими конструкціям М.Данилевського). Це досягається шляхом переводу прихованого язичества Маркса (закамуфльованого християнською символікою розіп'ятого Месії–Пролетаріату) у відверте язичество, яке підспудно існувало у слов'янофільстві. Як результат «безнаціональний» Месія–Пролетаріат заміняється варваром–хижаком (а ідея страждання як «спокути всіх гріхів людства» перетворюється на апологію захоплення та завоювання, ідеологічного виправдання навали на Європу червоної орди Троцького). Азія (точніше Євразія) як антитеза «Європі» використовується у цій міфологічній конструкції в якості величезного енергетичного резервуара для історичного творення нового циклу світової історії – пролетарського.

Останнім різновидом уявлень про універсальну місію української нації серед української творчої інтелігенції можна вважати Е. Маланюка, який у своїх побудовах в обґрунтуванні української національної ідентичності виходив не від загального до окремого (як це роблять ті мислителі, які вбачають національну ідентичність лише на шляхах її «локалізації»), але, напроти, від окремого до загального, від локального до універсального. У короткому викладі міф Маланюка можна звести до тези про те, що українське «автохтонне населення належало до культури Еллади». Ця теза, яка генетично пов'язана з романтичним міфом щодо України, у якій акцентувалися такі риси України як певного «утопічного простору», «сонячного Ельдорадо», які містили уявлення про «райський сад»

(згадаємо Шевченківські рядки «садок вишневий коло хати»), протиставленому у соціальній Уяві похмурому «імперському» Петербургу (Гоголь, який проводить паралель «Україна–Італія»).

Проте на відміну від більшості уявлень даної міфологічної парадигми української національної ідентичності (які ґрунтувалися на уявленнях щодо України як тихої сільської ідилії, далекої від бур реальної історії)[1], заклик Маланюка в його національному проекті полягав в акцентуації виміру майбутнього, був просякнутий історичним динамізмом. У цьому проекті містилася ідея не просто повернутися до загубленої традиції, у конкретному випадку до традиції античної (як це мало місце у «реставраційних моделях» національної ідентичності), але вийти на універсальний рівень історичного існування (який пов'язується Маланюком з Античністю), що й означало в його символічних координатах перейти з рівня поза–історичної «Малоросії» на рівень історичної «України» [10].

Говорячи про «Україну» (та необхідність її «прилучення» до універсальної античної традиції) як універсальне завданню, відтворюючи при цьому хід М. Гайдеггера (його паралель «Німеччина/Древня Греція» і парадоксальний спосіб німецької самоідентифікації через грецький універсальний «дух»), він пише: «Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, погідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись обсудиться. Із малих племен, якими адже ж були колись греки, повстане велика культурна нація. ЇЇ межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у широкий світ».

Література

1. Кутуєв П. Концепції розвитку та модернізації у соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ., 2005. Розділ 4. Націоналізм як непрогнозований фактор формування модерну: версія Р.Шпорлюка – С. 148–187
2. Шпорлюк Р. Імперія та нації. Київ, 2000. – С. 203
3. Кучма Л. Україна – не Росія. Повернення до історії. М., 2004.– 256 с.
4. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст.//Сучасність, 1992, березень № 3, С. 71
5. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне. – Слово і час. – 1991. — №7. – С. 5
6. Богдан Харахаш. – Націоналізм як філософська концепція і політичний принцип//Розбудова держави. — №1/2 –1998 –С. 57
7. Бібо І. Убогість духу малих східноєвропейських держав//Угорський меридіан. Журнал суспільних наук. – 1991. –і№2 – С. 63
8. Дзюба І.М. Україна–Росія: протистояння чи діалог культур //Україна–Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин. К., 2001. – С. 292
9. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. – К., 1991.
10. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури//Дніпро, 1991, №1. – С. 171

[1] Саме розведення понять «Україна» і « Малоросія» є надзвичайно показовим для діалектики «універсального» (Україна) та локального (Малороссия) яку ми розбираємо. Сам Маланюк відносить цю дистанцію ще до Тараса Шевченка: «Допіру Шевченко - чи не перший? - почав гостро розрізняти: «А на Україну не поїду...там лише сама Малоросія»... як писав він в однім з листів».

Лунь Ю.О., [*] ***Гачкевич А.О.*** [**]

ПРИНЦИПИ РОЗМЕЖУВАННЯ СФЕР ДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРАВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Статья посвящена роли права в регулировании отношений в сети Интернет. Рассматриваются такие виды отношений как публичные и частные. Авторы излагают суть принципов разграничения сфер действия правопорядков различных стран в отраслях уголовного, административного и гражданского права.

Ключевые слова: сеть Интернет, киберпространство, уголовная юрисдикция, электронное правление, международное частное право.

Стаття присвячена ролі права у врегулюванні відносин в мережі Інтернет. Було розглянуто такі види відносин як публічні та приватні. Автори пояснюють суть принципів розмежування сфер дії правопорядків різних держав у сферах кримінального, адміністративного та цивільного права.

Ключові слова: мережа Інтернет, кіберпростір, кримінальна юрисдикція, електронне врядування, міжнародне приватне право.

This article deals with the importance of law concerning the relations over the Internet. Both public and private relations have been considered. The authors describe the essence of the principles for differentiating states' legal orders in the fields of criminal, administrative and civil law.

Key words: the Internet, cyberspace, criminal jurisdiction, e-governance, the Conflict of laws.

Суверенітет будь-якої держави поширюється на усю її територію. При цьому, традиційне розуміння території зводиться до матеріальної бази існування держави. Території різних держав відокремлюють державні кордони, тобто лінії і вертикальні поверхні, що проходять по таких лініях, які визначають межі територій держав - суші, вод, надр, повітряного простору (визначення було сформульованим на основі Закону України «Про державний кордон України»). Починаючи з 70-80-х років XX століття, коли зароджується нове явище, яке сьогодні відоме як Інтернет, виникає новий вид суспільних відносин – відносини в мережі Інтернет. Такі відносини існують в міжнародному інформаційному просторі, який об'єднує всі держави та не підлягає поділу на частини, що могли б знаходитись під суверенітетом різних держав. Як зауважує Кохановська, «фахівці зазначають, що Інтернет є платформою для майбутнього грандіозного економічного стрибка, який призведе до усунення політичних кордонів і надають величезну вагу захисту інформа-

[*] кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

[**] магістр міжнародного права; старший викладач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

© Лунь Ю.О., Гачкевич А.О., 2011

ційних мереж» [1, с.7]. У зв'язку з цим постає проблема визначення норм, покликаних регулювати відповідні відносини.

Очевидно, що принцип, згідно з яким право держави діє в межах території, відокремленої державними кордонами, а також квазітериторії держави, не підлягає застосуванню стосовно відносин в Мережі, а отже, існує необхідність пошуку нових підходів до вирішення цієї проблеми. Метою статті є виявлення керівних засад, у відповідності до яких може здійснюватися розмежування сфер дії національних систем права у Інтернеті. Незважаючи на те, що до проблеми дії права в мережі Інтернет впродовж останніх років зверталась велика кількість українських дослідників (Брижко, Мережко, Почепцов, Чукут та ін.), до цього часу в науковій літературі не було зроблено спроби систематизації таких засад.

В епоху науково-технічної революції стрімкий розвиток інформаційних технологій значно випереджує розвиток законодавства. За таких обставин зростає роль інших видів норм, що мають на меті регулювати суспільні відносини, а також все частіше застосовується аналогія права та аналогія закону. Під аналогією закону розуміють «вирішення справи (за наявності прогалин у законодавстві) на основі правової норми, яка регулює найбільш подібні суспільні відносини» [2, с.125]. Аналогія закону може бути використана для регламентування відносин за участю електронних засобів масової інформації (далі – ЗМІ) на основі законодавства про ЗМІ. Аналогія права передбачає вирішення справи «на основі принципів відповідної галузі права або права в цілому» [ibid]. В даному випадку такою галуззю права можна вважати інформаційне право. Щоправда, існує думка про необхідність формування окремого інституту права комплексного характеру Інтернет-права, предметом вивчення якого є «сукупність норм права, що регулюють відносини у віртуальному просторі та містять приписи, що відносяться до інформаційної діяльності в Інтернеті в цілому» [3, с.28].

Крім норм, що походять з систем права різних держав, відносини в мережі Інтернет можуть підпорядковуватись правилам, встановленим самими учасниками таких відносин. Так, у 1996 р. американець Джон Пері Барлоу (John Perry Barrlow) проголошує Декларацію незалежності кіберпростору у відповідь на прийняття змін до законодавства США, згідно з якими провайдерів було звільнено від відповідальності за обмеження доступу до інформації, яку вони вважали неприйнятною для розміщення в Мережі [4, с.301-302]. Барлоу вважає, що самоуправління в Інтернеті слід здійснювати, виходячи з етики, поміркованого егоїзму та загального блага [5]. Норми правового характеру володіють пріоритетом при регулюванні відносин у мережі Інтернет, адже, на відміну від інших норм, їх обов'язковий характер визнають суди.

Відносини у мережі Інтернет можемо умовно класифікувати на два види : публічного та приватного характеру. Публічні правовідносини пов'язані з інтересами держави; учасники таких відносин не є рівноправними, оскільки у таких відносинах завжди бере участь держава, а отже, «однією з визначальних рис публічного права є імперативний метод регулювання відповідних відносин» [6,с. 86]. Як правило, відносини публічного характеру в мережі Інтернет виникають у зв'язку з вчиненням злочинних дій, а також з наданням державою адміністративних послуг інформаційного характеру. Відносини приватного характеру грунтуються на принципі рівності, їх учасники володіють свободою волі. Такі відносини породжуються внаслідок укладення договорів (наприклад, договору про надання послуг електронної пошти) та заподіяння позадоговірної шкоди (розповсюдження у Мережі недостовірної інформації про особу, використання на веб-сайті фотографій, правами на які власник сайту не володіє, та ін.).

Кримінальну юрисдикцію держава може здійснювати по відношенню до всіх злочинів, що були вчиненими на її території, а також стосовно усіх громадян такої держави, незалежно від того, де було вчинено злочин. Законодавство різних держав не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені іноземцями за межами державної території. Так, згідно з чинним Кримінальним кодексом України іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ст. 8). Отже, по відношенню до відносин, які виникають у зв'язку з вчиненням злочинних дій в мережі Інтернет (розповсюдження порнографічної продукції, здійснення шахрайства, розпалювання міжнаціональної ворожнечі та ін.) може діяти законодавство різних держав одночасно (ситуація конкурентної юридсикції). Незважаючи на це, на основі міжнародних договорів та знання спеціальних юридичних принципів, компетентні органи держав повинні запобігати виникненню ситуацій, коли в одній і тій самій справі було прийнято вироки судами різних держав. Крім того, як тему окремого дослідження можна розглядати питання місця вчинення злочину у мережі Інтернет.

Відносини щодо надання державою адміністративних послуг інформаційного характеру належать до сфери електронного урядування. Сутність електронного урядування полягає у використанні органами влади інформаційних технологій, зокрема Інтернет-технологій, за допомогою яких «здійснюється інформування суспільства, надання послуг та нормативно-правове регулювання суспільних відносин» [7, с.238]. Оскільки у відносинах такого типу участь бере орган державної влади, то їх підпорядкування здійснюється на основі права держави, яку представляє даний орган, оскільки кожна держава володіє суверенітетом, а отже, діяльність її органів незалежна від наказів будь-якої іншої держави. Прикладом відносин адміністративного характеру у мережі Інтернет є сплата податків за допомогою Мережі.

Для встановлення принципів розмежування сфер дії національних систем права по відношенню до приватноправових відносин в мережі Інтернет можна використати комплекс правових норм під назвою «міжнародне приватне право», тому що «іноземний елемент може бути виявлений фактично в будь-яких структурних компонентах приватноправових відносин, що складаються в мережі Інтернет, за браком зв'язку зазначених відносин із правопорядками різних держав» [8, с.79]. Якщо проаналізувати норми Закону України «Про міжнародне приватне право», то можна прийти до висновку, що вищезазначені відносини регулюються правом держави, яке обрали сторони у договорі між собою (ст. 43). Якщо сторони не обрали права, то слід застосовувати право, яке має найбільш тісний зв'язок з правочином (ст. 32). За умови укладення договору купівлі-продажу, таким правом є право держави місця проживання або місцезнаходження продавця, а договору про надання послуг – виконавця. Якщо виникає потреба врегулювати позадоговірні відносини приватного характеру, то слід встановити, в якій державі мала місце дія, внаслідок якої було заподіяно шкоду (ст. 48-49). Відповідаючи на це питання, якщо, скажімо, шкоду було заподіяно шляхом розміщення на веб-сайті недостовірної інформації про особу, необхідно зважати на те, що особа, яка здійснювала такі дії, могла перебувати в Україні, сервер, на якому було розміщено веб-сайт, знаходився у Російській Федерації, а веб-сайт було створено громадянином Польщі. Тому, у сфері відносин в мережі Інтернет потрібно звертати особливу увагу на територіальний аспект.

Таким чином, при розмежуванні сфер дії систем права у мережі Інтернет, по-перше, необхідно встановити, до якої з галузей належать відносини, шо потребують регулювання,

по-друге, застосувати один з перелічених принципів : принцип застосування закону держави, громадянин якої вчинив злочин, або на території якої було вчинено злочин, або проти інтересів чи громадян якої було вчинено тяжкий злочин; принцип підпорядкування відносин у сфері державного управління праву держави, яку представляє державний орган; принцип встановлення сторонами права, яке застосовуватиметься до регулювання договірних відносин між ними, а у випадку недоговірних – права держави, де було вчинено протиправне діяння. При цьому варто взяти до увагу ту обставину, що зазначені принципи було виявлено, зважаючи, в першу чергу, на українське законодавство.

Література

1. Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин : Монографія / О.В. Кохановська. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 212 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : Навчальний посібник : Вид. 3-є, зі змін. й доповн. / П.М. Рабінович. – К.: ІСДО, 1995. – 156 с.
3. Рассолов И.М. Право и интернет : теоретические проблемы : диссертация на соискание ученой степени дкотора юридических наук : 12.00.14 / Рассолов Илья Михайлович. – Моссква, 2008. – 357 с.
4. Почепцов Г.Г., Чукут С.А. Інформаційна політика : Навч. Посіб / Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
5. A Declaration of the Independence of Cyberspace [Електронний ресурс] / Electronic Frontier Foundation. – Режим доступу : https://projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html.
6. Харитонов Є., Харитонова О. До питання про значення дихтомії «приватне право – публічне право» // Вісник Академії правових наук України / Є. Харитонов, О. Харитонова. – 2000. - №2. – С. 83-89.
7. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : Монографія / В.М. Брижко. – К.: ТОВ «Пан Тот», 2009. – 415 с.
8. Станіславський В.П. Правове регулювання міжнародно-приватних відносин у сфері електронної торгівлі // Бюлетень Міністерства юстиції України / В.П. Станіславський. – 2010. - №6. – С. 78-79.

Валевська І.А.*

ТЕНДЕНЦІЇ АВТОРИТАРИЗМУ В ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація: *Досліджуються причини виникнення авторитарних тенденцій в політичній сфері сучасної Україні. Визначаються загрози розвитку авторитарних процесів в контексті національної безпеки, доводиться необхідність розвитку демократії в умовах перехідного суспільства.*

Ключові слова: авторитаризм, перехідне суспільство, криза.

Аннотация: *Исследуются причины возникновения авторитарных тенденций в политической сфере современной Украины. Определяются угрозы развития авторитарных процессов в контексте национальной безопасности, доказывается необходимость развития демократии в условиях переходного общества.*

Ключевые слова: аторитаризм, переходное общество, кризис.

Annotation: The article investigates the causes of authoritarian trends rise in the political sphere of modern Ukraine. It determines threads of the authoritarian processes development in the context of national security and proves the necessity of democracy development in conditions of transition society

Key words: authoritarianism, transition society, crisis.

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності визначення причин, що призводять до руйнування демократичних засад функціонування політичних інститутів в українському суспільстві і розвитку авторитарних тенденцій.

Революційні події на Близькому Сході, зокрема, поширення так званих «блоггерних революцій» змушують поставити на порядок денний питання розвитку демократичних інститутів у перехідних суспільствах. Аналізу причин деструкції демократичних засад в політичній сфері українського суспільства майже не приділяється належної уваги. Зокрема, в сучасних наукових дослідженнях відсутній аналіз причин привабливості для політичного класу після президентських виборів 2010 року авторитарних форм. Водночас необхідно продовжити дослідження причин, під впливом яких відбуваються трансформації демократичних інститутів у транзитивних суспільствах.

Мета дослідження полягає в аналізі причин поширення авторитарних тенденцій в політичній сфері українського суспільства. В узагальненому вигляді ці тенденції представлені в міфі «сильної держави», якій виконує функцію імперативу для політичного класу, що сформувався після президентських виборів 2010 року. В контексті зазначеної мети необхідно визначити соціально–економічні причини формування установок цього міфу, дослідити процеси поширення цих установок у масовій свідомості, проаналізувати їх впровадження у політичній практиці.

* кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Валевська І.А., 2011

Виклад основного матеріалу

Соціально–економічний контекст формування тенденцій авторитаризму. Система політичного і державного управління, яка сформувалася після «помаранчевої революції» не змогла знайти адекватні відповіді тим викликам, які несла світова фінансова криза. Український політичний клас виявився не спроможнім для вироботки належних захісних механізмів в умовах кризи і сформувати антикризову політику.

Наслідки світової фінансової кризи для України виявилися найбільш руйнівними серед країн Центральної і Східної Європи. Економіка втратила порядку 15% ВВП. За оцінками економістів криза зруйнувала майже усі здобутки економічного зростання 2000–2006 рр.

Причини руйнівних наслідків полягають не тільки у впливі зовнішніх, але й внутрішніх факторів. Визначимо головні з них.

Так, впродовж 2005–2010 років було зупинено проведення інституційних і структурних реформ. Пріоритетом економічної політики стало сприяння імпорту. В результаті сформувався негативний зовнішньоторговельний баланс, який в 2008 році склав 13,5 млрд.дол.

Розвиток тіньової економіки за даними Рахункової палати становив порядку 40% ВВП. Як наслідок, це спровокувало виникнення величезного бюджетного дефіциту. Під тиском популізму в 2008 і 2009 роках урядом складалися нереальні бюджети, виконання яких супроводжувалося величезною кількістю порушень: збиранням наперед податків, неповерненням ПДВ, інфляційними вливаннями, зростанням зовнішньої заборгованості. Ручне управління економікою і прагнення підпорядкувати економічні процеси інтересам збереження політичної популярності привели до логічного завершення – уряд Тимошенко фактично поставив країну на межі краху. Так, в 2008 році був зафіксований рівень інфляції в 22,3%. Для порівняння – за підрахунками для європейських країн рівень інфляції в період розпалу фінансової кризи був порядку 2,6%.

Наступна причина – поєднання соціально–економічної кризи із інституційною. Впродовж 2005–2010 років міжособистий конфлікт між Тимошенко і Ющенком набув гіпертрофованого стану і переріс в інституційний конфлікт між президентом і прем'єром, що в результаті призвело до паралічу центральних органів влади.

Наведені деструктивні тенденції сприяли популярності міфологем «сильної руки», «наведення порядку» та інш. Відтак, посилення популярності авторитарних тенденцій в умовах економічної кризи, падіння матеріального рівня населення і деструктивних процесів в системі упарвління є цілком взаємоповязаними процесами. Як стверджує Ф.Фукуяма «існує незаперечний зв'язок між економічним розвитком і ліберальною демократією (…) Ліберальна демократія сумісна з індустріальною зрілістю, і її віддають перевагу громадяни багатьох промислово розвинених країн (…)» [1].

В Україні трапилися зворотні процеси, коли зниження популярності цінностей ліберальної демократії була викликана економічної кризою.

Поширення установок авторитаризму в масовій свідомості. Характерною ознакою президентської виборчої кампанії 2010 року стало публічне обговорення корисності впровадження в Україні моделі «сильної руки», авторитаризму і, навіть, диктатури. Причому про доцільність формування «сильної держави» і часткового згортання демократії говорили навіть ті кандидати на президентську посаду, які позиціонували себе як прихильники демократії.

25 вересня 2010 р. в телевізійному ефірі ТРК «Україна» тодішній прем'єр Тимошенко заявила, що диктатура є єдиним виходом із кризової ситуації. Виступаючи 2 жовтня т.р.

на Львівському міжнародному економічному форумі, прем'єр підтвердила свої наміри, заявивши «якщо мені удасться виграти президентську кампанію в Україні, буде диктатура, але диктатура законів» [2]. На передвиборчому IX з'їзді ВО «Батьківщина» Тимошенко заявила про необхідність для України диктатура закону і порядку. «Країні потрібна диктатура закону (…) Ми повернемо порядок у владу, і вона не буде розхитаною і розхлябаною, як сьогодні», – сказала вона [3].

Рейтинговий кандидат на президентську посаду С.Тігіпко йшов на вибори із лозунгом «сильний президент – сильна країна» на чолі із партією «Сильна Україна». Передвиборча програма кандидата передбачала, зокрема, прийняття нової редакції Конституції, де буде визначена роль президента та підконтрольного йому уряду «як реального та незаперечного центру державної та виконавчої влади».

Ще один популярний представник «демократичного табору» А.Яценюк на позачерговому з'їзді партії «Фронт змін» заявив про наміри у разі його перемоги на президентських виборах «навести порядок». На з'їзді, який висунув Яценюка кандидатом на президентську посаду, йому подарували символічний гайковий ключ, на що той зазначив, що «все буде працювати навіть краще, як швейцарські годинники, всі гайки будуть закручені» [4].

Інший кандидат – А.Гриценко пропагував свій проект «Конституцію порядку», побудовану на посиленні президентських повноважень. Зокрема, Гриценко заявляв: «У нинішніх умовах про порядок і сильну руку потрібно говорити не як про противагу чи протилежний полюс демократії, а скоріше навпаки — про відповідальність та ефективність як засіб для створення твердої основи (економічної, правової) для справжньої, а не показної демократії» [5].

В результаті на президентських виборах 2010 року вперше в історії України кандидати обіцяли не поглиблення демократичних процесів, а їх згортання.

Реклама авторитарних установок від кандидатів на президентську посаду виявилася співзвучною настроям населення, яке, як свідчили соціологічні опитування, лояльно ставилося до перспектив згортання демократичних стандартів.

В порядку ілюстрації наведемо деякі данні. Так, за даними соціологічної компанії Research&Branding Group 80% опитаних вважали, що державі потрібна «сильна рука», а 36% відзначили, що готові погодитись із обмеженням громадянських свобод [6]. Згідно даних опитувань Центру Разумкова, диктатуру найкращою формою державного правління для України в 2002 р. підтримали 5,3% респондентів, у 2006 р. – 4,9%, 2007 р. – 4,6%, а в 2009 р. їх кількість збільшилася до 8,5%. Спостерігається аналогічна тенденція збільшення симпатій до президентської моделі правління з 10,2% у 2002 р. до 15,1% у 2009 р. Появу сильного лідера, який має широкі владні повноваження 62% опитаних вважають важливим для успішного розвитку України (опитування 2008 р.) [7].

В умовах виборчої кампанії політики прагнули використати в рекламних цілях міфологеми масової свідомості щодо корисності «сильної руки» і «порядку». Водночас поширення економічної кризи сприяло тому, що населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. В результаті в масовій свідомості підживлювався міф, що авторитарний режим наведе «порядок», який стане запорукою благоденства.

Реалізація авторитарних установок в діяльності політичних інститутів. Після краху радянської системи імідж реформатора означав пропаганду ліберальних цінностей побудованих на т.зв. вашингтонському консенсусі. Глобальна фінансово–економічна криза підірвала віру у фундаментальні основи ринкової економіки і показала, що економічна модель, побудована на класичних капіталістичних принципах є далекою від ідеальної.

Для українського політичного класу ситуація втрати глобальних орієнтирів виявилася драматичною. Якщо впродовж 20 років державної незалежності існували хоча б якісь орієнтири, то світова економічна криза їх зруйнувала. Втім, як свідчать спостереження, новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року, особливо не переймався фундаментальними питаннями. Із наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки і ефективного державного управління було обрано найпростіший шлях – встановлення політико–правових засад, які б забезпечили посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Було взято курс на створення політичного режиму, який будується на адміністративно–чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм.

Встановлення такої моделі супроводжувалося порушеннями правових норм. Першим кроком було відразу після президентських виборів 2010 року формування парламентської більшості на основі індивідуального членства депутатів парламенту (т.зв. коаліції «тушок»), що суперечило відповідним нормам Конституції. Наступним стало скасування Конституційним Судом парламентсько–президентської моделі, визначеною Конституцією в редакції 2004 р. і повернення до Конституції 1996 р., яка наділяла президента посиленими повноваженнями. Правова обґрунтованість цього рішення КС викликала чимало сумнівів. Наслідком цих маніпуляцій стала криза легітимності влади про що, зокрема, зробили висновок експерти Венеціанської комісії [8].

Важливим чинником у створенні адміністративно–чиновної монополії стала централізація виконавчої влади, яка замикається на Адміністрації Президента [9]. Уряд в такий адміністративній системі перетворюється, фактично, на господарчій орган, який переймається розпорядчими функціями. Такий спосіб управління за своїми суттєвими ознаками є спадком радянського принципу особистої влади.

Одночасно новий політичний клас доклав максимум зусиль для зменшення впливу парламенту на формування державної політики. Парламентська більшість, створена на основі провладної Партії регіонів фактично перетворилася на придаток адміністративної системи. У Верховній Раді мають реальні шанси бути схваленими тільки законопроекти, підготовлені урядом або більшістю, проекти від опозиційних фракціями фактично до сесійної зали не доходять.

Зусилля по реалізації установок «сильної держави» дістали відповідної оцінки.

Журнал Economist опублікував результати дослідження Democracy Index 2010 (Індекс демократії) для 167 країн миру. Ситуація в країнах оцінювалася станом на листопад 2010 року. Загальний індекс розрахований на основі індексів п'яти категорій: виборчий процес і плюралізм, дії уряду, участь у політичному житті, політична культура й громадянські свободи. При підготовці рейтингу країни оцінювалися по 4 типах режиму влади: повна демократія; недостатня демократія; гібридний режим; авторитарний режим. Україна зайняла 67 місце, тобто опустилася на 14 пунктів, у порівнянні з 2008 роком (53 місце). Автори дослідження вважають, що «демократичні досягнення, які відбулися в результаті Помаранчевої революції, зараз перебувають під загрозою». В Україні зафіксований найбільший регрес у демократії серед усіх країн Європи. Також за підсумками 2010 року Україна втратила неформальний статус «кращого серед гірших» на пострадянському просторі, пропустивши вперед Молдову [10].

Аналогічні тенденції були помічені і українським експертним середовищем про що свідчать результати експертного опитування проведеного в грудні 2010 р. Фондом «Демократичні ініціативи». Так, оцінюючи рівень демократії в Україні за 10–бальною шкалою (де 0 – дуже низький рівень, 10 – дуже високий) експерти в визначили середній бал 2,9. Для порівняння в червні 2010 р. експерти оцінили рівень демократії в 3,3 бали, в березні

2007 – 5,2, в березні 2005 р. – 6,7. Стан свободи слова: грудень 2010 р. – 3,1; червень 2010 – 3,6; березень 2007 – 5,9; березень 2005 – 7. Рівень дотримання законності: грудень 2010 р. – 1,6; червень 2010 – 2,1; березень 2007 – 2,5; березень 2005 – 4,9 [11].

Отже, установки авторитаризму трансформуються у побудову таких владно–управлінських відносин, які сприяють формуванню не професійного державного менеджменту, а патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. В такий системі відносин посада мовчазно визнається як джерело доходу і, подекуди, як особиста або корпоративна власність. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму. Реформаторські новації в такий системі владно–управлінських відносин не сприймаються ані чиновництвом, ані політиками. Не дивно, що реформи в Україні часто впроваджуються з ініціативи міжнародних фінансових інститутів, які надають державній бюрократії зовнішнє кредитування в обмін на реформи в соціальній та економічній сферах.

В таких умовах модернізація суспільства і економіки проводиться повільно, безсистемно і, як свідчить практика, в інтересах крупного капіталу і бюрократії, тобто тих груп, які здатні лобіювати вигідні їм рішення.

Тим не менш, на порядку денному, як і раніше, стоїть завдання на нових світоглядних та ідеологічних орієнтирах продовжити побудову демократичного суспільства. Отже, питання «чи збережеться в Україні демократія після президентських виборів 2010 року?» не є риторичним. Історія показує, що авторитарні режими встановлюються набагато простіше, ніж демократичні. Проте ціна, яку доводиться платити за панування автократії набагато більше, чим ціна помилок демократії.

Висновки

1. Поширення в політичній свідомості українського суспільства авторитарних тенденцій було спровоковано: по–перше, катастрофічними соціально–економічними наслідками світової економічної кризи; по–друге, прагненням кандидатів в президентській кампанії 2010 року використати у передвиборчих цілях авторитарні настрої масової свідомості; по–третє, ментальними наслідками посттоталітарного суспільства.

В умовах економічної кризи населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. В результаті в масовій свідомості підживлюється міф, що авторитарний режим наведе «порядок», який стане гарантією благоденства.

2. Новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року із наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки і ліберальної політичної системи обрав найпростіший шлях – встановлення політико–правових засад, які б забезпечили посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Відповідь українського політичного класу на глобальні виклики і необхідність виводу країні із кризи була максимальною простою і полягала у створенні політичного режиму, який будується на адміністративно–чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм.

3. Авторитарні тенденції трансформуються у побудову таких владно–управлінських відносин, які сприяють формуванню патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. В такий системі відносин посада мовчазно визнається як джерело доходу і, подекуди, як особиста або корпоративна власність. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму.

4. Розвиток демократичних інститутів є єдиним засобом, який здатний забезпечити як розвиток держави, так і створити умови для стабільного поступу суспільства. Розвиток суспільних відносин в умовах інфрмаційного суспільства сприяє встановленню нових

форм соціальної солідарності (феномен «мережевих систем»), які здатні зруйнувати авторитарні форми. Як свідчить практика країн Близького Сходу, авторитаризм закінчується хаосом в політичній та економічній сферах, призводить до посилення радикалізму в масовій свідомості. В країнах Близького Сходу радикалізм носить переважно релігійний характер, в країнах пострадянського простору – національний. Відтак, етно–національні конфлікти як результат авторитарного правління є реальною загрозою для безпеки України.

Перспективи подальших наукових досліджень:

1. В умовах посилення авторитарних тенденцій дослідження трансформації ліберально–демократичних цінностей в транзитивному суспільстві набуває особливого значення. Очевидно, що без впровадження демократичних цінностей в політичній сфері і управлінські діяльності, які б забезпечили продуктивний діалог політичного класу із суспільством годі очікувати успіху в модернізації України.

2. Актуальним завданням є доведення хибності міфу «сильної держави» і пов'язаних з ним установок. Стабільність влади не є синонімом стабільності суспільства. Влада стає ефективною і сильною завдяки своїй легітимності, здатності до консолідації і продуктивної співпраці із різними політичними силами. Цю прописну істину ще необхідно буде засвоїти українському політичному класу. На порядку денному стоїть завдання побудови дієздатного балансу стримувань і противаг, якій стане бар'єром проти узурпації влади.

Література

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек [електронний ресурс] Режим доступу: http://polbu.ru/fucuyama_lastman/ch12_i.html
2. 2 Тимошенко знову обіцяє диктатуру [електронний ресурс] Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2009/10/2/102626.htm
3. Тимошенко: Украине нужна диктатура [електронний ресурс] Режим доступу: http://www.regnum.ru/news/1218199.html
4. Яценюк: я очолю контрреволюцію, УНІАН 28.11.2009 [електронний ресурс] Режим доступу: http://www.unian.net/ukr/news/news–349309.html
5. Гриценко А. «Руководители страны должны смотреть в окно и видеть мир» /А.Гриценко // Зеркало недели – № 41 (769) – 2009. [електронний ресурс] Режим доступу: // http://www.zn.ua/1000/1550/67559/
6. Чистилин В. Запах диктатуры. /В.Чистилин // Главное – 04 марта 2009 [електронний ресурс] Режим доступу: http://glavnoe.ua/articles/a1824
7. Соціологічні опитування Центру Разумкова [електронний ресурс] Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php
8. Венеціанська комісія: Парламентські вибори мають відбутися в 2011 році. (Документ) // «Главком», 21.12.2010 [електронний ресурс] Режим доступу: // http://glavcom.ua/print/articles/2452.html
9. Указ Президента України № 1199/2010, 24.12.2010 р. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади [електронний ресурс] Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/12729.html
10. Democracy index 2010. Democracy in retreat. A report from the Economist Intelligence Unit [електронний ресурс] Режим доступу: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
11. Фонд Демократичні ініціативи «Підсумки 2010 року: оцінки експертів» [електронний ресурс] Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/press/okgofkgopr

Крап А.П.*

СТАНОВЛЕННЯ УМОВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.

Висвітлено проблеми досягнення умов інформаційної безпеки у транзитних суспільствах, оцінено рівень незалежності засобів масової інформації в транзитних суспільствах, як важливої умови інформаційної безпеки за допомогою публікації Дому Свободи (Freedom House) «Країни переходу» (Nations of Transit).

Ключові слова: умови інформаційної безпеки, транзит, оцінка рівня незалежності засобів масової інформації.

The problems of achieving terms of information security in transit communities estimate the level of media independence in transit communities, as important conditions of information security provided by Freedom House publication «Nations of Transit» .

Key words:conditions of informations security,transit, estimated the level of media independence.

Проанализированы проблемы достижения условий информационной безопасности в транзитных обществах, оценен уровень независимости средств массовой информации в транзитных обществах, как важного условия информационной безопасности с помощью публикации Дома Свободы(Freedom House) «Страны перехода» (Nations of Transit).

Ключевые слова: условие информационной безопасности,транзит,оценка уровня независимости средств массовой информации в переходных обществах.

Постановка проблеми: перехід від індустріального до інформаційного устрою у світі відбувається нерівномірно, що обумовлюється як національною специфікою, так і станом розвитку світового співтовариства. Для українського суспільства життєво важливо впорядкувати та стабілізувати політичні відносини, і одночасно – далі реформувати інформаційну безпеку держави на основі балансу між доступом до інформації та її захистом. Географія та історія держави суттєво впливає на її внутрішню та зовнішню політику. Україна, яка географічно знаходиться в центрі Європи, великою мірою саме завдяки історичному фактору опинилася між Заходом і Сходом в геополітичному вимірі.

Актуальність теми: проблема інформаційної безпеки з особливою актуальністю постає в суспільствах, що трансформуються. Період переходу від авторитаризму до демократії пов'язаний з системними та якісними змінами політичних та економічних відносин, трансформацією діючих та виникненням нових політичних та суспільних інституцій, по-

* кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

© Крап А.П., 2011

шуками шляхів суспільного розвитку і одночасно суперечностями, що в сукупності зумовлює гострі, конфлікти та боротьбу соціальних і політичних груп.

Аналіз попередніх досліджень: тематика становлення умов інформаційної безпеки у перехідних суспільствах є недостатньо висвітлена у науковій літературі. Наукові аспекти перехідного періоду досліджували: А.Пшеворського, В. Банс, А. Мельвиль, А Галкин, О. Бабкіна, С. Наумкіна, В. Бортніков. Розширене тлумачення понятя інформаційної безпеки теоретичних парадигм та концепцій досліджували: Д. Гудбі, С.Хантінгтон, Дж.Най, Дж.МакКінлі, О.Литвиненка, О.Бодрука, Г. Почепцова, М . Ожевана, Є .Макаренко та ін.

Метою цієї статті: є з'ясувати умови становлення інформаційної безпеки, оцінити рівень незалежності засобів масової інформації як важливої умови становлення інформаційної безпеки у перехідних суспільствах.

Виклад основного матеріалу:

Американська дослідниця В. Банс вказує на «подвійну непевність» транзитних суспільств – непевність результатів поєднується з непевністю процедур на противагу демократичним режимам, у яких непевність наслідків врівноважується визначеністю процедур. Подвійна непевність транзитних суспільств означає відсутність системності, а отже чітко визначених регуляторів та обмежувачів, суспільних ролей та відносин, встановлених норм та інститутів, не визначених груп інтересів [1, с.45, 48].

Отже, основою функціонування транзитних суспільств, нестійкості та нестабільності є інституційна непевність (відсутність нових норм та правил гри), яка триває рівно стільки, скільки триває інституціалізація нових правил. Д. Москвін інтерпретує поняття «інституційної непевності» пострадянських політичних систем як «ситуацію, коли актори політичної комунікації не знаходять компромісу відносно політичних і поведінкових процедур та правил, а останні постійно змінюються і носять спорадичний характер [2, с.88]».

В транзитних суспільствах існують суперечності та парадокси розвитку між старим та новим, устроєм. Наслідками непевності формування політики інформаційної безпеки транзитних суспільств є: 1) відсутність нових «правил гри» в умовах непевності; 2) розкол політичної еліти щодо цінностей та нових правил гри;; 3) переважання «вузьких» групових корпоративних інтересів над національними, пов'язаних з владою та контролем над інформаційними ресурсами, держави. Проте збереження статус – кво в перехідний період свідчить про продовження стагнації, тому інформаційна безпека перехідного суспільства пов'язується із змінами, основною ознакою яких є керованість та контрольованість. Проблема формування умов інформаційної безпеки транзитних суспільств загалом полягає у впорядкуванні змін, які б відповідали інтересам більшості, та формування інституційних механізмів регулювання інформаційної безпеки.

Вага засобів масової інформації у системі сучасних політичних комунікацій перехідних суспільств та можливості їхнього впливу на, перебіг політичних, економічних, соціокультурних та інших процесів обумовлює природне прагнення політичних кіл, фінансово-промислових груп, державного апарату тощо справляти прямий чи опосередкований вплив на ЗМІ з метою спрямування їхньої інформаційної діяльності у потрібному руслі та досягнення у такий спосіб суттєвих переваг у різних сферах суспільного життя.

Невизначеність спрямування інформаційної безпеки держави, стратегії змін у інформацій політиці дестабілізують перехідні суспільства, ставлять під сумнів громадян довіру до владних інститутів. По-друге, транзитні суспільства характеризуються абстрактністю декларованих нових ідеалів, які часто артикулюються загально (свобода, демократія, справедливість, незалежність ЗМІ), а тому не усвідомлюються як цінність більшістю насе-

лення з низьким рівнем життя. По-третє, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу (зазвичай демократичного).

Розширення Європейського Союзу у 2004 – 2008 р.р. зумовило формування «правил гри» у інституалізації інформаційної безпеки та її регіоналізації, у країнах, що приєднались до ЄС (Словенія, Естонія, Латвія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Литва, Словаччини, Болгарія, Румунія). З метою формування спільної безпекової політики була прийнята Стратегія безпеки, яка була прийнята на самміті ЄС (2003) [3, с.233].

Ряд країн такі як Хорватія, Сербія, Албанія, Македонія, Боснія, Україна, Грузія, Молдова, Косова, Вірменія, Киргистан, Росія, Таджикистан, Азербайджан, Казахстан, Білорусь, Узбекистан, Туркменістан не є членами Європейського союзу, формують власну безпекову політику після розпаду Радянського союзу.

В конституції України (стаття 17): «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її ....інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Легітимізована сутність категорії «інформаційна безпека» подається законодавцем у Концепції Національної програми інформатизації (Затверджена Законом України від 4 лютого 1998 року N 75/98-ВР): «інформаційна безпека - невід'ємна частина політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки. Об'єктами інформаційної безпеки є інформаційні ресурси, канали інформаційного обміну і телекомунікації, механізми забезпечення функціонування телекомунікаційних систем і мереж та інші елементи інформаційної інфраструктури країни.

На виконання рішення РНБО України від 21 березня 2008 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України», введеного в дію Указом Президента України № 377 від 23 квітня 2008 року, Апаратом РНБО України завершено підготовку проекту Доктрини інформаційної безпеки України. У розділі 1. Доктрини вказано, що забезпечення інформаційної безпеки України ґрунтується на принципах: - свободи створення, збирання, зберігання, використання та поширення інформації; - забезпечення достовірності, повноти та неупередженості інформації; - обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону [4].

Важливою умовою формування інформаційної безпеки держави в перехідний період є наявність незалежних засобів масової інформації. Боротьба за реалізацію принципів незалежної преси, за реальну свободу й чистоту національного інформаційного простору у всіх країнах, які хоч чогось досягли у цій царині, проходила через певні етапи, з яких найбільш характерними є: змагання за конституційне закріплення прав і свобод преси; створення потужних громадських організацій журналістів і видавців для боротьби проти спроб влади законодавчо обмежити конституційні свободи журналістів і ЗМІ; економічна та юридична підтримка колег.

Рейтингові оцінки для 29 країн перехідного періоду в рамках звіту Країни переходу (Nations of Transit) можна застосувати для визначення та порівняння різних аспектів транзиту в Україні та в східноєвропейських країнах. Зазначена публікація дає змогу ефективніше осмислити період переходу до демократії оскільки містить звіти за кожний рік по 29 країнах, (Словенія, Естонія, Латвія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Литва, Словаччина, Болгарія, Румунія, Хорватія, Сербія, Монтенегро, Албанія, Македонія, Боснія, Україна, Грузія, Молдова, Косова, Вірменія, Киргистан, Росія, Таджикистан, Азербайджан, Казахстан, Білорусь, Узбекистан, Туркменістан.) Зауважимо, що публікація «Країни перехідного періоду» не дає оцінку конкретним урядам.

У дослідженні також не оцінюється ситуація в різних країнах на основі лише намірів влади або лише законодавства. Замість цього, країни оцінюються з урахуванням прак-

тичної ролі державних і недержавних діючих суб'єктів стосовно стану індивідуальних прав і свобод. Оцінки дослідження «Країни перехідного періоду», які при цьому не повинні прийматися як абсолютний індикатор, що вказує на політичну ситуацію в певній країні, є важливим інструментом для загального розуміння того, якою мірою та або інша країна є демократичною або авторитарною державою. У рамках звіту «Країни перехідного періоду» оцінка приводиться по шкалі від 1 до 7, де 1 відповідає найбільш високому, і 7 - найбільш низькому рівню демократичного розвитку. При визначенні оцінки використаються кроки у чверть пункту. Зміни, які характеризуються як незначні або помірні, звичайно спричиняють позитивну або негативну зміну оцінки від чверті (0.25) до половини (0.50) пункту. Значні зміни звичайно тягнуть позитивну або негативну зміну оцінки від трьох чвертей (0.75) до цілого (1.00) пункту. Малоймовірно, щоб за один рік оцінка по якій-небудь категорії змінювалася б більш ніж на один (1.00) пункт. Оцінки по 7-бальній шкалі, де вища планка – 1, а нижча – 7) [5].

Оцінимо рівень незалежності ЗМІ за допомогою критерію незалежність засобів масової інформації в рамках публікації Країни переходу «Nations of Transit 2009» . У даному критерію досліджуються правові гарантії свободи засобів масової інформації й ступінь фактичної наявності. Сюди також ставляться питання захисту журналістів, що проводять журналістські розслідування; застосування законів про відповідальність за наклеп й інші покарання за «безвідповідальну журналістику»; залякування журналістів;незалежність редакцій; фінансова стабільність засобів масової інформації.

Таблиця 1.
Оцінка рівня незалежності засобів масової інформації у 2009 році.

Країна	Незалежність засобів масової інформації
Албанія	3.75
Вірменія	6
Азербайджан	6.75
Білорусь	6.75
Боснія	4.5
Болгарія	3.75
Хорватія	4
Чеська Республіка	2.25
Естонія	1.5
Грузія	4.25
Угорщина	2.5
Казахстан	6.5
Косова	5.5
Киргистан	6.25
Латвія	1.75
Литва	1.75
Македонія	4.25
Молдова	5.75
Монтенегро	3.75
Польща	2
Румунія	3.75
Росія	6.25
Сербія	3.75
Словаччина	2.75
Словенія	2.25
Таджикистан	6
Україна	3.5
Узбекистан	7

На основі критерію незалежності засобів масово публікації «Країни перехідного періоду» «Nations of Transit» [Див. таб. 1].

Виділимо, що Естонія має найвищий рівень незалежності медіа (1,5) Латвія і Литва мають(1,75) далі ідуть такі країни, як Польща (2,0) Словенія (2,25), Чехія (2,25), Угорщина (2,5), Словаччина (2,75), ці країни можна характеризувати в міцні демократії, Румунія і Болгарія, Україна мають рейтингову оцінку (3,75), що означає перехідний стан чи змішаний режим де частково гарантуються права незалежних медіа.

Низький рівень незалежності не залежності засобів масової інформації Таджикистан (6,0), Білорусь(6,75), Вірменія, Киргистан (6,25) , Молдова (5,75). В результаті аналізу спостерігається тенденція до значно вищого рівня незалежності ЗМІ у країнах які приєдналися до Європейського Союзу у 2004-2008 р., ніж країн які не є членами Європейського Союзу, в яких показники рівня незалежності ЗМІ змінюються в залежності від зміни політичної еліти.

Основними умовами формування інформаційної безпеки в Україні:

1. Формування єдиних «правил гри» в інформаційному просторі.

2. Створення ефективної, сучасної та прозорої системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади і моніторингу загроз інформаційній безпеці.

3.Гарантувати взаємодії органів влади з громадськими організаціями у сфері боротьби з проявами обмеження свободи слова, маніпулювання масовою свідомістю, порушеннями конституційних прав і свобод громадян.

Перспективи подальших досліджень: дана проблематика передбачає подальше дослідження становлення умов формування інформаційної безпеки, та порівняльний аналіз особливостей процесу становлення інформаційної безпеки у державах які приєдналася до ЄС 2004-2008. (Естонія, Латвія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Литва, Словаччина, Болгарія, Румунія).

Література

1. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период / В.Банс // Полис – 1993. – № 1. – С. 44–51.
2. Москвин Д. Е. Институциональная неопределенность как фактор трансформации политической системы / Д. Е. Москвин // Известия Уральського государственного университета. – 2007. – № 50. – С. 86–91.
3. Макаренко Є.А. Європейські комунікації: [Монографія] /Макаренко Є.А., Ожеван М.А., Рижков М.М. та ін.- К.: Центр вільної преси, 2007 .-536 с.
4. Проект доктрини інформаційної безпеки України від 25.09.2009 р. Рада національної безпеки і оборони України. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://www.rainbow.gov.ua/news/930.html
5. Офіційний сайт Дому Свободи: Oficial site Freedom House publications Nations of transit [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.freedomhouse. org/template.cfm? page=17&year=2009
6. Цветков В.В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні:політико-правові детермінанти : [монографія] / Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. – К. : Концерн «Видавнивничий Дім» «Ін Юре», 2003. – 496 с.
7. Сизонтови Євгенія та Віктор Інформаційний простір незалежних ЗМІ / Євгенія та Віктор Сизонтови // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=9838

Приятельчук О.А.*

ВПЛИВ КОРПОРАТИВНОЇ ЗВІТНОСТІ НА СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Кардинально отличительные, по сути и формам проявления, категории открытости корпоративной отчетности и обеспечения высокого уровня информационной безопасности предприятия являются достаточно взаимосвязанными понятиями. В этой статье автор осуществил попытку доказать их связь и оценить эффективность комбинации данных принципов в процессе корпоративного управления.

Ключевые слова: открытая корпоративная отчетность, защищенность информационной среды, концепция корпоративной социальной ответственности.

Кардинально відмінні за своєю суттю та формами прояву категорії відкритості корпоративної звітності та забезпечення високого рівня інформаційної безпеки підприємства є досить взаємопов'язаними поняттями. У даній статті автор здійснив спробу довести їх зв'язок та оцінити ефективність поєднання даних принципів в процесі корпоративного управління.

Ключові слова: відкрита корпоративна звітність, захищеність інформаційного середовища, концепція корпоративної соціальної відповідальності.

Totally different by their nature and forms categories of public corporate reporting and high condition of company's informational security have close interdependence. In this article the author has tried to demonstrate some kinds of connection between these categories and to evaluate the effectiveness of their combination in the process of corporate management.

Key words: public corporate reports, protection of informative environment, conception of corporate social responsibility.

В процесі обміну та використання інформаційних ресурсів підприємства виникає загроза відкриття комерційної інформації, яка може використатись в подальшому конкурентами та іншими представниками громадськості. На противагу даній загрозі відкритість корпоративної звітності, її оприлюднення та винесення на всезагальне обговорення (особливо складової, що стосується відрахувань на соціальні сфери, охорону навколишнього середовище, реалізацію благодійних та спонсорських проектів тощо) вже давно стало не лише необхідною об'єктивністю в зв'язку з регулюванням обов'язковості оприлюднення фінансової звітності у чітко визначених обставинах відповідними нормативними актами, а й додатковою вимогою, яка висувається до підприємств суспільством. На сьогодні відкрита корпоративна звітність є не лише елементом суворої фінансової звітності, а характеристикою відкритості, прозорості компанії, що впливає на формування її позитивного

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Приятельчук О.А., 2011

іміджу серед широкої громадськості та доброго ставлення з боку безпосередніх споживачів продукції.

В той же час, недоцільно нехтувати питаннями інформаційної безпеки підприємства. До останнього часу відношення керівників переважної кількості підприємств до питань побудови системи інформаційної безпеки підприємства та відкритості корпоративної звітності як елементу концепції корпоративної соціальної відповідальності було рівнозначно скептичним і сприймались виключно як додаткові видатки з досить невизначеними в майбутньому економічними ефектами. Однак відсутність втрат – це не прямий прибуток, оскільки збитки від розповсюдження комерційної інформації або створення негативного іміджу компанії можуть бути настільки значними, що витрати на утримання системи інформаційної безпеки та реалізацію соціальних проектів можуть бути значно нижчими за отримані переваги (у вигляді прибутку або нематеріальних цінностей).

За загальноприйнятими стандартами інформаційна безпека підприємства забезпечується наступними складовими, зокрема: 1) організацією нормативних документів на підприємстві – коли конкретні заходи та способи підвищення інформаційної безпеки закріплюються у відповідних посадових інструкціях, наказах і т.д., які, одночасно, регулюють і норми відповідальності за дотримання останніх; 2) операційні регулятори, що передбачають розробку методів та алгоритмів передачі та обміну інформації, взаємодію учасників даного обміну, їх можливості та рівень відповідальності; 3) програмно–технічними засобами, пов'язаними з розробкою, встановленням та використанням різноманітних технологічних засобів забезпечення інформаційної безпеки [2].

На нашу думку, дану систему слід доповнити ще однією складовою, актуальною в умовах необхідності дотримання певного рівня відкритості підприємства, що вимагається функціонуванням останнього в нових умовах інформаційного суспільства. Даним елементом слід вважати аналіз напрямків та об'єктів інформування, необхідного переліку документів, передбачених до розкриття, з метою пошуку балансу (компромісу) між відкритістю корпоративної звітності задля прозорості бізнесу та забезпечення належного рівня інформаційної безпеки.

Врахування необхідності відкритості деяких елементів корпоративної звітності в процесі побудови системи інформаційної безпеки на підприємстві може в деяких випадках бути використано і як антикризовий захід, оскільки інформаційна безпека в широкому розумінні передбачає не лише захист внутрішньої інформації, а й недопущення появи негативної інформації (чорного піару) з зовнішніх джерел. У кожної компанії потенційно існує загроза виникнення кризових ситуацій – вийшла партія недоброякісної продукції, провідні співробітники відзначились непристойною поведінкою або були опубліковані відомості щодо забруднення навколишнього середовища діями компанії. Інформаційна відкритість перед суспільством сприяє мінімізації негативних наслідків даних методів чорного піару.

Найчастіше відкритість компанії знаходить вираз у наданні засобам масової інформації необхідної інформації, у вичерпних коментарях, відкритості деяких елементів звітності та виразу готовності до діалогу та співробітництва. Саме такі заходи зможуть втримати задовільний рівень інформаційної безпеки. В даному випадку: попередити – значить контролювати – значить убезпечити.

З метою побудови системи (розробки засобів, технологій) захисту інформації конкретної інформаційної системи будується так звана політика інформаційної безпеки (політика безпеки інформації в організації), що передбачає сукупність документованих правил, процедур, практичних прийомів або принципів управління в сфері безпеки інформації, якими керується підприємство в своїй діяльності.

Метою побудови даної системи є досягнення стану інформаційної безпеки підприємства – тобто стану захищеності інформаційного середовища підприємства, забезпечення її формування, використання та розвитку. Але в сучасних умовах захищеність не повинна ототожнюватись з закритістю інформації, а, швидше за все, з «розумною» відкритістю інформації [1].

Інформаційну безпеку досить часто ототожнюють з поняттям інформаційно–технічної безпеки, де сферою створення загроз та застосування заходів безпеки є переважно новітні технології, програмне забезпечення тощо. В сучасному суспільстві виникає додатковий рівень інформаційної безпеки – інформаційно–психологічна (психофізична) безпека. Інформаційно–психологічна безпека трактується як стан захищеності окремих груп осіб (компаній) від негативного інформаційно–психологічного впливу та пов'язаних з цим інших життєво важливих інтересів особистості, підприємства, суспільства в цілому [5].

Інформаційно–психологічна безпека споживачів інформації є похідною інформаційної безпеки підприємства. Користувачі корпоративної звітності, в свою чергу, є системною складовою підприємства. Відкритість інформації сприяє забезпеченню надійного рівня їх інформаційної–психологічної безпеки, а, отже, опосередковано впливає й на загальний стан інформаційної безпеки підприємства.

Існує ще один критерій встановлення балансу між відкритістю корпоративної інформації, зокрема звітності, та забезпечення інформаційної безпеки підприємства – національні особливості, зокрема менталітет користувачів даної інформації. В силу цілого ряду обставин – менталітету, цінностей, особливостей історичного розвитку окремих країн тощо – у представників різних національностей (країн) сформувались часто кардинально відмінні оцінки відкритості компаній, соціальної орієнтації їх діяльності. Якщо розглядати вищеназвані методи діяльності підприємств як складові цілісної концепції корпоративної соціальної відповідальності, яка, зокрема, включає в себе такі елементи, як: прозорість ведення бізнесу, відкритість фінансової звітності, захист прав та інтересів споживачів та співробітників компанії, реалізація проектів в сфері охорони довкілля, соціальних проектів – будівництво об'єктів соціального призначення, дотація культури та освіти, благодійні та спонсорські програми тощо, можна використати результати досліджень вподобань населення (споживачів даної відкритої інформації) окремих національностей та країн світу.

Зокрема, щодо окремих складових концепції корпоративної соціальної відповідальності, у відповіді на запитання щодо важливості певних елементів, які враховує споживач в процесі формування думки про компанію–виробника та прийняття рішення щодо споживання даної продукції, 33% респондентів виділили захист навколишнього середовища зусиллями підприємства, 28% – інвестиції в соціальну сферу, 23% – відкритість корпоративної звітності (показники 2009 року; до того ж, у порівнянні з аналогічними показниками за 2006 рік значення кожного з вищеназваних критеріїв зросло в середньому на 2–15%).

61% респондентів (на противагу 50% у 2006 році) висловились за необхідність законодавчого закріплення відкритості корпоративної звітності з боку компаній – виробників споживчих товарів та послуг. Експерти, в свою чергу, рівень інформаційної безпеки компаній, що здійснюють подібне оприлюднення добровільно, оцінюють значно вище, оскільки останні не зазнають руйнівного впливу руху негативної інформації ззовні за умови закритості корпоративної звітності [3].

Щодо національних переваг, то найбільш сприятливими щодо даних параметрів діяльності компаній є громадськість країн з соціально–орієнтованою економікою, зокрема Швеція, Данія, Норвегія, Швейцарія, Німеччина, Японія і т.д.

Підводячи підсумки вищесказаному, можна дійти до висновку, що два таких поняття як відкритість корпоративної звітності та забезпечення інформаційної безпеки хоча й передбачають в оперативному плані кардинально відмінні цілі, значною мірою заперечуючи реалізацію одних іншими, однак в стратегічному плані слугують загальній меті – ефективній діяльності підприємства за умови належного рівня захисту інформації та одночасного створення позитивного іміджу прозорого бізнес–партнера та постачальника товарів або послуг кінцевим споживачам – представникам суспільства. До того ж, розумне використання подібної відкритості може слугувати навіть підвищенню рівня інформаційної безпеки.

Література

1. Е.А. Белокурова. Комментарий к Закону РФ «О безопасности» (постатейный). М.: 2008.
2. Информационная безопасность (2–я книга социально–политического проекта «Актуальные проблемы безопасного социума»). М.: «Оружие и технологии», 2009.
3. 2009 Survey report of consumer attitudes toward corporate responsibility, BITCI/Ipsos MORI, 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bitc.ie/corporate_responsibility/reporting.html
4. ISO/IEC 27001:2005 – «Информационные технологии – Методы обеспечения безопасности – Системы управления информационной безопасностью – Требования». Международный стандарт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.am–soft.ua/site/page5077.html
5. ISO/IEC 27000 – Словарь и определения. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iso27000.ru/standarty/iso–27000–mezhdunarodnye–standarty–upravleniya–informacionnoi–bezopasnostyu–1

Максимець В.Є.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У даній статті проаналізовано основні проблеми формування системи інформаційної безпеки Словацької Республіки та роль держави в цьому процесі, а також шляхи подолання цих проблем.

Ключові слова: Словацька Республіка, інформаційна безпека, інформаційні та комунікаційні технології.

В данной статье проанализированы основные проблемы формирования системы информационной безопасности Словацкой Республики и роль государства в этом процессе, а также пути преодоления этих проблем.

Ключевые слова: Словацкая Республика, информационная безопасность, информационные и коммуникационные технологии.

This article analyzes the main problems of the Slovak Republic information security system and the state's role in this process, and ways to overcome these problems.

Key words: the Slovak Republic, information security, information and communication technology.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Розвиток суспільства залежить від інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки вони суттєво впливають як на внутрішню, так і на зовнішню політику держави. В даний час через інформаційні та комунікаційні системи інформаційно-комунікаційної інфраструктури, проводяться операції практично у всіх сферах життя (фінанси і банківська справа, енергетика, телекомунікації, охорона здоров'я і соціальне забезпечення, оборони, безпеки, освіти, культури, звичаїв та ефективності державного управління і т.д.) [1]. Необхідна умова функціонування суспільства – це інформаційна безпека в країні. У широкому сенсі це означає забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору і зокрема захисту інформаційно-комунікаційної інфраструктури держави та її інформаційний зміст, які відносяться до концепції стратегії в цифровому просторі.

Поняття інформаційної безпеки, з одного боку, може розглядатись як захищеність внутрішньої інформації як такої, що припускає захищеність якості інформації, її надійність, захищеність різних галузей інформації (державної, банківської, комерційної таємниці) від розголошення. З іншого боку, інформаційна безпека означає контроль над інформаційними потоками, обмеження використання провокаційної, ворожої суспільної інформації, включаючи контроль над рекламою, захист національного інформаційного простору від зовнішньої інформаційної експансії [2, p.16].

* асистент кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»

© Максимець В. Є., 2011

Інформаційна безпека держави – це стан її інформаційної захищеності, за якої спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії та негласного зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів), інформаційний тероризм і комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам.

Категорія національних інтересів в інформаційній сфері в повній мірі узгоджується з іншою категорією – національною безпекою, і співвідноситься між собою за схемою «частина» і «ціле». При цьому слід враховувати, що інформаційна складова не може існувати поза цілями загальної національної безпеки, так само, як і національна безпека не буде всеохоплюючою без інформаційної безпеки.

У цілому політика національної безпеки Словацької Республіки спрямована на мінімізацію та, по можливості, уникнення існуючих чи потенційних внутрішніх або зовнішніх загроз розвитку держави у відповідності з її цілями. Саме тому інформаційна безпека передбачає наявність певних державних інститутів і умов існування її суб'єктів, що встановлені міжнародним і вітчизняним законодавством. Ось чому питання формування інформаційної безпеки є надзвичайно важливими й актуальними в аналізі стану справ у цій галузі, оскільки інформаційна безпека є складовою частиною національної безпеки. Вивчення імперативів концепції інформаційної безпеки Словацької Республіки дозволить показати найбільш перспективні напрямки удосконалення діяльності держави для запобігання погроз, що несе із собою некерована інформаційна революція. Загальноприйнятим є таке визначення інформаційної безпеки, як стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Обрана проблематика має політичну науково-теоретичну та практичну цінність, виконана в межах напряму кафедри міжнародної інформації НУ «Львівська політехніка» «Моделювання міжнародних інформаційних потоків» та кафедральної тематики: «Аналіз інтеграції європейських посткомуністичних держав в ЄС та НАТО: досвід для України» (номер державної реєстрації – МІ – 1 0109U003464).

Аналіз останніх досліджень та публікацій з цієї проблеми свідчить, що вона є предметом дослідження багатьох українських науковців. Так, з'являються публікації українських фахівців у цій сфері, зокрема Л. Янчук аналізувала зовнішню політику Словацької Республіки, В. Парфенюк досліджував особливості розвитку та зміст політики інформаційного суспільства в умовах євроінтеграції в країнах Центральної Європи.

Мета статті – розкрити основні засади формування інформаційної безпеки Словацької Республіки, а також обґрунтувати найбільш ефективні способи використання інформаційних технологій, місця і ролі інформаційної політики держави в цій галузі. Завдання дослідження відповідно охоплюють аналіз інформаційної безпеки в структурі інформаційної політики Словацької Республіки.

Виклад основного матеріалу. Концепція інформаційної безпеки держави – це систематизована сукупність відомостей про інформаційну безпеку держави та шляхи її забезпечення. В рамках цієї концепції проводиться системна класифікація дестабілізуючих факторів та інформаційних загроз безпеці особистості, суспільства, держави; обґрунтовуються основні положення з організації забезпечення інформаційної безпеки держави; розробляються пропозиції щодо способів і форм забезпечення інформаційної безпеки [3, с. 28].

Останнє десятиліття в історії Словаччини характеризувалося низкою радикальних трансформацій, серед яких перехід до ринкової економіки, інтеграція в ЄС. Одним із найважливіших пріоритетів у розвитку інформаційної безпеки в Словаччині стала модернізація інформаційних систем, комп'ютеризація державних установ та вдосконалення

доступу до державної інформації. Основна активність уряду Словацької Республіки щодо розвитку інформаційної політики припадає на початок нового століття, коли стала реальною перспектива вступу до ЄС. Формування комплексної політики розпочалось з того, що протягом декількох років Словаччина детально розробляла загальний національний план інформаційної безпеки, який потім модифікувався згідно з вимогами з ЄС.

Важливість інформаційної безпеки починають розуміти національні уряди, наднаціональні органи та організації розвинених країн у світі (ООН, G8), створюються різні установи та інституційні системи для забезпечення захисту інформації (ENISA HLIG, CERT, та інші.). У зв'язку з цим у березні 2004 р. було створено Європейське агентство з інформаційної безпеки – ENISA, яке об'єднує всі держави-члени ЄС, де Словацьку Республіку представляє Міністерство фінансів.

На Лісабонському саміті в 2000 р., глави держав і урядів погодилися з тим, що ЄС «до 2010 року стане найбільш конкурентоспроможним та динамічним, здатним до стійкого зростання» та затвердили стратегію e-Europe, яка в 2005 р. була замінена на «І-ініціатива-2010» (Європейське інформаційне суспільство 2010 р.) [4, с. 5]. До основних пріоритетів ЄС включив питання інформаційної безпеки та приступив до здійснення ряду стратегічних документів, рекомендацій, керівних принципів і правил, що стосуються конфіденційності та комп'ютерних програм, електронних підписів, електронної торгівлі, боротьби з кіберзлочинністю, боротьби зі спамом і так далі. Тому для підтримки інформатизації був розроблений проект «Електронна Словаччина», оприлюднена 30 квітня 2002 р., цілями котрого стали розширення інтернет-доступу та доступності електронних послуг для населення, підвищення якості змісту, поліпшення освіти і навчання населення в оволодінні комп’ютерами та Інтернет.

У період після вступу до ЄС Словаччина мала певні труднощі щодо реалізації своєї стратегії інформаційної безпеки. До 31 грудня 2008 р., виконання завдань, визначених в Плані дій контролювалося на безперервній основі (відкрита природа плану давала змогу доповнювати його новими завданнями, оскільки потреби окремих секторів розвивалися). Негативні аспекти полягали в тому, що план містив низку дуже загально сформульованих завдань без конкретних фінансових асигнувань, як наслідок, деякі завдання не були виконані взагалі, а інші виконувалися частково, або із затримкою [5, с. 217].

Базовим документом в сфері інформаційної безпеки Словацької Республіки є «Національна стратегія інформаційної безпеки», прийнята урядом Словаччини 27 серпня 2008 р. Враховуючи, що інформаційна безпека вимагає комплексного підходу необхідно визначити її базовий рівень, можливість розширення в конкретних областях. Правильне визначення інформаційної безпеки має важливе значення для створення первинних законодавчих норм у цій області, а також наступним етапом до вирішення проблеми інформаційної безпеки в Словаччині.

Стратегія включає основні напрями, пріоритети та заходи для досягнення цілей. Документ також загально описує кожне завдання для забезпечення захисту всього віртуально-інформаційного простору Словацької Республіки, що стосується національної безпеки. Це включає, зокрема заходи проти витоку інформації і несанкціонованого використання, порушення цілісності даних, порушення прав громадян на недоторканність приватного життя, захист від ушкоджень і використанням інформаційних та комунікаційних систем, наклеп державних і приватних установ, а також заходи щодо забезпечення дотримання законів Словацької Республіки та Європейського союзу. Недостатній рівень захисту інформації та інформаційно-комунікаційних технологій призводить до підриву інформації довіри і впевненості доступу з Інтернету, які в даний час має мережа взаємо-

пов'язаних комп'ютерних систем у більш ніж 250 країнах світу. Ця найбільша мережа в світі сьогодні пропонує доступ до практично необмежених джерел інформації, дозволяє її обміну і надає велику кількість послуг, таких як електронна пошта, передача файлів і т.д. З цих причин, надійної роботи інформаційних систем, надійного обміну інформацією та пов'язані з інформаційною безпекою є ступінь гарантії безпеки, основних прав і свобод громадян та розвитку конкурентоспроможності кожної країни. Саме «Національна стратегія інформаційної безпеки» в Словаччині допомагає підвищити довіру до електронних послуг, електронної торгівлі, конкурентоспроможності [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки Словацької Республіки – це надзвичайно важливе завдання, що повинно вирішуватись в ході здійснення реформування суспільства. Метою такої політики повинно бути, насамперед, створення умов для своєчасного виявлення джерел інформаційних погроз і можливих їхніх наслідків. Необхідно визначити комплекс превентивних мір з метою нейтралізації або зменшення негативних наслідків інформаційних погроз, створити умови для забезпечення своєчасної, повної і точної інформації для прийняття рішень, здійснювати інформаційну діяльність з метою гармонізації особистих, суспільних і державних інтересів як основи досягнення політичної стабільності в суспільстві.

Література

1. Informačná bezpečnosť [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.informatizacia.sk/informacna-bezpecnost/2999s.
2. Thomas R. Peltier, J. Peltier, J. Blackley Information security. - Washington: Auerbach, 2005. – 228 p.
3. Правові основи інформаційної діяльності: Навч. посібник / С. Ф. Гуцу. – Х.: Нац. Аерокосм. Ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2009. – 48 с.
4. Парфенюк В.М. Політика інформаційного суспільства в умовах євроінтеграції (на прикладі Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорської Республіки та Чеської Республіки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку»/В.М. Парфенюк; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України.–К., 2006. – 18 с.
5. Парфенюк В. М. Трансформація політики країн Вишеградської групи в сфері інформаційно-комунікаційних технологій в період 2000-2010 років / В.М. Парфенюк // Слов’янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» / Рівненський інститут слов’янознавства Київського славістичного університету. – 2011. – Вип. 11. – С. 213-220.
6. Národná stratégia pre informačnú bezpečnosť v SR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.informatizacia.sk/národná-stratégia-pre-ib/6783s

Даниленко С.І.,[*] Прокопенко Я.В.[**]

ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ЦІЛЕЙ

У статті досліджуються питання використання новітніх Інтернет технологій та соціальних мереж як інструментів втілення певних зовнішньополітичних цілей. Увага звертається на політику США у сфері кібербезпеки та її впливу на забезпечення зовнішньополітичного курсу держави. Робиться спроба аналізу впливу соціальних мереж на розвиток нещодавніх політичних подій у країнах Північної Африки в світлі зміни політичних еліт.

Ключові слова: Інтернет технології, соціальні мережі, кібербезпека.

В статье исследуются вопросы использования новых Интернет технологий и социальных сетей как инструментов воплощения определенных внешнеполитических целей. Внимание обращается на политику США в области кибербезопасности и ее влияния на обеспечение внешнеполитического курса государства. Предпринимается попытка анализа влияния социальных сетей на развитие недавних событий в странах Северной Африки в свете изменений политических элит.

Ключевые слова: Интернет технологии, социальные сети, кибербезопасность.

The article deals with Internet technologies and social networks as instruments of providing certain foreign–policy tasks. The attention is drawn to the USA's cybersecurity policy in terms of developing their foreign–policy course. The article presents an attempt to research social networks influence on the recent political developments in North Africa states in the light of changing political elites.

Keywords: Internet tecnnologies, social networks, cybersecurity.

Актуальність дослідження обумовлена сучасними глобальними тенденціями, де феномен соціальних мереж набуває швидких обертів, перемістившись від суто розважальної сфери до сфери політичної. До лексикону політтехнологів додається термін «віртуальні» або «цифрові» політтехнології, і вже в самих цих термінах розкривається їх сутність: сьогодні соціальні мережі слугують важливим чи подекуди вирішальним засобом проведення певних політичних акцій. Президентські вибори в США 2008 року, в результаті яких перемогу здобув Барак Обама, стали першим прикладомом в історії політики, коли Facebook і Twitter стали інструментом забезпечення підтримки кандидатури нового президента. Два роки потому ті ж соціальні мережі використовуються як засіб

[*] доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

[**] студентка 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Даниленко С.І., Прокопенко Я.В., 2011

зміни політичних еліт в ряді держав. Оскільки на внутрішні події однієї держави миттєво реагує населення держав із аналогічним режимом та подібною соціально–економічною ситуацією, то є сенс говорити про екстериторіальний характер таких механізмів.

Об'єктом дослідження є Інтернет технології та соціальні мережі в політиці. Предмет дослідження – використання Інтернет технологій (соціальних мереж, блогів, сайтів) як методів зміни політичних режимів. Метою роботи є дослідження впливу таких технологій на події початку 2011 року у Північній Африці. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання: дослідити використання урядом США кіберсередовища як нового інструменту реалізації зовнішньополітичного курсу, довести ефективне застосування Інтернет технологій під час подій початку 2011 року в Тунісі та Єгипті.

Науковою розробкою цієї проблематики займалися як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Серед них можна відзначити роботи І. Бикова, Є. Морозова, Є. Каца, Г. Почепцова, А. Юнгерра, Г. Фаррела, Д. Дрезнера, К. Шеркі.

Останнім часом віртуальне середовище активно залучається до сфери політики і, як зазначає російський політолог Ілля Биков, кіберполітика загалом привносить у політичний простір нові суперечливі питання:

– в сфері державного управління – електронний уряд;

– у міжнародних відносинах – кіберконфлікти і управління Інтернетом;

– у сфері внутрішньої безпеки – стеження за громадянами;

– в сфері залучення до політичних процесів – електронне голосування та мережеві форми самоорганізації (наприклад, за допомогою соціальних мереж);

– поточний політичний процес – математично точний розрахунок стримувань і противаг;

– політична комунікація – управління інформаційною політикою та нові мас медіа [1].

Віртуальне середовище стає активним гравцем на міжнародній політичній арені, про що свідчать постійні кіберзмагання у сфері застосування політичних технологій. На сьогоднішній день єдине, що можуть зробити країни, що розвиваються, або ті, що мають недостатньо потужну інформаційну інфраструктуру, у відповідь на втручання у свій внутрішній інформаційний простір – це запроваджувати цензуру, тобто обмеження на доступ до ряду опозиційних або закордонних Інтернет–ресурсів, які коментують дії влади країни у небажаному для неї світлі. Такі кампанії, зокрема, проводилися в ряді країн СНД (Туркменістан, Узбекистан, Киргизія, Білорусь, Російська Федерація, Вірменія, Азербайджан), Китаї, Ірані, країнах Магрибу та Близького Сходу.

У Китаї влада ефективно пригнічує опозиційні настрої, що виникають у мережах. В Ірані, наприклад, на початку заворушень в червні 2009 року Twitter користувалася лише опозиція, проте вже через кілька днів активність провладних блогерів зросла в декілька разів. У Судані поліція сама анонсувала протести в соціальних мережах, щоб виявити незадоволених, з метою їх подальшого арешту. Ще одним із засобів контролю над перебігом подій у соціальних мережах є створення локальних мереж (Vkontakte, Odnoklassniki, Livejournal в Російській Федерації, аналогічні мережі існують і в Китаї). На ці сайти легше чинити тиск. Якщо якась група Vkontakte буде закликати до протестів, її згідно із законом можна буде видалити, апелюючи до екстремізму, наприклад. З Facebook це зробити набагато складніше.

На 11–й Герцлійскій конференції (Ізраїль, 2011), присвяченій темі «Баланс сил і національна безпека» ізраїльські аналітики наголошували на тому, що у основна маса зітк-

нень відбуватиметься в кіберпросторі, і лінії між кібер–війнами і конвенціональними операціями стають більш розмитими. На їхню думку, витік матеріалів про палестинські переговори з Їзраїлем на сайті Wikileaks, опубліковані каналом «Аль–Джазіра», масова мобілізація населення в Тунісі та Єгипті через Інтернет стали прикладами того, що «всесвітня мережа – грізний інструмент ведення інформаційних війн» [2].

Поки багато країн прикладають зусилля для протидії внутрішнім загрозам, США розробляють концепцію так званої «Дипломатії 2.0», мета якої полягає у просуванні американської ідеї в маси за допомогою новітніх технологій. Місце пропагандистів із «Голосу Америки» і «Радіо Свободи» займають сервіси соціальних мереж Facebook і Twitter. В доповідях американських аналітиків Конгресу США наголошується, що майбутнє за соціальними мережами на зразок Facebook, яка налічує 600 млн. активних користувачів по всьому світу. Уряд США наразі приховано тестує за кордоном систему обходу цензури в мережі Інтернет. Мова йде про розсилку по електронній пошті іноземним громадянам новин чи відеоматеріалів за допомогою технологій, які здатні долати захисні фільтри, які блокують доступ до тих чи інших ресурсів Інтернету. Випробування проходить і система, що дозволяє користувачам за кордоном виходити на заборонені цензурою сайти через треті сервери. Серед країн, проти яких планується використовувати такого роду технології, не тільки Китай і Іран, але і більшість країн СНД.

В 2011 році США планують прийняти нову доктрину кібербезпеки. Про її спрямованость можна судити з опублікованої у вересні 2010 року програмній статті заступника глави Пентагону Вільяма Лінна з символічною назвою «Захищаючи новий простір». Її головна думка полягає в тому, що відтепер США будуть вважати кіберпростір таким же потенційним полем бою, як сушу, море і повітря. Сенат США розглядає можливість ухвалення відповідного закону, на базі якого буде створено інститут національного радника у справах кібербезпеки, котрий буде займатися цими питаннями в рамках Національного Агентства Безпеки (NSA), повітряних силах, у Департаменті Національної Безпеки (DHS), а також в інших державних структурах. Відповідний закон передбачає вельми широкі повноваження для цього радника, у тому числі дає йому право виключати федеральні мережі у випадку «серйозної загрози». Якщо цей закон буде ухвалено, тоді може відбутися своєрідна мілітаризація кіберпростіру. Слід також пригадати, що на сьогодні майже всі американські концерни, які продукують зброю (наприклад, Boeing та Lockheed Martin) не тільки мають структурні відділи, які займаються забезпеченням кібербезпеки, але й також отримують фінансову підтримку від уряду на розвиток кібербезпеки. Витрати американського уряду на створення безпечних комп'ютерних мереж мають вирости з 7,4 мільярдів доларів США у 2008 році до 10,7 міліардів у 2013 році. Як передбачається, більшість країн НАТО діятимуть за прикладом США [3, 4].

15 лютого 2011 держсекретар США Хілларі Клінтон, виступаючи перед студентами Університету Джорджа Вашингтона, зазначила, що «влада США оцінила роль соціальних мереж в організації заворушень у ряді африканських держав, вирішивши взяти цю практику на озброєння». Вона також відкрито анонсувала намір свого відомства заговорити російською, китайською та хінді в Twitter. Раніше аналогічний проект стартував на арабською та фарсі. Головною ідеєю промови була думка про те, що це дасть можливість США «мати двосторонній діалог з народами країн в реальному часі, використовуючи канали зв'язку, які уряди цих країн не блокують». Крім того, в 2011 році влада США має намір виділити на підтримку блогерів та інтернет–активістів в «авторитарних країнах» більше 20 мільонів доларів, а також субсидіювати розробку програмного забезпечення, що дозволяє «вільно використовувати Інтернет» [5].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що фактично американська сторона була зацікавлена в проведенні такого роду заходів в арабських країнах шляхом використання соціальних мереж. Крім того, не можна ігнорувати можливість застосування з боку Сполучених Штатів таких методів впливу на політичну ситуацію в Російській Федерації, Китаї, Ірані та Індії. Це означає, що відтепер уряди держав мають звертати пильнішу увагу на суспільні настрої в соціальних мережах і додавати до порядку денного питання такого кібервтручання у внутрішні справи, яке по суті є проявом «м'якої сили» в зовнішньополітичній доктрині США.

На сьогоднішній день найактивнішу боротьбу із критикою на адресу діяльності влади в мережі Інтернет веде Китай. Підтвердженням цьому може слугувати скандал грудня 2009 року, пов'язаний з атаками на сервери Google, які були організовані за вказівкою ЦК Політбюро Комуністичної партії Китаю. Головною метою атаки було отримання доступу до аккаунтів Gmail, які належали китайським активістам по боротьбі за громадянські права. Тоді Держдепартамент США однозначно заявив, що особи, які здійснювали ці кібер–атаки, повинні нести відповідальність. Загальна позиція адміністрації Барака Обами полягає в тому, що Інтернет має бути безцензурним, а кожна людина повинна мати рівний доступ до інформації. І ті країни, які обмежують вільний доступ до інформації або порушують основні права користувачів Інтернет, ризикують відгородитися від решти світу так званою «інформаційним завісою».

У своєму виступі 21 січня 2010 Хіларі Клінтон назвала брандмауери, які запровадили уряди Саудівської Аравії, Єгипту, Тунісу, В'єтнаму та Узбекистану, «новою віртуальною Берлінською стіною», а також додала, що населення цих країн знаходиться за «залізною завісою» [6].

Таким чином уряд США ясно сформулював свою позицію стосовно інформаційної політики цих країн. Через рік після цієї заяви світ став свідком «жасминової революції» в Тунісі. В країні довгий час діяла норма про те, що на сайтах, зареєстрованих в доменній зоні .tn повинні розміщуватися портрети президента Бен Алі. Одночасно в Тунісі монополістом провайдером послуг Інтернет було Tunisian Internet Agency, підконтрольне міністерству зв'язку. Саме його часто звинувачували у фільтрації трафіку і обмеження доступу до таких сайтів, як Flicr, YouTube, Vimeo. І саме через ці мережі було нанесено вирішальний удар по уряду Тунісу та невдовзі по Єгипту.

Мобільні телефони, блоги, YouTube, Facebook і Twitter стали засобом прямого репортажу з місць самих в Тунісі та Єгипті. Громадяни цих країн відразу ж заполонили соціальні мережі, звідки також здобували інформацію про події в Тунісі Al Jazeera, арабська служба BBC, France 24, Al–Hiwar й інші канали. Професор Нортхемптонського університету Нуреддін Мілади зазначає, що поява численних соціальних спільнот на Facebook і Twitter до цих пір є найбільш дієвим чинником розвитку недавніх подій, оскільки до цих спільнот приєднувалися десятки тисяч людей, де мали змогу дізнатися про останні новини і готувати подальші акції [7].

Причини успіху полягають у самій технології: завдяки соціальним мережам повстанці можуть оперативно координувати свої дії, спілкування в Twitter або Facebook створює у людей почуття причетності, а викладання фотографій або відеороликів забезпечує ефект присутності. Завдяки цьому про події миттєво дізнаються мільйони людей за кордоном, які можуть включитися в боротьбу, зажадавши від своїх урядів підтримку повсталих (особливо це стосується великих діаспор, які мають в країнах перебування вагомий вплив). Дешеві і глобальні Інтернет–сервіси дозволяють революційним настроям швидко перекидатися з країни в країну. «Революції будуть передаватися в світі по Twitter», – резюмує американський блогер Ендрю Салліван в журналі Atlantic [8].

Термін «Twitter–революція», придуманий вченим Стенфордського університету Євгеном Морозовим після молдавських подій квітня 2009 року, знову зазвучав у вустах політиків та експертів саме після подій початку 2011 року в Північній Африці. Професор Нью–Йоркського університету Клей Шеркі в журналі Foreign Affairs опублікував статтю «Технології, публічна сфера і політичні зміни», в якій стверджує, що розвиток соціальних медіа підсилює громадянське суспільство в авторитарних державах і в перспективі веде до політичних змін [9].

Не останню роль у заворушеннях північноафриканських країн зіграв скандально відомий сайт WikiLeaks. Зокрема, депеша, у якій повідомлялося про те, що американські дипломати рапортували до Вашингтона про корупцію, до якої вдавався президент Тунісу Бен–Алі і його дружина Лейла Трабласі, була опублікована в кінці 2010 року. Згідно з текстом депеші, «широкі сімейні кола Бен–Алі – перехрестя туніської корупції. Вони іменуються «Родиною», і під цим у країні розуміють свого роду мафію».

Проте, погляди на роль соціальних медіа як рушійної сили заворушень не зовсім однозначні. Як відзначає фахівець в сфері нових ЗМІ, професор Колумбійського університету Енн Нельсон, «з 80 млн. єгиптян «твіттили» менше 15 тис., причому багато хто з–за кордону». Подібну статистику користувачів мереж можна було спостерігати протягом молдавських подій весни 2009 року і «зеленої революції» в Ірані в червні того ж року. Як підрахував Етан Цукерман з центру з вивченню інтернету і суспільства при Гарвардському університеті, в квітні 2009 року про події в Молдові в Twitter писали 700 чоловік, причому в самій країні знаходилися лише 200 осіб. За даними Al Jazeera, під час «зеленої революції» в Тегерані в Twitter писали лише 60 осіб, а більша частина активістів працювала за межами ісламської республіки. І переписувалися вони в основному не з іранцями, а один з одним [10].

Критики теорії «Twitter–революцій» сходяться в тому, що події на Близькому Сході були можливі і без участі соціальних медіа. «Головною причиною повалення Бен Алі і Мубарака стало широке невдоволення їх режимами, а зовсім не наявність соціальних мереж. Ці мережі стали лише засобом передачі інформації всередині спільноти революціонерів, а також одним з каналів мобілізації протестуючих. Вони відігравали важливу роль, але не більшу, ніж книгодрукування в європейських революціях XVIII–XIX століть або копіювальні апарати, що використовувалися самвидавом у «оксамитових революцій» в колишньому Варшавському блоці», – зазначає Євген Морозов [11].

«Не думаю, що мережі самі по собі можуть сприяти поширенню опозиційних настроїв або провокувати революції, – заявив екс–голова загальної служби безпеки Ізраїлю Шабак Яків Пері. – Так, вони активно використовувалися в організації протестів і в антиурядовій пропаганді на Близькому Сході, але це лише інструмент. Куди важливіше, хто ним орудує. А цього ніхто не знає» [12].

Методи підготовки революціонерів зараз мало чим відрізняються від тих, що використовувалися в усіх останніх революціях. Так, Євген Морозов відзначає, що в травні 2009 року він особисто спостерігав два заходи в Каїрі, на яких блогери та інтернет–активісти з Єгипту і Тунісу обговорювали способи обходу цензури в мережі. Один з цих семінарів спонсорував уряд США, другий – Фонд Сороса. А у вересні минулого року схожий захід проходив у Будапешті – вже за рахунок компанії Google. При цьому підготовка Інтернет–революціонерів йшла паралельно з навчанням активістів більш традиційних способів боротьби з авторитарними режимами. Наприклад, влітку 2009 року в Белграді проходив семінар для 20 єгипетських активістів, організований групою Срджі Поповича, одного з лідерів молодіжної організації Otpor, що брала участь у поваленні режима Сло-

бодана Мілошевича та підготовці кадрів для «кольорових революцій» на пострадянському просторі [11].

Зараз ця хвиля розповсюдилась на Ємен, Лівію, Йорданію, Сирію, Іран, Ірак, Турцію, Судан, Джибуті, Кувейт, Бенін, Бахрейн, Алжир, Марокко, Китай. Це говорить про значущі зміни в сучасному геополітичному середовищі, про трансформаційний період в системі глобальної безпеки та світоустрою.

З вищенаведеного випливає, що в цьому світлі традиційні ЗМІ втрачають свої позиції, а з ними їх втрачають і політичні сили, які їх контролюють. В розвинених західних державах за допомогою Google, показників на Twitter та Facebook визначають рейтинги впливових журналістів, громадських і політичних діячів. Таким чином соціальні мережі дають необмежені можливості участі політично активної громадськості в поточних процесах розвитку певної держави. Діапазон ситуацій, на які можна вплинути, вельми широкий – від локальних питань всередині країни (реагування на порушення прав громадян, мобілізація людей на громадські «офлайнові» ініціативи, протидія фальсифікаціям, комунікація з журналістами) до впливу на події регіонального характеру на кшталт подій у Північній Африці. Отже питання не в тому, чи використовувати нові медіа чи ні, а яким чином їх використовувати.

Проаналізувавши останні події в країнах Північної Африки і Близького Сходу, можна дійти до висновку, що наразі владним елітам буде все важче контролювати інформаційний простір, оскільки феномен соціальних мереж, зокрема, полягає в тому, що ядро генерування громадської думки в політичному середовищі повільно переходить від традиційних ЗМІ (преса, телебачення, радіо) до нового віртуального середовища (блоги, чати, форуми, соціальні мережі), і головним виробником цієї думки стає саме суспільство, яке активно користується мережею Інтернет. В цьому світлі варто ще звернути увагу на те, що основна маса користувачів соціальних медіа – це активні, освічені люди, яким все складніше нав'язувати лояльну до влади думку, якщо реальна соціально–економічна ситуація з нею не співпадає. Беручи до уваги те, що Інтернет не обмежується ніякими суверенними кордонами, можна прогнозувати, що ті ж освічені люди–громадяни певної країни, які проживають на її території або поза її межами впливатимуть на процеси не лише своєї країни, а й інших держав в рамках свого мовного середовища або навіть інших мовних середовищ за умови володіння іноземними мовами. Тому політичним елітам держав треба миттєво реагувати на такого роду зміни в глобальній інформаційній «кон'юнктурі», оскільки із появою новітніх Інтернет технологій якісно змінюється механізм взаємодії «влада–суспільство» і до списку загроз національній безпеці додається пункт про кібер-загрози.

Література

1. Быков И. А. Киберполитика или новые контуры политики в XXI веке. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cyberpolitics.ru/content/view/395/34/
2. Офіційний сайт щорічної Герцлійської конференції / [Електронний ресурс] – Режим доступу :http://www.herzliyaconference.org/Eng
3. Cronk T.M. Space Requires New Thinking, Practices, Lynn Says./ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=61544
4. Мережко О. Проблеми кібервійни та кібербезпеки в міжнародному праві./ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3233

5. Secretary of State Hillary Clinton's Speech on Internet Freedom February 15,2011 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://secretaryclinton.wordpress.com/2011/02/15/secretary–of–state–hillary–clintons–speech–on–internet–freedom/
6. Hillary Rodham Clinton Remarks on Internet Freedom/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.state.gov/documents/organization/135878.pdf
7. Нуреддин Милади Тунис: социальные СМИ – движущая сила революции? / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://islam.com.ua/articles/actuality/analytic/640/
8. Sullivan Andrew The Revolution Will Be Twittered / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://andrewsullivan.theatlantic.com/the_daily_dish/2009/06/the–revolution–will–be–twittered–1.html
9. Shirky Clay Technology, the Public Sphere, and Political Change http://www.foreignaffairs.com/articles/67038/clay–shirky/the–political–power–of–social–media
10. Anne Nelson Arab Media: The 2.0 Revolution http://columbia.academia.edu/ANelson/Papers/398746/Arab_Media_The_2.0_Revolution
11. Черненко Е., Габуев А. Возможны ли сегодня революции без Twitter и Facebook / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kommersant.ru/Doc/1590820?isSearch=True
12. Черненко Е., Габуев А.Оружие к сбою! //От чьих хакеров исходит угроза миру/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1585823&NodesID=5
13. Корягина О. Соцсети как орудие революционной борьбы/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mignews.com.ua/ru/articles/64185.html
14. Раскевич Ю. Социальные сети против диктаторов: Тунис сверг правительство «Цифровой революцией» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kyivpost.ua/world/article/socialnye–seti–protiv–diktatorov–tunis–sverg–pravitelstvo–cifrovoj–revolyuciej.html

Шевченко О.В.*

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

В статье акцентируется на том, что взаимодействие власти и бизнеса охватывает как различные аспекты лоббистской деятельности бизнеса, так и деятельность власти в вопросах построения отношений с бизнесом в своих интересах. Показано, что самой распространенной американской практикой международного лоббирования является не прямое, а опосредованное лоббирование, связанное с влиянием на общественное мнение в других странах при помощи информационных инструментов либо финансирования гуманитарных проектов. С другой стороны, институты ЕС, которые являются объектами лоббирования, сами стимулируют подключение групп интересов, которые представляют некоммерческие интересы для обсуждения актуальных проблем.

Ключевые слова: лоббизм, лобби–группы, политические институты, ЕС, США.

В статті наголошується на тому, що питання взаємодії бізнесу і влади охоплює як аспекти лобістської діяльності бізнесу, так й діяльність влади щодо вибудовування відносин із бізнесом в своїх інтересах. Показано, що найпоширенішою американською практикою міжнародного лобіювання є не пряме, а опосередковане лобіювання, пов'язане із впливом на громадську думку в інших країнах за допомогою інформаційних засобів або фінансування гуманітарних проектів. Натомість, інститути ЄС, які є об'єктами лобіювання, самі стимулюють підключення груп інтересів, що репрезентують некомерційні інтереси, до обговорення актуальних проблем.

Ключові слова: лобізм, лобі–групи, політичні інститути, ЄС, США.

There is emphasized in the article that the issues of co–operation between business and authorities cover as different aspects of business lobby–activity and authorities' lobby–activity towards building relations in their interests. It's shown that the most popular American practice of international lobbying is indirect lobbying that is connected with influence on the public opinion in other countries with informational tools or humanitarian projects. From the other hands, EU's institutes that are the objects of lobbying directly stimulate the involvement of interests' group for the discussion of actual issues.

Key words: lobbying, lobby-groups, political institutes, EU, USA

---

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Шевченко О.В., 2011

Проблема взаємодії бізнесу і влади охоплює не лише питання лобістської діяльності бізнесу, але й діяльність влади щодо вибудовування відносин із бізнесом в своїх інтересах. Якщо лобістська діяльність бізнесу передбачає односторонній вплив на владу, то окреслена взаємодія є двостороннім процесом впливу бізнесу і влади один на одного, через що таке дослідження має ще більш різносторонній характер. Крім того, вивчення взаємодії бізнесу і влади в розвинутих демократіях дозволяє оцінити різноманітні форми їх співробітництва, в тому числі з точки зору інформаційної безпеки.

Окремі спроби осмислити і дати характеристику деяким елементам взаємодії інститутів влади і бізнесу в країнах розвинутої демократії є в роботах відомих політологів і економістів Г.Боуена, М.Вебера, Р.Кантильона, Х.Ламперта, А.Маршалла, Г.Мінза, А.Сміта, Дж.Стигліца та ін. Дослідження, що заклали більш ґрунтовну основу у вивчення взаємодії влади і бізнесу в США, Великій Британії, Італії, Франції, тощо викладено в роботах А.Бентлі, Г.Трумена, Ф.Шмітгера, М.Олсона, М.Адамса, П. Метью, Дж.Кумбера, Р.Еделман, Р.Прайс, Г.Бентеле та ін., окремі аспекти плюралістичної теорії груп висвітлено в працях російських фахівців – М. Анохіна, О.Бєлоусова, О.Бінецького, О.Борєва, Т.Бордачова, Т.Виноградової, Е.Галумова, М.Зяблюка І.Мінтусова, Є.Мінченка, С.Перегудова, П.Толстих, С.Чорногорцевої, Ф.Шамхалова та ін.; вітчизняні розробки з окремих аспектів лобізму як системи фундаментальних цінностей суспільства представлено у дослідженнях В. Бебика, Д. Богуша, Л.Губерського, Ф.Кирилюка, В.Королька, О.Лісничука, Є.Макаренко, М.Михальченка, В.Моісеєва, М.Обушного, М.Ожевана, Г.Почепцова, І.Рейтеровича, Ю.Сабанадзе, С.Телешуна, Є.Тихомирової, М.Хилька, О.Салтовського та ін.

Водночас аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової думки засвідчив фрагментарність досліджень цивілізованого лобізму в країнах розвинутої демократії в контексті інформаційної безпеки, тому дослідження базових засад зазначеної наукової проблеми є важливим для вітчизняної політології і політичної діяльності держави і суспільства.

Окреслені позиції наукової проблеми визначили мету даної статті: проаналізувати особливості лобіювання в контексті інформаційної безпеки розвинених держав на прикладі Сполучених Штатів Америки та країн Євросоюзу та з’ясувати специфіку легітимації впливу лобі–груп на політичні інститути.

З 1946 року діяльність лобістів в США регламентована законодавством. Відповідно до Закону 1946 року (Federal Regulation of Lobbying Act), лобіст зобов'язаний: по–перше, реєструватися, а по–друге, чотири рази в рік представляти відповідним органам свій фінансовий звіт. Federal Regulation of Lobbying Act – спеціальний закон США, що регламентує діяльність лобістів та ухвалений в 1946 році. Відповідно до порядку, передбаченого цим Актом, лобісти повинні обов'язково реєструватися у секретаря Сенату і у клерка Палати Представників, повідомивши при цьому напрямок своїх інтересів. Лобіст також зобов'язаний під присягою представити письмову заяву, в якій приводиться ряд даних: найменування і адреса своєї установи; ім'я і адреса клієнта; терміни найму; сума винагороди, що виплачується йому; цілі і сума, виділена на витрати [1]. До речі, закон не обмежує розмір засобів, які витрачаються на лобіювання, проте заборонено використовувати федеральні засоби. Крім того, лобіст чотири рази в рік повинен представляти відповідним органам свій фінансовий звіт.

Поправка Берда забороняє використовувати в цілях лобістів федеральні засоби – організація, яка є одержувачем засобів федерального бюджету (наприклад, у вигляді гранту) і жоден з її співробітників не має права займатися лобізмом. Наступний закон 1995 року (Lobbying Disclosure Act) строго лімітував фінансові взаємини із законодавцями. Відповідно до нього, законодавець не має права отримувати з одного і того ж джерела дарунки

на суму більше 100 доларів на рік. Гонорар за публічний виступ не може складати більше 2000 доларів. Реальним інструментом фінансування діяльності лобіста в США є виборчі фонди. У США не існує державного фінансування виборів, тобто конгресменові, що планує залишитися в Капітолії ще на один термін, доводиться самостійно думати про джерела фінансування передвиборної кампанії. Ними можуть стати ті групи, інтереси яких він просуває під час своєї діяльності у Вашингтоні [2]. Левову частку засобів законодавці отримують від комітетів політичної дії, які і є не що інше, як лобі. Нині чинний закон про федеральні виборчі кампанії дозволяє корпораціям, профспілкам і іншим організаціям створювати спеціальні незалежні фонди для збору добровільних внесків з метою їх подальшого використання на фінансування кампаній. Причому на відміну від індивідуальних пожертвувань сума внесків не обмежена.

З 1979 року американські лобісти об'єдналися в свою лігу. Найважливішим її завданням є затвердження професії лобіста, як самостійної, такої, що володіє власним змістом, зробити її загальновизнаною, підняти її престиж в громадській думці, пропагувати її роль і значення в процесі вироблення і ухвалення рішень органами державної влади. Факт створення професійного союзу лобістів – показник того, що лобізм до цього часу оформився, як політичний інститут. В 1975 році в США було 3 000 офіційно зареєстрованих лобістів, а в 1993 році їх налічувалося 33 000. Тільки в американській компанії «Форд» працює команда лобістів з 40 осіб.

Після детального аналізу історичних фактів, перейдемо до виділення форм лобізму в США:

1. виступи на слуханнях в комітетах Конгресу з викладом позицій зацікавлених сторін;
2. складання проектів законів і пропозицій для внесення їх на обговорення парламентом;
3. організація пропаганди і кампанії «тиску з місць» (потоки листів, телеграм, телефонних дзвінків на адресу законодавців);
4. особисті візити впливових місцевих виборців до своїх депутатів тощо [3].

Для ефективної реалізації цілей лобізму в США є розвинені матеріальні структури. По–перше, практично всі великі корпорації, підприємницькі союзи, професійні асоціації, громадські і різні спеціалізовані організації мають у своєму складі особливі підрозділи, що займаються тільки лобістською діяльністю, і які налічують до декількох десятків і навіть сотень осіб (як правило, колишні радники, сенатори, міністри, чиновники, юристи і інші фахівці, що мають міцні зв'язки, відповідні здібності і якості).

По–друге, в США зацікавлені групи, особливо монополії, активно користуються послугами найманих лобістів, у ролі яких найчастіше виступають впливові юридичні, пропагандистські і консультативні (професійно–лобістські) фірми чи їх провідні співробітники. Нарешті, нерідко створюються організації типу підприємницьких, професійних чи громадських (за членством і іншими ознаками, але цілком чи переважно лобістських за призначенням) структур.

В останньому законодавчому акті США щодо лобізму звітність лобістів про свою діяльність поставили у більш жорсткі рамки. До речі, при Конгресі США діє й лобістський офіс України, організований та фінансований представниками нашої діаспори. Таких же представників утримують й інші національні громади. Надзвичайно впливовими є єврейське, італійське, польське, ірландське лобі.

Ще одним способом активного лобіювання інтересів потужних компаній, зокрема у США, стають зусилля, спрямовані на створення спеціальних структур. Так, Альянс постачальників бізнес–додатків (Business Software Alliance), що представляє інтереси про-

грамних фірм, створив у минулому році нову політичну раду, яка включає членів–засновників Альянсу з просування нових програмних технологій (Alliance to Promote Software Innovation), куди входять такі апаратні компанії, як Intel, IBM і Digital Equipment [4]. Нова політична рада буде працювати над кількома аспектами, що стоять зараз на вашингтонському порядку денному, включаючи й питання захисту інтелектуальної власності, електронних комерційних операцій, кодування й експортної політики.

Для розвитку лобізму в США існувало декілька передумов в самій політичній системі: в першу чергу, в США немає законодавчих норм, які могли б змусити конгресмена змінити свою позицію, якщо вона не відповідає позиції президента. А по–друге, американська парламентська система, не передбачає жорсткої партійної дисципліни. По суті, голосування в Конгресі визначає не партійна приналежність, а інтереси конкретного конгресмена – члени Конгресу представляють перш за все свій штат або округ.

Нерідко американська адміністрація застосовує для впливу на рішення інших держав візити держсекретаря, колишніх президентів, конгресменів. Найпоширенішою американською практикою міжнародного лобіювання є не пряме, а опосередковане лобіювання, пов'язане із впливом на громадську думку в інших країнах за допомогою інформаційних засобів або фінансування гуманітарних проектів. За офіційними даними, в США зріст ринку легального лобізму на фоні кризи за останній рік виріс на 10% та перевищив 2 млрд. доларів на рік. Однак, в 1995 році адміністрація Клінтона, а згодом – Б.Обами, робить всі кроки для більш жорсткої регламентації законодавчих норм з лобізму.

Аналізуючи лобізм на рівні ЄС, виокремлюють три основні групи інтересів. Проте, на нашу думку, ці групи представлені не лише в європейському просторі, вони існують і на національному, і на міжнародному рівнях. Це інтереси виробників (комерційні), що виступають від імені підприємців і лобіюють максимально сприятливі умови для поступового економічного розвитку ЄС, збільшення конкурентоспроможності й отримання прибутку; інтереси невиробничого характеру (некомерційного) сектора, у складі якого були представлені громадські організації і асоціації за професіями та лобіюються або широкі громадські чи групові інтереси членів груп (екологісти, мігранти тощо), або безпосередні інтереси членів груп (наприклад, пільги для професій, які вони репрезентують); інтереси регіонів, що поєднують у своїй діяльності обидва типи мотивацій (і безпосередню матеріальну зацікавленість, наприклад, у просуванні тих чи інших проектів, і збільшення питомої ваги регіональної складової у європейському будівництві в цілому).

Крім того, мабуть, було б помилкою ігнорувати ще одну, четверту групу – політичні інтереси, які у європейському просторі репрезентують держави і політичні партії та рухи. Не секрет, що національні інтереси держав та ідеологічні орієнтації політичних лідерів поки що залишаються суттєвими важелями при вирішенні проблем на регіональному і міжнародному рівнях.

Проте найпомітніші позиції, зрозуміло, посідають комерційні інтереси. І це не випадково, оскільки основний обсяг законодавчого регулювання ЄС (до 60 %) стосується бізнесу. За деякими даними, кількісне співвідношення груп, які виступають від імені інтересів виробників та некомерційних інтересів, складає приблизно 100:1. До того ж, підприємницькі інтереси краще об'єднані, мають галузеві та міжгалузеві асоціації, спроможні спрямовувати значні матеріальні ресурси на представництво.

Водночас дослідники звертають увагу на помітне зростання недержавних і некомерційних груп інтересів як на національному, так і на міжнародному рівнях, що призводить до збільшення числа лобістів, які їх представляють. Так, повертаючись до США, наприкінці 1960–х років там спостерігався вибух активності лобіювання питань організаціями,

що переймаються такими проблемами, як громадянські права, екологія, захист споживачів, охорона здоров'я тощо. Це спонукало федеральний уряд активізувати свою діяльність у цих сферах. Найбільшими та найвпливовішими стали дві організації – «Спільна справа», що мала різноманітні цілі, зокрема удосконалення етики уряду і реформування Конгресу, а також «Член суспільства» – конгломерат груп особливих інтересів, що прагне впливати на державну політику в усіх напрямках. Подібну тенденцію можна зараз спостерігати і на європейському рівні.

Дослідники зазначають, що європейські PR–агентства, котрі спеціалізуються на лобізмі, постійно розширюють спектр послуг стосовно підвищення ефективності лобіювання загальноєвропейських інституцій. Наприклад, пропонується «огляд політичних біографій» з аналізом поглядів відповідальних брюссельських функціонерів, або «політичний аудит», у якому розглядається можливий вплив рішень, що готуються, на становище компанії. Їх експертиза складається не тільки зі звітів, а й містить аналіз подій і тенденцій у Єврокомісії та на парламентському рівні. Такий аналіз становить неабиякий інтерес для провідних промислових, комерційних і фінансових структур. Так, англійські фірми – давно не новачки у європейських справах – охоче звертаються до послуг брюссельських PR–спеціалістів. Іноді PR–компанії виконують завдання своїх лондонських клієнтів, в інших випадках лондонські фірми відкривають свої представництва в столиці Бельгії. Питання не в тому, вважають фахівці, потрібна чи ні присутність в ЄС, а в тому, як цього добиватися, оскільки єдиного рішення тут не існує.

Існує ще одна, на наш погляд, позитивна тенденція, властива євролобізму, – інститути ЄС, які є об'єктами лобіювання, самі стимулюють підключення груп інтересів, що репрезентують некомерційні інтереси, до обговорення актуальних проблем. Зацікавленим групам надаються місця в консультативно–дорадчих органах і навіть утворюються фонди для фінансової підтримки таких єврогруп. За деякими даними, наприкінці 1990–х років під егідою ЄС працювало близько тисячі комісій, які мали дорадчий, експертний або консультативний статус. Вони зводили разом експертів, що представляли різні інтереси (приватні та державні, комерційні та некомерційні, господарчі та громадські). При їх формуванні і фінансуванні перевага віддавалася єврогрупам, структурно організованим на наднаціональному рівні (наднаціональні асоціації бізнесу, профспілок тощо). Тобто «згори» заохочувалася тенденція груп інтересів до самоорганізації та інституалізації. Вважають, що таким чином на рівні ЄС складається «комітетська система» підготовки рішень, яка активно взаємодіє з наднаціональними інститутами [5].

Лобізм в Європейському Союзі розвинений в таких секторах економіки, як сільське господарство, гірська промисловість і металургія. До речі, на наднаціональному рівні лобізм з'явився в ЄС в 1979 році, коли відбулися перші прямі вибори до Європейського парламенту (до цього туди делегували членів національних парламентів). Тоді ж Європарламент отримав більше повноважень, і бізнес закономірно зацікавився цим органом влади. У 1986 р. європейських парламентарів наділили ще більшою владою, що дало новий поштовх розвитку лобізму. Зараз в Брюсселі налічується близько п'ятнадцяти тисячі лобістів. Приблизно 2,6 тисяч груп інтересів мають постійні офіси в Брюсселі.

Є декілька причин, за яких число організацій лобістів в Брюсселі зростатиме: по–перше, динамічний розвиток ЄС робить бажаним приєднання до нього. А по–друге, європейське законодавство має пріоритет над національним законодавством держав–учасників ЄС, що створює передумови лобіювання того або іншого законопроект на загальноєвропейському рівні.

Широке поширення практики представництва корпоративних інтересів у Брюсселі обумовлено унікальністю інституційної та правової архітектури Європейського Союзу. У

80% правових норм, що діють сьогодні на території країн ЄС, є брюссельського походження. Інститути Союзу – Європейська комісія, Рада та Європейський парламент регулюють ключові аспекти діяльності економічних операторів в таких галузях як митна, антимонопольна, енергетична політика, а суб'єктами законодавчих актів ЄС стають як держави – члени Союзу, так і окремо взяті компанії. Природно, що для ефективної роботи та зниження ризиків бізнесу необхідні ресурси інформації та впливу, що дозволяють позиціонувати свої інтереси перед брюссельським істеблішментом.

Отже, євро–лобіювання (EU Lobbying, або European Public Affairs) – комплекс GR–інструментів, за допомогою яких європейський бізнес вже понад півстоліття легитимно відстоює свої інтереси перед Європейськими інституціями. Щодо технології Євро–лобіювання, то тут можна виділити кілька головних елементів успіху просування інтересів у Брюсселі. По–перше – це якісна система моніторингу нормативного оточення, яка відіграє ключову роль у розвитку бізнесу. Очевидно, що приймати правильні рішення можна лише на основі достовірної інформації. На перший погляд, одержати таку інформацію нескладно. Так, велика кількість потрібних відомостей можна знайти абсолютно безкоштовно на інтернет–сайтах Єврокомісії – це дійсно якісні інформаційні ресурси. Наприклад, з їх допомогою можна дізнатися, на якій стадії законодавчого циклу знаходиться проект того чи іншого регулюючого акта. Однак, важливо не тільки отримати інформацію, але зрозуміти, як практично її використовувати для досягнення своїх інтересів. Коли ми проводимо моніторинг, наша мета – не тільки зібрати всю наявну інформацію про нормативне оточення, але й підготувати на її основі практичні рекомендації, якими клієнт зможе керуватися при прийнятті рішень щодо розвитку бізнесу.

Друга важлива складова – необхідно досконало уявляти собі адміністративну структуру Європейського Союзу та законодавчий цикл, який проходять нормативні акти від моменту публікації зеленої книги до видання кінцевого тексту директиви. Формальне опис процесу прийняття рішень можна знайти в будь–якому підручнику з європейського права. Інша справа – знайти конкретні можливості впливу на цей процес. Для цього потрібно як мінімум уявляти собі весь комплекс взаємовідносин між залученими в нього гравцями (Stakeholders) – Європейськими інституціями, національними урядами, бізнесом, експертними і громадянськими спільнотами.

По–третє, щоб ефективно впливати на прийняття рішень, необхідно бути відмінним комунікатором, тобто вміти підібрати повідомлення для кожної цільової аудиторії в зрозумілому їй форматі. Якщо певна група інтересів пропонує внести поправки в проект регулюючого акта, що знаходиться на розгляді в комісії Європарламенту та якщо ці пропозиції являють собою докладний звіт з детальним обгрунтуванням позиції на 100 сторінках – буде невелика користь від такої роботи. Чим більш коротко, стисло і наочно викладена позиція групи, тим більше її шанси привернути увагу парламентаріїв. Так, в ЄС для одного клієнта було розроблено формат позиційного меморандуму (Position Paper), використовуючи символіку дорожнього руху. Якщо відгук групи про проект регулюючого документа проілюстрований сигналом червоного кольору – це означає, що документ містить положення, несумісні з позицією групи. Жовтий колір – група приймає загальні положення проекту, але вказує на те, що деякі аспекти вимагають доопрацювання. Зелений колір – група вітає прийняття документа. Можливо, цей приклад дозволяє по–новому оцінити роль креативності в процесі політичної комунікації. Навіть якщо лобіст є відмінним експертом у справах Євросоюзу, необхідна креативність для створення оптимальних рішень. Якщо дотримуватися цього принципу, то його модна сформулювати як «Максимальна креативність. Оптимальний результат». (Maximum Creativity. Optimal Creation).

Нарешті, важливим аспектом в лобіюванні інтересів є професійна етика. Не в останню чергу це стосується конкурентів. Займаючись представництвом приватних інтересів, ніколи не слід забувати про те, що є й інші приватні інтереси. Мета полягає в запропонуванні таких рішень, які дозволять нашим клієнтам реалізувати свої інтереси, по можливості – досягаючи синергії з інтересами інших гравців [6].

Якщо окремо зупинятися на найрозвиненіших державах–членах ЄС, то слід зазначити, що суб'єктами лобіювання у Великій Британії виступають лобісти та лобістські об'єднання, які мають статус як фізичних, так і юридичних осіб. Об'єктами ж виступають парламент та органи виконавчої влади. При цьому, переважним об'єктом лобіювання виступає саме нормопроектна діяльність уряду і урядових установ і її результати – урядові нормативно–правові акти. Це зумовлено, по–перше, зростанням політичної ваги уряду, який формується партією, що отримує більшість місць у Палаті Громад, а звідси і його підтримка парламентською більшістю у законопроектній роботі; по–друге, повноваженням уряду, починаючи з XIX ст. розробляти т.з «фінансові біллі». Загалом, більшість законопроектів – близько 95% від усіх зареєстрованих у парламенті, надходить саме від уряду та урядових установ. З цього випливає, що предметом лобіювання є правові акти парламенту, уряду та урядових установ.

Суб'єктами лобіювання в Німеччині виступають виключно юридичні особи, які мають статус об'єднань, спілок та організацій. За різними оцінками, їх кількість тільки у західних землях, коливається від 4 до 5 тисяч. За даними німецького журналу «Шпігель» на одного депутата парламенту приходиться близько 20 лобістів.

Об'єктами лобіювання є правотворча діяльність парламенту та органів виконавчої влади Німеччини. Значущість діяльності уряду й адміністрацій різного рівня нині неухильно зростає – приблизно три чверті федеральних законів, що приймаються, ґрунтується на проектах, підготовлених в уряді, що зробило саме виконавчу владу переважним об'єктом лобіювання.

Предметом лобіювання є нормативно–правові акти парламенту та органів виконавчої влади. У ФРН немає єдиного федерального закону про лобістську діяльність. Таку діяльність регламентує низка правових актів, що зумовлено специфікою політичної системи цієї держави. В Німеччині намагаються не використовувати терміни «лобі», «лобіст», «лобізм», які тут мають негативний відтінок, а частіше вживають вислів «групи інтересів». Основним об'єктом лобіювання у Німеччині є уряд на чолі з федеральним канцлером: приблизно 3/4 всіх законопроектів базується на проектах, що розробляються урядом, а також адміністраціями різних рівнів. Безпосередня взаємодія між групами інтересів та державно–адміністративним апаратом тут, як правило, має форму консультацій. Для цього при урядових інституціях діють різноманітні ради, комісії, комітети, які не мають визначеного юридичного статусу, а тому не потребують для свого створення або ліквідації жодних адміністративних процедур. Це робить такі організації однією з найзручніших форм контакту «груп інтересів» з урядом [7].

У Франції існує Кодекс етики лобістів, що закріплює корпоративні морально–етичні норми, якими лобісти повинні керуватися під час здійснення лобіювання. Суб'єктами лобіювання у Франції виступають виключно юридичні особи, які мають статус корпоративних груп, сформованих за професійною, віковою та іншими ознаками. Об'єктами лобіювання у Франції є правотворча діяльність парламенту, уряду та урядових установ. Органи виконавчої влади піддані значно більшому лобістському впливу ніж парламент, оскільки у законопроектній роботі перевага належить не законодавчому органу, а урядовим установам. Зокрема, співвідношення прийнятих законодавчих ініціатив, між парла-

ментом та урядом складає один до десяти. Предметом лобіювання є нормативно–правові акти парламенту та органів виконавчої влади. Після унормування інституту лобіювання у провідних демократичних державах, він отримав свій подальший розвиток у багатьох інших країнах світу. Проте міжнародний і національний досвід його конституційно–правового регулювання залишається обмеженим.

Більшість досліджень лобізму в країнах західної демократії стосуються кола таких проблем, як: лобізм, як представництво інтересів в демократичних інституціях; регулювання лобізму; плюралізм і корпоративізм; формування і розвиток груп інтересів; участь і роль груп інтересів в політичних процесах; групи інтересів і політичні партії; лобіювання окремих органів влади національних держав; іноземний і етнічний лобізм; політичні технології просування інтересів в державних органах влади; громадський лобізм; лобізм транснаціональних компаній; міжурядовий лобізм, лобізм наднаціональних організацій (Європейський Союз).

Література

1. Lobbying Ethics and Reform [ed. by Scott T. Harden]. – N.Y.: Nova Science Publishers Inc, 2006. – 104 p.
2. Dahl R. Democracy and its Critics / R.Dahl. – New Haven, CT: Yale University Press, 1989. – 360 p.
3. Berry J.M. Interest Group Society / J.M. Berry, C.Wilcox. L.; N.Y: Longman, 2008.–240 p.
4. Тихомирова Є.Б. Лоббизм как специфическая форма коммуникаций с общественностью / Є.Тихомирова // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2002. – № 3. – С. 113–127.
5. EU Lobbying: Empirical and Theoretical Studies / [Edited by D.Coen Published]. – London: Routledge, 2008. –172 p.
6. European Governance: A White Paper. European Commission. COM (2001) 428 final. (2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur–lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/ com2001_0428en01.pdf.
7. Перегудов С.П. Корпорации, общество, государство: Эволюция отношений / С.П.Перегудов – М.: Наука, –2003. – 351 с.

Добржанська О.Л.,[*] Демцов А.А.[**]

КІБЕРБЕЗПЕКА ЯК ФЕНОМЕН МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА ПРИКЛАДІ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ

Ця стаття висвітлює поняття, актуальність, загрози кіберпростору; нормативно–правові акти, принципи і цілі стратегії кібербезпеки. В основу статті було покладено нову національну стратегію кібербезпеки ФРН. Аналізуються різні проблеми в кібер–просторі та практичні шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: кіберпростір, кібербезпека, інформаційні інфраструктури, інформаційні технології.

Эта статья освещает понятия, актуальность, угрозы киберпространства; нормативно–правовые акты, принципы и цели стратегии кибербезопасности. В основу было положено новую национальную стратегию кибербезопасности ФРГ. Анализируются различные проблемы в киберпространстве и практические пути их решения.

Ключевые слова: киберпространство, кибербезопасность, информационные инфраструктуры, информационные технологии.

This article highlights the concept of relevance, the threat of cyber space, regulations, principles and goals of the strategy of cyber security. The basis was laid new national strategy for cyber–security in Germany. The various issues in cyber space and practical solutions.

Keywords: cyber space, cyber security, information infrastructure, information technology.

Результатом стрімкого розвитку науково технічного прогресу стала глобальна інформатизація та формування кіберпростору, що вплинуло майже на всі сфери людської життєдіяльності та призвело до активних дебатів в соціальних науках. Кіберпростір як нова стадія суспільного розвитку не тільки прискорює цивілізацію та оптимізує міжнародно-політичні процеси, він створює свої теорії, підходи та дисципліни, що досліджують якісно нові механізми соціальної системи породжені віртуальною реальністю.

Сучасні держави залюбки переорієнтовуються на активне використання інформаційно–комунікативні технологій вибудовуючи нову інформаційну інфраструктуру, в свою чергу, стаючи заручниками її надійності. ІТ–продукти і компоненти, що містять помилки; виведення з ладу інформаційної мережі, або «серйозні» атаки в кіберпросторі можуть призвести до значних економічних збитків та спричинити проблеми на рівні адміністративного функціонування будь–якої країни. Тому, доступність, цілісність, автентичність і

[*] кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

[**] студент 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Добржанська О.Л., Демцов А.А., 2011

конфіденційність кіберпростору і даних, що у ньому розташовані, стали життєво–необхідними питаннями XXI–го століття, а забезпечення кібербезпеки – найважливішим колективним завданням для держави, економіки і суспільства в національному і міжнародному контексті [1].

За останні роки спостерігається збільшення кількісних та зростання якісних показників атак на інформаційні інфраструктури; одночасно зростає і їх професіоналізація. Кібератаки походять як з середини країни, так із–за кордону. Доступність і розповсюдження кіберпростору дозволяють проводити завуальовані атаки і при цьому уражені системи використовуються в злочинних цілях як інструменти нападу. Високотехнологічні віруси сильно обмежують можливості захисту і зворотного відслідковування. Зазвичай, при атаках неможливо визначити ні особу ні витоки нападника. Злочинці, терористи і особи контррозвідки використовують кіберпростір як поле своєї діяльності не зупиняючись перед державними кордонами. Також за такими атаками можуть стояти військові операції.

Перш за все, економічно обґрунтована тенденція розвивати і застосовувати інформаційні системи в індустріальних сферах на базі стандартних компонентів пов'язаних з кіберпростором призводить до нових загроз. Досвід з вірусом Stuxnet показав, що важливі промислові галузеві інфраструктури більше не є виключенням цілеспрямованих IT–атак [3].

Отож дослідження цих негативних явищ в кіберпросторі набуває виняткового сенсу, а його наукове висвітлення забезпечує розуміння сукупності перетворень, які відбуваються в глобальній мережі Інтернет.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні концептуальних підходів забезпечення безпеки в кіберпросторі, впровадження права і захист найважливіших інформаційних інфраструктур. Ці аспекти потребують активної участі держави як в середині країни, так і у співпраці з міжнародними партнерами. Стратегія кібербезпеки (за рахунок розподілу відповідальності держави, економіки і суспільства) буде успішною лише тоді, коли усі учасники будуть разом дотримуватись своїх відповідних обов'язків. Це ж саме стосується і у міжнародному контексті.

Через глобальне об'єднання в мережу IT–систем можуть виникнути збої в інформаційних структурах інших країн, що опосередковано відобразяться на Україні. Посилення кібер–безпеки потребує впровадження міжнародних правил поведінки, стандартів і норм.

Досягнення мети дослідження можливе лише у поєднанні внутрішньо – і зовнішньополітичних заходів, а також при урегулюванні спірних питань у правовому вимірі. Додатково поняття кібербезпека необхідно уточнювати за допомогою уніфікації нормативно–правових документів по розробці спільних мінімальних правил з учасниками і партнерами. Подолання швидкозростаючої злочинності в кіберпросторі можливе лише у тісній співпраці з правоохоронними органами у всьому світі.

Реалізація завдань здійснюється шляхом впровадження Національної стратегії кібербезпеки задля забезпечення безпеки у кіберпросторі. Внаслідок цього буде досягнуто економічне і суспільне процвітання країни. За важливістю і охороноздатністю кібер–безпека повинна забезпечити мережеві інформаційні інфраструктури на належному рівні, не завдаючи шкоди користувачам кіберпростору. При цьому рівень безпеки кіберпростору дасть в результаті суму всіх національних і міжнародних заходів щодо захисту доступу до інформаційної і комунікаційної техніки, а також єдність, автентичність і конфіденційність даних, що там розташовані.

Кібербезпека може супроводжуватись лише в рамках всеохоплюючого застосування. Це потребує подальшого підвищення інформаційного обміну і координації. На першому місці у стратегії кібербезпеки – цивільне використання і заходи протидії. Вони будуть до-

повнюватись загальнодержавними запобіжними заходами щодо захисту своєї власної дієздатності, і закріплюватись в рамках основоположних мандатів. Враховуючи глобальний характер інформаційно–комунікаційних технологій важливе значення має міжнародна координація точок зору з питань співробітництва у зовнішній політиці і у сфері політики безпеки [2].

За стратегією кібербезпеки ФРН федеральний уряд застосовує заходи на основі вже створених структур до відповідних рівнів загроз за наступними стратегічними напрямками:

1. Захист найважливіших інформаційних інфраструктур. В центрі уваги кібербезпеки лежить захист найважливіших інформаційних структур. Безпека має важливе значення в постійно зростаючих майже всіх найважливіших інфраструктурах. Держава і економіка повинні створити більш точний стратегічний і організаційний базис для посилення інтеграції на основі інтенсивного обміну інформацією [1].

Для того, щоб розбудовувати існуючу співпрацю через впровадження плану CIP необхідно буде перевірити юридичні його зобов'язання. За участі Національної ради кібербезпеки перевірятиметься залучення додаткових галузей і сильніше враховуватиметься запровадження нових актуальних технологій. У подальшому необхідно вияснити, чи слід і в яких випадках необхідно попередньо встановити заходи безпеки, а також необхідні права і в яких випадках при конкретних загрозах. Крім цього буде перевірятись необхідність «гармонізації» управління підтримки у робочому стані найважливіших інформаційних інфраструктур за умов IT–криз [3].

2. IT–системи безпеки ФРН. Захист інфраструктур потребує більшої надійності IT–систем громадян, а також малих та середніх підприємств. Користувачі потребують інформацію, яка відповідала б їхнім потребам і не суперечила сама собі про ризики, які пов'язані з IT–системами і самостійно застосовувати заходи безпеки, щодо безпеки свідомої поведінки у кіберпросторі. В рамках спільних ініціатив суспільні групи будуть забезпечуватись цілеспрямованою інформацією і консультаціями. Крім цього, буде перевірено рівень відповідальності провайдерів і докладено всіх зусиль для того, щоб відповідні продукти і сервіси безпеки зі сторони провайдерів для користувачів були доступними у вигляді звичайної пропозиції.

Будуть запроваджені основні функції безпеки у масове використання через цілеспрямоване зацікавлення і стимулювання (наприклад, електронне посвідчення особи або De–Mail), що будуть сертифіковані на рівні держави. Для підтримки малих та середніх підприємств у використанні безпечних IT–систем у Федеральному міністерстві економіки і технологій за участі ділових кіл буде створено цільову групу «IT–безпека в економіці» [1].

3. Посилення IT–безпеки в публічному управлінні. Публічне управління ще сильніше захистить свої IT–системи. Державні установи повинні бути зразком відносно захисту даних. Основою електронного обміну даними і вербальної комунікації буде загальна, універсальна і надійна сітьова інфраструктура Федеральної адміністрації («федеральна сіть») [1].

Буде і надалі завзято реалізовуватись існуючий «Федеральний план трансформації» для Федеральної адміністрації. Будь–яке погіршення ситуації в області IT–безпеки може бути скоригованим. Ефективна IT–безпека потребує сильних організаційних структур у всіх органах влади; тому ресурси повинні використовуватись відповідно централізовано і розосереджено. Для сприяння впровадження повинні передбачуватись довгострокові загальнодержавні інвестиції в IT–безпеку, узгоджені з боку влади, в рамках держбюджету.

Буде посилюватись оперативна співпраця з країнами безпосередньо у сфері CERT, при підтримці Ради IT–планування [3].

4. Національний центр кіберзахисту. Для оптимізації оперативної співпраці усіх державних установ і покращення координації заходів щодо захисту проти IT– випадків було створено Національний центр кіберзахисту. Він працює під керівництвом Федерального відомства з інформаційної безпеки (BSI) і при безпосередній участі Федерального відомства захисту конституції (BfV), а також Федерального відомства з питань захисту населення і допомоги при стихійних лихах (BBK) [3].

Співпраця в Національному центрі кіберзахисту здійснюється у суворій відповідності до законних завдань і компетенції усіх установ, що приймають участь, на основі угод про співпрацю. Федеральне управління кримінальної поліції (BKA), Федеральна поліція (BPol), Митне управління (ZKA), Федеральна служба розвідки і контррозвідки (BND), Збройні сили, а також служби нагляду за користувачами найважливіших інфраструктур взаємно співпрацюють у відповідності до своїх законних завдань і компетенцій.

Швидкий і вузьковідомчий обмін інформацією про вразливі місця IT–продуктів, форми нападу і злочинців надасть можливість Національному центру кіберзахисту аналізувати IT–випадки і давати узгоджені рекомендації щодо протидії. Для того, щоб захиститись від злочинності і шпіонажу в кіберпросторі, необхідно врахувати належним чином економічні інтереси. При цьому необхідно дотримуватися відповідальності. Кожна задіяна дійова особа відбирає з спільно розробленої національної кібербезпеки охоплені їм заходи, і погоджує їх з компетентними установами, крім того, з економічними і науковими партнерами.

Найбільшої ефективності попереджувальних заходів безпеки можна досягти за допомогою запобігань на ранніх етапах і превентивних дій. Центр кіберзахисту буде надавати Національній раді кібербезпеки регулярні і пов'язані з подіями рекомендації [2].

Якщо ситуація в сфері кібербезпеки досягає масштабів безпосередньо майбутньої кризи чи кризи, що настала, тоді Національний центр кіберзахисту буде підпорядковуватись безпосередньо секретарю Міністерства внутрішніх справ, який очолює штаб по управлінню кризами [1].

5. Національна рада кібербезпеки. Виявлення і усунення конструктивних причин криз – важливий превентивний інструмент у кібербезпеці. Тому буде організована співпраця в рамках федерального уряду, а також між державою і економікою під відповідальністю уповноважених осіб федерального уряду з IT–питань і буде створено Національну раду кібербезпеки. Представники – відомство федерального канцлера, а також заступник міністра, департаменти закордонних справ, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Міністерство економіки і технології, Міністерство юстиції, Міністерство фінансів, Міністерство освіти, а також представники країн.

Представники бізнесу будуть залучатись в якості асоційованих членів. Представники науки будуть задіяні у випадку необхідності. Національна рада кібербезпеки повинна координувати політичне застосування превентивних інструментів у кібербезпеці між державою і економікою. Робота Національної ради кібербезпеки доповнює і з'єднує один з одним завдання Федерації IT–управління і Ради IT–планування у сфері кібербезпеки на політично–стратегічному рівні [1].

6. Ефективна боротьба зі злочинністю у кіберпросторі. Посилюються можливості правоохоронних органів, Федеральної служби безпеки в сфері IT і економіки в контексті подолання ІКТ–злочинності (стосовно захисту від шпіонажу і диверсій).

Проекти по стимулюванню економічно нерозвинених країн–партнерів служать також для подолання кіберзлочинності. Щоб справитися зі зростаючими викликами глобально діючої кіберзлочинності буде проведено всеохоплююче загальне узгодження в області кримінального права на основі конвенції Ради Європи «Про комп'ютерну злочинність». Буде також розглянуто питання про необхідність створення нових договорів у цій сфері на рівні ООН [1].

7. Ефективна співпраця у кібербезпеці в Європі та у світі. Безпека в глобальному кіберпросторі досягається лише за допомогою сукупності узгоджених засобів та методів на національному і міжнародному рівнях.

На рівні Європейського Союзу (ЄС) ФРН буде сприяти відповідним заходам, які складуть в результаті план дій для захисту найважливіших інформаційних інфраструктур. Крім того, ФРН буде сприяти пролонгації і помірному розширенню мандату Європейського агентства з безпеки мереж та інформації (ENISA), приймаючи до уваги зміни загроз в сфері ІКТ, а також об'єднання ІТ–компетенцій в інститути ЄС. Європейська стратегія національної безпеки і цифровий порядок денний стануть вказівками для подальшої діяльності.

Буде сформовано зовнішню кіберполітику таким чином, щоб інтереси Німеччини та ідеї щодо кібербезпеки в міжнародних організаціях, таких як Організація Об'єднаних Націй, ОБСЄ, Рада Європи, ОЕСР та НАТО були узгоджені. Посилений багатосторонній підхід покликаний необхідністю аналізування і прийняття рішень одностайно. Мова також йде про створення можливого числа держав, які підпишуть кодекс державних дій у кіберпросторі, який включатиме посилення заходів щодо безпеки. На рівні G8 ФРН прагне активізувати оборону проти ботнетів.

НАТО – основа трансатлантичної безпеки. НАТО повинна послідовно розглянути кібербезпеку у всьому спектрі її завдань. ФРН схвалює прихильність альянсу на користь єдиних стандартів безпеки, які країни–учасниці можуть в добровільному порядку прийняти для громадянських найважливіших інфраструктур. Це передбачено в новій стратегічній концепції НАТО [4].

8. Використання надійних і достовірних інформаційних технологій. Потрібно забезпечити можливість доступу до надійних ІТ–систем і ІТ–компонентів. Розвиток інноваційних програм захисту для покращення безпеки буде прискорюватись, враховуючи суспільні та економічні аспекти. Тому ФРН буде продовжувати розвивати відповідні дослідження в ІТ–безпеці і найважливіших інфраструктурах.

Крім того, ФРН зміцнить технологічний суверенітет і науковий потенціал по всім стратегічним напрямкам ІТ–діяльності, включаючи політичні стратегії та їх удосконалення. Всюди, де це має сенс, особливо в Європі, ФРН хоче об'єднати свої сили зі своїми партнерами і союзниками. Німеччина виступає за технологічне різноманіття. Мета полягає у використанні компонентів безпеки, які пройшли міжнародну сертифікацію в критично важливих галузях [5].

Підсумовуючи наведені спостереження, можна зробити наступні висновки:

- в ході глобальної інформатизації виникла принципово нове середовище протиборства конкуруючих держав - кіберпростір та сформувались нові фактори міжнародної безпеки. Поява нових загроз породила невідкладну політичну необхідність контролю (управління, врегулювання) кіберпростору та прийняття відповідних юридичних норм як на регіональному так і на глобальному рівнях.
- «Стратегія безпеки кіберпростору ФРН» (Cyber-Sicherheitsstrategie) є своєчасною відповіддю на виклики та загрози сучасного світу, що надасть можливість якщо не запо-

бігання, то принаймні, більш швидкого, узгодженого і компетентного реагування на інциденти у сфері кібербезпеки.

• Уряд Федеративної Республіки Німеччини активно працює задля забезпечення кібербезпеки країни, при цьому намагаючись не втручатися і не обмежувати сферу економічних, інформаційних, освітніх та інших зручних послуг, які німецьке суспільство отримує через мережу Інтернет.

Література

1. Bundesministerium des Innern. Cyber–Sicherheitsstrategie für Deutschland. Februar 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Themen/OED_Verwaltung/Informationsgesellschaft/cyber.pdf?__blob=publicationFile
2. Müller Klaus–Rainer: IT–Sicherheit mit System. 3. Auflage. Vieweg, 2008, ISBN 3–8348–0368–5
3. Rosenbach Markel. Nationales Cyber–Abwehrzentrum. Spiegel OnlineNetzwelt, 21 März 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.spiegel.de/netzwelt/netzpolitik/0,1518,747140,00.html
4. Tietz Axel, Wiele Johannes: Awareness ist nur ein Anfang. Informationsdienst IT–Grundschutz, Nr. 5/6, S. 28–30, Mai 2009, ISSN 1862–4375
5. Wendzel Steffen, Plötner Johannes: Praxisbuch Netzwerksicherheit. Galileo Computing, 2007, ISBN 978–3–89842–828–6

Терещук В.І.*

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО–КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

В статье речь идет о процессах трансформации государственной власти под влиянием информационно-коммуникационных технологий. Исследование основано на 4-х измерениях власти по К. Дойчу: вес власти, сфера власти, предел власти, возможности власти.

Ключевые слова: государственная власть, информационно-коммуникационные технологии, средства массовой информации, безопасность

У статті мова йде про процеси трансформації державної влади під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Дослідження засноване на 4-х вимірах влади за К. Дойчем: вага влади, сфера влади, межа влади, можливості влади.

Ключові слова: державна влада, інформаційно-комунікаційні технології, засоби масової інформації, безпека

The article deals with the processes of transformation of state power under the influence of advanced information and communication technologies. The research is based on K. Deutsch's four dimensions of power: weight of power, domain of power, range of power, scope of power.

Key words: state power, information and communication technologies, mass media, security

Актуальність проблеми дослідження. Аналізуючи історичні процеси формування та трансформації механізмів, інструментів і методів здійснення державної влади, а також засобів контролю забезпечення стабільності політичних систем, можна відмітити високу роль інформаційно–комунікаційних технологій в цих процесах. Це особливо стало помітним на тлі бурхливого розвитку та поширення інформаційно–комунікаційних технологій в останні десятиліття. Відбувається поступове зміщення акцентів із «жорстких», заснованих на примусі технологій забезпечення стабільності державної влади на «м'які» технології, засновані на привабленні та кооптуванні. Таким чином, актуальною видається потреба в аналізі історичних передумов трансформації державної влади та інструментів, що використовуються для її забезпечення, контролю й розширення, а також в аналізі факторів, які безпосередньо впливають на ці процеси.

Відповідно, метою дослідження є виявлення ролі інформаційно–комунікаційних технологій у процесах трансформації державної влади.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Університету економіки та права «КРОК»

© Терещук В.І., 2011

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми влади, її сутності, форм та методів здійснення, розглядали такі зарубіжні вчені, як К. Дойч, С. Клегг, Дж. Най, Б. Рассел, Д. Рон, Дж. Скотт, Е. Уілсон та ін.; такі вітчизняні вчені та дослідники, як М. А. Бойчук, Н. Г. Діденко, О. С. Каневський, М. Г. Каращук, В. А. Коляденко, А. В. Слободянюк та ін.

В даному дослідженні ми будемо спиратись на широке трактування інформаційно–комунікаційних технологій як будь–яких технологій, що забезпечують збір, збереження, обробку, вивід та розповсюдження інформації.

Для проведення аналізу впливу інформаційно–комунікаційних технологій на державну владу ми скористаємось квадріадою аспектів (вимірів) влади, запропонованих німецьким соціологом та політологом Карлом Дойчем, до якої входять «вага», «домен», «діапазон» та «можливості» влади. Вага влади визначається впливом носія влади на певний процес, це міра, до якої він може зміни ймовірність результатів цього процесу. Вага влади може полягати у здатності актора спричинити щось, або, що є більш простим завданням, у здатності не допустити щоб щось відбулось. Саме поняття «вага влади», як зазначає К. Дойч, є найбільш близьким до інтуїтивного розуміння сутності влади. Домен влади — це множина осіб, чия ймовірна поведінка суттєво змінюється при застосуванні влади. Він визначається числом та місцезнаходженням осіб, які залежні від влади та підкоряються їй. Діапазон влади — це набір засобів контролю, від найпривабливішої нагороди (привілеїв) до найсуворішого покарання, які носій влади може дарувати (заподіяти) особам, що входять до його домену влади. Враховуючи розмаїтість осіб в домені влади, діапазон влади над кожною конкретною особою може бути різним. Можливості влади — це набір або сукупність всіх окремих видів або класів поведінки, відносин і справ, на які ця влада може ефективно впливати. Можливості влади залежать, по–перше, від частки видів поведінки кожної конкретної особи, яка входить до домену цієї влади, відносно всіх видів діяльності, які особа може здійснювати, та, по–друге, від загальної кількості видів діяльності особи [1, с.24–34]. Таким чином, вага влади полягає у можливості утримання власного домену влади з використанням засобів контролю з наявного діапазону, які також визначають фактичні можливості влади.

Аналізуючи історичні аспекти впливу інформаційно–комунікаційних технологій на різні аспекти державної влади, можна виділити такі основні тенденції.

По–перше, має місце трансформація діапазону влади: якщо ще донедавна перевага надавалась «жорстким» методам контролю (примусу та покаранню), то нині акцент зміщується у бік «м'яких» методів (приваблення та заохочення). Як наслідок, відбувається певна трансформація сутності домену влади держави — якщо початково він розумівся як сукупність людей, які підпорядковуються владі (в контексті традиційного сприйняття державної влади таке трактування було цілком адекватним, адже мова йшла про владу, засновану перш за все на примусі), то нині, на нашу думку, домен влади доречніше розглядати як сукупність людей, які погоджуються підпорядковуватись даній владі (підкреслено автором).

По–друге, в стратегіях утримання домену державної влади , починаючи з прадавніх часів і дотепер, чільне місце займає піднесення особи правителя. Якщо в стародавні часи використовувались такі методи, як сакралізація особи правителя та пропаганда, то нині активно використовуються методи паблік рілейшнз та маніпулятивні методики. Ця трансформація обумовлена насамперед розширенням доступності інформації та зростанням рівня освіченості населення (наприклад, поширені в різних стародавніх цивілізаціях традиції наділення правителя статусом бога чи чогось подібного в сучасних умовах виглядали б безглуздо), а також зміною типів політичних режимів (вочевидь, наслідний монарх із до-

вічною владою знаходився в інших «відносинах» з доменом влади, аніж політик, якому потрібно боротись за голоси виборців).

По–третє, починаючи з XIX століття, з появою телеграфу, телефону, радіо, держави, в першу чергу територіально великі (зокрема, колоніальні), одержали інструменти більш ефективного управління своїми територіями. Як відзначав відомий канадський дослідник Гарольд Інніс у своїй класичній праці «Імперія та комунікація», в організації управлінням великими територіями комунікації відіграють життєво важливу роль. Ефективність управління великими територіями дуже вагомою мірою залежить від ефективності комунікації [2, с.5–6]. Вочевидь, вага державної влади на периферії значною мірою залежить від можливостей оперативно реагувати на події, що там відбуваються, та вчасно виявляти будь–які небезпечні відцентрові процеси. І саме зазначені технології уможливили передачу повідомлень фактично в режимі реального часу. Поява Інтернету з його мультимедійними можливостями лише підсилила ці переваги завдяки можливості проведення он–лайн конференцій, нарад, практично миттєвого поширення будь–яких інформаційних матеріалів.

По–четверте, по мірі розвитку інформаційно–комунікаційних технологій відбувалась зміна форми контролю над можливостями державної влади в сенсі доступу до інформації (знань). Якщо в стародавні часи (дописемні та писемні) реалізовувався механізм монополії обмеженого кола людей на знання (доступ до освіти, включаючи писемність, мали лише обрані), то вже поява книгодрукування призвела до суттєвого прориву у доступності знань. Вважається, що Ренесанс та його вплив на суспільство залежали не стільки від генія його представників, скільки від доступності інформації. Розповсюдження та зростання впливу Реформації були б неможливі без книгодрукування (наприклад, лише між 1517 та 1520 рр. тираж книг Мартіна Лютера досяг 300 тис.) [3, с.240]. Це потребувало запровадження певних механізмів контролю за розповсюдженням друкованої продукції (запроваджувались патенти на право видавати газети, в католицькій Європі — Індекс заборонених книг і т.п. форми цензури). Створення та поширення радіо– та телевізійного мовлення, а також Інтернету призвели ще до більшого зменшення ваги державної влади в сенсі можливості контролювання інформаційних потоків. Якщо ж говорити про потоки іноземного походження, то дієвих механізмів їх контролю в демократичних країнах фактично так і не вироблено (тоді як більш автаркічні країни на кшталт Китаю досить ефективно реалізують обмежувальну модель доступу до інформації, у т.ч. й з Інтернету).

Говорячи про сучасний період розвитку ІКТ та їх вплив на різні аспекти державної влади, можна виділити такі основні проблемні моменти.

По–перше, процеси глобалізації інформаційних ресурсів призвели до виникнення проблеми появи в національному інформаційному просторі держави непідконтрольних їй інформаційних потоків як внутрішнього, так і іноземного походження. В першу чергу мова йде про супутникове телебачення та мережу Інтернет, які давно же стали невід'ємною частиною медіапростору всіх розвинених країн, і водночас такою складовою, на яку не поширюється юрисдикція держави (за виключенням тих їх сегментів — телеканалів та веб–сайтів, власниками яких є резиденти даної держави). Це є прямою загрозою інформаційному суверенітетові держави, зокрема, це зменшує вагу її влади (результати впливу на масову свідомість стають менш контрольованими).

По–друге, починаючи з другої половини XX століття, контроль на розвитком ІКТ все більше й більше переходить у комерційну (себто приватну) сферу. Зокрема, американський дослідник Мануел Кастельс, відзначаючи організаційні та інституційні зміни структури масової комунікації в останні два десятиліття, виділив такі основні її аспекти:

• широка комерціалізація засобів масової інформації в більшості країн світу;

• глобалізація та концентрація медіа–бізнесу через утворення конгломератів та мереж;

• сегментація, спеціалізація та диверсифікація ринків ЗМІ, з акцентом на культурну ідентифікацію аудиторії;

• формування мультимедійних бізнес–груп, які охоплюють всі форми комунікації, включаючи Інтернет;

• підвищення рівня ділового зближення телекомунікаційних компаній, комп'ютерних компаній, інтернет–компаній і медіа–компаній [4, с.56].

Зазначена тенденція призводить до концентрації засобів для передачі, обробки і накопичення інформації під контролем приватних компаній, що, як наслідок, певною мірою зменшує вагу державної влади.

По–третє, завдяки інтернет–технологіям у рядових громадян з'явилась можливість створювати і розміщувати в Інтернеті інформаційні матеріали в обхід традиційних методів контролю. Вочевидь, це зменшило можливості державної влади, позаяк зменшилась частка контрольованих видів діяльності осіб, що належать домену влади держави.

По–четверте, тотальна комп'ютеризація і дигиталізація даних, у т.ч. й особистих (відомості про транзакції коштів та здійснювані покупки, медичні картки та приписи ліків, приватне листування в комп'ютерних мережах тощо) надали державі (і не лише їй) нові засоби контролю за громадянами, в даному випадку вже розширюючи можливості влади.

Отже, підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

Говорячи про історичні етапи розвитку ІКТ та їх впливу на державну владу, можна виділити такі основні моменти: 1) в діапазоні державної влади (засобах контролю над доменом) відбувається поступове, але неухильне заміщення «жорстких» засобів «м'якими», що в свою чергу призводить до трансформації самої сутності домену державної влади: від сукупності людей, які підпорядковуються владі, до сукупності людей, які погоджуються підпорядковуватись даній владі; 2) в стратегіях утримання домену державної влади починаючи з прадавніх часів і дотепер чільне місце займає піднесення особи правителя, причому технології сакралізація особи правителя та пропаганда в умовах демократичної виборчої системи замінюються на PR–технології та маніпулятивні технології; 3) інформаційно–комунікаційні винаходи XIX століття (телеграф, телефон, радіо) вивели на новий рівень ефективність державного управління, в першу чергу в сенсі управління великими територіями, адже саме вони вперше уможливили комунікації на великі відстані в режимі реального часу; 4) по мірі розвитку інформаційно–комунікаційних технологій відбувалась зміна форми контролю над можливостями державної влади в сенсі доступу до інформації (знань): від жорсткої монополії обмеженого кола людей на знання (на дописемному та писемному етапах розвитку цивілізації) через обмежувальні (цензурні) форми контролю (друкувальний етап) до відсутності дієвих демократичних засобів контролю (інтернетівський етап).

Щодо сучасного періоду розвитку ІКТ та їх вплив на різні аспекти державної влади, можна виділити такі основні тенденції: 1) відбувається зменшення ваги державної влади, оскільки результати впливу на масову свідомість стають менш контрольованими (основні причини — поява в національному інформаційному просторі держави непідконтрольних їй інформаційних потоків та концентрація засобів для передачі, обробки і накопичення інформації в руках приватних компаній); 2) змінюється структура можливостей державної влади в сенсі контрольованих державою видів діяльності осіб, що належать до її домену влади - з одного боку, у громадян завдяки інтернет–технологіям з'явилась

можливість створювати і розміщувати інформаційні матеріали в обхід традиційних методів контролю, що зменшило можливості влади, але з іншого, всезагальна комп'ютеризація та дигиталізація даних, у т.ч. й особистих, надали державі нові засоби контролю за громадянами, в даному випадку вже розширюючи можливості влади.

Таким чином, найбільшою мірою з чотирьох аспектів державної влади новітні ІКТ вплинули на вагу влади (в бік зменшення), можливості влади (в сенсі зміни структури цих можливостей) та діапазон влади (в засобах контролю над доменом відбувається поступове, але неухильне заміщення «жорстких» засобів «м'якими»), залишивши практично незмінним домен влади (кількість підпорядкованих влади осіб).

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні впливу інформаційно–комунікаційних технологій на можливості та засоби розширення домену влади.

Література

1. Deutsch K. The Analysis of International Relations / Karl W. Deutsch. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1968. — 214 p.
2. Innis H. A. Empire and Communications / Harold A. Innis. — Victoria, BC: Press Porcépic, 1986. — 184 p.
3. Robertson D. S. The Information Revolution / Douglas S. Robertson // Communications Research. — 1990. — Vol. 17, № 2. — P. 235–254.
4. Castells M. Communication Power / Manuel Castells. — N.Y.: Oxford University Press, 2009. — 571 p.

Засядько М.В.*

РФ ЯК ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ГРАВЕЦЬ У КАРИБСЬКОМУ РЕГІОНІ

В статье исследуется политика России в Карибском регионе.
Ключевые слова: Карибський регіон, Розсип, Америка

В статті досліджуються особливості російської політики в Карибському регіону.
Ключові слова: Карибський регіон, Росія, Америка

The article studies the main peculiarities of the Russia's policy in the Caribbean
Key words: the Caribbean, Russia, USA

Передусім вважаємо за потрібне окреслити географічні межі регіону дослідження. Найбільш вузьке визначення Карибського регіону враховує лише неіспаномовні острови Карибського моря. Трохи ширшим є визначення регіону, якого дотримується ООН, що включає усі карибські острови. Проте в нашому дослідженні застосовуємо найбільш широке визначення Карибського регіону – те, що включає до його складу не лише острови Карибського моря, а й прибережні території, охоплюючи таким чином Центральну Америку та північну частину Південної Америки, а також Мексику і США. Невід'ємною частиною Карибського регіону, на нашу думку, є район Мексиканської затоки, а також Ґвіанське нагір'я, Лукаянський архіпелаг (Багамські й острови Тьоркс і Кайкос) та Бермудські острови. Останні три субрегіони наближені саме до країн Карибського регіону в політичному (в участі у регіональних інтеграційних об'єднаннях) історичному й культурному плані. Найбільш повним інституційним втіленням досліджуваного регіону є Асоціація карибських держав, до якої входять усі незалежні держави, крім США, та навіть деякі володіння європейських держав.

В порівнянні з іншими зовнішньорегіональними потугами, які зараз активно здійснюють активну політику в Карибському регіоні (передусім, з Китаєм та Іраном, а також деякими з держав ЄС), Росія має тривалий досвід відносин із країнами Карибського регіону. В період «холодної війни» російсько-карибське співробітництво будувалось, у першу чергу, на ідеологічному принципі, тому найбільшого прогресу офіційній Москві вдалось досягти в налагодженні зв'язків з Гаваною після перемоги Кубинської революції 1953 – 1959 рр. та Манаґуа під час правління сандіністів. Оскільки регіон використовувався СРСР як майданчик для протистояння зі США, це, в свою чергу, вимагало значних капіталовкладень в економіки «дружніх» країн, розміщення військових контингентів на їхніх територіях тощо. Водночас для останніх це означало певні політичні зобов'язання.

З розпадом Радянського Союзу ці зв'язки були значною мірою втрачені. РФ як правонаступниця СРСР у зв'язку з внутрішньою економіко-політичною кризою приділяла мало уваги Карибському регіону. Впродовж 1990-х рр. скоротився товарообіг з його країнами, закривались російські консульства і представництва.

* кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Засядько М.В., 2011

Однак з початку 2000-х рр. почалось поступове повернення РФ до регіону. Свідченням тому був візит В.В. Путіна до Куби в грудні 2000 р. Проте справжній прорив відбувся після того, як в листопаді 2008 р. Д.А. Мєдвєдєв першим з російських президентів здійснив турне Латинською Америкою, відвідавши дві країни, в тому числі дві карибські – Венесуелу й Кубу. Цього ж місяця російські військові кораблі ВМФ РФ вперше після закінчення «холодної війни» досягли Карибського моря і провели там спільні російсько-венесуельські військові навчання. У зв'язку з цим російський президент Д.А. Мєдвєдєв зазначив, що «Росія вже повернулася до Латинської Америки».

Варто зазначити, що тепер керівництво Росії прагне розвивати відносини з країнами Карибського регіону незалежно від ідеологічної чи зовнішньополітичної орієнтації їхніх урядів. Однак, на даний момент РФ вдалось налагодити плідні відносини, переважно, з країнами, уряди яких відзначаються яскравою антиамериканською риторикою: з колишніми партнерами СРСР Кубою й Нікарагуа, і також з Венесуелою. Крім того, як і раніше, основна увага приділяється співробітництву в економічній та військовій сферах.

Загалом, ринки цього регіону є зараз доволі привабливими для Росії – як через бажання відновити минулі зв'язки, так і через великі можливості у розширенні торгівлі, яких Росія позбавлена в Європі й Північній Америці.

Співробітництво в економічній сфері здійснюється, переважно, шляхом інвестування в економіку карибських країн. Особливе місце в цьому процесі посідає Куба. Зокрема, впродовж лише першого півріччя 2009 р. Росія надала острівній державі фінансової допомоги та кредитів на суму понад 500 млн. дол.

Фінансові вливання Росія здійснює і в економіку Нікараґуа, хоча й значно менші, ніж в економіку Куби. Відносини між офіційним Манаґуа та Москвою значно покращились після приходу до влади в 2006 р. президента М. Ортеґи, який вже очолював країну в 1980-і рр. і активно підтримував зв'язки з СРСР. Росія пішла на поступки цій державі в погашенні радянських кредитів, сума яких перевищує 3 млрд. дол. Одним із амбіційних планів Москви є участь у можливому будівництві міжокеанського каналу як альтернативи існуючому Панамському. Проте на даний момент цей проект знаходиться лише у стадії розробки, а уряд Нікараґуа намагається залучити до участі в ньому й інші держави, в тому числі Венесуелу, Китай та Іран.

Особливий інтерес для російських компаній становлять нафтогазоносні райони Венесуели та Куби. Впродовж 2008 – 2099 рр. між російськими нафтовими компаніями та венесуельською «Petroleos de Venezuela» (PDVSA) була досягнута низка домовленостей про спільну розвідку та розробку басейну р. Оріноко. Зокрема, в вересні 2009 р. була підписана угода про спільні інвестиції в розмірі 30 млрд. дол. У розробку шести нафтових родовищ у Венесуелі. Крім того, в липні 2009 р. російська компанія «Зарубежнефть» досягла домовленостей з кубинською «Cuba Petroleo» щодо розвідки нафти в Мексиканській затоці, поблизу морського кордону США.

Привабливим для російських інвесторів є карибський ринок бокситів. Одними з основних джерел бокситів у Карибському регіоні є Ямайка, Гайана, Венесуела та Суринам. В перших двох країнах впродовж 2004 – 2006 рр. Об'єднана компанія «Русский алюминий» (ОК «Русал») налагодила власне виробництво глинозему й алюмінію або придбала наявні потужності. Також, згідно з повідомленням газети «Коммерсантъ», в 2004 р. російський алюмінієвий гігант планував будувати комплекс з виробництва алюмінію у Венесуелі, але через низку чинників надав перевагу Ґайані, в тому числі, через більший обсяг покладів бокситів в останній (700 млн. т проти 320 млн. т.).

В 2004 р. ОК «Русал» придбала 65 % ямайської компанії Alpart (Alumina Partners of Jamaica) та компанію West Indies Alumina Company (Windalco). Також цього ж року між ОК «Русал» та урядом Ґайани було підписано угоду про розробку бокситів на Гвіанському плато. А з гайанською державною компанією Aroaima Mining Company (AMC) було досягнуто домовленості про створення спільного підприємства – Bauxite Company of Guayana Inc. (BCGI) – з 90-відсотковою часткою «Русалу».

Варто зазначити, що ОК «Русал» є найбільшим у світі виробником алюмінію та глинозему. Крім суто економічної діяльності, російська компанія займається в згаданих країнах благочинністю в сфері освіти та охорони здоров'я. Разом із тим діяльність ОК «Русал» не завжди позитивно позначається на тих країнах, де вона здійснює свій бізнес. В лютому 2009 р. у зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою та спадом попиту на алюміній, керівництво російської компанії прийняло рішення про підвищення ефективності ведення бізнесу, що вилилось у скорочення робітників і зупинення виробництва на Ямайці. Аналогічна ситуація склалась на ґайанських підприємствах. В лютому 2010 р. проблеми «Русалу» намагались вирішити президенти Росії Д.А. Мєдвєвдєв та Ґайани Б. Джаґдео, проте результати переговорів не були оприлюднені.

Слід зауважити, що РФ була ініціатором створення в 2001 р. Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ) (офіційно набув статусу міжнародної організації лише в грудні 2008 р.), до якого увійшли дві карибські держави – Венесуела та Тринідад і Тобаґо. Це об'єднання називають «газовим ОПЕК», проте воно значно поступається останньому в масштабах діяльності й потужності.

Карибський регіон має особливе значення для Росії у військовій сфері. Як зазначалося вище, під час «холодної війни» регіон був майданчиком для протистояння двох наддержав. Епіцентром Карибської кризи 1962 р. була Куба, де з'явилась військова база СРСР і військовий контингент, присутність якого зберігалась до вересня 1991 р., коли президент СРСР М.С. Горбачов в обмін на фінансову допомогу США підписав указ про виведення 11-тисячного радянського контингенту з території Куби без узгодження з останньою, що викликало незадоволення з боку її влади.

Після розпаду СРСР на острові протягом тривалого часу залишалась станція радіостеження – згаданий вище Російський електронний центр (РЕЦ) «Лурдес», що був створений Радянським Союзом у 1964 р. в однойменному передмісті Гавани. РЕЦ давав змогу перехоплювати дані з американських супутників зв'язку, наземних телекомунікацій, а також повідомлення з центру NASA у Флориді. До свого закриття РЕЦ перебував у спільному віданні Головного розвідувального управління та Федерального агентства урядового зв'язку та інформації, крім того, певна частина інформації передавалась і Кубі. Тому після «холодної війни» РЕЦ використовувався Росією в двох основних цілях: для стеження за дотриманням угод зі скорочення озброєнь, в тому числі ядерних, підписаних між США та РФ на початку 1990-х рр., та для економічного шпіонажу.

Щодо останнього, варто зазначити, що, згідно з заявою в 1993 р. тодішнього міністра оборони (нинішнього лідера Куби) Р. Кастро, близько 75 % інформації розвідувального характеру Росія отримувала від «Лурдес». Незважаючи на це, його утримання було достатньо витратною справою. Після розпаду СРСР та припинення економічної допомоги Кубі, РФ сплачувала за його оренду: в 1992 р. – 90 млн. дол., в 1993 – 1995 рр. – 160 млн. дол., в 1996 – 2000 рр. – 200 млн. дол. Крім того, в 1996 – 1999 рр. була проведена модернізація «Лурдесу», яка коштувала 3 млрд. дол. Саме цей чинник став вирішальним при вирішенні долі РЕЦ. В жовтні 2001 р. керівництво Росії прийняло доволі несподіване рішення про його закриття. Несподіваним воно було, перш за все, для Куби, оскільки під

час візиту на острів у грудні 2000 р. президент В.В. Путін запевняв кубинських колег, що РЕЦ залишатиметься, до того ж, у серпні 2001 р. віце-прем'єр І.Й. Клєбанов та міністр оборони С.Б. Іванов заперечували чутки про його можливу ліквідацію. Однак уже в кінці січня 2002 р. РЕЦ «Лурдес» припинив своє існування, а Росія позбулась таким чином свого останнього форпосту в Західній півкулі. Кубинський уряд, обурений одностороннім закриттям центру, визначив це як «особливий подарунок» для Дж. Буша-молодшого.

Незважаючи на вищеперераховані негативні моменти у російсько-кубинському військовому співробітництві, РФ все ще підтримує тісні відносини з Кубою. Наприклад, вона постачає їй запчастини до військової техніки радянського виробництва. Зокрема, в лютому 2009 р. Росія надала Кубі кредит у розмірі 20 млн. дол. на 10 років для купівлі запчастин та ремонту військової техніки, поставленої на острів ще Радянським Союзом.

Карибський регіон усе ще залишається важливим ринком збуту російської зброї, за виробництвом якої у рейтингу «50 найбільших експортерів зброї» за період 1990 – 2009 рр. Росія посідає друге місце в світі після Сполучених Штатів, а за показниками деяких років – 2001 р., 2002 р. – навіть випереджає їх. Впродовж 1992 – 2009 рр., за даними SIPRI, РФ продала зброї на суму близько 79 млрд. дол., в цьому на карибські країни припадало: на Венесуелу – 2045 млн. дол., Мексику – 256 млн. дол., та Колумбію – 171 млн. дол., тобто, в сумі – близько 2,5 млрд. дол. Таким чином для Венесуели Росія стала головним постачальником зброї, для Мексики та Колумбії –другим і третім відповідно. А Венесуела, в свою чергу, стала основним покупцем російської зброї в Карибському регіоні.

Як зазначалось вище, співробітництво у військовій сфері між Росією та Венесуелою розвивається найбільш активно. Його розвитку в сфері озброєнь сприяють, по-перше, доволі напружені відносини Венесуели зі Сполученими Штатами та зі своїм сусідом – Колумбією; по-друге, бажання президента У. Чавеса диверсифікувати зовнішні зв'язки країни.

За даними міністерства оборони Венесуели, її витрати на російську зброю склали в 2005 – 2006 рр. – 3,4, а впродовж 2005 – 2009 рр. – близько 4,4 млрд. дол.

Венесуела почала активно купувати російську зброю в 2006 р. після введеної в дію офіційним Вашингтоном заборони на продаж їй зброї. Першим кроком у поглибленні співпраці в цьому напрямку став пошук альтернативи американським винищувачам. Слід зауважити, що ще в 2003 – 2004 рр. У. Чавес висловлював бажання придбати російські бомбардувальники МіГ-29. Натомість в 2006 – 2007 рр. Венесуела придбала 24 винищувача Су-30МК2. В 2005 – 2006 рр. офіційний Каракас придбав понад 50 гелікоптерів Мі-17В, Мі-35М, Мі-26Т. Крім того, узгоджено спорудження в 2010 р. російською компанією «Кронштадт» тренажерного центру для підготовки пілотів. Окремо слід згадати, що в 2005 р. Венесуела уклала угоду про купівлю 100 тис. автоматів АК-103, а також отримала дозвіл на збирання їх на власній території.

Загалом, офіційний Каракас за роки правління У. Чавеса став постійним покупцем російської військової техніки, в тому числі бувшої у використанні. У вересні 2009 р. між обома країнами була досягнута домовленість про надання Каракасу кредиту у розмірі 2,2 млрд. дол. для придбання 92 російських танків Т-72.

Крім того, впродовж 2007 – 2009 рр. ВПС та ВМФ РФ активізували свою діяльність в Карибському регіоні. В серпні 2007 р. російська авіація відновила повітряне патрулювання у віддалених регіонах світу, де офіційна Москва має стратегічні інтереси. У вересні 2008 р. два російських бомбардувальника Ту-160 здійснили безпосадковий міжконтинентальний переліт і приземлились у Венесуелі; а в листопаді того ж року кораблі ВМФ РФ взяли участь у спільних російсько-венесуельських навчаннях в Карибському морі. В березні 2009 р. начальник штабу Дальньої авіації генерал-майор А. Жихарєв заявив про

можливість використання стратегічними бомбардувальниками ВПС РФ венесуельського острову Арчіла для тимчасового базування.

В політичній сфері відносини між Росією та країнами Карибського регіону отримали новий імпульс після «серпневої війни» з Грузією в 2008 р. Особливість цих відносин полягає в тому, що дві карибські країни – Нікараґуа та Венесуела – допомогли РФ кинути виклик геополітичним амбіціям США на Кавказі, підтримавши її у цій війні та визнавши згодом (відповідно в 2008 р. та 2009 р.) незалежність Абхазії й Південної Осетії від Грузії (яка з 2004 р. проводить проамериканський курс зовнішньої політики). В той же час ці дві країни підтримали РФ через підписання з нею певних вигідних для себе угод: у випадку Венесуели – щодо отримання згаданого кредиту (2,2 млрд. дол. для купівлі російської зброї), у випадку Нікараґуа – допомоги в розвитку електроенергетики та пошуку нафти на океанічному шельфі цієї країни.

Отже, на даний момент сутність політики Росії в Карибському басейні можна визначити як повернення до регіону. Головним її досягненням можна вважати створення дієвого виклику американській гегемонії у військовій сфері – в першу чергу, завдяки Венесуелі, яка стала активним покупцем російської зброї. В економічній сфері РФ вдалось відновити плідні відносини з Венесуелою та зі своїми колишніми союзниками – Кубою та Нікараґуа. Однак все це не змінює загальної ситуації в регіоні.

Варто окремо відзначити, що США, які претендують на гегемонію в регіоні, не можуть не реагувати на карибську політику Росії, головним чином, у військовій сфері. Можна виокремити кілька аспектів російського виклику американській гегемонії, на які особливо реагують США: приземлення літаків ВПС РФ у Венесуелі та військовий похід кораблів ВМФ РФ, відповідно, у вересні й у листопаді 2008 р., можливість розміщення російської військової бази в регіоні; продаж зброї державам регіону. Загалом, діяльність РФ в Карибському регіоні так чи інакше відображує її відносини зі США в цілому. Проявом цього є дві перші згадані дії РФ: на нашу думку, вона намагалась таким чином дати адекватну відповідь на дії США в Східній Європі щодо розміщення ПРО і також на згадані події в Грузії в 2008 р., до яких причетна наддержава.

Крім того, російське керівництво знайшло прекрасний момент для «демонстрації сили» в Карибському регіоні, оскільки в листопаді 2008 р. у Сполучених Штатах тільки-но було обрано нового президента, а діючий добував термін свого правління. Можна сказати, що згаданий карибський похід кораблів ВМФ РФ відіграв певну роль у початку бодай формального «перезавантаження» російсько-американських відносин. Він викликав неабиякий резонанс у Сполучених Штатах. Журналісти, аналітики і навіть військові заговорили про нову Карибську кризу та можливість військового протистояння між обома державами. Ці страхи підігрівались російською пресою та діями російської авіації та флоту.

Щодо постачання російської військової зброї та техніки, особливо літаків та танків, передусім, Венесуелі, вони неодноразово викликали незадоволення США під час правління як Дж. Буша-молодшого, так і Б. Обами.

На наш погляд, попри перераховані вище досягнення РФ в регіоні, поки що США в певному сенсі не сприймають серйозно російську загрозу своїй гегемонії: хоча вони висловлюють занепокоєння, водночас проявляють відносну байдужість до дій РФ, що насправді має підстави: якщо враховувати віддаленість останньої від регіону, а також переважаючу військову силу США взагалі та їхню присутність в регіоні.

Бондар Ю.В. *

СВОБОДА СЛОВА ЯК ЧИННИК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті аналізуються вплив глобалізації, світових інформаційних процесів на розвиток демократичної політичної культури, забезпечення інформаційних прав громадян, свободи слова в Україні, проблеми і завдання сучасної державної інформаційної політики.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, національний інформаційний простір, свобода слова.

В статье анализируются влияние глобализации, мировых информационных процессов на развитие демократической политической культуры, обеспечение информационных прав граждан, свободы слова в Украине, проблемы и задачи современной информационной политики.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, национальное информационное пространство, свобода слова.

The article analyzes the impact of globalization and the world's information processes in the development of democratic political culture; how information supports citizen's rights and freedom of speech in Ukraine; problems and challenges of modern information policy.

Key words: information, information security, national information space, freedom of speech.

Революційні зміни в інформаційно-комунікативній сфері, вибуховий розвиток нових інформаційних технологій зумовлюють подальше зростання ролі інформації, яка стає одним з наріжних факторів соціально-економічного та духовного розвитку окремих держав і людства в цілому.

Позначилась й інша (не менш важлива) тенденція – до посилення інформаційного протиборства між державами та коаліціями держав, що актуалізує проблему захисту національного інформаційного простору. Ці процеси стосуються усіх країн, однак вкрай важливі для держав так званого перехідного суспільства, з нестабільною політичною і економічною ситуацією, до котрих належить і Україна.

Геополітичне і регіональне становище України зумовлює політичні, економічні та інші інтереси до неї з боку провідних та суміжних країн, що загострює питання національної, в тім числі інформаційної безпеки [1].

Нерозвиненість, а відтак слабкість і незахищеність суб'єктів українського інформаційного ринку, інформаційно-комунікативної системи України, національного інформаційного простору в цілому призводить до агресивного входження в нього сторонніх учасників ринку зі значно потужнішою матеріально-технічною базою, технологічними і

* кандидат політичних наук, Вчений секретар державного підприємства «Український науково-дослідний навчальний центр» Держспоживстандарту України

© Бондар Ю. В., 2011

фінансовими можливостями, зі своєю ідеологією і завданнями в тім числі силової глобалізації, що створює умови для інформаційного маніпулювання свідомістю українців, ефективного застосування з тією чи іншою метою інформаційних технологій впливу. Простежується тенденція і подальшого цільового витіснення України з ринку інформаційних продуктів і послуг [2].

Утвердження українських інтересів в інформаційній сфері потребує вироблення цілісної стратегії реформування інформаційно-комунікативної системи України, яка б забезпечувала захист національних пріоритетів, самобутності, інформаційного суверенітету і водночас інтеграцію в європейський та глобальний інформаційний простір, інформаційну співпрацю з демократичним суспільствами.

Наріжно важливою умовою повноцінного існування національного інформаційного простору є і забезпечення інформаційних прав громадян і суспільства в цілому, свобода слова, яку слід розглядати як чинник національної інформаційної безпеки, складову демократичної політичної культури, у контексті суспільної самодостатності і національного блага.

Вільне циркулювання інформації, її відкритість є умовою демократичного розвитку суспільства, основою демократії.

Без об'єктивної, повної інформації неможливо зробити правильний усвідомлений вибір, оцінити суспільні процеси чи діяльність уряду [3].

Конституція України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Конституцією передбачено також і виключний перелік підстав, за якими особа може бути обмежена в праві вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Втім попри утвердження свободи слова, є підстави все ж говорити і про загрози принципам інформаційних відносин в українському суспільстві [4].

Кризові явища, що загострились впродовж останніх років, зумовили звуження сегменту інформаційної продукції та послуг вітчизняних виробників у загальній структурі українського інформаційного ринку. Спостерігається падіння накладів друкованих видань, витіснення з національного телерадіопростору продукції власне українських телерадіовиробників, стагнація базових інформаційних ресурсів, подальше узалежнення української інформаційної сфери від зарубіжних постачальників обладнання та матеріалів, відставання в опануванні сучасних інформаційних технологій, що створює загрози для забезпечення права громадян і суспільства на отримання об'єктивної, повної, достовірної інформації.

Багато питань стосовно національного інформаційного простору України було і залишається неврегульованими, невирішеними. Основними з них є: недостатня правова визначеність взаємовідносин держави і ЗМІ, між державними та приватними ЗМІ, новими засобами масової інформації (комунікації), між власниками і журналістськими колективами; слабка обґрунтованість відповідного захисту національного інформаційного простору; низький рівень демократизації ЗМІ в умовах переходу від тоталітарної моделі держави до демократичної.

Аналіз правового застосування законодавства щодо забезпечення свободи слова, реальних умов функціонування ЗМІ в Україні дає підстави говорити, про численні порушення основних принципів інформаційних відносин, які, згідно із законодавством, мали б гарантувати відкритість, доступність, свободу обміну, об'єктивність, повноту і точність, законність одержання, використання, поширення і зберігання інформації. Означені пи-

тання стали темою, зокрема, парламентських слухань «Про стан свободи слова в регіональних ЗМІ», що відбулися наприкінці 2009 року.

Учасники слухань засвідчили факти обмеження свободи слова в Україні, які проявляються в цензуруванні інформації, забороні висвітлення певних тем, персоналій і подій, у залякуваннях, нападах і побитті журналістів, у судових переслідуваннях ЗМІ, в обмеженні доступу до інформації і звуженні можливостей такого доступу. Фактором обмеження свободи слова в Україні, на думку самих журналістів, є й продовження існування системи державних та комунальних ЗМІ, часто монопольне становище держави на ринку послуг поширення інформації, друкованої продукції. В цілому спроби контролю ЗМІ здійснюються у кількох площинах, основні з яких можна визначити як: владно-державна, владно-кримінальна та владно-олігархічна (засновників).

Залежність від політичних впливів й інтересів власників загострює питання і власне об'єктивності, виваженості й доступності інформації. На гостроту проблеми звернула увагу і Рада Національної безпеки та оборони України. У своєму рішенні від 11 вересня 2009 року Рада констатувала недооцінку негативних інформаційних впливів, що «спричинили ризик обмеження доступу громадян до інформації, передумови для спроб маніпулювання суспільною свідомістю, розповсюдження недостовірної інформації про Україну за кордоном, що призвело до послаблення захищеності національних інтересів в Україні, створило загрозу її національної безпеки».

В Україні свобода слова тісно пов'язана зі свободою рідного слова [5].

Мова — один з наріжних факторів етнічної самоідентифікації, інструментарій мислення. Руйнування, розмивання його призводить до руйнування самої здатності мислити самостійно. Мова, на переконання дослідників, — це своєрідна кодова система, де зосереджена духовна, світоглядна, історична інформація, праоснова етносу, нації. Розвиток мови, повноцінне її функціонування – предмет і умова національної безпеки. Кожне слово (навіть літера) наповнене певним сенсом, він може суттєво змістовно різнитися і в найспорідненіших мовах, не кажучи вже про далекі. Свідомо не точно поширене чи зумисне спотворене слово (інформація) – засіб впливу, що за дією може бути співставним в тім числі із силовими. З іншого боку – своєрідність, несхожість, багатство мови убезпечує національні інтереси.

Мусимо констатувати, що цьому аспекту національної інформаційної політики в Україні (на відміну від тих же держав Прибалтики чи Росії) приділяють недостатню увагу. Не сприяють утвердженню зваженої державної політики в мовному питанні й політики, які використовують мовне питання зі спекулятивною політичною метою.

На наше переконання, цілісність національної політики (в тім числі і в інформаційній сфері) передбачає врахування регіональних особливостей та відмінностей.

Говорячи про регіональну інформаційній політику, маємо на увазі насамперед дві обставини. Перша – необхідність безумовного забезпечення загальнонаціональних інтересів на регіональному рівні. Друга – необхідність забезпечення інформаційних потреб громадян з врахуванням їхніх інтересів, і навіть регіонального менталітету. Держава повинна створити комфортні умови для вільного поширення інформації як державною мовою, так і мовами національних меншин у місцях їх компактного проживання, функціонування національних ЗМІ – без створення особливих умов (в тім числі законодавчих) для котрогось із них.

В Україні мовами національних меншин виходять друком сотні загальноукраїнських та регіональних видань, створенні національні телерадіоредакції, існує державне спеціалізоване книжкове видавництво «Етнос». Однак ця робота потребує осучаснення і, на наш

погляд, у позитивному сенсі наступальності. Держава має бути основним гравцем у регіональній інформаційній політиці, визначати і спрямовувати її, не поступаючися загальнонаціональними інтересами. Для цього необхідно задіювати увесь комплекс нормативно-правових, програмно-цільових та організаційно розпорядчих державних рішень.

Процеси глобалізації, новітні виклики і загрози потребують посилення ролі держави у формуванні національного інформаційного простору, вироблення і реалізації комплексної концепції його розвитку, задіяння балансу протекціоністських та ринкових механізмів з метою розбудови національного інформаційного простору.

Необхідною умовою входження України у глобальний інформаційний простір є узгодження національно-правової бази з міжнародним законодавством в інформаційній сфері, унормування міждержавних відносин і взаємодії щодо інформаційної діяльності, зокрема, щодо забезпечення інформаційної безпеки. Законодавчого окреслення потребує коло зовнішніх та внутрішніх інформаційних загроз. Правового закріплення потребує і власне поняття національного інформаційного суверенітету, визначення його меж, компетенцій держави щодо його захисту, створення і застосування механізму протидії посяганням на інформаційний суверенітет, забезпечення інформаційних свобод, свободи слова як чинника інформаційної безпеки.

Література

1. Бондар Ю. В. Поле битви – інформаційний простір. – К.: МАУП, 2006. – 152 с.
2. Бондар Ю. В.Свобода слова: українська мірка: Наук.вид. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
3. Бондар Ю. В. Свобода слова: вибір-2004: Наук. вид. – К.: МАУП, 2005. – 120 с.
4. Бондар Ю. В. Граблі несвободи\ Віталій Довгич// Темник – латентний циркуляр: Джерала до історві цензури в Україні. – К.: МАУП, 2005. - С. 3-10.
5. Бондар Ю. В. Плюси і мінуси глобалізації (інформаційний аспект)// Україна на шляху до Європи: Монографія. – К.: Етнос, 2006. – С. 179 - 212.

Піскорська Г.А.*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Убедительным свидетельством усиления внимания российского руководства к совокупности проблем национальной безопасности РФ стала последовательная разработка ключевых документов. Они определяют приоритеты и практику информационного влияния РФ с целью целенаправленного обеспечения национальных интересов в разных сферах международных отношений

Ключевые слова: национальная безопасность, информационная безопасность, угрозы безопасности государства, информационное оружие, информационные войны, инструменты обеспечения национальной безопасности

Переконливим свідченням посилення уваги російського керівництва до сукупності проблем національної безпеки РФ, стала послідовна розробка ключових документів. Вони визначають пріоритети та практику інформаційного впливу РФ з метою цілеспрямованого забезпечення національних інтересів у різних сферах міжнародних відносин

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, загрози безпеці держави, інформаційна зброя, інформаційні війни, інструменти забезпечення національної безпеки

The growing attention of Russian officials towards the complex of national security problems is proved by elaboration of the key documents. They determine priorities and practice of RF information influence aimed at national interests to be provided in different spheres of international relations.

Key words: national security, information security, treats to the security of the state, information weapon, information wars, instruments to provide national security

Проблема забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації безпосередньо пов'язана з динамікою сучасних політичних процесів, формуванням нового світового устрою, зміною ролі та місця Росії на світовій арені, що відбувається на фоні кризових явищ в ході модернізації Російської держави, зокрема в економічній сфері. Кінець холодної війни, геополітичні зрушення та глобалізація докорінно змінили міжнародну ситуацію не на користь Росії. Нереальною вважається можливість повернення Росії статусу наддержави, або вихід її на рівень провідних країн світу.

Поразка у «холодній війні», на думку аналітиків, була зумовлена технологічною та ідеологічною відсталістю Росії [1, с.180]. Проблема забезпечення інформаційної безпеки тривалий час в країні не висувалася і фактично ігнорувалася [2, с.38]. При цьому вважалося, що шляхом тотального втаємничення та обмеженнями можна забезпечити безпеку країни.

* кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Піскорська Г.А., 2011

Виходячи з аналізу сучасних реалій російські експерти зазначають, що використання новітніх інформаційних технологій, зокрема для розвитку військового потенціалу розвинутих країн світу, «пришвидшує поляризацію світу, який стає джерелом нестабільності, базою для виникнення та розвитку реальних і потенціальних конфліктів, у тому числі тих, що будуть мати загальносвітовий характер» [3, с.152]. Трансформація глобальних та регіональних балансів сил, посилення напруженості між традиційними та новими центрами сили сприятиме виникненню нових військових конфліктів. Актуальною загрозою вважається розробка та використання інформаційної зброї, в результаті використання якої можливі інформаційні війни та інформаційний тероризм [3–5].

Військово–політичне керівництво Російської Федерації також визнало реальну загрозу ведення інформаційної війни проти Росії. У складі Ради Безпеки Російської Федерації була створена Міжвідомча Комісія з інформаційної безпеки, яка здійснювала функції координації робіт в цій галузі.

В концептуальних документах країни питання досягнення геополітичної могутності Російської Федерації розглядається в контексті забезпечення інформаційної безпеки відповідно інформаційним викликам XXI століття.

У лютому 2008 року Президент Російської Федерації затвердив важливий політичний документ – Стратегію розвитку інформаційного суспільства у Російській Федерації та висунув перед країною перспективне завдання – вийти до 2015 року в число світових лідерів з IT –технологій [6].

В Стратегії визначено основні завдання для забезпечення конкурентоспроможності Росії, підвищення якості життя громадян, економічного зростання, розвитку соціально–політичної, культурної та духовної сфер, вдосконалення системи державного управляння на базі використання інформаційних та телекомунікаційних технологій

Серед пріоритетних завдань висувається задача забезпечення протидії загрозам використання інформаційних та телекомунікаційних технологій для порушення національних інтересів Росії. Збільшення масштабів соціальної небезпеки протиправних дій в інформаційній галузі викликало необхідність підвищення захищеності критично важливих об’єктів інформаційної інфраструктури, посилення протидії загрозам розповсюдження комп’ютерної злочинності та кібертероризму.

Особливо показовим моментом переведення Москвою загальнодержавних проблем у площину їх практичного вирішення стало динамічне оновлення впродовж 2000 – 2009 рр. нормативно–правової бази Російської Федерації, що стосується військово–політичної сфери держави і суспільства [7].

10 січня 2000 р. Указом Президента Росії В. Путіна вводиться у дію Концепція національної безпеки Російської Федерації.

21 квітня того ж року Указ Президента В.Путіна перетворює у політико–правову реальність новий варіант Воєнної доктрини Російської Федерації.

10 липня 2000 р. оприлюднюється черговий документ із серії державних директив – Концепція зовнішньої політики Російської Федерації.

9 вересня 2000 р. Президент Росії підписує Доктрину інформаційної безпеки Російської Федерації – документ, який логічно продовжує перелік правових актів загальнодержавного значення з метою посилення статичних мотивів у російських модернізаційних процесах.

12 травня 2009 Указом Президента Російської Федерации затверджено «Стратегію національної безпеки Російської Федерації до 2020 року».

В Стратегії офіційно визнана система стратегічних пріоритетів, цілей та заходів у внутрішній і зовнішній політиці та інструменти забезпечення національної безпеки [8].

Концептуальні положення в галузі забезпечення національної безпеки базуються на фундаментальному взаємозв'язку і взаємозалежності Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року та Концепції довгострокового соціально–економічного розвитку Російської Федерації на період до 2020 р. Другий документ передбачає використання різних засобів впливу з метою відновлення статусу Росії як глобального лідера.

Політичне керівництво Росії усвідомлює, що розвиток світу йде по шляху глобалізації всіх сфер міжнародного життя, яка відрізняється високим динамізмом і взаємозалежністю політичних акторів міжнародних відносин. Між державами загострилися протиріччя, пов'язані з нерівномірністю розвитку, поглибленням розриву між рівнями добробуту країн з різними політичними та економічними можливостями. Відповідно, цінності і моделі розвитку стали чинником глобальної конкуренції. Також відзначається вразливість всіх членів міжнародного співтовариства перед новими викликами і загрозами. Перехід від блокового протистояння до принципів багатовекторної дипломатії, а також ресурсний потенціал Росії і прагматична політика його використання уможливлюють посилення впливу РФ на світовій арені. Відповідно, сили та засоби забезпечення національної безпеки зосереджено на внутрішньополітичній, економічній та соціальній сферах. Увагою обділено також науку і освіту, міжнародну, духовну, інформаційну, військову, безпекову, оборонно–промислову та екологічну сфери.

Особливе місце у Стратегії присвячено забезпеченню національної безпеки в сфері науки і технологій. Це стосується в першу чергу інформаційно–комунікаційних та інтегрованих (інфонанотехнологій). Так поставлені акценти викликані відставанням РФ в технологічному розвитку від США та ЄС, залежністю від імпортних поставок наукового обладнання, приладів та електронної компонентної бази. Поштовхом для цього є також несанкціонована передача за кордон конкурентоспроможних російських технологій і необґрунтовані односторонні санкції щодо наукових та освітніх організацій Росії. Іншою причиною є недостатній розвиток нормативно–правової бази і слабка мотивація діяльності у сфері інноваційної та промислової політики.

Водночас, ухвалені упродовж 2000–2009 рр. концептуальні документи РФ щодо сфери інформації і комунікації, свідчать про удосконалення ідеології, засобів та інструментів інформаційно–пропагандистського впливу РФ.

Наприклад, ухвалення першої в історії російської державності «Доктрини інформаційної безпеки Російської Федерації» на засіданні Ради безпеки РФ 23 червня 2000 р., зумовлюється появою «серйозних небезпек» для Росії. Природа небезпек відображає загальноцивілізаційні інформаційні процеси. До основних належать загострення міжнародної конкуренції в галузі інформаційних технологій та намагання певних країн домінувати у світовому інформаційному просторі. Це загрожує витісненням РФ із зовнішнього та внутрішнього інформаційного ринку. На думку розробників Доктрини, діяльність іноземних політичних, економічних, військових, розвідувальних та інформаційних структур, спрямована проти інтересів Російської Федерації в інформаційній сфері. Крім того, провідні держави світу розробили концепції інформаційних війн, що передбачають створення засобів небезпечного впливу на інформаційні сфери інших країн світу. Іншими небезпеками вважаються проблеми зі збереженням інформаційних ресурсів і отриманням несанкціонованого доступу до них, а також діяльність міжнародних терористичних організацій [9].

Виділяються чотири основні складові національних інтересів Російської Федерації в інформаційній сфері.

1. Дотримання конституційних прав і свобод людини в галузі отримання інформації і користування нею.

2. Інформаційне забезпечення державної політики Російської Федерації.
3. Розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної індустрії інформації.
4. Захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу.

Найбільш суперечливим положенням Доктрини як для виробників, так і для споживачів інформаційної продукції стала теза про необхідність зміцнення російських державних засобів масової інформації. «…Недостатня активність федеральних органів влади, органів державної влади суб'єктів – Російської Федерації в інформуванні суспільства щодо своєї діяльності, щодо роз'яснення прийнятих рішень, у формуванні відкритих державних ресурсів та у розвитку системи доступу до них громадян» визначена у Доктрині як одне з джерел загрози інформаційній безпеці сучасної Росії. Проте наміри державного керівництва РФ, спрямовані на посилення ролі та значення державних інформаційних джерел, у ряді випадків були розцінені (насамперед у недержавних ЗМІ) як спроби встановлення повного всеосяжного контролю над телеефіром, як порушення свободи слова.

Документ безпосередньо зачіпає комплекс проблем обороноздатності РФ попри величезну кількість негараздів у її військовій сфері. Об'єктив слід акцентувати увагу на наступній обставині: Росія 2000–го року технологічно залежна від розвинутих країн світу, що є варіантом загального економічного відставання від держав постіндустріального (інформаційного) рівня розвитку. В той же час Доктрина наголошує на необхідності першочергового «забезпечення технологічної незалежності РФ у найважливіших сферах інформатизації, телекомунікації та зв'язку, що визначають її безпеку, і в першу чергу в галузі створення спеціалізоване обчислювальної техніки для зразків озброєння та військової техніки» Звертається увага на необхідність розроблення сучасних методів та засобів захисту інформації, забезпечення безпеки інформаційних технологій насамперед тих, що використовуються у системах управління військами та зброєю, екологічно небезпечними та економічно важливими виробництвами.

Прийняття Доктрини, на що звертають увагу зацікавлені кола Росії, стимулювало необхідність вирішення іншої проблеми, безпосередньо пов'язаної з інформаційною безпекою сучасної держави – проблеми оптимізації правового захисту російського сегменту глобальної мережі Інтернет.

Термін «оптимізація» одержав своє правове закріплення у Доктрині як генеральний напрям розвитку інформаційної організації держави. Оптимізація інформаційної організації Російської держави, як зазначається в документі, є об'єктивною потребою та перспективним завданням в процесі виходу інформаційної організації Росії з стану «виживання». Головною метою удосконалення діяльності органів державної влади в галузі інформаційної безпеки є досягнення найкращих результатів за умов найменшого напруження сил, засобів, ресурсів. Принципово важливим для подальшого розвитку інформаційної організації Росії вважається формування єдиного ціннісно–світоглядного середовища. Це стосується, зокрема, таких елементів структури держави, як мультисервісна мережа передачі даних, державна мережа зв'язку Інтернет–портали органів державної влади, електронні архіви та бібліотеки. Відтак, у Доктрині наголошується на необхідності першочергового «забезпечення технологічної незалежності РФ у найважливіших сферах інформатизації, телекомунікації та зв'язку.

Концепція національної безпеки Російської Федерації. Принциповою відмінністю Концепції від прийнятого у 1997 р. документа–попередника стала персоніфікація Заходу як можливої загрози для російської національної безпеки. Росія кардинально змінила власну оцінку тенденцій сучасного розвитку системи міжнародних відносин. Москву хвилює формування двох протилежних течій у структурі геополітики на зламі XX і XXI сто-

літь, мирне співіснування яких на планеті навряд чи можливе. Одночасно із становленням багатополярного світу, яке підтримує постсоціалістична Росія, спостерігаються спроби конструювання Вашингтоном «піраміди» міжнародних відносин, заснованих на домінуванні у міжнародному співтоваристві розвинутих західних країн на чолі із США, відносин, розрахованих на односторонні, насамперед, на військово–силові вирішення ключових проблем світової політики всупереч загальновизнаним нормам міжнародного права. Головними загрозами РФ визнаються: намагання окремих держав і міждержавних об'єднань принизити роль наявних механізмів забезпечення міжнародної безпеки, в першу чергу ООН і ОБСЄ; небезпека послаблення політичного, економічного і військового впливу Росії у світі; зміцнення військово – політичних блоків і союзів, перш за все – поширення НАТО на Схід.

Головною загрозою для Росії, як зазначає Концепція, є зведений у ранг стратегічної доктрини перехід НАТО до практики силових дій за межами відповідальності Альянсу без санкції Ради Безпеки ООН. За таких умов найважливішим завданням РФ є здійснення стримування в інтересах запобігання агресії будь–якого масштабу, спрямованої проти неї та її союзників, у тому числі із застосуванням ядерної зброї. На такій основі робиться висновок, у відповідності з яким Росія повинна володіти ядерними силами, здатними гарантовано забезпечити нанесення передбачених збитків будь–якій державі–агресору або коаліції держав у будь–яких умовах. У зв'язку з цим розширено сценарії можливого використання ядерної зброї. Зокрема, Російська Федерації залишає за собою право на застосування всіх сил і засобів, якими вона володіє (в тому числі і ядерних), у випадку необхідності відбиття збройної агресії, якщо всі інші заходи по вирішенню конфлікту не досягли результатів.

Певні розбіжності зазначеної вище Концепції із Законом РФ «Про безпеку Російської Федерації», затвердженого указом Президента Росії у грудні 1993 р., не здатні замаскувати головного: національна безпека з риторичного перетворюється у практичний напрям діяльності російської державно–політичної еліти, що у прямій або опосередкованій формі зачіпає більшість граней життєдіяльності майже ста п'ятдесяти мільйонів росіян.

Воєнну доктрину–2000 доцільно розглядати як розвиток Концепції національної безпеки у частині, що стосується забезпечення військової безпеки [8]. На відміну від поспішно прийнятої (як сьогодні вважають у Кремлі) доктрини–попередниці 1993 р., проект нової Воєнної доктрини був опублікований ще у жовтні 1999 р., що стимулювало його кількамісячне обговорення у заінтересованих колах сучасної Росії та наступне внесення змін та доповнень у прикінцевий текст на основі 3,5 тис. відгуків, пропозицій, зауважень, рекомендацій авторських колективів та окремих авторів. При цьому варто, підкреслити принципово нове визначення Воєнної доктрини, яка «являє собою сукупність офіційних поглядів (установок), що визначають військово–політичні, військово–стратегічні та військово–економічні основи забезпечення військової безпеки Російської Федерації». Вперше в історії Росії предметом її Воєнної доктрини стає військова безпека. Вперше в історії Росії доктрина складається не лише з офіційних поглядів (проголошених, але, як свідчить практика, не завжди виконуваних державними органами та суспільними структурами), але й з установок – обов'язкових до виконання державних вимог, поширюваних на усіх без винятку суб'єктів забезпечення військової безпеки держави та суспільства. Відповідно документ складається з трьох тісно взаємопов'язаних розділів: 1. Військово–політичних основ; 2. Військово–стратегічних основ; 3. Військово–економічних основ. Як вважають російські фахівці, зазначених розділів досить для висвітлення сутності та змісту, а також спрямованості розвитку військово–доктринальних зобов'язань РФ без їх надмірної деталізації.

Військово–політичні основи документа доцільно визначити як методологічну основу осмислення фактора військової сили у сучасному світі і, виходячи з цього, як основу планування та реалізації комплексу заходів російського військового будівництва. Доктрина оцінює військово–політичну обстановку у світі та у регіонах, характер зовнішніх і внутрішніх загроз національним інтересам Росії, в тому числі і у Світовому океані. Документ містить принципово нову для пострадянського періоду історії РФ тезу: «...ряд потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз військовій безпеці Російської Федерації і її союзників, в тому числі широкомасштабних, зберігається, а на ряді напрямів посилюється...» Останній висновок контрастує з положенням попередньої Доктрини, яка визначала, що широкомасштабної агресії проти Росії у найближчому майбутньому «не передбачається». Не називаючи НАТО напряму, нова Доктрина вказує, що зовнішніми загрозами для Росії є «спроби ігнорувати (утискати) інтереси Російської Федерації у вирішенні проблем міжнародної безпеки, протидіяти її зміцненню як одного з впливових центрів багатополярного світу;...створення (нарощування) угруповань військ (сил), що призводить до порушення наявного балансу сил, поблизу державного кордону Російської Федерації та кордонів її союзників, а також на прилеглих до її території морях; розширення військових блоків і союзів, здатних завдати шкоди військовій безпеці Російської Федерації...» Відповідно забезпечення військової безпеки РФ проголошено найважливішим напрямом діяльності держави. Констатуючи ускладнення військово–політичної обстановки у світі, у документі визначено умови застосування ядерної зброї. У Воєнній доктрині–2000 (чого не було у Воєнній доктрині – 1993) у прямій формі підкреслюється: «Російська Федерація залишає за собою право на застосування ядерної зброї у відповідь на використання проти неї та (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового знищення, а також у відповідь на широкомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї у критичних для національної безпеки РФ ситуаціях». Документ визначає сутність воєнної організації держави, принципи керівництва нею з боку державних органів. У доктрині викладено засадничі принципи забезпечення військової безпеки та її основний зміст у мирний час, у загрозливий період та з початком війни. У переліку основних принципів розвитку воєнної організації держави чи не вперше в історії Росії зафіксовано принцип «реалізації прав і свобод військовослужбовців, забезпечення їх соціальної захищеності, гідного соціального статусу та рівня життя».

Військово–стратегічні основи доктрини визначають характер війн і військових конфліктів сучасності, а також основи застосування Збройних Сил РФ та інших військ.

Складовою частиною та пріоритетним завданням сучасного етапу військового будівництва визнано « проведення комплексної військової реформи, обумовленої радикальними змінами військово – політичної обстановки, завдань та умов забезпечення військової безпеки РФ «. У документі визначено відповідальність президента та уряду Росії за керівництво Збройними Силами Російської Федерації і їх оснащення озброєнням, технікою, матеріальними засобами, ресурсами та послугами.

В той же час доктрину не слід розглядати як довготривалий політичний орієнтир. Вона визнається документом перехідного періоду – «періоду становлення демократичної державності, багатоукладної економіки, перетворення воєнної організації держави, динамічної трансформації системи міжнародних відносин», що відкриває для російського державного керівництва можливості її подальшого коригування.

Концепція зовнішньої політики Російської Федерації є документом, що визначає «систему поглядів на зміст та основні напрями зовнішньополітичної діяльності Росії». Документ, підсумовуючи складний процес геополітичного визначення Росії, констатує невиправданість очікувань демократичних сил РФ, властивих початку 1990–х років.

Втретє протягом кількох місяців на рівні державного документа Російської Федерації фіксується положення щодо виникнення нових викликів і загроз національним інтересам Росії: «Посилюється тенденція до створення однополярної структури світу при економічному та силовому домінуванні США», наслідками чого можуть стати дестабілізація міжнародної обстановки, провокування напруженості та гонки озброєнь, посилення міждержавних суперечностей, національної та релігійної ворожнечі. За таких умов метою Росії є цілеспрямоване сприяння формуванню «багатополярної системи міжнародних відносин, яка реально відображає багатоликість сучасного світу з різноманіттям його інтересів».

Концепція не обходить увагою сукупність військово–політичних проблем сучасного світу, відносячи до них6 суперництво регіональних держав, зростання сепаратизму, етнонаціонального та релігійного екстремізму; вибіркову обмеженість інтеграційних процесів у Євроатлантичному регіоні; розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки до цілей; наявність неурегульованих або потенційних регіональних та локальних збройних конфліктів; зростання міжнародного тероризму, транснаціональної організованої злочинності, а також незаконного обороту наркотиків та зброї.

Декларуючи спрямованість власного зовнішньополітичного курсу е зміцнення міжнародної безпеки, Російська Федерація виступає за подальше зниження фактора сили у міжнародних відносинах, синхронізоване зміцненням регіональної та глобальної стабільності. У зв'язку з цим вона готова:

По–перше, неухильно виконувати взяті на себе зобов’язання по чинних: договорах і угодах в сфері обмеження та скорочення озброєнь, брати участь у розробленні нових домовленостей про роззброєння.

По–друге, Російська Федерація готова йти на подальше скорочення свого ядерного потенціалу на основі двосторонніх домовленостей із США а також багатосторонніх контактів з іншими ядерними державами за умови, що стратегічна стабільність у ядерній галузі не буде порушена у зв’язку з цим Росія вкотре підкреслює важливість дотримання Договору 1972 р. про обмеження систем протиракетної оборони, який вона визначила «наріжним каменем стратегічної стабільності». У випадку реалізації Сполученими Штатами планів створення протиракетної оборони власної території Російська Федерація, як підкреслено у Концепції, здатна «вжити адекватних заходів по підтриманню на належному рівні своєї національної безпеки».

По–третє, Москва підтверджує незмінність свого курсу на участь разом з іншими державами у запобіганні розповсюдженню ядерної зброї, інших видів зброї масового винищення, відповідних матеріалів та технологій. В ідеалі Російська Федерація виступає за створення Глобальної системи контролю за нерозповсюдженням ракет та ракетних технологій, а також закликає всі держави світу приєднатися до Договору про всезагальну заборону ядерних випробувань.

По–четверте, Росія має наміри і надалі сприяти зміцненню регіональної

стабільності на основі участі у процесах скорочення та обмеження звичайних збройних сил, а також застосування заходів довіри у військовій сфері.

По–п'яте, Росія вважає міжнародну миротворчість дійовим інструментом урегулювання військових конфліктів та виступає за зміцнення його правових основ у відповідності з принципами Статуту ООН. При цьому варто підкреслити, що правову двозначність викликає наступне положення Концепції: «Російська Федерація має наміри продовжувати брати активну участь в операціях по підтриманню миру, які проводяться як під егідою ООН, так і в конкретних випадках регіональними та субрегіональними організаціями». Миротворча місія російських частин та підрозділів в окремих регіонах СНД, не легалізо-

вана рішеннями ООН або ОБСЄ, у ряді випадків критично сприймається країнами європейської спільноти, проте миротворча (військова) присутність Росії у Придністров'ї, в Абхазії, в Таджикистані у її наявній якості не суперечить цитованому документу.

По–шосте, Росія рішуче виступає проти введення в обіг теорії та практики міжнародного спілкування концепцій на зразок «гуманітарної інтервенції» та «обмеженого суверенітету» з метою виправдання односторонніх силових акцій, здійснюваних в обхід Ради Безпеки ООН.

Нарешті, Росія вважає одним із своїх найважливіших зовнішньополітичних завдань боротьбу з міжнародним тероризмом, який здатний дестабілізувати обстановку не лише в окремих державах, але й у цілих регіонах.

Документ містить персональне звернення на адресу НАТО: «…по цілому ряду параметрів нинішні політичні та військові установки НАТО не збігаються з інтересами безпеки Російської Федерації, а іноді прямо суперечать їм. У першу чергу це стосується положень нової стратегічної концепції НАТО , яка не виключає ведення силових операцій поза зоною дії Вашингтонського договору без санкції Ради Безпеки ООН. Росія зберігає негативне ставлення до розширення НАТО». Останнє положення не лише констатує події 1999 р., пов'язані з приєднанням до Альянсу Польщі, Угорщини та Чехії, але й визначає майбутнє ставлення Москви до процесу імовірного входження в НАТО країн «другої хвилі» її розширення.

Переконливим свідченням посилення уваги російського військово–політичного керівництва до сукупності проблем національної, в тому числі і інформаційної безпеки РФ, стало послідовне розроблення ключових документів, які визначають якість військових перетворень у територіально найбільшій державі світу.

Література

1. Информационная безопасность России / Ю.С.Уфимцев, Е.А.Ерофеев и др. – М.: Изд–во «Екзамен», 2003.–530 с.
2. Панарин И.Н. Технология информационной войны. – М.: «КСП+». – 320 с.
3. Технологический прогресс и современные международные отношения: Учебник /Под общ.ред. А.В.Крутских.– М.: Просвещение, 2004. – 448 с.
4. Информационные вызовы национальной и международной безопасности /Под ред. А.В.Федорова и В.Н. Цыгичко. – М.:ПИР–Центр, 2001.
5. Общая теория национальной безопасности : Учебник / Под общ. ред. А.А.Прохожева.–М.:Изд–во РАГС, 2002.
6. Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации от 7 февраля 2008 г. № Пр – 212. – 2008.
7. Развитие информационного общества в России. Т 1. Теория и практика: Сб.статей /Под ред.. Н.В.Борисова, Ю.Е.Хохлова. – Спб.: Изд–во С.–Петерб. ун–та, 2001.–240 с.; Т.2. Концепции и програмы: Сб. документов и матер. /Под ред.. Н.В.Борисова, Ю.Е.Хохлова. – Спб.: Изд–во С.–Петерб. ун–та, 2001.–220 с.
8. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г.[] http://www/scrf.gov.ru/documents/99html/.
9. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации Утверждена Президентом Российской В.Путиным 9 сентября 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rg.ru/oficial/doc/ min_and_vedom/mim_bezop/doctr.shtm.

Погорська І.І.*

ПОЛІТИКА США В СФЕРІ ГЛОБАЛЬНОЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ТРАНСАТЛАНТИЧНИЙ ВИМІР

The most general objective of this paper is investigating the transatlantic dimension of global power of United States of America in the context of modern world security trends. From positions of complex analytical approach the potential of reforming NATO in conjuncture with the context transforming US-Europe relations in the common world security space are examined.

Key words: United States of America, Europe, global NATO.

Основной целью данной работы является исследование трансатлантического измерения глобальной власти Соединенных Штатов Америки в контексте современных трендов мировой безопасности. С позиций комплексного аналитического подхода рассматривается потенциал реформирования НАТО во взаимосвязи с трансформацией американо-европейских отношений в едином пространстве мировой безопасности.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, Европы, глобальное НАТО.

Основною метою даної роботи є дослідження трансатлантичного виміру глобальної влади Сполучених Штатів Америки в контексті сучасних трендів світової безпеки. З позицій комплексного аналітичного підходу розглядається потенціал реформування НАТО у взаємозв'язку і трансформацією американо-європейських відносин в єдиному просторі світової безпеки.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Європи, глобальне НАТО.

Визначаючи важливість представленої теми дослідження перш за все є сенс акцентувати та тому, що процес розвитку трансатлантичного партнерства та діяльність НАТО на глобальному і регіональному рівнях відображає процеси глобалізації та регіоналізації світової політики. Особливого значення перспективи НАТО набувають у зв'язку з розширенням альянсу, зміни територіальних параметрів дії, що невід'ємно пов'язані з необхідністю якісної трансформації Альянсу, що може стати стрижнем «глобальної відповідальності» не тільки в Євроатлантичному регіоні, а й у всьому світі. Вже сьогодні дії НАТО набуває трансконтинентального характеру, параметри та масштабування якої мають стати результатом спільних зусиль США і європейських держав у справі протистояння глобальним загрозам сучасності.

Роль Сполучених Штатів у системі забезпечення безпеки глобального міжнародного простору важко переоцінити. Разом із тим усе частіше постає питання щодо ступеня уз-

* доктор політичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України

© Погорська І.І., 2011

годженості стратегій національної безпеки Америки з проблематикою глобальної міжнародної безпеки. З одного боку, зміщення акценту на гуманітарні цінності зробило логічнішим застосування сучасних силових заходів при вирішенні таких проблем, як розповсюдження ЗМЗ чи геноцид. З іншого — практика американських дій на Близькому Сході та в Центральній Азії продемонструвала й межі ведення силової політики шляхом використання високих технологій у межах використання традиційних структур і стратегій. Отже є сенс проаналізувати трансформаційний аспект політики безпеки, вплив якого стає суттєвішим за технологічні інновації. Реагування на зміни має починатися від аналізування соціальних підвалин загроз і, передусім, ролі соціального чинника в сучасних війнах. За невдалого застосування технологічна потужність не лише не вирішує проблему, а й посилює її соціальні корені. Подібний сценарій створює для Сполучених Штатів досить небезпечну ситуацію, коли протидія може приховано кристалізуватися чи охоплювати незвичні для американців конфліктні сектори. Важливо враховувати, що сучасні загрози безпеки поширюються на конкретних громадян і спільноти більше, аніж на державу як таку. Саме тому прийняття світовою спільнотою американського бачення міжнародного розвитку в таких сферах, як права людини та розвиток, є дуже важливим для Аме¬рики. За справедливим твердженням, людську безпеку часто розглядають як м'яку, бо остання комбінує фізичну й матеріальну безпеку. Однак фактично вона має розглядатися як політика жорсткої безпеки, спрямована на захист індивідів від політичного насильства [1; 4]. Поряд із тим, що в сучасному світі безпека базується на мілітарних можливостях, її нові форми та конфігурації потребують утілення типів силового втручання, які не узгоджуються з класичними доктринами.

Сполученим Штатам в 1990-х - 2000-х роках вдалося реалізувати висунуту в 1960-х роках ідею концентричних кіл «спільноти демократій», усередині кожного з яких економічна взаємозалежність буде тим вище, ніж тісніше військово-політичні та політичні зв'язки між твірними їх державами. Хоча ця ідея не отримала спеціального політичного оформлення, ієрархічно організована система відносин США з країнами, які сприйняли її в якості моделі організації світоустрою, побудована на основі взаємодії кількох груп держав, пов'язаних один з одним і з державою-лідером відносинами взаємозалежності. Учасники кожної з груп більшою чи меншою мірою обмежують свою міжнародно-політичну суб'єктність в обмін на участь у цій ієрархічно і стабільній системі.

Взаємозв'язки США з країнами НАТО найбільш розвинені в політичному, економічному та військово-політичному відношенні, оформлені нормативно і інституційно. Відносини США з державами, не пов'язаними з ними особливими військово-політичними домовленостями, але належать до спільноти держав, які беруть принципи обмеженою ієрархічної стабілізації, розвиваються на несистематизованій основі, яка може приймати різні форми.

Відсутність такої систематизації та її нормативного закріплення вигідно США, оскільки дає більшу свободу дій, ніж у відносинах з країнами, які об'єднані з Вашингтоном інституціоналізованими союзницькими зобов'язаннями. У нейтральних держав Північної Європи взаємини з США і їхніми союзниками по НАТО розвиваються переважно на політичній та економічній основі, хоча й не без уваги до питань безпеки, яке починає помітно підвищуватися на тлі зростаючої економічної і військово-політичної значущості приполярних регіонів. Відносини США з Ізраїлем будуються на переважному поєднанні економічної і військово-політичної взаємодії. З Саудівською Аравією та ОАЕ - в основному на фінансово-економічних і військово-економічних підвалинах.

Подібні відносини підкріплюються обмеженим залученням еліт країн, що зробили такий вибір, де взаємодіють міжелітні соціальні зв'язки з транснаціоналізованою елітою

Заходу. Між тим, така співпраця, як правило, не дає державам другого ешелону тих інституціоналізованих політичних гарантій, які мають навіть менш значимі в економічному плані держави, наприклад, східноєвропейські «нові демократії», пов'язані з США двосторонніми та багатосторонніми інституційно оформленими військово-політичними зобов'язаннями.

Суть стратегії у даному вимірі зовнішньої політики США полягає у недопущенні піднесення держав-конкурентів. Таким чином стратегію «попередження загроз від терористів» США доповнюють стратегію «попередження появи конкурентів». Теоретично для зміцнення позицій США як лідера може використовуватися ширше коло стратегій. Американські фахівці пропонують адміністрації демократів вісім можливих сценаріїв «великих стратегій», придатних для Сполучених Штатів:

- Панування;
- Регіональна колективна безпека;
- Глобальна колективна безпека;
- Кооперативна безпека;
- Стримування;
- Ізоляціонізм;
- Баланс сил з опорою на морську потужність;
- Виборче залучення.

Де-факто США продовжують лінію «подвійної превентивності», яка прийшла на місце політики «подвійного стримування», характерною для американської політики другої половини минулого століття. Якщо Вашингтону вдасться насправді запобігти зростанню загрози тероризму і водночас попередити ймовірність підвищення держав-суперників, Америка матиме шанс укріпити свої глобальні позиції.

Американці традиційно акцентують на спільності ключових інтересів США і європейських держав. Так, за позицією американських консерваторів НАТО має стати основою для створення нового глобального утворення – Ліги демократій. Посилення трансатлантичного Альянсу таким чином подається важливим елементом посилення якості глобального управління, перш за все в сфері безпеки. Спільні пріоритети у майбутньому можуть поєднати більш ніж 100 демократичних країн, що представляють різні частини світу. Між тим у НАТО мають бути всі необхідні засоби та можливості для створення ефективного потенціалу, який дієво може бути використаний від Чаду до Східного Тімору [1; 4].

Не менш важливим завдання бачиться й покращення морального іміджу Америки, зокрема більша повага у поводженні із затриманими особами, активніше опікування екологічними проблемами та винайдення спільних позицій та ініціативи щодо світового розвитку, особливо щодо таких колосів як Китай та Індія.

У низки світових системних гравців немає суттєвих заперечень щодо того, що Організація Північноатлантичного договору виявилась найуспішнішою організацією оборони в історії міжнародних відносин. Сьогодні, проте, альянс потребує адекватизації структури оснащення та менеджменту новим завданням міжнародної безпеки та нового відчуття спільної мети. За перемоги будь-якої команди у Білому Домі неминуче зіткнулись би із завданням визначення місії НАТО в 21 столітті - місії, яка виходить за межі походження альянсу як суто регіонального пакту і переосмислює його як силу для глобальної стабільності.В епоху зростаючої взаємозалежності, життєво важливі інтереси Америки та Європи - і загрози цим інтересам демонструють розмаїття походження та виявлення від танення льоду Арктики до наслідків соціально-економічних потрясінь. Вони вже давно не

обмежуються Північною Америкою та Західною Європою, «вільний світ» нині охоплює ліберальної демократії на всіх континентах. Бурхливий економічний розвиток інших регіонів світу, перш за все Азії, змістив світові центри тяжіння на Схід , але НАТО не вдалося йти в ногу з цими змінами все більш багатополярного світу.

У загальному плані, додавання інших провідних демократій до складу НАТО бачиться підтвердженням інтернаціоналістської складової зовнішньополітичної стратегії Америки. Гаррі Трумен сказав ще в 1949 році, за словами, які все ще звучить правдоподібно: «Ми дізналися, що захист Сполучених Штатів і захист інших волелюбних народів є неподільними. Ми дізналися, що ми можемо служити нашій країні краще всього. вступ у загальну захист прав всього людства». Більше того, різноманітніший НАТО може бути засобом утвердження примату цих прав сьогодні [7; 9].

Що таке НАТО в сьогоднішньому світі зростаючої взаємозалежності і кількох центрів влади? Деякі фахівці говорять, що, з позицій протистояння войовничої Росії спроби стверджувати «привілейовану сферу впливу» у Грузії та інших сусідніх держав, оригінальні місії НАТО вже не здаються настільки застарілими. Цілком можливо, що Європа, щоб уникнути протидії Росії, буде сповільнювати або відкладати на невизначений термін вступ Грузії і України в НАТО. Але сумнівно, що Москва становить серйозну військову загрозу для Європи, яка сьогодні більше, багатше, і краще озброєна. Скоріше може турбувати політичний вплив Росії, який вона отримує від постачання до Європи нафти і газу. Значно більшою небезпекою, що стоїть перед Сполученими Штатами і Європою залишається тероризм; прагнення Ірану до розвитку ядерного потенціалу; нестабільність в Пакистані, і зростання вплив таких радикальних груп, як «Хезболла» і ХАМАС. Союзники також стикаються зі спільними проблемами глобального порядку, таких, як зокрема вбивства етнічних африканців в Дарфурі; спалахи піратства, а також зростаючі ризики зміни клімату. На даний час зростаючий потенційний лідер Китай ще не представляє прямої загрози безпеки партнерам по НАТО, але його швидке зростання у тому числі й у військовому плані загрожує порушити баланс сил у Східній Азії.

Концепція «Глобального партнерства»

У 2004 році Н. Бернс, посол США в Північноатлантичному Альянсі висунув ідею розширення альянсу демократій, що у практичному вимірі передбачало створення нового комітету за участю західно-орієнтованих неєвропейських держав. У 2006 році з боку пролунала пропозиція щодо створення «глобального форуму партнерства» адекватного викликам XXI століття. З практичних позицій реалізації ідеї бракувало визначення критеріїв кандидатів, механізму їх прийняття, умов внесків, структуризації механізму взаємодії спільних партнерів та нейтральних країн. Позиція Сполучених Штатів виявилась недостатньо конкретизованою в організаційному вимірі, проте чітко акцентувала на необхідності розвитку глобального партнерства та глобальних паттернів розвитку в сфері безпеки. Завдання трансформації НАТО з пакту Північної Америки і Європи у глобальний союз принаймні потенційно відкриває двері для Японії, Австралії, Індії, Чилі, і кілька інших стабільних демократій. За даного сценарію НАТО буде доповнено і людськими, і фінансовими ресурсами. Більше того, НАТО сприятиме посиленню власної політичної легітимності, щоб працювати на світовій арені. Де-факто йдеться про перспективу трансформації оборонного альянсу в глобальний інститут безпеки із глобальними сферами застосування сили, ключовою потенційною проблемою якого є проблема консенсусу щодо перспектив структурної організації та моделі колективного утримання [2; 8].

Родовід поняття «глобальне НАТО» можна простежити на більш ранніх спробах ліберального порядку будівництва, зусиллях, які коливалися між універсальним і партику-

лярним. Останні пропозиції щодо глобалізації НАТО у вимірі створення глобальної організації демократії найкраще можуть бути зрозумілі як інституційна кульмінація ліберальної критики універсальної багатосторонності. При переході до глобального рівня, приймаючи на себе все більше функцій і обов'язків, немислимо, щоб багато членів альянсу з легкістю прийняли західну ліберальну традицію.

У сутнісному аспекті цілі концепту є комплексними. В ідеалі мова йде про Альянс двадцять першого століття. Протиріччя між класичним принципом колективної оборони і втручанням, «старими» і «новими» загрозами, між глобальним політичним альянсом зосередженні на військової рол НАТО, щодо рол ядерного стримування у стратегії Альянсу, відносини між НАТО ЄС, НАТО партнерами. Не менш важливим є те, що ясно фіксується розділ позицій союзників на прихильників «консервативного» бачення розвитку Альянсу, зокрема, держав Центральної та Східної Європи, які побоюються ослаблення функції колективної оборони НАТО та статті 5, і тому пропонують мінімальний перегляд концепту перегляд і тих, хто закликають до концепції, що суттєво модернізує бачення Альянсу в план оновлення його функцій і проведення необхідних структурних реформ.

У порівнянні з колишніми версіями, представлений у 2010 році проект «НАТО 3.0» надає більшого значення розвитку сучасних оборонних механізмів. Нова стратегічна концепція говорить, що загроза нападу на звичайних території НАТО низька, але країни НАТО обличчям нових загроз тероризму, розповсюдження зброї масового знищення, ракет, кібер-атак, порушення глобальних поставок енергії та зміни клімату. Експерти з безпеки кажуть погроз стосовно членів НАТО стали глобальними, наприклад, з піратством біля узбережжя Сомалі загрожує безпеці міжнародного транзиту енергії, хакери можуть почати кібер-атаки практично звідусіль. Тобто ключовим елементом нової стратегії є вихід Альянсу за межі територіальної безпеки [5].

За нової концепції НАТО продовжує зміцнювати свої можливості антикризового управління, що прокладає шлях для операцій за межами кордонів країн НАТО для усунення загроз глобального характеру. Так, основною метою розширеного та диверсифікованого НАТО фіксується захист співтовариства відкритих суспільств проти тероризму, зброї масового знищення, диктаторів ізгоїв, і заворушення, пов'язані з державами, що не відбулися Але у той ж час НАТО має отримати механізми переходу до дійсно глобальних сфер. У ситуаціях, коли широкий консенсус для дій існує, Альянс може працювати з Організацією Об'єднаних Націй щодо стабілізації конфліктів, запобігання геноциду і гуманітарної допомоги постраждалим від природних і техногенних катастроф. Прийняття концепту «глобального НАТО» може здатися радикальним, але насправді Альянс вже неодноразово здійснював ряд операцій за межами традиційних сфер: використав силу на Балканах, війна в Афганістані; підготовка співробітників поліції і сил безпеки в Іраку, і поставках предметів першої необхідності постраждалим в результаті стихійних лих з Індонезії до Нового Орлеану. При цьому ключове питання щодо «глобалізації дії» альянсу полягає не в тому, що НАТО має вийти за межі задекларовані угодою, але у тому, чи може НАТО робити це ефективно без залучення нових партнерів у ключових регіонах світу. Деякі фахівці фіксують ризик того, що членство розширення НАТО таким чином може розділити світ на демократичний і авторитарний табори, інші наполягають, що рішення демократій об'єднатися, щоб захистити себе не викликало першої холодної війни і не буде викликати нової.Розширення НАТО на терени Східної та Південної Європи принесло стабільність в цих регіонах, і оборонний характер альянсу не представляє ніякої військової загрози для Росії. Крім того, в той час як членство в НАТО передбачає приєднання до ліберальних політичних цінностей, в концепті не існує загального набору авторитарних принципів, навколо яких теоретично можливо було б організувати протилежні коаліції.

Скептики відзначають, що хоча де-факто Сполучені Штати вже пропонують явні гарантії безпеки для багатьох з ймовірних кандидатів на членство в НАТО, європейці могли б бачити глобальний Альянс як елемент вирішення проблем щодо інших країн в області безпеки, таких, як ворожнеча між Північчю і Півднем Кореї або індо-пакистанського протистояння з приводу Кашміру. Є справедливим й те, що розбіжності в оцінках трансатлантичної перспективи бачаться по-різному не лише в США і Європі, але й в різних європейських столицях. Принаймні частина європейських держав, вельми чітко зорієнтована на перспективи Європейського Союзу як основного форуму прийняття стратегічних рішень, що спричинює продовження «особливої» стратегічної гри Вашингтона у побудовах двосторонніх відносин на європейському політичному просторі [9].

За будь-якої позиції зрозуміло, що у багатополярному світі ані США, ані Європа не можуть дозволити собі діяти поодинці. Але навіть якщо їх відносна сила співпраці зменшується, трансатлантична єдність залишається деяким страховим баластом для стабільної міжнародної системи, заснованої на індивідуальній свободі, повазі до прав людини і верховенства закону. Ймовірно, що цей союз був би ще сильнішим, якщо був б розширена за рахунок включення вільних країн з інших частин світу. До потенційних кандидатів перш за все належать в Східній Азії Японія і Південна Корея, де вкоренилася ринкова демократія, Індія, яка займається модернізацією і домінує в Південній Азії, Австралія та Нова Зеландія, ліберальних бастіонів в південній частині Тихого океану, а також Чилі та Бразилія, які виступали проти посилення авторитаризму в Південній Америці. Більш спірними є перспективи Близького Сходу, де деякі італійські лідери торкнулися навіть ідеї запропонувати членство в НАТО Ізраїлю.

Перспектива пропозиції членства в НАТО деяким стабільним, незахідним демократіям мислиться стратегічним завданням для США з кількох причин, перш за все йдеться про можливість розширити військовий потенціал НАТО та отримання ресурсів таким чином, щоб американці і громадяни інших держав-членів відчували себе безпечніше. Включення таких неєвропейських держав, як Японія, Індія або Чилі, змінює обличчя НАТО і сприятиме зміцненню його легітимності в очах людей, які традиційно мають опозиційне бачення безпекових альянсів Заходу. Крім того, це буде сприяти зміцненню глобальної стабільності. Подібно до того, як НАТО вже надає матеріально-технічну підтримку ООН, розширення НАТО дає міжнародному співтовариству більш потужний інструмент для проведення життєво важливих завдань, починаючи від підтримки миру до надання надзвичайної допомоги у всьому світі; - Альянс буде продовжувати надавати хеджування від потрясінь і конфліктів у Східній та Південній Європі і на Кавказі; - це створить стимул для зростання демократії, як Бразилія та Південна Африка, щоб залишитися на шляху ліберальних реформ [6].

Між тим розходження позицій членів НАТО щодо його трансформації суттєво підкріплені фактором конкурентності в трансатлантичних відносинах. Так, зокрема, небажані витрати для прихильників поглиблення європейської складової безпеки супроводжується інтересом США до НАТО з позицій укріплення військової коаліції при явному намаганні уникнути обмежень щодо використання власної владної потужності. Проте за обрання будь якого сценарію зрозуміло, щожодна країна або союз Націй не може забезпечувати свою безпеку у вузьких географічних рамках.

Отже, можна констатувати: - сучасні дебати щодо розвитку трансатлантичного партнерства у сфері міжнародної безпеки виходять на глобальний рівень в його історичній та концептуальній перспективах; -безпековий бренд Північноатлантичного Альянсу залишається одним з найдискусійнішим у формуванні системи глобальної міжнародної без-

пеки, проте одним з найбільш дієвих функціональних елементом міжнародно-кризового реагування, що потребує приведення у відповідність загрозам безпеки XXI століття.

Література

1. Daalder I. H. Goldgeier J. M. Global NATO/ I. H. Daalder, J. M. Goldgeier // Foreign Affairs- 2006.-September/October, Vol. 85. - № 5. - P. 105-113.
2. Powell C. L. A Strategy of Partnerships / C. L. Powell // Foreign Affairs. - 2004 - Vol.83, №1.- Jan./Feb. - P. 22–34.
3. Daalder I. H Speech of the Permanent Representative of the United States to NATO at the Transatlantic Forum in Berlin, July 1, 2009 / Режим доступу: http://nato.usmission.gov/Speeches/Daalder_FA_Berlin070109.asp.
4. G. John Ikenberry G.J. Liberal Order Building/ Melvyn P. Leffler and Jeffrey W. Legro (eds) // To Lead the World: American Strategy after the Bush Doctrine. - Oxford: Oxford University Press, 2008. - P. 85–108.
5. Military Concept for NATO Strategic Communications. - Bruxelles: OTAN, 2010.
6. Joint Chiefs of Staff, United National Framework for Strategic Communication.-Washington, DC: White House. - 2010.
7. Unavoidable Tensions: The Liberal Path to Global NATO// Contemporary Security Policy.- Vol.31, No.2 (August 2010). - P. 295–318
8. Ringsmose J., Rynning S.Come Home, NATO? The Atlantic Alliance's New Strategic-Concept'/ J. Ringsmose, S. Rynning// DIIS Report 4,- Danish Institute for International Studies, Copenhagen, 2009.
9. Boyer Y., Vilboux N. VISION AMERICAINE DE L'OTAN / Y. Boyer, N.Vilboux // RECHERCHES & DOCUMENTS. - 2010.- №1. - 38 p.
10. Chivvis S. Considerations on NATO's Future Direction/S. Chivvis // Politique etrangere.- 2009.-№4. - P. 69-81.

Лакішик Д.М.*

НОВІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються проблеми міжнародної безпеки сучасної держави в контексті ключових викликів і загроз.

Ключові слова: США, Європа, міжнародна безпека.

В статье рассматриваются проблемы международной безопасности современного государства в контексте ключевых вызовов и угроз.

Ключевые слова: США, Европа, международная безопасность.

The article examines the problems of modern state's international security in the context of key challenges and threats.

Key words: USA, Europe, international security.

Сполучені Штати Америки і Європейський Союз, що залишаються вирішальними зовнішніми чинниками впливу на трансформаційні процеси у світі, сьогодні змушені рішучим чином модернізувати міжнародну політику з урахуванням головних прогнозів розвитку геополітичної ситуації. Через 20 років після завершення системного протистояння у формі «холодної війни» визріли нові, переважно безпекового характеру, спонуки для такої модернізації.

Міжнародний тероризм та війна в Іраку настільки змінили світ, що сьогодні під поняттям «трансформація» по обидва боки Атлантики дедалі виразніше насамперед маються на увазі проблеми модернізації системи безпеки у її комплексному розумінні.

Найважливіші міждержавні механізми забезпечення миру і безпеки, створенні в епоху біполярного світу чи на його уламках, сьогодні змушені діяти в принципово іншій системі координат. Під натиском нового співвідношення сил на світовій арені колишня система підтримання міжнародного миру і безпеки розмивається. Міжнародний (міжурядовий) і національний (державний) інструментарій забезпечення безпеки усе менш спроможний відповідати на виклики тероризму та інших загроз виживанню та розвитку.

Під час холодної війни безпека визначалася в першу чергу військовими термінами і стосувалася перш за все територіальної національної безпеки держави. При відсутності легітимної міжнародної влади, іншими словами, в анархічній міжнародній системі держави розглядалися відповідальними за свою власну безпеку. Єдиним надійним засобом гарантії безпеки була воєнна могутність. Для невеликих держав це неминуче призводило до необхідності приєднуватися до альянсів чи отримувати гарантії безпеки з боку більш сильних держав чи груп держав. Більш могутнішими державами баланс сил розглядався як ключовий механізм для забезпечення безпеки в багатополюсній міжнародній системі, який визначався в межах військових можливостей [1]. В цьому контексті безпека визначалася як відсутність загрози чи можливість цю загрозу попередити.

* кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Лакішик Д.М., 2011

Таким чином, зусилля на міжнародній арені спрямовувалися на те, щоб шляхом військових та військово–політичних союзів протистояти вірогідному противнику. Зрозуміло, що міжнародних порядок, який базувався на балансі сил був іманентно неспроможний породити стійку і надійну систему міжнародної безпеки, що довела уся історія Європи аж до середини XX століття.

Разом з балансом сил, ключова концепція традиційного розуміння безпеки є дилемою безпеки. Так, Р.Жервіс визначає її як ситуацію, при якій засоби, якими держава намагається посилити свою безпеку, зменшує безпеку інших [2, p.167]. Існування дилеми безпеки призводить до того, що коли держави озброюються (навіть з обороною метою), вони послаблюють безпеку своїх сусідів зміщуючи військовий баланс на свою користь. Це призводить до того, що сусіди змушені нарощувати свою військову могутність, щоб відновити рівновагу.

Так, професор П.Рудяков вважає, що модель безпеки за своїм призначенням мала б являти собою такий стан існування певної системи, який давав би можливість урівноважувати наявні загрози, тобто – досягати балансу загроз, а з другого, – відповідей на них, зберігаючи до того ж позитивну – перевага відповідей над загрозами – тенденцію [3, с.20].

З припиненням конфлікту Схід–Захід більшість дискусій про «архітектуру» майбутньої європейської безпеки концентруються на необхідності вийти за межі традиційного, часів холодної війни, зосередження на військовій могутності і національному територіальному захисті. Головним завданням є розвиток нових структур і взаємовідносин, щоб уникнути підходу realpolitik до безпеки і зменшити можливості виникнення нових дилем безпеки. Дискусії з питань нових утворень європейської безпеки мають тенденцію до підкреслення:

- необхідності будь–якої нової системи для сприяння співробітництва серед її членів;
- розширення зв'язків і забезпечення інформацією;
- розробка загальних принципів, норм і правил;
- стримування агресивної поведінки;
- забезпечення базису для колективних дій, запобігання конфліктам, подолання криз і мирного вирішення спірних питань [4, p.2].

Висуненням таких завдань сучасна дискусія з питань безпеки відійшла від традиційної заклопотаності реалістичними підходами до міжнародних відносин і більше сконцентрувалася на підходах, що отримали розвиток в повоєнний період. Один з таких підходів – ліберальний інституціалізм. Прихильники цього підходу визнають багато з основних принципів реалізму, зокрема у відношенні анархічної природи міжнародної системи і переважанні силових політичних підходів. Проте, вони переконані що міжнародні організації можуть сприяти співробітництву між державами шляхом модифікації дії дилеми безпеки. Вони також стверджують, що організації можуть мати інтерактивний ефект, що означає, що їх вплив на наслідки варіюється в залежності від сили та інтересів [5, p.42].

З розпадом соціалістичного табору, а потім і СРСР докорінно змінилися засоби, завдання і суб'єкти безпеки в Європі і світі. Становлення американоцентричності світоустрою, розширення НАТО і його трансформація з оборонного союзу в знаряддя реорганізації світу і внутрішнього устрою країн, переміщення центру світової політики в Азію і АРТ означають, що проблеми і завдання взаємодоповнюваності двох сфер безпеки – міжнародної і національної – повинні ставитися заново і в багатьох питаннях зовсім інакше.

Так, український дослідник С.Толстов вважає, що «більш адекватним здається підхід до національної безпеки як до постійного, невід'ємного та співмірного чинника функціонування (буття) суспільства та держави у сфері її внутрішніх відносин та взаємодії з зовнішнім, міжнародним середовищем («інтегральна» безпека). При такому розумінні поняття «національна безпека» має сприйматися як невід'ємна функція як висхідного (позитивного), так і низхідного (від'ємного) розвитку державно організованого соціально–політичного феномену, яка припиняється лише зі зникненням або зі зміною статусу суб'єкта в разі зовнішнього завоювання, демографічної, природної або цивілізаційної катастрофи» [6, с.97].

В сучасній міжнародній системі, загрози і уразливість можуть виникнути в різноманітних сферах, як військових, так і не військових. Перед науковцями і аналітиками, які займаються питаннями безпеки постають значні труднощі. Ключовою проблемою є визначення конкретних критеріїв для визначення що являється, а що не являється проблемою безпеки. Якщо цього не зробити, тоді більш загальне визначення безпеки втратить свою інтелектуальну послідовність [7, p.211–239].

Безсумнівно, головна рушійна сила змістилася з вузьковійськових стратегічних досліджень до більш загальних досліджень міжнародної безпеки. Військові загрози все ще зберігають центральну теоретичну роль в багатьох поглядах на безпеку, і як довго міжнародна політика залишатиметься «анархічним суспільством» [8], вони будуть мати життєвий інтерес і важливість для багатьох країн. Однак все більше й більше, і особливо для найбільш розвинутих країн світової системи, їх важливість зменшується у відношенні до не військових загроз і викликів. Це особливо обумовлено тим, що занепокоєння військовою безпекою традиційно приховувало політичні і соціальні питання.

Однак автор вважає, що нове зовнішнє середовище, яке виникло і формується, набуває здібності через все більш розгалужену мережу механізмів і процедур політичного опосередкування впливати на еволюцію і розвиток міжнародних відносин. А отже знімає, або принаймні знижує, загрозу загального знищення однак не гарантує безпеку на регіональних і нових рівнях міжнародних відносин. Зміна історичних епох супроводжується накопичуванням різноманітних конфліктів. Загрози дестабілізації не обмежуються тільки силовими діями, вони розповсюджуються на багато сфер людської діяльності. Змінюється співвідношення національної і міжнародної безпеки. Суттєво перетворюється дія фактору воєнної сили, його сполучення з невоєнними засобами політики на світовій арені.

Аналіз сучасних тенденції світового розвитку дає підстави стверджувати, що конфліктність нині виявляється в основному не на глобальному, а на регіональному та субрегіональному рівні. Такі протиріччя складніше піддаються регулюванню, саме завдяки їх кількості та багатовимірності. Розпад вертикалі конфліктів призвів до їх регіоналізації, і саме регіональні чинники вирішальним чином впливають на розвиток конфліктів. Таким чином структура постбіполярної системи міжнародних відносин стимулює виникнення і поширення асиметричних конфліктів всіх типів і видів. Як у світі в цілому, так і на європейському континенті дедалі чіткіше й послідовніше окреслюються регіони «безпечні» та «небезпечні». До цих останніх зараховують Південно–Східну Європу з її перманентним протягом XX століття джерелом конфліктів і загроз субрегіоном – Балканським півостровом.

Це означає, що наш глобілізуючийся світ є розділеним світом, розколотим на більш–менш успішно глобалізуючийся простір і простір іншого роду – той, де глобалізація не пустила абсолютно коріння. Дивергенція між ними настільки велика, що вона пояснює поляризацію усієї світової системи на зону відносного миру, стабільності і процвітання і зону хаосу, нестабільності і економічної стагнації.

Як вважає академік Ю.М.Пахомов «фактори, а також інші взаємопов'язані протилежності глобалізації різноманітні. Однак вони мають свою ієрархію і вузлове з'єднання тобто вихідний пункт розгортання глобальних процесів в усій їх суперечності. Таким з'єднанням є центр однополюсності глобалізації, її західноцентризм, зумовлюючий наявність периферії. Саме топографічна асиметричність факторів і відповідно, наслідків глобалізації є головним джерелом не тільки продукування, але й консервування, і поглиблення вибухонебезпечності протиріч, вмістилищем яких є глобалізація, яка постає перед нами в її нинішньому варіанті, далекому від завершеності» [9, с.12].

Однак глобалізація не тільки несе світу комплекс більш широких і гострих загроз безпеки, вона робить світ ще більш уразливим від цих загроз. З однієї сторони, глобалізація підвищує взаємозалежність і складність – а значить слабкість і уразливість – національних і міжнародних структур. Тому успішна атака проти одного їх елементу в одній країні може негативним і непередбаченим чином позначитися на інших їх елементах в усьому світі. Більше того, глобалізація полегшує всіляким екстремістам доступ до високоефективних засобів нападу на ці інфраструктури. Виникаюче в результаті цього відчуття відсутності безпеки і уразливості в свою чергу може призвести до посилення атмосфери страху так, що у кожному випадку будь–якої катастрофічної події багато, якщо не усі, будуть відразу ж сприймати її як результат терористичного акту. З цього слідує, що на сьогоднішній день глобалізація перетворила світ у надто неспокійне місце.

У результаті широке поширення отримало уявлення, що перші десятиліття XXI століття будуть не менш, а може бути і більш, небезпечними, ніж друга половина XX століття. Типовим є, наприклад, висновок американського соціолога І.Валлерстайна.

«Хоча більшість людей в посткомуністичному світі відчуває величезне полегшення від того, що комуністична інтерлюдія залишилася позаду, зовсім не очевидно, що вони, як і всі ми, опинилися в світі більш безпечному, більш обнадійливому чи більш пристосованому для життя… Протягом наступних п'ятдесяти років світ обіцяє бути набагато більш жорстким, ніж в часи холодної війни, з яких ми вийшли» [10, с.25].

Терористичні акти 11 вересня зробили дискусію про новий світовий порядок після «холодної війни» головним питанням регіональної і глобальної безпеки. Протягом більш ніж 50 років країни–члени НАТО чітко відрізняли два види загроз відповідно до статей 4 і 5 Вашингтонського договору, які після подій 11 вересня втратили свою різницю, оскільки багато нових видів загроз можна віднести до обох категорій.

Вересневі події, крім того, позначили і історичний вододіл: завершення першого етапу після «холодної війни» і початок нового, визначальним для якого поряд з «конфліктом навколо глобалізації» стала тема нового світового порядку, тобто трансформації системи двополюсного – однополюсного – багатополюсного світу. Крім того має місце і нюансування «полюсності світів»: в економіці складається реальна «багатополюсність», у політичній та воєнній сфері – визначальна тенденція «однополюсного» світу.

Аналіз тенденцій у сфері міжнародної взаємодії дозволяє визначити сучасну систему міжнародних відносин як відносно розмиту та не до кінця сформовану багатополюсну структуру з помітною перевагою одного з полюсів (США/НАТО) та істотними претензіями ряду впливових держав та угрупувань на виділення в окремі полюси («або центри сили»). Окремі, незалежні підстави для обгрунтування поліцентричної моделі можна знайти у співвідношенні економічних потенціалів провідних держав світу, та навіть деяких регіональних країн, таких як Індія чи Бразилія. Досі далеко не повною мірою реалізовано економічні можливості Європейського Союзу [11, с.11].

Означене призвело до того, що поняття національної безпеки пережило друге народження і знову стало змістовною концепцією, яка є орієнтиром при формулюванні страте-

гічної політики, а також ціллю, що знаходиться під загрозою, для досягнення якої необхідно докладати значні й послідовні зусилля. Таким чином, концепція національної безпеки набуває нового визначення й нового вигляду. У даному контексті нинішня стратегічна ситуація дуже сильно відрізняється від епохи «холодної війни». Важливе питання XXI століття полягає в тому, чи вдасться демократичному співтовариству втримати той хаос, який поширюється уздовж «південної стратегічної дуги», що простягається від Близького Сходу до азіатської літоралі. Реагування на цей серйозний виклик і спричинить нову парадигму розуміння й сприйняття національної безпеки [12, p.40–41].

Оцінюючи такий комплекс факторів зрозуміло, що наявні проблеми міжнародної та національної безпеки неможливо вирішити методами суто силового реагування, навіть за умов безперечної економічної та політичної переваги США в сучасному світі.

Вирішення сучасних проблем безпеки вимагає нових підходів і стратегії, як від американців, так і європейців. У військовій сфері необхідні нові заходи для управління кризами, включаючи традиційні миротворчі місії, гуманітарну допомогу, одночасно з операціями із зміцнення і підтримання миру. Переважна більшість з цих заходів будуть використанні для захисту спільних інтересів, ніж для захисту життєвих національних інтересів перед лицем існуючих загроз. Одночасно, запобігання конфліктам, подолання криз, операції з підтримання і зміцнення миру вимагає більш швидкого, ефективного і колективного реагування, ніж в минулому. Це означає, що традиційні військові стратегії будуть все менше доречні при вирішенні питань нової безпеки. Відтак і суто кількісна перевага у військовому потенціалі перестає бути аргументом у розв'язанні конфліктних ситуацій. Навіть сама можливість застосування військової сили в тій чи іншій ситуації стає проблематичною, зважаючи на особливості міжнародних відносин в умовах глобалізації [13, с.9–14].

В політичній сфері, самому існуванню держави як такій може існувати загроза. Сучасна безпека все більш занепокоєна внутрішньодержавними, ніж міждержавними конфліктами. Головна загроза безпеці багатьох країн виходить не ззовні, скоріше вона виходить з анархії усередині країни. Особливо ж небезпечними є внутрішні загрози, які мають здатність інтернаціоналізуватися шляхом втручання у внутрішні справи суверенних держав міжнародних чинників у особі «великих» держав або міжнародних організацій.

Регіоналізація системи безпеки «знизу», тобто з ініціативи самих країн–представниць того чи іншого регіону, очевидно, могла б бути адекватною відповіддю на загрозу і спроможна забезпечити обмежену й до того ж контрольовану не ззовні, а зсередини інтернаціоналізацію внутрішніх конфліктів, а відтак – зняти або мінімізувати деструктивний компонент інтернаціоналізації [3, с.20].

Іншою проблемою сучасної безпеки є етно–національна напруженість, яка більше не має тенденцію до нагнітання головних міждержавних конфліктів. Натомість, етно–національна напруженість має тенденцію загрожувати внутрішній цілісності держав чи використовується етнічно вибраною державною елітою проти етнічних меншин в межах їх кордонів. Націоналізм може виникнути, коли державні кордони не збігаються з національними кордонами. Відповідно, головним ворогом принципу етнічності і націоналізму виявляється є держава, яка розглядається як головна перешкода для досягнення однорідної нації. Як наслідок, виникнення конфліктів з питань кордонів, територій і меншин (усередині чи за межами даної країни). Саме тому багато конфліктів зміщуються з внутрішнього на міждержавний рівень. Ключовою проблемою безпеки тому стала загроза етно–націоналізму демократичній державності.

Учасники подібних конфліктів часто використовують мовні відмінності, етнічну приналежність чи відмінність віросповідання для створення образу ворога, нерідко переслідуючи при цьому перш за все власні інтереси. Прикладам тому може слугувати колишня Югославія, де в роки, які передували кризі, багаточисельні шлюби між представниками різних релігійних та етнічних груп свідчили про послаблення ролі відмінностей між ними. І тільки після початку війни ці відмінності знову стали набирати силу, причому для багатьох людей їх етнічна приналежність не була настільки вже важливою.

Очевидно ключем до внутрішньої політичної легітимності і стабільності, а звідси до міжнародної безпеки теж, є скоріш громадянський, ніж етнічний націоналізм. Тільки з суспільством, яке базується на сильній політичній ідентичності (тобто громадянстві), а не на етнічному походженні, суспільство і держава можуть примиритися. Етно–національна ідентичність не повинна бути концептуалізована як частина державності (як пропонується поняттям «соціальна безпека»). Для захисту демократичних форм державності необхідно «денаціоналізувати» і «деетнізувати» концепцію держави. Вона (держава) повинна базуватися на громадянській основі, а не на посиланнях на етнічно засновану націю. Безперечно, немає переконливої причини чому люди, які розмовляють одною мовою чи належать до однієї етнічної групи повинні належати до одній країни, як наприклад, окреме існування ФРН і Австрії. Якщо нації є «вигаданими суспільствами», якщо вони інструмент для того щоб фабрикувати політичну лояльність скоріш чим стійку характеристику людської природи, тоді повинно бути можливим відокремити державність від концепції держави.

Вирішальним питанням з яким стикаються при вивченні міжнародної безпеки є залучення процесу глобалізації до майбутнього порядку денного безпеки. Що відбудеться, наприклад, якщо глобалізація викличе стійкий розпад держав, як передрікали багато постмодерністів? Х.Бал, наприклад, висловлювався про можливість «нео–середньовічної» міжнародної системи, що з'являється як заміна Вестфальській державній системі, яка характеризується «владою, яка дублює себе і багаторазовою лояльністю». В такій системі, припускає він, держави будуть поділяти свою владу з «іншими асоціаціями» [8, p.254–255; 264–276]. За Балом, такий нео–середньовічний порядок буде менш стабільним, ніж існуюча система держав. З іншого боку, Б.Бюзан стверджує, що міжнародне співтовариство держав не суперечить світовому співтовариству, яке базується на особистостях, а не державних організаціях і населенні в цілому. Навпаки, стверджує він, вони симбіотичні і доповнюючі [8, p.327–352].

До теми змінюючогося характеру міжнародних відносин, а отже і міжнародної безпеки, звертається велика кількість дослідників. Так, відомий український політолог, професор Є.Камінський вважає, що міжнародні відносини далі позначатимуться взаємодією протилежних і взаємопов'язаних явищ і процесів. З одного боку, стверджує він, ще певний час зберігатиметься панівне значення національної безпеки і, відповідно, активної ролі національних держав у світових справах. З другого боку, далі активізуватиметься сегментація глобального простору на великі політично й економічно значимі регіональні системи. Кожна з них являтиме собою відмінну форму політичної та економічної взаємодії держав. Третій елемент взаємозв'язку і протилежностей полягатиме у наростанні тенденції до усамостійнення діючих інтеграційних союзів за паралельного їх прагнення приступити до реалізації ідеї трансконтинентальної, а з часом і планетарної інтеграції [14, с.13].

Дж.Розенау йде ще далі і передбачає «багатоцентричний світ», що з'являється в «гострому контрасті з тим, який панує в державно–центричному світі» [15, p.71]. Кількість

неодмінних акторів розшириться до «сотні тисяч». Державна система в результаті поступиться подвійному процесу «глобалізації» і «локалізації», які Розенау назвав «фрагміграцією» (від фрагментації і інтеграції) [16].

Саме «фрагміграція» нагадує нам, що глобалізаційні процеси і локалізація мають усі підстави щоб називатися одним терміном. Саме фрагментація, а не тільки глобалізація є характеристикою нової епохи. Ми можемо бачити приклади цього феномену на різних саммітах. Коли представники держав збираються разом за для інтеграційних цілей, ведуть переговори, які торкаються нових торгівельних угод, їм протистоять різні неурядові організації та індивіди на вулицях з тим, щоб продемонструвати їхню незгоду і висвітлити фрагментарну природу цих угод.

Таким чином взаємодія фрагментації та інтеграції може бути визначена як фрагміграція. Так українські вчені О.Білорус та Д.Лук`янченко відзначають, що: «фрагментаційний динамізм вміщує глибокі наслідки для безпеки індивідуумів, суспільств, держав і глобальної системи. Результат – турбулентність у світовій політиці – клубок напруженостей, що роблять майбутнє не визначеним, непевним, і загрожують безпеці людей на всіх рівнях людської активності і організації. Історичний досвід вчить, що стабільність вимагає від усіх сторін обережності, зрілості і відповідальності. Необхідно визнати, що суперництво, змагання держав є нормальним явищем у відносинах. Але це аж ніяк не перешкоджає ідентифікації певних спільних, корпоративних або загальних інтересів. Безпека кожної країни залежить не тільки від заходів, що вона сама вживає для власної оборони, а й від міри, яка створює в результаті цих заходів почуття небезпеки в уяві можливого супротивника» [17, с.75, 76].

Р.Кокс бачить в такому розвитку більші можливості для соціальних рухів. Зміни, що відбуваються в країнах дають нові можливості для самовираження національностям, які не мають своєї держави, в рухах за відокремлення і автономію і ці ж тенденції надихають етнічні і релігійні групи виразити свою ідентичність в глобальній політиці. Соціальні рухи, такі як захист навколишнього середовища, фемінізм, рух за мир вийшов за межі територіальних кордонів. Транснаціональне співробітництво серед місцевих народів збільшує їх силу всередині певних країн [18, p.144].

Саме тому, поглиблення процесів, які пов'язані з глобалізацією, ставить важливі питання для майбутнього міжнародної безпеки. Дехто припускає, що існування «сильних держав» тобто демократичних країн з ефективними державними і адміністративними структурами, які користуються дуже поширеною внутрішньою політичною легітимністю і заснованих на соціальній ринковій економіці є істотним для вирішення багатьох транснаціональних і не традиційних проблем безпеки, які домінують на сучасній міжнародній арені. З іншої сторони, дехто стверджує, що глобалізація робить можливим і необхідним виникнення нових форм «космополітичної демократії» [19]. Дійсно є вірним твердження, що глобалізація і трансформація державності, до якої вона веде, буде мати далекосяжні, і поки що тільки частково вивчені, наслідки для європейської та міжнародної безпеки.

Глобалізація, відкриваючи нові можливості, одночасно ставить світ і кожну країну перед новими викликами і загрозами. Виклики, залишені поза увагою, спроможні трансформуватися у загрози, які часто важно подолати. Будучи історично прецедентною, глобалізація не просто поповнює чи доповнює перелік загроз національній безпеці, який типовий для умов традиційної системи міжнародних відносин. Вона створює принципово нове середовище макросоціальних відносин, яке потребує інший тип безпеки – з більш широкими її функціями, цілями; з іншими методами, засобами; іншими наслідками її наявності чи відсутності.

Отже, для світу сьогоднішнього і завтрашнього дня не може бути до певної міри довгострокової «моделі безпеки», яку можна описати. Ще важливіша, можливо, та обставина, що такої моделі і не повинно існувати, оскільки тим самим створювалася б ілюзія того, що безпека є суворо обмеженим поняттям і як така легко могла б бути віддана у введення якогось інституту. Це – ілюзія статичного стану політики в сфері безпеки, яка зручна з бюрократичної точки зору, але політично справляє усипляючи вплив.

Для того, щоб зрозуміти небезпеку такої ілюзії не слід було чекати трагедії в колишній Югославії. Але вона робить більш ніж зрозумілим настільки неоглядно відкрита нині на Схід Європа живе в дуже різних історичних, політичних, а то і цивілізаційних «часових зонах». Багато з того, що вважалося зрештою подоланим чи врегульованим, виникло у вигляді проблеми з новою силою; кордони були заново поставлені під сумнів і визначені наново; а місце ідеологічного протиставлення між Сходом і Заходом зайняло протиріччя між економічним спадом і необхідністю в реформах. Існуючий віками страх перед зовнішньою агресією поступається місцем страху перед внутрішньою небезпекою. Він (страх) має більш сильну дію, оскільки безпосередньо торкається безпеки і виживання кожної людини. Тому більше не сила національної держави, а її слабкість, її неспроможність надати громадянину захист у всеохоплюючому сенсі слова загрожує безпеці і стабільності континенту [20].

На практиці це означає, що турботи і виклики в сфері безпеки в зростаючій мірі стають схожими. Проблеми великих європейських країн, які пов'язані з імміграцією чи організованою злочинністю, можуть бути для них гостріші з точки зору категорії кількості зважаючи на розміри цих країн. Але за природою і за характером намагань їх подолання вони розрізняються з аналогічними проблемами менших країн. Острах того, що могутній сусід здійснить напад, затьмарюється перед побоюванням того, що сусідня країна, будь вона великою чи малою, не впорається з новими загрозами в області політики безпеки. Перед усіма постають однакові питання, які стосуються власної спроможності функціонувати і реформуватися під натиском глобально зростаючої конкуренції.

Література

1. Sheehan M. The Balance of Power: History and Theory / M. Sheehan. – London: Routledge, 1996. – 226 p.
2. Jervis R. Cooperation under Security Dilemma / R. Jervis // World Politics. – 1978. – January. – № 30. – P. 167–174.
3. Рудяков П. Загрози перехідного періоду та можливі відповіді на них / П. Рудяков // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. – 2001. – Вип. 15. – С. 16–25.
4. Keohane R.O., Nye J.S., Hoffmann S. After the Cold War: International Relations and State Strategies in Europe, 1989–1991 / R.O. Keohane, J.S. Nye, S. Hoffmann. – Cambridge, 1993. – 471 p.
5. Keohane R.O., Martin L.L. The Promise of Institutionalist Theory // International Security. – 1995. – Summer. – № 1. – Vol. 20. – P. 39–51.
6. Толстов С. Десять кроків у XXI століття: міжнародна та національна безпека в уявленні сучасників / С. Толстов // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 93–101.
7. Walt S. Renaissance of Security Studies / S. Walt // International Security Studies Quarterly. – 1991. – № 6. – Vol. 32. – P. 211–239.
8. Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics / H. Bull. – London: Macmillan, 1977. – 335 p.

9. Пахомов Ю.Н. Глобализация как явление и как планетарный проект / Ю.Н. Пахомов // Collegium. – 2005. – № 20. – С. 4–32.
10. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн / Пер. с англ. – М. Логос, 2003. – 368 с.
11. Толстов С. Концептуальні зміни та нові підходи в межах загальнополітичної парадигми міжнародної безпеки / С. Толстов // Дослідження світової політики: Збірник наукових праці. – 2003. – Вип. 25. – С. 3–26.
12. Kugler R.L. National Security in a Globalizing World of Chaos: The United States and European Responses / R.L. Kugler // Western Unity and the Transatlantic Security Challenge / European Center for Security Studies. – 2002. – № 4. – P. 35–53.
13. Шпрангер К.–Д. Предупреждение кризисов – задача политики помощи развивающимся странам / К.–Д. Шпрангер // Internationale Politik. – 1996. – № 4. – Апрель. – С. 9–14.
14. Камінський Є. Міжнародна безпека у XXI столітті: загальний прогноз / Є. Камінський // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. – 2001. – Вип. 15. – С. 2–15.
15. Rosenau J.N. Turbulence in World Politics: A Theory of change and continuity / J.N. Rosenau – NY–London–Toronto–Sidney: Harvester Wheatsheaf, 1990. – 504 p.
16. Rosenau J.N. New Dimensions of Security: The Interaction of Globalization and Localizing Dynamics / J.N. Rosenau // Security Dialogue. – 1994. – № 3. – Vol. 25. – P. 215–292.
17. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г., та ін. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. – К.: ВІПОЛ, 1998. – 416 с.
18. Cox R.W. Towards a Post–Hegemonic conceptualization of World Order / R.W. Cox // Governance without government: order and change in world politics. Ed. by J.N. Rosenau, E.–O. Czempiel. – Cambridge University Press, Cambridge , 1991.
19. Buzan B, Held D., McGrew A. Realism versus cosmopolitanism: A Debates / B. Buzan, D. Held, A. McGrew // Review of International Studies. – 1998. – July. – № 3. – Vol. 24. – P. 387–398.
20. Роуз Р. Кто такие «Мы»? Различные способы восприятия угроз в Европе и в США / Р. Роуз // Internationale Politik. – 1997. – № 3. – Март. – С. 40–44.

Вовк В.Н.*

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС І ПРОБЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Головна ідея статті - проблема інформаційної безпеки держави ефективно розв'язується лише на основі національного інтересу. У демократичних суспільствах національний інтерес є основою стратегічного планування і вироблення політики безпеки. Національний інтерес корелюється з поняттям суверенітет. Значною мірою імітаційний характер інституційного будівництва в Україні аж ніяк не сприяє виробленню когерентної інформаційної політики. Невизначеність національного інтересу наражає політику інформаційної безпеки на стратегічні ризики.

Ключові слова: інформаційна безпека, суверенітет, національний інтерес.

Основная идея статьи – проблема национальной безопасности государства эффективно решается только на основе национального интереса. В демократических обществах национальный интерес является основой стратегического планирования и формирования политики безопасности. Национальный интерес корелируется с понятием суверенитет. В значительной степени имитационный характер институцианального строительства в Украине не способствует выработке когерентной информационной политики. Неопределенность национального интереса наталкивает политику информационной безопасности на стратегические риски.

Ключевые слова: информационная безопасность, суверенитет, национальный интерес

The main idea of the article is to show that the problem of the national security of the state can effectively be solved only on the basis of the national interest. In the democratic societies the national interest is the foundation of the strategic planning and the formation of security policy. National interest correlates with the notion of sovereignty. To the great extent the imitative character of the institutional building in Ukraine does not promote to form the coherent information policy in the country. Uncertainty of the national interest leads the information security policy to strategic risks.

Key words: information security, sovereignty, national interest.

Проблему інформаційної безпеки не можна розглядати у відриві від проблеми національної безпеки держави як такої. Вона ефективно розв'язуюєся лише на основі національного інтересу. У демократичних суспільствах національний інтерес є основою

* кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Вовк В.Н., 2011

стратегічного планування і вироблення політики безпеки , в тому числі й інформативної, що стає можливим лише за умов політичного консенсусу і усталеної політичної ідентичності у межах національної держави. Виняткову роль при цьому відіграє суверенітет держави. Проте навіть через 19 років після проголошення незалежності він залишається загроженим, причому як ззовні, так і зсередини. Можна скільки завгодно виробляти теоретичні моделі інформаційної безпеки. Проте їхня ефективність залишатиметься сумнівною, якщо базові цінності держави будуть перебувати у стані перманентного обговорення. Адже нерозв'заність засадничих політичних і правових проблем буде лише мультиплікуватись у дискусіях, що є результативними лише в усталених соціально-політичних системах.

На цьому варто зупинитись докладніше. На жаль, у процесі розбудови демократичних інститутів поширилось хибне уявлення, згідно з яким норми права розглядаються у відриві від цього такого ключового поняття як суверенітет. Але без нього не може існувати жодна правова норма. Державний суверенітет завжди передбачає монополію на рішення. З цього погляду так звана конституційна реформа 2004 року фактично підірвала право на монополію рішення і тим самим поставила його під загрозу. Адже важко було встановити, хто є суб'єктом суверенітету, хто має виняткове право ототожнити себе з нацією й отже прийняти виняткове рішення у разі серйозної загрози. Хто визначатиме зміст громадського порядку і безпеки – політико-економічні групи, так звані клани, чи підбурювана ззовні і зсередини регіональна анархія. Ми були свідками спроб узурпації суверенітету політико-економічною олігархією на основі демократичних процедур. Сьогодні спостерігаємо іншу крайність, спробу вибудувати так звану вертикаль влади з авторитарною домінантою. Якщо таку вертикаль буде побудовано, інформаційна безпека дедалі більше вимагатиме розширення зони таємного, герметичного, звуження рамок політичного діалогу, що за умов граничної відкритості сучасного комунікативного простору, у добу існування таких комп'ютерних мереж як Facebook і Twitter, призведе лише до підміни інформаційної політики архаїчними пропагандистськими стратегіями.

З іншого боку, демократичні цінності і свободи внаслідок своєї очевидної привабливості нерідко перетворюються на предмет всіляких політичних спекуляцій. Це - один з численних ризиків, які містить у собі представницька демократія, що її найвищим уособленням є парламентаризм. За умов недорозвиненості інститутів громад у посткомуністичному суспільстві, (до яких, безумовно, належить і Україна), браку справжньої колективної автономії мандат громадської довіри лише легітимує «чужий» вибір. Дуже часто важливі політичні і економічні рішення, що ними визначається доля людей на багато років уперед, приймаються кулуарно і не є рівновагою публічно висловлених думок або соціальних і економічних інтересів різних соціальних груп. Дедалі більше пленарні засідання, пленум втрачають своє первинне значення, перетворюються лише на піар декорацію. Профільні комітети і комісії стають заручниками політичних інтриг - а нерідко прямого або опосередкованого підкупу депутатів, таємних домовленостей. Відбувається роздрібнення влади між всілякими лобі, традиція колективного узгодження інтересів владних еліт подається під машкарою мандатної демократії. Чи можна в такому разі говорити про відповідність багатьох парламентських або урядових актів національному інтересові.

Крім того, політичні партії дедалі більше бюрократизуються. За таких умов годі говорити про відродження ідеологічних партій. Профанується сама ідея народного представництва, а отже й ідея народного суверенітету, притаманної республікам як таким. В такий спосіб парламентаризм та його обов'язкові притаманності, такі як свобода преси, депутатський імунітет втрачають сенс, радикально підривається довіра до парламенту як

інституту, знецінюється його статус. Значною мірою імітаційний характер інституційного будівництва в Україні аж ніяк не сприяє виробленню когерентної інформаційної політики, яка б сприяла успішній реалізації євроінтеграційної стратегії. Ось чому, наприклад, часто-густо висновки Венеціанської комісії щодо деяких законодавчих актів України, рішення ПАРЄ стосовно проблем, пов'язаних з дотриманням основних громадянських прав перетворюються на аргументи у внутрішньополітичній боротьбі.

Коли ми говоримо про суспільство як про структуроване ціле, то маємо на увазі насамперед здатність різноманітних легальних соціальних груп ефективно впливати на дії влади. Брак структурованого суспільства значною мірою заважає виробленню національної ідентичності. Внаслідок цього вкрай складно артикулювати національний інтерес і адекватним чином репрезентувати і захищати його в умовах міжнародної конкуренції держав. І за попередньої влади, і нині залишається проблема так званого «єдиного голосу» України за кордоном. Досвід європейських країн засвідчує, що брак національного консенсусу практично унеможливлює здійснення ефективної інформаційної політики. Так, скажімо, Франція двічі в новітній історії потерпала від цього. У 1940 та 1958 роках. У 1940 вона стала жертвою нацистської агресії. А у 1958 ледь уникнула громадянської війни через взаємовиключні розуміння «алжирського питання» різними представниками правлячої еліти.

Ясна річ, що за умов неартикульованого національного інтересу , інформаційні загрози можуть бути визначені лише на загальнотеоретичному рівні. Наприклад, постає питання, яким чином мають бути репрезентовані засади зовнішньої політики у медійному просторі. У цьому контексті виразно проглядає суперечність між приватним правом і загальнонаціональним інтересом. Часто-густо інформаційна політика держави стосовно електронних ЗМІ стає заручницею пасивного відтворення чужоземних комерційних проектів, а подеколи й опосередкованого ідеологічного впливу, дії так званої soft power. Брак консенсусу щодо проблем національної історії фактично нівелює будь-яку модель інформаційної безпеки у ЗМІ й послаблює позиції країни в інформаційній війні.

Навіть у такій країні як США, де проблему національної ідентичності давно вирішено і немає фундаментальних оскаржень базових цінностей з боку суспільства, ряд високопосадовців, в тому числі держсекретар Гіларі Клінтон, звернули увагу на надмір так званих «голів, що говорять» в інформаційних телепрограмах і брак фундаментальних діалогів фахівців як проблему національної інформаційної безпеки. Як контрприклад наводилась діяльність кампанії «Аль-Джазіра». Й справді. У добу інтернету безальтернативність думок знецінює політичну інформацію як таку. Інформаційна війна набуває нових рис. Слід констатувати, що на українському ТБ вже давно зникли фахові передачі, присвячені міжнародним справам (на каналах СТБ, 5-му). Натомість спостерігаємо профанацію багатьох міжнародних сюжетів на всіляких ток-шоу. Очевидно, річ у тім, що власники каналів й відповідно редакційні відділи не можуть зорієнтуватись у карколомній зміні зовнішньополітичних пріоритетів, хоча б тому, що самі кочують по політичних командах.

Отже, неможливість чітко визначити національний інтерес у геополітичному, внутришньополітичному, економічному, та правовому аспектах наражає політику інформаційної безпеки на стратегічні ризики з непередбачуваними наслідками.

Кучмій О.П.*

СТРАТЕГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СТРУКТУРІ ВНУТРІШНЬОЇ Й ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КНР

В статье рассмотрены основные подходы китайского руководства к вопросам обеспечения национальной информационной безопасности, проанализированы особенности внутренней и внешней политики КНР касательно обеспечения безопасности национального информационного пространства, информационные угрозы и методы противодействия им; исследованы стратегии информационного противоборства КНР в международных отношениях.

Ключевые слова: КНР, национальное информационное пространство, телекоммуникации, Интернет, регулирование, национальная информационная безопасность, информационные угрозы, информационное противоборство, «мягкая сила».

У статті розглянуті основні підходи китайського керівництва до питань забезпечення національної інформаційної безпеки, проаналізовані особливості внутрішньої і зовнішньої політики КНР щодо забезпечення безпеки національного інформаційного простору, інформаційні загрози та методи протидії їм; досліджено стратегії інформаційного протиборства КНР у международних відносинах.

Ключові слова: КНР, національний інформаційний простір, телекомунікації, Інтернет, регулювання, національна інформаційна безпека, інформаційні загрози, інформаційне протиборство, «м'яка сила».

The article describes the main approaches of the Chinese leadership to issues of national security, analyzed features domestic and foreign policies of China regarding the security of national information space, information threats; investigated communication strategies ofChina's informatiom warfare in the international relations.

Key words: China, the national information space, telecommunications, Internet regulation, the national information security, information threats, informational confrontation, «soft power».

На сучасному етапі розвитку Китайська Народна Республіка завдяки ефективній державній інформаційній політиці досягла високих показників рівня інформаційного розвитку. Успіхи реалізації інформаційних стратегій продемонстрували значні можливості, що відкривають перед державою інформаційно–комунікаційні технології. Прагнення досягти до середини XXI століття статусу держави–лідера не тільки в АТР, а й у світі в ці-

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Кучмій О.П., 2011

лому, керівництво КНР розпочало реалізацію стратегії посилення сукупної національної потуги, важливим стратегічним напрямком якої є ефективна політика забезпечення національної інформаційної безпеки. Тому розробка стратегії національної інформаційної безпеки здійснюється у двох основних напрямках: по–перше, створення оборонної стратегії на основі ефективного механізму протидії інформаційним загрозам для внутрішньополітичної стабільності китайського суспільства, для функціонування національної інформаційної інфраструктури, по–друге, створення наступальної стратегії, що ґрунтується на подоланні «асиметричності» інформаційного розвитку щодо потенційних супротивників, зокрема, США, для нейтралізації потенційної агресії ззовні.

Китайські політичні лідери продовжують розглядати внутрішньополітичну ситуацію в Китаї як стратегічний чинник, оскільки вважають, що внутрішньополітична нестабільність може стати приводом для втручання у внутрішні справи держави й навіть інтервенції, викликом національній єдності й економічному зростанню країни. Сьогодні китайське суспільство досягло значних успіхів в інформаційному й технологічному розвитку, уникаючи серйозних економічних й політичних проблем, пов'язаних зі специфікою розвитку та функціонування глобальної мережі Інтернет і телекомунікаційних систем. Водночас стрімке зростання кількості користувачів Інтернету й швидкий розвиток та поширення інформаційних технологій, що активно заохочувалися самою державою, створюють додаткові проблеми регулювання інформаційної безпеки. Суттєвий вплив на регулювання інформаційної діяльності в КНР став вступ до СОТ, оскільки держава зобов'язалася забезпечити більшу інформаційну відкритість, зокрема, дозволити 49–відсоткові іноземні інвестиції в сферу послуг з додатком вартості через рік вступу й 50–відсоткові – після двох років з метою ширшого доступу іноземних компаній до Інтернет–ринку країни.

Особливості політики регулювання інформаційної безпеки в Китаї оцінюється експертами по–різному. Так, представники західних кіл вважають, що система жорсткого контролю з боку уряду за інформацією та інформаційною діяльністю китайських громадян є не «регулюванням» з метою безпеки, а скоріше «цензурою» і виступає серйозним стримуючим чинником на шляху до демократизації країни й побудови відкритого інформаційного суспільства. Іншого погляду дотримуються представники уряду Китаю, які вважають, що такий контроль є необхідною передумовою формування національного інформаційного простору й гарантуванням безпеки політичної, економічної й професійної діяльності всіх учасників інформаційного обміну. У той же час захист національних інтересів і державної безпеки не повинен гальмувати загальний розвиток інформаційних технологій, які є одним з головних інструментів долучення китайців до досягнень світової культури, науки й техніки. За даними China Internet Network Information Center, сьогодні понад 80% мережевої аудиторії Китаю використовують Інтернет як джерело наукової і технічної інформації. При цьому 78% китайських користувачів Інтернету – це молоді люди віком від 21 до 35 років, що робить надзвичайно важливим контроль за етичним контентом інформації в мережі. Державні заходи регулювання також дають можливість уряду нейтралізувати будь–які негативні потоки інформації, що шкодять репутації держави на міжнародній арені і підривають довіру громадян до уряду й китайської політичної системи в цілому [1].

Починаючи з 1994 р., коли Інтернет став доступним для суспільного користування, було ухвалено понад 60 різних нормативних актів, безпосередньо пов'язаних з регулюванням інформаційної діяльності, у тому числі, в мережі Інтернет. Одним з перших законодавчих актів у сфері регулювання інформаційної діяльності стали «Правила регулювання, що забезпечують безпеку комп'ютерних та інформаційних систем» (1994

р.), згідно з якими обов'язки громадян й організацій були розподілені в такий спосіб: 1) Організації, що надають послуги доступу до міжнародних інформаційних каналів, повинні створити центри управління мережею з метою посилення контролю за своїми клієнтами та забезпечення безпеки інформаційної діяльності; 2) Організації й громадяни, зайняті в сфері Інтернет–бізнесу, повинні впровадити системи контролю безпеки з метою запобігання діяльності, що загрожує державним інтересам і сприяє витоку державної таємниці, інформації про оригінальні винаходи промислового виробництва, копіювання або доступу до матеріалів, які загрожують громадському порядку або суперечать морально–етичним принципам; 3) Організації й приватні особи, зайняті в сфері Інтернет–бізнесу, повинні позитивно сприймати політику регулювання, перевірки і керівні директиви Міністерства безпеки, надавати міністерству необхідну інформацію, матеріали і документи, а також допомагати у розслідуванні інцидентів, пов'язаних з порушенням законів; 4) Організації й громадяни, що створюють віртуальні дошки оголошень, чати або ж групи новин, повинні пройти перевірку на відповідність вимогам щодо захисту державної таємниці. У випадках виявлення витоків інформації слід негайно повідомляти в місцеве поліцейське управління [2]. У документі також вказується, яка саме інформація є «небезпечною» і підлягає забороні. Так, забороняється використання мережі Інтернет для створення, поширення, копіювання або ж передачі такої інформації: заклики до невиконання або ж порушення державних законів, нормативних актів або Конституції; заклики до зміни соціалістичного ладу або державної системи у цілому; заклики до порушення цілісності країни; інформація націоналістичного характеру; поширення недостовірної інформації, чуток; поширення порнографічних матеріалів; пропаганда азартних ігор; пропаганда насильства; заклики до терористичної діяльності; інформація, що шкодить репутації державних органів влади тощо.

В іншому документі – «Про введення в дію правил регулювання, що забезпечують безпеку комп'ютерних та інформаційних систем» (1994 р.), – зокрема, вказується, що основні функції моніторингу китайського сегменту глобальної мережі Інтернет переходять до Міністерства державної безпеки КНР, якому надається право контролювати, інспектувати й спрямовувати діяльність щодо забезпечення безпеки комп'ютерних та інформаційних систем, розслідувати й запобігати злочинам в сфері безпеки передачі та зберігання даних, здійснювати іншу діяльність щодо контролю комп'ютерних та інформаційних систем [2]. Всі новини, що з'являються на сайтах, також підлягають обов'язковій цензурі з боку Департаменту інформації Держради. Право публікації оригінальних новин мають тільки державні засоби масової інформації, наділені спеціальними урядовими повноваженнями.

З огляду на складності централізованого регулювання, що виникла у зв'язку з динамічним зростанням кількості користувачів Інтернету, значну частку контрольних функцій було передано операторам зв'язку, що здійснюють контроль онлайнових операцій і нагляд за змістом інформаційних потоків. У виданому у 1996 р. Указі «Про порядок взаємодії локальних провайдерів Інтернет–послуг з відповідними міжнародними компаніями й системами зв'язку» підкреслювалося, що організації, що надають послуги доступу до міжнародних інформаційних каналів, повинні створити центри управління мережею з метою посилення контролю над своїми клієнтами відповідно до законів і нормативних актів, а також з метою забезпечення кращого захисту й безпеки сервісу, що надається клієнтам [3]. У період з 1997 р. до 2000 р. уряд КНР видав низку законодавчих актів, що регулюють інформаційний контент з метою забезпечення безпеки комп'ютерних інформаційних систем і телекомунікаційних мереж, зокрема, Розпорядження Міністерства громадської

безпеки КНР «Про порядок забезпечення безпеки комп'ютерних інформаційних систем у мережі Інтернет» (1997 р.) та Указ Держради КНР «Про державне регулювання телекомунікацій» (2000 р.), в яких містилися доповнення до переліку забороненого контенту щодо терористичної діяльності та державної таємниці [3].

У вересні 2000 р. Указом Держради КНР «Про порядок управління Інтернет–послугами» провайдери інформаційних послуг, що надаються через мережу Інтернет, зобов'язувалися протягом 60 днів зберігати протоколи доступу до мережі, у тому числі, списки відвідуваних користувачами сайтів і дані мережевого трафіку, а також телефонні номери користувачів. Якщо у процесі надання інформаційних послуг провайдери виявлять матеріали, що відносено до категорії законодавчо заборонених, вони повинні блокувати до нього доступ і повідомити про це місцеве управління поліції. А у 2002 р. провідні китайські Інтернет–підприємці підписали зобов'язання підвищувати самодисципліну під час користування мережею й сприяти «усуненню шкідливої інформації з Інтернету» [3; 4]. На думку китайських урядовців, державна політика контентної фільтрації Інтернету та надання гарантій захисту суспільству в цілому й кожному громадянину, зокрема, від шкідливого й незаконного контенту, є ефективним методом забезпечення морально–етичної цензури, захисту від різноманітних шкідливих програмних продуктів у національному сегменті інформаційної мережі.

З метою підвищення ефективності контролю інформаційної діяльності в Китаї було також запропоновано створити систему двоступеневого доступу громадян й організацій до Інтернет–ресурсів. Таким чином, всі користувачі одержували можливість виходу до глобальної мережі тільки через встановлені державою ключові вузли (backbone networks), кількість яких було жорстко регламентовано, і кожний з яких перебував під контролем певного міністерства, відомства або партійно–громадського об'єднання. У 2000 р. за ініціативи Держради КНР за сприяння Міністерства науки й технологій почалася реалізація «Проекту С219» – першого етапу зведення «електронної стіни» навколо національного сегменту Інтернету [5]. В рамках проекту, який отримав назву «Великий китайський файрволл», було створено спеціальну систему серверів, які встановлювалися на Інтернет–канали між користувачами і постачальниками Інтернет–з'єднання, і які фільтрували інформацію, що передавалася через інформаційні канали. Основним завданням проекту було проголошено забезпечення надійного інформаційного захисту мереж, що об'єднують урядові департаменти, регіональні адміністрації, засоби масової інформації, корпоративні комп'ютерні комплекси й системи масового Інтернет–доступу. Під інформаційним захистом розумілося запобігання таким явищам, як розголошення даних, що є державною таємницею, незаконний переказ грошей за кордон, хакерські атаки, поширення вірусів тощо. Якщо Інтернет–сайт містив некоректну інформацію, доступ до нього з Китаю ставав неможливим. До ресурсів, що підлягали фільтрації, увійшли також більшість західних ЗМІ, зокрема, сайти BBC, CNN, ABC й CBS News, журналу «Time», а також сайти більшості американських університетів, пошукова система Alta Vista. В реалізації проекту взяли участь понад трьох тисяч кваліфікованих китайських фахівців, а під час виконання рорбіт, передбачених проектом, було запатентовано понад 45 технологічних інновацій міжнародного рівня. Західні фахівці неоднозначно оцінили таку систему безпеки: її назвали за аналогією з відомою Великою китайською стіною (Great Wall of China) «Великим китайським брандмауером» (Great FireWall of China), але відзначили, що подібні заходи безпеки вживають і більшість розвинених країн не тільки АТР, але й Заходу задля встановлення контролю за інформацією негативного змісту (порнографія, насильство), а також контролю за використанням службового Інтернету в особистих цілях (за допомогою

файрволлів забороняють, наприклад, службу ICQ, розважальні й блоггерські сайти). Представники ж уряду Китаю зазначають, що крім контентної фільтрації активно розробляються механізми боротьби з електронним шахрайством, хакерством і несанкціонованим використанням персональної інформації фінансового характеру, а також боротьби з вірусними атаками, задля чого був створений спеціальний підрозділ при Департаменті громадської безпеки Пекіна – Інтернет–поліція. Одним з перших об'єктів її пильної уваги став офіс компанії Sohu.com, що володіє найбільш популярним у країні порталом, який регулярно відвідують майже 100 мільйонів китайців. У зону уваги потрапили також компанії Beijing Telecom, Beijing Netcom і ще 11 найбільших провайдерських компаній Пекіна [6].

Внесеня змін до порядку реєстрації доменів другого рівня в китайській національній зоні Інтернету (зокрема, іноземні компанії одержали можливість зареєструвати домен у зоні «cn», що раніше дозволялося виключно урядовим структурам КНР та національним комерційним компаніям) у грудні 2002 р. викликало необхідність введення додаткових заходів контролю контенту в мережі Інтернет: відтепер перевірці підлягала й вся електронна пошта, «перлюстрація» якої була покладена безпосередньо на провайдерів поштових послуг. Вони самі повинні сканувати електронні листи громадян і доповідати при виявленні політичних, ідеологічних або морально–етичних порушень.

В ухваленому 2005 р. новому «Законі про телекомунікації» [3] було визначено обмеження щодо залучення іноземного капіталу в китайські Інтернет–компанії та встановлено жорсткі правила спостереження за інформацією, що розміщується на сайтах, зокрема, всі провайдери зобов'язувалися протягом 60 днів одержати в Міністерстві інформаційної промисловості ліцензію на свою діяльність, надавши усю інформацію про свій бізнес. За новими правилами Інтернет–компанії також повинні одержати дозвіл міністерства перед тим, як залучити іноземний капітал, створити спільне підприємство з іноземними партнерами або розмістити свої акції на фондовому ринку. Компанії також зобов'язувалися протягом 60 днів зберігати усі матеріали своїх сайтів та інформацію про їхні відвідування й надавати ці дані за першою вимогою урядовим структурам або поліції.

Особливості регулювання інформаційного простору з метою забезпечення національної інформаційної безпеки вплинули і на співробітництво з провідними світовими інформаційно–комунікаційними компаніями – Yahoo!, Google, Microsoft, Cisco, Sun, Nortel тощо, які також були зобов'язані співпрацювати з органами безпеки Китаю в рамках угод про «самодисципліну» та сприяти контролю за потоками інформації в національному мережевому просторі КНР. Механізми самоцензури, встановлені в нових комп'ютерних програмах, не дають доступу до інформації, коли користувач уводить ключові слова, пов'язані з неприйнятними для офіційного Пекіну темами. Це привело до того, що Yahoo! і низка інших відомих Інтернет–компаній, що прагнуть відповідати вимогам уряду КНР щодо самоцензури задля збереження позицій на китайському ринку інформаційних продуктів та послуг, стали об'єктом для критики правозахисних організацій. У липні 2005 р. у Конгресі США були висунуті для обговорення 14 законопроектів, метою яких є заборона американським компаніям співпрацювати з Китаєм в галузі цензури Інтернету. У відповідь на критику керівництво компаній зазначило, що компромісне рішення з цього питання відкриває перед китайськими користувачами доступ до світових джерел інформації.

Важливим напрямком державної політики в сфері інформаційної безпеки є розробка стратегій інформаційного протиборства. Відповідно до китайських оцінок, сучасна міжнародна ситуація в сфері безпеки характеризується розвитком складних суперечливих тенденцій, серед яких можна виділити рух до багатополярного світу, економічну глобалі-

зацію, посилення взаємодії й співробітництва в антитерористичній боротьбі після подій 11 вересня 2001 р. й, поряд з цим, загострення суперництва у формуванні сукупної національної потуги, де особливого значення набуває рівень інформаційно–технологічного розвитку країн і наявність сучасних озброєнь, створених з використанням новітніх досягнень науки й техніки.

Найбільш імовірним супротивником в інформаційному протиборстві Китай визначає Сполучені Штати Америки, які, з одного боку, кидають виклик у реалізації національної стратегії модернізації КНР, а з другого, виступають потенційним джерелом новітніх технологій. Тому Пекін шукає можливості зміцнення стабільності китайсько–американських відносин, одночасно розвиваючи відносини з іншими акторами міжнародних відносин, зокрема, Росією, Японією, ЄС, ООН задля створення стратегічної противаги США на регіональному та глобальному рівнях, а також впливу на ті напрями зовнішньої політики США, які можуть містити загрози для національних інтересів Китаю.

Неоднозначно сприймається Китаєм й факт військової присутності США в Азіатсько–Тихоокеанському регіоні. Визнаючи роль Сполучених Штатів як стабілізуючого фактору, Китай у той же час сприймає наявність американських військ у регіоні як прояв довгострокової стратегії, покликаної забезпечити домінуюче геостратегічне положення США за допомогою стримування зростання національної потужності Китаю. Нарешті, здійснюючи спроби налагодити співробітництво зі США в глобальній антитерористичній війні, китайські лідери усвідомлюють, що кінцевий результат цієї кампанії на чолі зі США, позначиться на стратегічному оточенні Китаю, особливо у зв'язку з розміщенням збройних сил США в Центральній Азії, зміцненням військових зв'язків Сполучених Штатів з Пакистаном, Індією і Японією й можливим поновленням американської військової присутності в Південно–Східній Азії. Так, на думку китайських фахівців, під приводом проведення акції проти Афганістану, американці створили цілу мережу нових військових баз поблизу кордонів Китаю, готуючись до майбутнього військового протиборства з КНР [7; 8].

У щорічній доповіді Міноборони США «Військова міць Китайської Народної Республіки», представленій американським законодавцям наприкінці травня 2007 р., представлено оцінки військового потенціалу КНР, розглянуто усі напрямки модернізації її збройних сил, і зазначено, що в Піднебесній створені спеціальні підрозділи з превентивного нанесенню ударів по об'єктах кіберпростору ймовірних супротивників. Керівництво Пентагона переконано, що в цей час протистояння між Вашингтоном і Пекіном у кіберпросторі загострюється, а Китай хоче зайняти провідні позиції у світовому інформаційному просторі, посунувши Америку з позицій лідера у віртуальному світі. Причому тільки КНР насмілюється відкрито заявляти про свої наміри атакувати комп'ютери заокеанських федеральних відомств. В аналітичному дослідженні також розглянуто можливість військового втручання США за умови розвитку негативних сценаріїв політичної ситуації у регіоні за участю Китаю (наприклад, поглиблення проблеми Тайваню, Тибету та територій Південно–Китайського моря) [7].

Заяви ж китайських офіційних осіб високого рангу свідчать, що дії Сполучених Штатів протягом останнього десятиліття призвели до зростання побоювань, що США під приводом захисту прав людини та інших загальнолюдських цінностей можуть приховано або відкрито втручатися в будь–який етнічний конфлікт на території Китаю, наприклад, пов'язаний з мешканцями Тибету або з уйгурами, що сповідають іслам. Китайські лідери усвідомлюють, що державі буде складно конкурувати зі США у темпах та масштабах нарощування військової потуги, тому вони прагнуть здійснювати програми модернізації

оборонного потенціалу з врахуванням пріоритету окремих напрямків, що дозволить насамперед запобігти інтервенції переважаючих сил США.

Як зазначає У. Белло, виконавчий директор науково–аналітичної та інформаційної програми «Focus on the Global South» Бангкокського університету, головну стурбованість Пентагону викликає Пекін як потенційний конкурент і наддержава. Серед п'ятьох головних сценаріїв в аналітичному дослідженні «Азія 2025» виділяються: 1) сценарій з нестабільним Китаєм, де авантюристична зовнішня політика стане спробою активізувати націоналістичні настрої для відродження ідей державності, підірваних економічним занепадом і викликаних зростаючим невдоволенням у містах і сільських районах; 2) сценарій, в якому з провалом китайського вторгнення в Південно–Східну Азію внаслідок військового втручання США починається новий виток китайської політики, додатковий поштовх якій може дати військовий переворот, що змусить Китай почати експансію, спрямовану на захоплення енергетичних об'єктів Сибіру, Далекого Сходу Росії й Казахстану, яка закінчиться ядерним протистоянням між Росією та Китаєм; 3) сценарій, в якому передбачається посилення домінуючої ролі Китаю в континентальній Азії, досягнення гегемонії в Південно–Східній Азії, фактично встановлення протекторату в Центральній Азії й масштабне економічне вторгнення в Росію на її Далекий Схід й у Сибір; 4) сценарій континентальної консолідації доповнюється стратегією, спрямованою на послаблення панування США і Японії на морі, що передбачає проникнення якнайдалі у води Південно–Китайського Моря й у Південно–Східній Азії, підпорядкування собі слабкої Індії, нейтралізація об'єднаної Кореї, ізоляція Японії й фактичний контроль над Тайванем; 5) сенарій, що передбачає використання комплексу різноманітних і складних заходів, що включають військову загрозу, сплановані воєнні дії й опортуністична дипломатія, за допомогою яких Китай зможе домогтися визнання Японією своєї стратегічної переваги й покласти кінець військовим альянсам США та їхній присутності в Азії (кінцевим підсумком стане Азія, де буде домінувати Китай – не шляхом завоювань, а в основному в традиціях доколоніальної системи сюзеренітету над підвладними державами – системи, названої в документі єдиною позитивною історичною моделлю Китаю).

Слід зазначити, що у кожному з п'яти можливих сценаріїв, розглянутих у дослідженні, одним з незмінних ключових чинників геополітичних змін є поява на міжнародній арені сильного Китаю, що несе в собі загрозу нестійкості й становить постійну небезпеку в якості суперник. Іншим чиннико є посилення Індії як регіонального лідера, що може стати потенційним партнером Сполучених Штатів на противагу Китаю. Можлива роль Індії як партнера могла б спонукати Сполучені Штати переглянути свою політику в сфері нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки деякі з країн, які володіють такою зброєю, могли б зробити свій внесок в американську національну безпеку. Тому перед Департаментом Оборони США постають кілька ключових завдань: необхідність переміщення центру стратегічного планування й розвитку військових ресурсів з Європи до Азії, значне посилення військової присутності США в регіоні, де, на відміну від Європи, немає достатньої кількості баз, розвинутої інфраструктури, а територія значна за своїми розмірами.

Планувати війну з Китаєм у Пентагоні ще не почали, але одним зі сценаріїв, що реально розглядається військовим керівництвом США у рамках аналітичного документа Департаменту Оборони «Азія 2025» – воєнні дії, під час яких США завдадуть удар по «авантюрному курсу» Китаю, спрямованому на здобуття контролю над більшою частиною морської акваторії Філіппін і вторгнення в охоплену повстаннями Індонезію. На думку аналітиків Пентагону цей варіант міг би стати найбільш ймовірним сценарієм – і самим складним для Вашингтона, тому що він припускає, що Сполученим Штатам доведеться

протистояти супротивникові, який проводить непередбачувану політику, що не дозволяє військовим робити відповідні кроки і не дає Вашингтону явних переваг.

В інформаційному протиборстві Китай активно використовує методи «м'якої сили», що дозволяє їм ефективно протидіяти інформаційним атакам з боку США і вести наступальні дії [9]. До 1980–х рр. Китай широко не використав ці методи протиборства, дотримуючись переважно оборонної стратегії у забезпеченні національної інформаційної безпеки. Перші системні дослідження в сфері інформаційного протиборства в Китаї відносяться до середини 1980–х рр., коли науково–дослідницькі організації Народно–визвольної армії Китаю (НВАК) і Комітету з оборонної науки, техніки й оборонної промисловості (КОНТОП) почали проводити систематичні зустрічі, симпозіуми, конференції й публікувати матеріали з проблем інформаційно–психологічного протиборства [9; 10]. Китайські експерти, як і західні дослідники, вважають, що одним з основних принципів інформаційного протиборства є інформаційне домінування, яке розглядається як можливість захистити власні інформаційні системи і зруйнувати інформаційні структури супротивника [6].

Незважаючи на відсутність загальноприйнятого офіційного визначення поняття «інформаційна війна», китайські військові експерти вже давно оперують ним і тлумачать його у вузькому і широкому сенсах: у вузькому – як польову інформаційну війну, тобто бойові дії в сфері управління військами, які передбачають активне використання засобів розвідки, методи введення супротивника в оману й оперативного маскування, психологічні операції, нанесення ударів по всій інформаційній інфраструктурі супротивника, включаючи особовий склад, а також дії щодо захисту своїх систем від аналогічних дій супротивника; у широкому – як великомасштабні бойові дії з перевагою інформаційної складової, які передбачають застосування спеціально призначених для її ведення військових формувань, оснащених високоточними озброєннями (тобто застосування комп'ютерних вірусів, здатних руйнувати програмне забезпечення технічних засобів органів бойового управління і зв'язку, ініціювання збоїв у системах управління і наведення високоточної зброї з метою значного зменшення бойового потенціалу супротивника тощо). Війна із широким використанням високоточних озброєнь вимагає істотного збільшення швидкості отримання розвідданих, часу попередження про удари супротивника, поліпшення взаємодії командирів усіх щаблів, підвищення маневреності військ, а відтак, і ефективності усіх видів інформаційного забезпечення.

Сьогодні в Китаї точиться жвава наукова дискусія й про зміст інформаційно–психологічних операцій у сучасній війні. Перша група дослідників визначає психологічні операції як сукупність різних методів, що впливають на ідеологічну стійкість супротивника, його волю й поведінку. Ціль інформаційно–психологічних операцій в цьому випадку полягає в тому, щоб перемогти з мінімальними втратами. Досягнути цієї мети можливо тільки в умовах сприятливої військово–політичної ситуації, забезпечивши психологічну перевагу. Науковий колектив академії сухопутних військ НВАК трактує психологічну війну як пропаганду, засновану на реальній можливості використання матеріальної сили. При цьому для впливу на супротивника активно використовуються політичні, економічні, наукові, військові, дипломатичні, ідеологічні й культурні засоби тиску. На думку вчених, сучасна психологічна війна полягає насамперед у зіткненні цивілізацій, східної й західної культури. Іншими словами, наддержави, використовуючи свою військову потужність, прагнуть нав'язати іншим народам свою систему цінностей.

Друга група дослідників вважає теорію психологічної війни наукою на межі між психологією та військовою стратегією. На їхню думку, така війна має як психологічну ос-

нову, так й ідеологічну надбудову. Психологічна основа є постійним поняттям, у той час як ідеологічна надбудова здебільшого піддається змінам. Стратегія ведення психологічної війни – це втілення спрямованості національної й військової стратегій. При цьому фахівці з інформаційно–психологічних операцій НОАК визначають психологічну війну як багаторівневу діяльність на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях. Головну мету психологічного впливу вони бачать у забезпеченні високого морально–психологічного потенціалу нації, трактуючи її через стан суспільної свідомості, культурні традиції, ритм економічного життя країни й бойовий дух армії. Китайські експерти при цьому наголошують на системі людських цінностей, що лежить в основі мотивації поведінки людини. На їхню думку, найбільш важливі стратегічні цілі психологічної війни можуть бути досягнуті шляхом руйнування державної ідеології через розмивання системи цінностей, прийнятої в культурі того чи іншого народу.

Отже більшість китайських наукових досліджень у сфері інформаційно–психологічних операцій присвячена проблемі забезпечення інформаційно–психологічної безпеки держави. У них стверджується, що КНР не тільки може, а й повинна перехопити ініціативу в сфері психологічної війни, тому що інформаційно–психологічна безпека є однієї з найважливіших складових державної безпеки. Психологічна війна не вимагає значних фінансових витрат, має відносно гуманний характер, але при цьому виступає надзвичайно ефективним засобом протиборства. Китайські вчені переконані, що Інтернет надає сьогодні нові, необмежені можливості й для ведення пропаганди. Уміло підготовлена й спрямована мережева атака може зруйнувати соціальне, політичне та економічне життя країни, перетворивши його на хаос, що негативно позначиться на морально–психологічному стані населення та армії. Саме це, з погляду китайських експертів, і доводить необхідність подальшого удосконалення способів ведення інформаційних операцій.

Характерною рисою китайської стратегії інформаційного протиборства є поєднання давньокитайських стратегій (Сунь–Цзи, Лао–Цзи), досвіду радянських розробок в цій сфері (інформаційну концепцію начальника Генерального штабу Збройних Сил СРСР маршала Н.В. Огаркова) і американських (з досвіду участі США в збройних конфліктах кінця XX – початку XXI століття) технологій ведення інформаційної війни. Цікавим є той факт, що за наявності інформаційної переваги у США, американські військові фахівці вважають, що китайські технології ведення психологічних операцій є унікальними й актуальними в інформаційну добу [7]. У цілому вся доктрина ведення інформаційно–психологічних операцій у Китаї заснована на філософському навчанні Лао–Цзи (VI століття до н.е.), але значно більшого поширення отримав відомий трактат давньокитайського філософа Сунь–Цзи (VI–V століття до н.е.) «Мистецтво війни», в якому автор представляє сутність професійно організованої психологічної війни. Сунь–Цзи, зокрема, зазначав: «у будь–якій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною; зруйнувати її значно легше. Взяти у полон армію супротивника краще, ніж її знищити... Одержати сотню перемог у боях – це не межа мистецтва. Скорити супротивника без бою – от вершина мистецтва». Автор пояснює важливість володіння інформацією й прийомами дезінформації супротивника для маніпулювання його станом і діями [11].

Сунь–Цзи виділив основні стратегеми інформаційного протиборства, а саме: руйнуйте все добре, що є у країні вашого супротивника; втягуйте видатних діячів супротивника в злочинні заходи; підривайте репутацію керівництва супротивника й виставляйте його в найгіршому вигляді на осуд громадськості; використовуйте з цією метою співпрацю із самими підлими й мерзенними людьми; розпалюйте сварки й зіткнення серед громадян ворожої вам країни; заважайте всіма способами роботі уряду; перешкоджайте всіма спо-

собами нормальному оснащенню ворожих військ і підтримці в них порядку; знищуйте волю воїнів супротивника піснями й музикою; робіть все можливе, щоб знецінити традиції ваших ворогів і підірвати їхню віру у своїх богів; будьте щедрими на пропозиції й подарунки для покупки інформації й спільників; домагайтеся довіри супротивника й навіюйте йому спокій; завжди зберігайте упевнений вид, не допускай прорахунків у своїй позиції; зберігайте свої сили, уникаючи відкритого протистояння тощо [11].

Таким чином, підкреслюється, що найвигідніша з усіх військових стратегій – маніпулювання ворогом у такий спосіб, щоб домогтися легкої перемоги над ним без бою. Сунь Цзи першим узагальнив досвід, накопичений стародавнім Китаєм у сфері психологічних операцій. Він стверджував, що найгірше – напад на ворожі укріплені міста. У КНР цю концепцію перефразували так: «Краще атакувати розум супротивника, аніж його укріплені міста». Тому основними складовими сучасної китайської стратегії інформаційного протиборства є теоретичне залякування, протистояння інформаційного потенціалу; конкуренція інформаційних стратегій; прискорення інформатизації військ; економічно–інформаційна агресія; культурно–інформаційна агресія; інформаційна війна розумів.

Подальший розвиток воєнного мистецтва незмінно супроводжувався удосконаленням форм морального впливу на супротивника. До II ст. н.е. відносять появу самостійної теми пропаганди – проголошення справедливого чи несправедливого характеру війни. Прагненням підірвати бойовий дух воїнів ворога можна пояснити й звичай, коли одна з воюючих сторін виступає зі звинуваченням на адресу свого суперника і закликає своїх союзників приєднатись до «боротьби за справедливість». Здавна в Китаї вважали обман (дезінформацію) та пряме маніпулювання поглядами супротивника на реальність одним із найбільш надійних засобів примусу вживати заходів у бажаному напрямі. Як зазначав у своєму трактаті Сунь Цзи, «війна – це гра обману. Тому прикидайся немічним, коли сильний; прикидайся млявим, коли готовий завдати удару; здавайся далеким, коли насправді знаходишся поруч, і навпаки. Коли ворог жадає наживи, підмани його наживкою; коли він у безладді, напади і здобудь перемогу над ним; коли він хвалиться значними силами, будь подвійно готовий діяти проти нього; коли він страшний, обходь його; якщо він податливий до гніву, провокуй його; якщо він боязкий і обережний, заохочуй його марнославство; якщо сили його свіжі, виснажуй їх; якщо він єдиний, розділи його; атакуй його, коли він найменше готовий; дій, коли він найменше тебе очікує. У цьому полягають тонкощі командування стратега, що неможливо заздалегідь передати чітко визначеними правилами, готовими для негайного застосування».

Стратегеми, запропоновані Сунь Цзи, активно використовувалися, наприклад, під час громадянської війни між Гомінданом і Комуністичною партією (1927–1950 рр.). Обидві сторони успішно здійснювали психологічні операції, демонструючи глибокі знання особливостей своїх супротивників, їхні сильні і слабкі сторони, використовуючи наявні можливості для контролю за потоками інформації. КПК і НВАК, зокрема, намагалися переконати воюючих проти них гоміньданівців, що їхні вороги дурні, боягузи, слабкі, відступатимуть при першому ж натиску. Крім того, особливий наголос робився на складному поєднанні пропаганди і чуток, щоб спонукати лідерів націоналістів розділити армійські підрозділи і направити їх для з'єднання в небажаному (і навить помилковому, з погляду військової тактики) для них напрямі.

Після утворення КНР (1949 р.) у всіх конфліктах, у яких брала участь НВАК, психологічні операції перетворилися на постійну складову її стратегії. Так, під час Корейської війни (1950–1953 рр.) політичні органи НВАК постійно прагнули за допомогою агіта-

ційно–пропагандистських матеріалів подати її як агресію американського імперіалізму, дискредитувати військово–політичне керівництво США і Південної Кореї, вихваляти бойову потугу і військові успіхи північнокорейських і китайських військ, демонструвати випадки расової дискримінації в армії США.

Особливу увагу китайські підрозділи спецпропаганди приділяли закликам здаватися у полон. Аргументи, що наводилися в розповсюджуваних ними листівках, мали посіяти страх у солдатів супротивника перед невизначеністю того, що їх чекає «на тому боці», підводили до думки про те, що доцільно перебігти до ворога в ім'я кінцевої мети – повернутися додому живим. Причому багато матеріалів копіювали композиційні і стилістичні особливості американських газет, нерідко повідомлення підтверджувалися посиланнями на назви друкованих ЗМІ США з указівкою дати їхнього випуску. Листівки, так би мовити, «сентиментального характеру» мали на меті викликати тугу за батьківщиною, занепокоєння за власне життя. Серед них виділялася серія різдвяних листівок–поздоровлень, виконаних у стилі традиційних американських листівок з написаним на звороті побажанням щастя в новому році. Китай також продемонстрував, що він здатний успішно вести «чорну пропаганду». Яскравим прикладом цього є зчинений під час Корейської війни галас про застосування США біологічної зброї, щоб створити позитивне сприяняття дій КНР і КНДР міжнародною громадськістю. Водночас відносна ізольованість Китаю від Заходу до початку 1970–х рр. не давала можливості широко використовувати дезінформацію в повсякденних міждержавних відносинах. Під час психологічної війни проти Москви і Вашингтона в 1960–1970–х рр. пропаганда стала одним з головних елементів національної стратегії, результатом якої було прийняття в 1972 р. КНР до складу ООН і встановлення дипломатичних відносин між Пекіном і Вашингтоном.

Окрім власних розробок, китайські військові експерти пильну увагу приділяють зарубіжнмому досвіду у сфері ведення інформаційної війни. Як і західні військові фахівці, вони вважають, що дослідження збройних конфліктів останнього часу надає можливість виділити кілька характерних рис, притаманних сучасним інформаційнім війнам: по–перше, «прозорість поля бою» (наприклад, оператор комп'ютерних систем може здійснювати безупинний контроль за ситуацією, спостерігати відображуване на дисплеї розташування своїх військ і військ супротивника, його об'єкти, концентрацію і переміщення його сил); по–друге, загальна координація дій військ за допомогою створення єдиного каналу управління для всіх бойових підрозділів і підрозділів тилового забезпечення (наприклад, оператор інформаційного центру, маючи дані про кількість, склад і координати виявлених цілей супротивника, робить розрахунки для їх розподілу за засобами враження, визначає кількість необхідних боєприпасів тощо); по–третє, ведення бойових дій у реальному масштабі часу, тобто негайне реагування на зміну бойової обстановки.

За аналогією з американськими аналітичними розробками в сфері інформаційної безпеки, представлених у документі «Спільне бачення 2020» [12], китайські дослідники виділяють шість основних структурних елементи інформаційних операцій: фізичне знищення – використання всіх засобів збройної боротьби для знищення системи керування супротивника; радіоелектронна війна – застосування електронних засобів придушення або електромагнітної зброї для нанесення ударів по системах збору інформації й розвідувальних даних; мережева війна – використання комп'ютерних технологій та телекомунікаційного обладнання для завдання шкоди комп'ютерним системам і мережам супротивника; дезінформація, маніпулювання – заходи, спрямовані на введення в оману командування супротивника з метою впливу на систему прийняття тактичних і стратегічних рішень; оперативне маскування – використання всіх засобів для збереження таєм-

ності й недопущення збору супротивником розвідувальних даних про свої дії; психологічна війна – використання засобів масової інформації і комунікації задля здійснення пропаганди з метою впливу на моральний стан військ супротивника, їх емоційний стан, систему психологічного сприйняття реальності тощо.

Використання американських досліджень в сфері інформаційного протиборства обумовлене необхідністю здійснювати порівняльний аналіз стратегій ведення інформаційних війн між двома потенційними супротивниками майбутнього глобального протистояння та вироблення більш ефективної і досконалої стратегії протиборства у міжнародних відносинах. Китай також пришвидчує скорочення інформаційно–технологічного відриву від Заходу (в першу чергу, США) і намагається протиставити американській військово–інформаційній міцці не меньш ефективну тактику ведення сучасних війн з широким застосуванням новітніх інформаційних озброєнь. Китайський військовий експерт Фу Яньсун в інтрев'ю агентству Сіньхуа зазначає, що політичне і військове керівництво особливу увагу приділяється проблемі інформатизації НВАК, оскільки основною специфікою війн XXI ст. стане масштабне використання досягнень інформаційно–технологічного розвитку, тому необхідно інтенсифікувати процеси інформатизація китайської армії. НВАК ставить за мету у XXI ст. повністю інформатизувати армію, зокрема, військові системи й озброєння, а також інформатизувати інфраструктурну базу.

Сьогодні в Китаї вже сформована державна система ведення інформаційного протиборства, що дозволяє застосовувати інформаційні та психологічні технології впливу на супротивника. Основними державними структурами, що відповідають за реалізацію стратегій інформаційного протиборства є Дослідницьке бюро при Держраді КНР і Системно–аналітичний центр Міністерства державної безпеки. Важливим чинником здійснення інформаційних операцій з боку Китаю є також широке використання спецслужбами цієї країни, а також (що показово) кримінальними організаціями мережевих принципів організації, про що свідчать часті офіційні заяви європейських та американських урядовців про постійні хакерські атаки на комп'ютерні системи і мережі з боку КНР. З іншого боку, відсутність християнського підґрунтя у китайській культурі значно спрощує здійснення інформаційних операцій, фактично знімаючи проблеми моральності.

Найбільш яскравими прикладами успішного інформаційного протиборства зі США є: інформаційна кампанія спецслужб Китаю після студентських заворушень на площі Тяньаньмєнь 1989 р., інформаційного протиборства у фінансовій сфері під час азіатської кризи 1997–1998 р., успіх китайських спецслужб у встановленні контролю над найбільшими банками азіатського регіону, вихід з гострого геополітичного конфлікту на початку квітня 2001 р., спровокованого вимушеною посадкою американського літака на китайському острові Хайнань, атаки на сервери Google тощо. Значних успіхів китайські спецслужби досягли й на території самих США, використовуючи численність китайської діаспори в Америці, особливо на Тихоокеанському узбережжі, де китайська розвідка має настільки міцні позиції, що американські спецслужби не в змозі повністю контролювати китайську активність у таких містах як Сіетл, Лос–Анджелес, Сан–Франциско, Х'юстон. Своєрідним попередженням США стало обрання етнічного китайця Ло Цзяхуея губернатором штату Вашингтон (столиця штату Сіетл є основними воротами китайської еміграції в Америку) [12].

Китайська стратегія інформаційного протиборства найбільш ефективною виявилася у фінансовій сфері. КНР одержує інформацію від діаспор країн тихоокеанського регіону й розвідки. Здійснюється тотальний контроль за ЗМІ країн тихоокеанського регіону. Значна кількість газет, теле– і радіоканалів придбані агентами й офіцерами китайської

розвідки. За допомогою контрольованих ЗМІ здійснюються активні комплексні інформаційно–психологічні операції. Феноменальним успіхом китайських спецслужб є встановлення контролю над найбільшими банками азіатського регіону. Китайцям вдалося повністю «переграти» американців під час інформаційного протиборства у фінансовій сфері у період азіатської кризи 1997–1998 рр. Китайська перемога показала, що в 1998 році склалася нова світова фінансова ситуація, ситуація «двовладдя». На початку квітня 2001 р. почався другий етап інформаційної війни за владу у фінансовому світі між США й Китаєм. Натиск юаню, як власної в рамках АТЕС (незалежної від долара США) міри вартості й розрахункової одиниці в торгівлі країн АТР стане потужним викликом для США. Китай, ніколи не декларувавши свій контрнаступ проти американської політики глобалізації, вже тривалий час «наступає» на інтереси США. Методами «інформаційної народної війни» в економіці й через діаспору Китай тіснить Америку в тихоокеанській зоні, здійснює світову товарну експансію, не втрачаючи при цьому внутрішню національно–культурну самобутність.

Запровадження Китаєм вільної торгівлі і поширення ідеї про те, що це стане джерелом для прямих іноземних інвестицій, підписання договору про вільну торгівлю з Південно–Східною Азією, налагодження тісного економічного партнерства з окремими державами Південно–Східної Азії, збільшення у 2006–2007 рр. загального торговельного обігу між Південно–Східною Азією та Китаєм, який врешті може перевищити торговий обіг між Південно–Східною Азією та США, чи Японією суттєво зміцнили позиції КНР на міжнародній арені. Незважаючи на те, що Китай поки не є великим іноземним інвестором, прямі іноземні інвестиції Китаю зростають набагато швидше, ніж прогнозували експерти; Китай став найбільшим джерелом прямих іноземних інвестицій, що надійшли до Камбоджі у 2004 р. Відтік населення з Китаю трансформує демографічну картину Південно–Східної Азії, від Бірми до В'єтнаму, де вчорашні Китайські емігранти сьогодні керують бізнесом, а відтак, й суспільством.

Несподівана для американців подія на узбережжі Китаю перетворилася на гострий інформаційно–геополітичний конфлікт. Вимушена посадка американського літака–розвідника на китайський острів Хайнань стала своєрідним індикатором для системних політичних аналітиків. Китайці змусили американців вибачитися. Показовими стали також дії КНР після студентських хвилювань на площі Тяньаньмень в 1989 р., коли через ЗМІ до широкої громадськості була доведена інформація, що в Пекіні, Шанхаї й деяких інших великих містах діяли невеликі групи екстремістів і кримінальних угруповань. Лідери Китаю переконали народ у тому, що безладдя інспірувалися США. Китайці тоді здобули першу перемогу в інформаційній війні проти США. Найбільшу роль у перемозі відіграв ефективний інформаційний вплив на китайську діаспору в США та Західній Європі. Водночас, як зазначають есперти, китайський «м'який вплив» може мати негативні наслідки для демократизації, для антикорупційної діяльності та для ефективного управління у Південно–Східній Азії, про що свідчить участь китайських компаній в екологічно шкідливих проектах у на території країн Південно–Східної Азії, підтримка авторитарного режиму в Камбоджі та Бірмі на противагу американським спробам демократизувати ці країни, участь у сумнівних комерційних проектах тощо.

Таким чином, політика інформаційної безпеки визначає пріоритетними напрямами діяльності держави розробку національних стратегій, які поєднують оборонні і наступальні доктрини для забезпечення національних інтересів і захисту внутрішнього інформаційного середовища та інформаційної інфраструктури, подолання асиметричності

інформаційного розвитку щодо інформаційно розвинених країн як потенційних супротивників в інформаційному протистоянні.

Література

1. Internet Statistics 2010 [Електронний ресурс] / China Internet Network Information Center. – Режим доступу: http://www.cnnic.net.cn/en/index/0O/index.htm
2. Госрегулирование Интернет в Китае [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agentura.ru/equipment/psih/info/china.
3. Базаров Р. Все под контролем (часть 1) [Електронний ресурс]/ Р. Базаров // Журнал «CIO». – 2006. – №9. – Режим доступу: http://www.cio–world.ru/offline/2006/52/286660.
4. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. В. Михеева. – М.: Московский центр Карнеги, 2005. – 647 с.
5. Китай приступил к реализации проекта по созданию «Великой стены» для защиты информационных сетей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rian.ru/world/20011213/34314.html.
6. Ткачева Н.В. Информационные стратегии стран Восточной Азии в условиях рыночных реформ / Н.В.Ткачева. – М.: РИП–холдинг, 2003. – 152 с.
7. Хуан Цинь. Безпековий стан інформаційного простору Китаю// Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – 2006. – Випуск 64. – Частина I. – С. 159–162.
8. Kurlantzick J. China's Charm: Implications of Chinese Soft Power [Електронний ресурс]/ J. Kurlantzick. – Режим доступу: http://www.CarnegieEndowment.org/pubs for these and other publications.
9. Toshi Yoshihara. Chinese Information Warfare: A Phantom Menace or Emerging Threat? [Електронний ресурс] / Toshi Yoshihara. – Режим доступу: http://www.pirp.harvard.edu.
10. Димлевич Н. Информационные войны в киберпространстве – Китай и Индия [Електронний ресурс] / Н. Димлевич. – Режим доступу: http://www.truenet.info/analitika/informatsionnye–voyny–v–kiberprostranstve–kitay–i–indiya.html.
11. Сунь–Цзы. Искусство войны. Стратегия и тактика победителя / Сунь–Цзы. – М.: Эксмо, 2003 – 800 с.
12. Joint Vision 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ndu.edu/ndu/nwc/AY00/5602SYL/Topic10.html.
13. Панарин И. Технология информационной войны / И.Панарин. – М.: КСП+, 2003. – 320 с.

Піпченко Н.О.*

СОЦІАЛЬНІ МЕДІЙНІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МЕРЕЖЕВОЇ ВІЙНИ

У статті описано перспективи впливу нових засобів масової інформації на стабільність політичних систем. Автор пропонує комплексно розглянути роль нових медіа як інструменту зовнішньої та внутрішньої комунікації, тому що блоги, Twitter, Facebook, YouTube тощо здійснюють неоднозначний вплив на світові політичні процеси.

Ключові слова: соціальні медіа, політична система, мережева війна.

В статье описано перспективы влияния новых средств массовой информации на стабильность политических систем. Автор предлагает комплексно рассмотреть роль новых медиа как инструмента внешней внутренней коммуникации, так как блоги, Twitter, Facebook, YouTube осуществляют неоднозначное влияние на мировые политические процессы.

Ключевые слова: социальные медиа, политическая система, сетевая война.

In the article are described the perspectives on the impact of new media on the political system's stability. The author proposes a complex approach that looks at the role of new media as a tool of external and internal communication, because new media such as blogs, Twitter, Facebook and YouTube, have played a major role in episodes of contentious political action.

Keywords: social media, political system, netwar.

Інтерактивні ресурси мережі Інтернет (чати, форуми, віртуальні спільноти) перетворюються нині на важливий політичний інструмент впливу на громадськість, а об'єднання веб-сервісів в єдине ціле дозволяють створити унікальну «соціальну політичну платформу», за допомогою якої можна здійснювати не лише ефективну міжособистісну комунікацію, а й створювати «глобальні групи за інтересами», для яких державні кордони не є більше стримувальним фактором. Стрімкий розвиток сучасних комунікативних технологій призвів до виникнення парадоксального суспільно-політичного явища, коли кожен громадянин може створювати, розповсюджувати та отримувати інформацію за лічені хвилини, і вважати себе повністю обізнаним, залишаючись абсолютно неосвіченим.

Наукове дослідження проблем впливу інформації на всі сфери життєдіяльності людини розпочалось ще в кінці XX століття. Зокрема, еволюція наукової політологічної думки з питань інформаційного суспільства та інформаційно-комунікативних технологій (роботи Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, І. Валлерстайна, Ж. Дюрозеля, Дж. Розенау, Ж.-М. Гуехенно, Д. Стоуна, С. Ромма, К. Мюллера, Ч. Шмітца, З. Бжезинського, А. Гора та ін.)

* кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Піпченко Н.О., 2011

свідчить про те, що будь-яка внутрішньополітична проблема (економічна, соціальна, екологічна, військова тощо), яка є предметом державної політики, знаходить своє відображення на зовнішньому рівні функціонування політичної системи будь-якої держави. Дж. С. Най-молодший, Д. Роткопф, М. Лібіскі, Т. Мартін, Д. Роналд, Дж. П. Шульц, Дж. Арквілла, Д. Ронфелдт, Р. Соломон, В. Дізард мл., Е. Антоін, Г. Геераертс та інші розглядають перерозподіл політичного впливу держави у сучасних міждержавних відносинах, процеси політичної десуверенізації держави, відзначаючи вплив мережі Інтернет на політичну владу для оптимізації політичних функцій держави у сучасному інформаційному середовищі. Г. С. Сміт, Дж. Р. Купер, Ш. Дж. Браун, М. Леонард, Л. Нобл, Й. Курбалія, К. С. Рана, Д. Каппелер, А. Маттеуччі та інші обґрунтували використання сучасних комунікативних технологій як інструменту політичної влади на зовнішньо- та внутрішньополітичному рівнях існування держави.

Дослідженню соціально-політичної складової мережі Інтернет присвячено окремі наукові роботи, зокрема, О. Зернецької, В. Королька, Є. Макаренко, Є. Камінського, Г. Почепцов, В. Бебика, П. Сардачука, О. Кулика, О. Ялової, О. Кучмій, О. Шевченко, Д. Дубова, Н. Білан тощо. Загальні проблеми політичного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на політичну діяльність держави висвітлено у наукових працях Л. Губерського, М. Михальченка, В. Гондюла, В. Бруза, Є. Тихомирової, О. Сосніна, М. Рижкова, А. Шинкарука, М. Розумного, І. Жовкви, А. Наджоса, О. Флюр, В. Александрука та ін., в яких з'ясовуються проблеми політичного прогнозування, міжкультурного співробітництва, проблеми забезпечення національних інтересів України у сучасному інформаційному середовищі.

Сьогодні особливості функціонування мережі Інтернет цікавлять фахівців не лише з технологічної, а й з соціально-політичної та безпекової точки зору. На зміну військовим діям або операціям, вже давно прийшли поняття «інформаційні війни або операції», які у XXI столітті трансформувались у мережі війни або кіберреволюції. Як зазначає російський дослідник О. Дугін [1], «мережеві війни» - це новий напрям військової стратегії, який виник у США в середині 1990-х років XX ст., а на початку 2000-х років отримав стрімке поширення по всьому світу. У такій «війні» нового покоління задіяні не збройні сили, а мережеві технології, за допомогою яких можна впливати не розвиток глобальних політичних, економічних, суспільних і культурних процесів.

Теорію «мережевої війни», описано у концепції ведення війн (Emerging theory of war), розробленій Управлінням реформування збройних сил США під керівництвом віце-адмірала А. Цебровскі. Головна суть концепції полягає у тому, щоб за допомогою мережевих технологій контролювати світову ситуацію так, щоб основні глобальні процеси розвивалися на користь США. О. Дугін стверджує [1], що подібні технології американський уряд використовує не лише проти ворогів, але й проти нейтральних сил, таких як Росія, і навіть проти союзників в особі Європи з метою встановлення одноосібного контролю в світі.

Роль соціальних медіа платформ (Twitter, Facebook, YouTube тощо) в акціях протесту по всьому світу стала предметом широкої дискусії серед експертів. Професор Стенфордського університету Євген Морозов висловлює критичний погляд на політичну вагомість новітніх медіа. У статті «Оманливість Facebook-дипломатії» він висвітлює гіперболізацію впливу Інтернету на глобальні події, а у книзі «Net Delusion» застерігає, що погляди кібер-утопістів не сприяють адекватній інтерпретації політичної реальності. Науковець зазначає, що здатність соціальних медіа швидко поширювати текстову і мультимедійну інформацію трансформувала політичний процес, у наслідок чого період від зародження протестних настроїв до проведення демонстрацій стає коротшим, також зро-

стає медіа-підтримка протестів. Однак, на його думку, у Лівії онлайн-акції не мали такого відчутного впливу на динаміку протестів, як у Єгипті й Тунісі.

При цьому ряд американських та європейських дослідників дотримуються думки, що соціальні мережі не здатні впливати на політичні процеси в країні, аргументуючи свої висновки тим, що революція – це акт громадянської непокори. Як приклад можна згади статті Малколма Ґледвелла в «The New Yorker» (Чи потрібен Єгипту Твіттер?), Лорі Пенні в «The New Statesman» (Причинами революції не є Твіттер) або Дейвіда Краветца у британській версії «Wired» (Що стало причинною протесту на Близькому Сході? Це більше, ніж Твіттер) [2]. Хоча, більшість дослідників погоджуються з думкою, що значення та роль соціальних медіа в кожній із країн, де відбувались масові виступи, залежать від обмежень встановлених урядом країни на доступ до мережі Інтернет та організованості груп, які використовували соціальні медіа для заклику до дій.

Розглянемо приклад Ізраїлю щодо використання соціальних медійних платформ як ефективного інструменту здійснення інформаційного протистояння. Восени 2009 року соціальні мережі стали знаряддям ведення інформаційної війни з боку Ізраїлю (жовтень 2009 року, військова операція «Литий свинець»). Головна увага була зосереджена на придушенні пропаганди Палестинської Автономії та залученні уваги світової громадськості до позицій Ізраїлю, одночасно мережі були задіяні для проведення психологічних операцій усередині країни, наприклад, було розроблено акцію під назвою «Надішли солдату посмішку».

Для підтримки дій уряду Ізраїлю проізраїльські блогери відкрили на російськомовному майданчику блогів «Livejournal.com» спільноту «gaza2009», щоб ініціювати і координувати роз'яснювальну роботу щодо позиції Ізраїлю у війні з терористами в секторі Газа у російськомовному просторі. Серед ініціаторів і модераторів спільноти були Марк Бібічков, який з 1999 по 2006 роки був радником міністра оборони Ізраїлю і Давид Ейдельман, прес-секретар політичного руху «Кадіма». За декілька днів роботи аудиторія блогу розширилась до 15-30 тис. осіб в день [3], що дозволило ефективно інформувати про акції щодо підтримки Ізраїлю в різних куточках світу, про які потім збирався фактичний і візуальний матеріал для розміщення на інших інформаційних ресурсах. Якщо ж з'являлись анти ізраїльські обговорення на інших форумах, то відразу з'являлись різноманітні матеріали, які доводили хибність існуючих уявлень про «жорстокість» Ізраїлю. Спільноту «gaza2009» було також відкрито в інших соціальних мережах: Facebook, ВКонтакте, Одноклассники, таку ініціативу було підтримано урядовими колами Держави Ізраїль, що дало змогу ефективно здійснювати пропаганду у мережі Інтернет. Наприклад, у соціальній мережі Facebook співтовариство під назвою «Цікаво, як швидко я знайду мільйон осіб, які підтримують Ізраїль» вже через три місяці своєї діяльності налічувало близько 150 тис. учасників; інша група «Я підтримую збройні сили Ізраїлю щодо захисту від терористичних атак Гази» мала 80 тис. учасників [3]. Аналогічно було створено десятки спільнот на підтримку дій Ізраїлю в Секторі Газа із загальною аудиторією в сотні тисяч осіб, які швидко та оперативно отримували розсилки актуальних статей, фото-і відеоматеріалів.

Ефективність дій волонтерів у соціальних мережах сприяла легалізації подібної діяльності керівництвом країни. Зокрема, міністр абсорбції Ізраїлю Елі Афла заявив, що новітньою зброєю Ізраїлю на інформаційному фронті є «Армія блогерів», тому разом з міністерством закордонних справ запропонував створити у мережі Інтернет офіційні групи коментаторів різними мовами, які б інформували про розвиток подій в Ізраїлі.

Крім безпосередньо блогерської активності, ізраїльська сторона використовувала і безліч інших мережевих груп локальної дії, які в свою чергу допомагали роботі ширшого

кола волонтерів. Так, окремі ізраїльські мережеві структури активно займались моніторингом ворожої пропаганди, поширюючи її для тих, хто здатний використовувати ці матеріали в інформаційній війні. Наприклад, найбільш активним ресурсом, контролюючим англомовні мас-медіа та мережу є «HonestReporting» або «NGO Monitor», що відстежує активність світових неурядових організацій щодо арабо-ізраїльського протистояння. Використовуючи сучасні можливості мережі Інтернет ізраїльські активісти відкривають десятки сайтів, на яких ціле направлено розміщено інформацію, яка дискредитує дії уряду Палестини і виправдує діяльність Ізраїлю.

Отже, поступово урядові кола різних країн світу починають усвідомлювати, що кіберпростір перетворюється на поле боротьби, яке потребує розробки відповідної стратегії національної та міжнародної безпеки. Як наголошує у цьому зв'язку американський фахівець з питань кібербезпеки Кеннет Гірс, «стратеги повинні усвідомлювати, що частина кожного політичного чи військового конфлікту відбувається у мережі Інтернеті» [4]. Тому дослідження феномену соціальних мереж як інструменту не лише мережевої війни, але й зовнішньополітичної комунікації дозволяє проаналізувати громадську думку різних країн світу, зневілювати або загострити міжгрупові конфлікти всередині держави, сприяти активізації колективних дій щодо вирішення певної політичної проблеми, посилити «позитивне/негативне відношення» до різних політичних режимів, концентрувати увагу міжнародної спільноти на політичних подіях в окремо взятій країні [5].

Таким чином, соціальні медійні платформи є лише інструментом зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності, за допомогою якого можна не лише деструктивно впливати на політичні, економічні, суспільні процеси в країні, регіоні або світі, але й створювати умови для дружнього розвитку відносин між країнами. Використання соціальних політичних платформ у зовнішній політиці дозволяє здійснювати активну діяльність направлену на формування уявлення про країну, політичну владу, політичного лідера в соціальній мережі; розміщення актуальної інформації для існуючої і потенційної аудиторії; залучення уваги декількох цільових груп до обговорення актуальних тем; забезпечення безпосереднього спілкування з індивідами або різними групами (зворотній зв'язок); збільшення обсягу якісного трафіку на офіційному веб-сайті державних та недержавних інституцій.

Роль соціальних політичних платформ у зовнішній політиці будь-якої держави не можна оцінити однозначно, тому що вони одночасно можуть здійснювати як функціональний, так і дисфункціональний вплив на політичні процеси. Зокрема, вони можуть виступати джерелом поширення негативної інформації про діяльність уряду, країни або бути центром координації терористичних акцій, а як джерело позитивної інформації сприяти координації урядових та громадських дій у випадку надзвичайних ситуацій або для боротьби з корупцією. Отже, перспективним напрямом подальшого дослідження є вивчення суперечливого впливу соціальних медіа на внутрішньо- і зовнішньополітичні процеси розвитку держав.

Література

1. Дугін О. Мережеві технології знищать Росію [Електронний ресурс] / novynar – 26 жовтня 2007. – Режим доступу: http://novynar.com.ua/world/11475
2. Зінько С. Роль новітніх медіа в акціях протесту на Близькому Сході // Зовнішні справи - №3 - 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uaforeignaffairs.com/ article.html?id=629

3. Мартиросян С. Соціальні мережі в інформаційній війні - досвід Ізраїлю [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lobbying.com.ua/publ/31-1-0-32
4. Geers K. Cyberspace and the changing nature of warfare [Електронний ресурс] / K. Geers // SC Magazine. – 2008. – Режим доступу: http://www.scmagazineus. com/cyberspace-and-the-changing-nature-of-warfare/article/115929/%25253e/
5. Зернецька О.В. Глобальна політична блоґосфера - нова арена політичної комунікації / Ольга Зернецька // Політичний Менеджмент. - 2009. - №2 (35). - С. 13-26

Носова Б. М.*

УКРАЇНСЬКІ ЗМІ В СИСТЕМІ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ЧИННИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ XXI СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»)

Статья посвящена актуальным проблемам информационной безопасности XXI века, которые имеют отношение к становлению, развитию и позиции современных СМИ. Аналитические исследования касаются тематики газеты «День».

Ключевые слова: информационная безопасность, украинские СМИ, философские публикации, профессиональность журналистов.

Стаття присвячена актуальним проблемам інформаційної безпеки XXI століття, що пов'язані зі становленням, розвитком та позицією сучасних українських ЗМІ. Аналітичні дослідження стосуються тематики газети «День».

Ключові слова: інформаційна безпека, українські ЗМІ, філософські публікації, професійність журналістів.

The article is dedicated to the current problems of the security in XXI century, concerning establishment, development and position of modern Ukrainian media. Analytical research is related to the subject of the «Day» newspaper.

Key words: informational security, Ukrainian media, philosophical publications, professionalism of journalists.

Постановка проблеми. У контексті проблематики даної статті закладено її приналежність до розв'язання важливих теоретичних завдань журналістикознавства в царині медіатизації громадянського суспільства. Розглядаючи прикладні аспекти інформаційної безпеки, маємо на меті дослідити роль українських засобів масової інформації в системі соціогуманітарних чинників, що в свою чергу є невід'ємною частиною національної безпеки у XXI столітті. Від того, як українські ЗМІ інформують громадян про актуальні складові нових викликів і загроз в системі міжнародної безпеки залежить не лише розуміння суспільством дій влади, а й її підтримка та політична єдність загалом. У цьому ключі належить розглядати весь український національний інформаційний ресурс. Починаючи з 2008 р. не тільки у дослідженнях Центру Разумкова, а й у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України, виступах керівників держави згадуються загрози втрати інформаційного суверенітету як складової національної безпеки. Так, було ухвалено рішення РНБО від 21 березня 2008 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України». У руслі цього рішення згодом було розроблено Доктрину інформаційної безпеки України. Вироблення такого документа було по–суті спро-

* кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент кафедри міжнародної журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Носова Б.М., 2011

бою оформити «офіційні погляди на мету, завдання, принципи та основні напрями забезпечення інформаційної безпеки держави» [1]. Власне, ця подія каталізувала й низку фрагментарних теоретичних напрацювань у цій галузі.

Газета «День», обговорюючи цей документ, зазначала, що серед реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці держави у гуманітарній сфері є «поширення у ЗМІ невластивих українській культурній традиції цінностей і способів життя, зневажливе ставлення до людської та національної гідності, культ насильства, жорстокості, порнографія, витіснення з інформаційного простору та молодіжної культури українських мистецьких творів, народних традицій...» [2]. Власне, про такі недоліки в інформаційному просторі йдеться у публікаціях «Дня», присвячених засіданням Острозького клубу, актуальним внутрішньополітичним питанням.

Короткий виклад досліджень у даній тематиці. Інформаційна безпека включає надзвичайно широкий спектр досліджень. За визначенням авторів посібника «Міжнародна інформація» «Інформаційна безпека — це стан захищеності суспільства, держави, особистості, стан захищеності інформаційних ресурсів, які забезпечують прогресивний розвиток життєво важливих сфер суспільства» [3].

Найбільш дослідженими є аспекти впливу нових інформаційних технологій, що бурхливо захоплюють всі напрямки суспільного розвитку. Метою нашого дослідження є продовження й урізноманітнення вивчення напрацювань українських ЗМІ в царині відстоювання інтересів держави у питаннях духовності, підтримки історичних традицій, формування у нових поколінь правдивих історичних знань, закріплення національної ментальності, збереження культурної спадщини, поширення гуманітарних знань у контексті європейської освіти. На цьому шляху є певні напрацювання у межах вивчення проблем національної безпеки, що зафіксовані у працях і монографіях М. Галамби, В. Горбуліна, О. Литвиненка, М. Ожевана, Г. Перепелиці, В. Петрика. Власне суть і значення інформаційної безпеки, тенденції до удосконалення накреслили ґрунтовні наукові дослідження Є. Макаренко, В. Набруска, І. Слісаренка, а також експертів Центру Разумкова, які регулярно публікують свої аналітичні розробки у виданнях «Національна безпека і оборона», «Стратегічна панорама». Серед зарубіжних авторів – Дж. Най, чия формула «Soft Power» («М'якої сили») стала уже одним із чинників успішного вирішення деяких проблемних питань зовнішньої політики. Презентуючи свою нову книгу «Майбутня сила» він зазначив, що «Інформаційна політика є важливою для м'якої сили, але ми маємо пам'ятати, що вона має генеруватися насамперед громадянським суспільством, але не урядами» [4]. Таку думку він мотивував тим, що люди не сприймають інформацію, зроблену на замовлення уряду, але добре ставляться до того, що чують від інших людей. Посилаючись на висловлювання американського журналіста Е. Мура, він зауважує, що «у довгому процесі людської комунікації найважливішим є останній етап, на якому люди спілкуються віч–на–віч, що звісно, викликає більшу довіру» [4].

Саме спілкуванню з читачами віч–на–віч багато часу приділяє газета, реалізуючи основні напрямки організаційної роботи редакції. Ця роль газети у системі соціогуманітарних чинників, що суттєво впливають на формування інформаційної безпеки, є метою нашого дослідження.

Розглядаючи акції газети «День» із видання і презентації книг, що стали збірками кращих публікацій і отримали власне життя серед читачів, фотоконкурсу і фотовиставки, зустрічей із університетською молоддю українських вишів, можемо констатувати, що газета виконує роль організатора громадянського суспільства. Про це свідчить і читацьке обговорення акцій і публікацій газети на форумах. Є теми, що їх порушує «День», які стано-

влять суспільну значимість як соціогуманітарні чинники, що сприяють становленню «нового всесвітнього буття людини» [5, с.12]. Визначення сформоване Д. Дроздовським. Якщо продовжити думку в ключі цього дослідника, то «День» у своїх філософських публікаціях саме і застерігає від «руйнації генетичного коріння, зв'язку із власною історією та минулим» [5, с.13]. Риторичне запитання Д. Дроздовського: «Чи кожна людина усвідомлює наслідки того, що вона опиняється перед обличчям всесвітнього буття ...в ситуації відповідальності за це буття?» екстраполюється на зміст газети як ретранслятора цієї бажаної відповідальності [5, с.13].

Газета надає свої сторінки професійним дискусіям про організацію національного інформаційного простору, інформаційну безпеку в телепросторі, формування громадського теле– і радіомовлення в такий спосіб шукаючи рецепти поліпшення ситуації у сфері інформаційних відносин. Секретар Національної спілки журналістів України В. Набруско свого часу сформулював три найважливіших аспекти розвитку національної інформаційної політики – державно–управлінський, ціннісно–нормативний, технологічний, де пропонував «інформаційно–частотний ресурс розглядати як державний феномен одного рівня з надрами, землею, повітрям, водою», а також зважати на те, що «засоби масової комунікації є оберегами традиційних моральних імперативів та носіями художньо–естетичних ідеалів» [6]. Саме ці теми впродовж десяти років – в центрі уваги професійних дискусій журналістів різних ЗМІ на шпальтах «Дня».

У питаннях інформаційної безпеки газета подає багато критичних зауважень фахівців із питань розвитку медій. Критика стосується не лише відносин влада–ЗМІ, а й часто якості медіапродукту. Так, на думку народного депутата І. Геращенко, «не слід звалювати всі проблеми в медіа виключно на несприятливу атмосферу у владі. Велика проблема нині існує із професійністю самих журналістів... Новини набувають кримінально–таблоїдного формату з мінімізацією інформації про те, що насправді відбувається і як те чи інше рішення посадовців вплине на життя людей вже завтра. Звичайно, ці нові формати дуже вигідні владі, адже відволікають увагу від вирішення справжніх проблем, яких у країні предостатньо» [7].

Питання міжнародної безпеки газета часто розглядає крізь призму реалізації «Проекту Синдикат для «Дня». Виразною в цьому плані була публікація статті колишнього Верховного представника ЄС із зовнішньої політики та безпеки, екс–генсека НАТО Х. Солани «Стратегія безпеки для XXI століття», в якій аналізується стратегія національної безпеки США, представлена президентом Б. Обамою. Посилаючись на критичні зауваження до цієї стратегії Х. Солана вважає, що «Обама підтримує ідею служіння історичній місії США — найважливішому завданню гарантування глобальної безпеки. Але на відміну від попередників по Білому дому, Національна стратегія безпеки Обами визнає цінність партнерства, надає більшого значення громадянському виміру на противагу військовому і підкреслює значення діалогу та необхідності зміцнення міжнародних інституцій» [8].

У висновку пошлемося на визначенням українського історика С. Кульчицького: «Газета «День» — це своєрідна інтелектуальна корпорація, яка не тільки віддзеркалює події в Україні, але й прагне впливати на них. Переконаний, що вчені наступного століття, які вивчатимуть добу народження незалежної України, з особливою увагою поставляться до газети «День» як до історичного джерела» [9].

Хоч за висновками провідних українських вчених – дослідників медіа, вітчизняні ЗМІ не сповна вписуються у світовий інформаційний процес, все ж беремося стверджувати, що «День», підтримуючи традиції вільних медіа, будучи якісним виданням впродовж свого

існування, досягла високого аналітичного рівня, правдивого і адекватного відображення політичних процесів та міжнародних подій. Громадянські акції газети підтримують зв'язок центрального столичного видання із регіонами, що на сьогодні втрачено іншими виданнями.

Змінюючи стилістику видання, урізноманітнюючи його тематику, «Дню» вдається стабільно тримати високу планку української ідентичності інтелектуального видання, що забезпечує сферу інформаційної безпеки у своєму сегменті спільноти читачів і шанувальників.

Література

1. Проект Доктрини інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] / офіційна веб–сторінка РНБО України // Режим доступу до матеріалів: http://www.rainbow.gov.ua/news/930.html. – 2009. – 25 трав.
2. Томак М. РНБО оприлюднила проект Доктрини інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] / Маша Томак // День: Щоденна всеукр. газ. – Режим доступу до газ.: http://www.day.kiev.ua/274558. – 2009. – 27 трав.
3. Кудрявцева С. П. Міжнародна інформація: навчальний посібник [Електронний ресурс] / Кудрявцева С. П., Колос В. В. – Режим доступу до видання: http://pulib.if.ua/part/9883. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 400 с.
4. Най Дж. Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх [Електронний ресурс] / Джозеф Най // Главком: інформаційне агентство. – Режим доступу до статті: http://glavcom.ua/articles/ 3171.html. – 2011. – 14 берез.
5. Дроздовський Д. Код майбутнього: Криза людини в европейській філософії: від екзистенціалізму до українського шістдесятництва / Дмитро Дроздовський. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2006. – 192 с.
6. Набруско В. Чи стане Україна господарем у власному інформаційному просторі? / Віктор Набруско // Дзеркало тижня: міжнарод. громад.–політ. тижневик. – К., 2008. – 13 верес.
7. Капсамун І. «Время» знову настало. Коли інформаційна політика стає загрозою для суверенітету / Іван Капсамун, Микола Семена, Людмила Жукович // День: щоденна всеукр. газ. – К., 2010. – 14 трав.
8. Солана Х. Стратегія безпеки для XXI століття / Хав’єр Солана // День: щоденна всеукр. газ. – К., 2010. – 17 черв.
9. Пошта «Дня». Вітання головному редактору // День: щоденна всеукр. газ. – К., 2010. – 11 черв.

Яневський А.С.*

ПОЛІТИКА «ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» І ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ВПЛИВУ РФ

В статье рассматриваются приоритеты во внешней политике администраций президентов Б. Обамы и Д. Медведева, роль политики «перезагрузки» в американо-российских отношениях и ее влияние на антиамериканские настроения в политических и аналитических кругах России, как и влияние этих факторов на возобновление воздействия РФ на страны бывшего Советского Союза.

Ключевые слова: США, СНГ, НАТО, РФ, внешняя политика, нестационарная международная система

У статті розглядаються пріоритети у зовнішній політиці адміністрацій президентів Барака Обами та Дмитра Медвеєва, роль політики «перезавантаження» в американо-російських відносинах та її вплив на антиамериканські настрої в політичних та аналітичних колах Росії, як і вплив цих факторів на відновлення тиску з боку РФ на країни колишнього Радянського Союзу.

Ключові слова: США, СНД, НАТО, РФ, зовнішня політика, нестаціонарна міжнародна система

Foreign policy priorities Obama administration and Medvedev's administration, the policy role of the «reset» the Russian–American relations and the impact of these policies on anti–American sentiment in the political leadership and analytical environment in Russia, as well as the influence of these factors on the resumption of Russian influence in former Soviet countries studied in this article.

Key words: USA, CIS, NATO, Russian Federation, foreign policy, non-stationary international system

Зміни у стратегічному позиціонуванні політичного керівництва США та РФ щодо базових цілей нової міжнародної системи уможливили розгляд політики «перезавантаження» відносин між цими двома акторами в контексті її впливу на демократичний розвиток транзитивних держав, які прагнуть збереження незалежності власних політичних рішень. Потреба комплексного дослідження зовнішньої політики Америки та Росії визначається сукупністю значимих, у тому числі й для України, проблем. По–перше, це – прагматична ідея реалізації спільних інтересів США та РФ на міжнародній арені (наприклад, боротьба з міжнародним тероризмом, узгодження позицій щодо розміщення системи ПРО, стабілізація в Іраку, Афганістані, вирішення проблем ядерної програми Ірану тощо); по–друге, збереження потенціалу непорозумінь у відносинах США та РФ, які здатні вплинути на стан всієї міжнародної системи.

* аспірант відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

© Яневський А.С., 2011

Отже головною метою дослідження є цілісний політичний аналіз зовнішньої політики адміністрацій США на чолі з Б.Обамою та РФ на чолі з Д.Медведєвим, механізмів забезпечення національних інтересів обох держав в нестаціонарній міжнародній системі. Задля досягнення цієї мети необхідно структуризувати стратегічні складові зовнішньої політики Б.Обами та Д.Медведєва з урахуванням прагнення РФ до відновлення свого міжнародного впливу; визначити концептуальний рівень розуміння впливу «перезавантаження» відносин між США та РФ на Україну. Таким чином, об'єктом дослідження виступає поточна зовнішня політика США та РФ, а предметом дослідження є міждержавна взаємодія США та РФ у глобальному просторі.

Окремі проблеми трансформації відносин між США та РФ були розглянуті у фундаментальних працях визначних теоретиків американської зовнішньої політики (Р.Арона, С.Брауна, Ю.Вітткофа, А.Волферза, Ч.Кеглі, Ст.Краснера, Г.Моргентау, Дж.Розенау, Н.Чомски та ін.), українських вчених (О.Бодрука, Б.Гончара, О.Гончаренка, А.Дашкевича, Є.Каменського, Б.Канцелярука, І.Погорської, С.Толстова, Є.Федченка, О.Шевчука, С.Юрченка), а також дослідників з країн СНД (Г.Аніліоніса, І.Ахундова, Е.Баталова, В.Данілова, Е.Іваняна, В.Согріна, І.Іванова, С.Караганова, Т.Коняхіної, Р.Корхмазяна, П.Подлісного, А.Расизаде, Л.Медведика, А.Уткіна, Д.Удовиченка тощо), водночас, питання впливу трансформації пріоритетів зовнішньої політики США та РФ на транзитивні держави, зокрема, Україну, в більшості робіт висвітлені фрагментарно.

Рішення про початок політики «перезавантаження» було проголошено міністром закордонних справ РФ С.Лавров та державним секретарем США Г.Клінтон 9 березня 2009 р. у Женеві. Під «перезавантаженням» тоді розумілося «надання нового старту «замороженим» відносинам між двома державами. Білий дім вбачав у «перезавантаженні» «позитивний замінник» всім негативам для американського рейтингу (зростання антиамериканських настроїв, навіть у країнах–традиційних союзниках США), пов'язаним з війнами в Іраку та Афганістані. Відверто деструктивні заяви і дії Москви не вплинули на Б.Обаму у його намірі «перезавантажити» і «розморозити» відносини з РФ, навіть не зважаючи на ту шкоду національним інтересам Сполучених Штатів, яка завдавалася окремими російськими діями.

Прагнення Росії до відновлення міжнародного впливу як глобального «центру сили» обґрунтовується її політичним керівництвом як неможливістю формування повноцінної системи колективного лідерства без участі РФ, так і історичною приналежністю Росії, ЄС та США до трьох гілок європейської цивілізації та необхідністю визнання ними РФ рівноправним партнером [1–2]. Як Америка, так і Росія, керуючись національними інтересами і реалізмом, прагнуть мати провідні позиції в ієрархії суверенних держав. Поведінка у світі Росії або США обумовлюється асиметричністю глобальних і регіональних амбіцій. Вона виявляється в багатьох сферах, що в цілому дозволяє стверджувати, що США легше досягнути бажаного результату (глобального лідерства) ніж Росії, оскільки у останньої – значно менший ресурс для досягнення тих самих цілей. Наразі вона просто змушена обмежувати себе амбіцією на регіональний гегемонізм на просторах колишнього СРСР.

Засвідчують намір Росії підвищити глобальний статус її прагнення стати, наприклад, міжнародним фінансовим центром, провести зимову олімпіаду 2014р. та світовий чемпіонат з футболу у 2018 р., активізувати створений у червні 2007 р. тощо. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує прагнення Росії забезпечити розширення діяльності Фонду «Русский мир», метою якого є популяризація російської мови, сприяння поверненню росіян, що емігрували, підтримка російськомовних ЗМІ за кордоном, експертне забезпечення гуманітарного виміру зовнішньої політики тощо [3].

Із приходом до влади Д.Медведєва Захід пов'язував надії на певне пом'якшення зовнішньополітичного курсу РФ та відхід від позиції відкритого антиамериканізму у зовнішній політиці держави. Однак вже у берлінській промові програмного характеру влітку 2008 р. під час зустрічі з представниками німецьких політичних і громадських кіл Д.Медведєв чітко дав зрозуміти про підтримку ним зовнішньополітичного курсу, започаткованого В.Путіним [4]. У промові російський президент наголосив на провідній ролі ООН, критично оцінивши спроби її заміни «ексклюзивними форматами», а також «структурами, запрограмованими на відновлення блокової політики», що заважає інституційному розвитку ОБСЄ й наданню нового змісту діяльності НАТО. Підкреслюючи необхідність налагодження рівноправного співробітництва між трьома гілками європейської цивілізації, президент РФ виступив з пропозицією створити на засадах багатополярності єдиний євроатлантичний безпековий простір «від Ванкуверу до Владивостоку» шляхом укладення Договору про європейську безпеку [4].

Однак одностороннє визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії актуалізувало антиамериканську риторику часів «холодної війни». Це свідчить про можливість нових суперечностей. Конфлікт на Кавказі суттєво вплинув на міжнародну репутацію Росії, що обмежило сталість встановлення партнерства із Заходом. Не підтримав позицію Росії й її основний союзник по ШОС Китай. Все це спричинило необхідність коригування зовнішньополітичного курсу Росії та появу поданих Д.Медведєвим п'яти суперечливих принципів зовнішньої політики: по–перше, Росія заявляє про дотримання усіх норм міжнародного права у взаєминах між цивілізованими державами, але залишаючи за собою право ревізії окремих міжнародно–правових норм, наслідуючи приклад США; по–друге, РФ проголосила курс на розбудову багатополярного світу, заперечуючи водночас право США відігравати виключну провідну роль у міжнародній системі; по–третє, РФ підкреслює відмову від ізоляціоністського та конфронтаційного курсу, висловлюючи зацікавленість у розвитку повноцінних і дружніх відносин зі всіма державами світу, які будуть настільки глибокими, наскільки до цього будуть готові партнери Росії; по–четверте, в якості безумовного пріоритету визначено захист життя та гідності російських громадян, де б вони не знаходились, що теоретично може бути підставою для втручання у справи чи навіть порушення кордонів країн СНД і Балтії, де мешкає значна кількість росіян; по–п'яте, підкреслюється наявність для РФ регіонів «привілейованих інтересів», яким вона приділятиме особливу увагу (йдеться про налагодження довгострокових відносин із державами пострадянського простору як регіону «привілейованих інтересів» РФ) [5–6]. Таким чином, країни СНД прозахідної геополітичної орієнтації постають перед стратегічними викликами. Все це суттєво гальмує перспективи євроатлантичної інтеграції для України на невизначений час. Отже зовнішня політика Росії зорієнтована на використання «вікна можливостей» для надбання лідерства на противагу Америці.

Росія також не залишає свою пропозицію щодо Договору про європейську систему безпеку. Під час виступу на конференції зі Світової політики в Гвіані у жовтні 2008 р. Д.Медведєв конкретизував свої пропозиції, окресливши можливий зміст документу. На думку Президента РФ, у договорі слід закріпити положення про те, що жодна міжнародна організація і держава (включаючи Росію) не мають ексклюзивних прав на підтримку миру та стабільності в Європі, що явно виглядає спрямованим проти нової Доктрини НАТО, затвердженої у листопаді 2010 р. [7].

Ґрунтуючись на успішних переговорах, що пройшли в Москві в липні 2009 р., Д.Медведєв і Б.Обама отримали унікальний шанс побудувати нову міжнародну систему, засно-

вану на багатосторонніх зобов'язаннях, міжрегіональних мережах співробітництва, високій ролі громадянського суспільства в глобальній політиці. Для України значимою є частина їхньої позиції, зв'язана з гарантіями суверенітету незалежних держав.

Заслуговує на увагу, що після Лісабонського самміту перед РФ відкриваються перспективи створення спільної ПРО з Америкою, що дасть поштовх для подальшого виходу російсько–американських відносин на якісно новий рівень взаємин. Водночас в політиці РФ спостерігається протилежна тенденція – спроба розколоти євроатлантичну спільноту. Вона утримує кризову перспективу в російсько–американських відносинах, що буквально диктує державам СНД здійснювати остаточний вибір форм і механізмів забезпечення національної безпеки. Зазначимо, що в цьому зв'язку для України реально втрачає безпекову перспективу багатовекторність, а шанс на її реалізацію можна зв'язувати тільки з гіпотетичним членством в ЄС.

Наразі у світі по–новому бачиться й статус–кво, оскільки світовий порядок, що формується, кардинально відрізняється від того, котрий існував ще у перші кілька років XXI ст. Причинами можна вважати світову фінансово–економічну кризу, певну зміну структури відносин між державами, послаблення американської наступальності у міжнародних відносинах. Фактично світ, що розпрощався з епохою «холодної війни», не сприйняв ідеї однополюсності міжнародної ієрархії й перейшов у фазу «турбулентності» свого розвитку – невизначеності міжнародного порядку, за якої кожна більш–менш впливова країна намагається знайти в ньому власну нішу. І якщо Сполучені Штати не можуть змиритися з такою ситуацією, то Росія, навпаки, усіляко намагається посісти високе місце в новій ієрархії міжнародних відносин [8].

Вперше офіційно така позиція РФ в умовах помітного насаджування ідеології антиамериканізму пролунала в «Концепції зовнішньої політики Російської Федерації», затвердженій 28 червня 2000 року В.Путіним. Концепція суттєво вплинула на російську політику Дж.Буша–молодшого, тому заслуговує на пересомислення. Серед цілей зовнішньої політики РФ визначалося «формування багатополярної системи міжнародних відносин, яка реально відображала б багатоманітність сучасного світу з усією різноманітністю його інтересів». Задля цього Росія мала б перетворитися на вагоміший центр світу і впливати на планетарні процеси для формування стабільнішого світоустрою. У межах цього завдання виокремлено створення «поясу добросусідства» по периметру російських кордонів, сприяння усуненню вогнищ напруженості та конфліктів у прилеглих до РФ регіонах, захист прав та інтересів російських громадян і співвітчизників поза межами російської території. Наголошувалося на необхідності зміцнення співпраці з країнами–учасницями СНД задля адекватного захисту інтересів російських громадян на їхніх територіях [9].

Однак для оцінки позиціонування Б.Обами важливіше розглянути актуальний документ – «Концепцію зовнішньої політики Російської Федерації» від 12 липня 2008 року, підписаний Д.Медведєвим, в основу якої покладено основні постулати попередньої Концепції, що ставить під сумнів тезу про розходження в правлячому в РФ дуумвіраті. Водночас розбіжності все ж існують: декларація нібито вже наявного багатополярного світу, участь РФ у подоланні конфліктів на теренах СНД, захист прав росіян за кордоном і забезпечення їх можливістю «збереження етнокультурної самобутності й зв'язку з її історичною батьківщиною».

Наприклад, попри підписання Д.Медведєвим і Ф.Януковичем в квітні 2010 року договору про продовження дислокації ЧФ в м. Севастополь до 2042 р., існує вірогідність, що за якихось умов може постати питання захисту інтересів російських громадян, як це вже

було під час російсько–грузинського конфлікту (Росія тоді фактично використала положення нової Концепції, оперуючи фактом, що на території Південної Осетії проживає до 90% російських громадян). Зазначимо, що ще навесні 2008 р. під час самміту НАТО в Бухаресті сказав В.Путін щодо нашої держави: «Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, була створена за радянських часів… Крим просто отриманий Україною рішенням політбюро ЦК КПРС. 90% населення там – росіяни. Хто нам може сказати, що ми там не маємо жодних інтересів? Південь та Схід України повністю російський» [10]. До речі, названі у промові «росіяни» – військовослужбовці Чорноморського флоту РФ за 5 років служби в Севастополі отримують житло в Криму, громадянство України та українську пенсію, тобто фактично переходять у статус осіб, які мають подвійне громадянство, що заборонено Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. [11]. До того ж «Морська доктрина Російської Федерації на період до 2020 року» (затверджена 27 липня 2001 року В.Путіним) проголошує «збереження міста Севастополь у якості головної військово–морської бази Чорноморського флоту Російської Федерації». По суті, те, що після 2017 року «Перехідні положення» Конституції України припинять діяти, а перебування ЧФ РФ на території нашої держави суперечитиме ст.17 її Основного Закону, яка забороняє дислокацію іноземних військових формувань на території України, схоже нікого не турбує [8].

Невдовзі після підписання зовнішньополітичної концепції, Д.Медведєв в 31 серпня 2008 року конкретизував її основні положення, які нагадують попередження Америці, «некерованим» країнам СНД, світові загалом від нового претендента на лідерство: Росія визнає першочерговість основоположних принципів міжнародного права, які визначають відносини між цивілізованими народами, що дозволить їй долучитися до правового механізму ООН, через який можна впливати на побудову нового міжнародно–правового порядку; світ має бути багатополярним; Росія не хоче конфронтації з жодною країною і не збирається ізолюватися; безперечним пріоритетом для Росії є захист життя і гідності її громадян, хоч би де вони перебували; у Росії, як і в інших країнах світу, є регіони, де вона має свої пріоритетні інтереси, і з якими прагне розвивати дружні стосунки [8].

Викладене є заявкою на принципову зміну зовнішньополітичного статусу Росії, на що несподівано аморфною стала реакція Білого дому. Адже інтереси РФ виходять за межі пострадянського простору, охоплюють Євразію. «Пріоритетні регіони Росії – це, звичайно, її прикордонні території. Але не тільки», – зауважив Д.Медведєв. З цього можливо зробити висновок, що Росія повертається до концептуальних засад євразійства, притаманних її політичній думці ще в XIX столітті. Її основна ідея – реставрація великоросійської ідеології, що наразі має відбуватися двома шляхами: 1) реставрація російської державності на пострадянському просторі, але не шляхом «реінтеграційної моделі», котру пропонував свого часу В.Путін, а, скоріше, через прямий тиск на уряди колишніх країн–членів СРСР. Це передусім можна зробити через поглинення їхніх економік чи створення слухняної влади; 2) перехід до геополітичного наступу на Європу, який започатковано «Газовою війною – 2009».

Такий порядок дій підтверджують заяви російських експертів, котрі вважають, що на розширення НАТО, будівництво американської ПРО в Європі тощо Росія не могла не відповісти на рівні документів та нормативно–правових актів. Відповідь має бути «практичною». І тут бачимо збіг у позиціях В.Путіна і Д.Медведєва. Саме перший свого часу вніс до переліку зовнішніх загроз, які стоять перед Росією й констатовані у «Воєнній доктрині Російської Федерації» від 21 квітня 2000 року, «розширення військових блоків та союзів на шкоду військовій безпеці Російської Федерації». Тому в цьому контексті від-

носно новою стратегія Д.Медведєва є хіба щодо «американської експансії» на пострадянському просторі. Новий президент США, схоже, не бажає помічати, що ця стратегія «стратегічного партнера» передбачає перекроювання міжнародної інфраструктури в сфері безпеки й фінансів на російських умовах. Один зі способів досягти цих цілей, вважає Д.Медведєв, такий: «замінити, принаймні частково, американський вплив у Європі російським, поєднавши військові загрози з використанням велетенських газових запасів країни у якості важеля впливу».

Для початку Д.Медведєв планує покласти край втручанню США та Європи у справи «близького зарубіжжя» РФ і передбачає реструктуризувати міжнародну дипломатичну систему, перетворивши ШОС у блок, на кшталт НАТО. Серед інших завдань – перетворення Москви на один зі світових фінансових центрів і створення газового картелю за прикладом ОПЕК, в якому Росія стала лідером.

Адміністрація Б.Обами не відреагувала на такі програмні заяви жодними чином. Не береться до уваги те, що амбітні цілі Д.Медведєва ґрунтуються на старих планах В.Путіна щодо відродження величі Росії; що Д.Медведєв, формально виступаючи за лібералізацію економіки, демократію на місцях і свободу слова, підкреслює, що для нормального функціонування Росії потрібен твердий політичний контроль згори; що Д.Медведєв, будучи впевнений у відсутності адекватної реакції з боку США, вважає припустимим «право» змінювати норми міжнародної дипломатії і забезпечувати «пріоритетні інтереси» Росії у нових незалежних державах, що призведе до відновлення домінування та статусу наддержави РФ на теренах транзитивних держав. Цю позицію підтримує більшість російських політиків, політологів, громадських діячів, науковців, інтереси яких останнім часом надзвичайно захопила геополітична проблематика. З іншого боку, прагнення Росії посісти провідне місце в сучасній міжнародній системі, ігнорування нею нових реалій постбіполярності, зростаюча з кожним роком зневага до суверенітету нових держав, які виникли на пострадянському просторі, усвідомлюють провідні зарубіжні політики і політологи, зокрема Зб.Бжезінський та Г. Кіссінджер [12].

Слід відзначити, що слабкою є офіційна реакція США й на офіційні прояви антиамериканізму в позиції Д.Медведєва. Зокрема, як американські, так і російські експерти стверджують, що «Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» носить чітко виражений антиамериканський характер. На їхню думку, офіційні акценти розставлені невірно, бо пріоритетом має бути внутрішня політика, а військова доктрина спрямована скоріше на боротьбу із зовнішнім ворогом. Однією з причин є те, що серед авторів стратегії занадто багато силовиків, починаючи з екс–директора ФСБ, а нині секретаря Ради Безпеки М.Патрушева [13].

Нова стратегія національної безпеки РФ свідчить про грандіозні амбіції Росії увірватися в число лідерів і підвищити свій вплив у світі. У контексті регіонального і, можливо, глобального лідерства РФ слід звернути увагу на Розділ ІІ Стратегії «Сучасний світ і Росія: стан і тенденції розвитку». Мова йде про те, що «неспроможність існуючої глобальної й регіональної архітектури, орієнтованої, особливо в Євроатлантичному регіоні, тільки на Організацію Північноатлантичного договору, а також недосконалість правових інструментів і механізмів усе більше створюють загрозу забезпеченню міжнародної безпеки. Слід особливо зазначити, що Російська Федерація має достатній потенціал для того, щоб розраховувати на створення в середньостроковій перспективі умов для її закріплення в числі держав–лідерів у світовій економіці на основі ефективної участі у світовому розподілі праці, підвищення глобальної конкурентоспроможності національного господарства, оборонного потенціалу, рівня державної й суспільної безпеки» [13]. Але Вашингтон

жодним чином не відреагував на ці значимі тези документа та публічні прояви антиамериканізму. Основною причиною вважається те, що США покладаються на сутнісну відмінність поглядів Д.Медведєва і В.Путіна та перспективу перемоги першого з них президентських виборах 2012 року.

Отже пострадянський простір, залишаючись у намірах РФ регіоном «привілейованих інтересів», втратив той конфліктний інтерес з боку Заходу, котрий він мав ще у 2009 р. З іншого боку, Росія готова захищати «життя та гідність російських громадян, де б вони не знаходились», що теоретично може бути підставою для втручання у справи, чи навіть порушення кордонів країн СНД і Балтії. Відмінністю політики Б.Обами, яка меншою мірою гальмує зовнішньополітичні амбіції РФ, є відхід від політики попередньої адміністрації Дж.Буша–молодшого, яка відкрито критикувала ситуацію із правами людини в Росії. Москва також прагне відійти від крайньої конфліктності у відносинах із Заходом, хоча й так, щоб наростити свою сферу впливу. Пострадянський простір – єдина сфера, де сьогодні зберігається відносна напруга між США і Росією, але якщо Росія і США підуть на формування нової архітектури безпеки у світі, це зменшить загрози як для України, так і для інших сусідів Росії на Заході.

Література

1. Haass R.N. The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance [Електронний ресурс] / R.N.Haass // Foreign Affairs. – 2008. – May/June. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.org/20080501faessay87304/richard–nhaass/the–age–of–nonpolarity.html.
2. Лавров. С.В. Россия и мир в XXI веке [Електронний ресурс] / С.В.Лавров // Россия в глобальной политике. – 2008. – № 4, Июль–Август. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/numbers/33/9968.html.
3. Горбунов О. Концепция Русского мира [Електронний ресурс] / Олег Горбунов. – Режим доступу: http://www.analitik.org.ua/author/ 4bc6ca54998cf.
4. Выступление Президента России Д.А.Медведева на встрече с представителями политических, парламентских и общественных кругов Германии, Берлин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/7F55D15BF74840AFC325746000242A78.
5. Інтерв'ю Д.Медведева телеканалу «Евроньюс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/appears/2008/09/02/2217_ type63379_206085.shtml.
6. Friedman G. The Medvedev Doctrine and American Strategy [Електронний ресурс] / George Friedman. – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly/medvedev_doctrine_and_american_strategy.
7. Гомар Т. Россия одна навсегда? [Електронний ресурс] / Т.Гомар // Россия в глобальной политике. – 2008. – № 5, Сентябрь–Октябрь. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/numbers/34/10435.html.
8. Цирфа Ю. Річниця «нової зовнішньої політики» РФ: чи втілюються в життя задуми Медведєва? [Електронний ресурс] / Юлія Цирфа // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2009. – Режим доступу: http://www.viche.info/ journal/1583.
9. Потенциал международного влияния и эффективность внешней политики России (2008–й – начало 2009 года) [Електронний ресурс] / [А.Мельвиль, М.Ильин, Б.Макаренко та ін.]. – М.: МГИМО–Университет, 2009. – Режим доступу: http://www.inop.ru/files/Chapter11.pdf.

10. Путин посягнул на территориальную целостность Украины [Електронний ресурс] // Обозреватель. – 7.04.2008. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2008/4/7/229518.htm.
11. Закон України «Про громадянство України» (від 18 січня 2001 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=2235–14.
12. Кір'яков П.О. Україна в російських геополітичних стратегіях [Електронний ресурс] / П.О.Кір'яков, К.Є.Лускалова, В.І.Литвиненко // Стратегічна панорама. – 1998. – № 3–4. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/panorama/kiryak.htm.
13. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html.

Годлюк А.М.*

Б. ОБАМА: НЕВИПРАВДАНІ НАДІЇ?

У цій статті зроблений аналіз труднощів, викликів і проблем, які з'явилися перед адміністрацією Б. Обами. Автор розглядає просування і невдачі у внутрішній і зовнішній політиці президента, що діє, пояснює суть "Національної Стратегії Державної Безпеки США", яка є головним документом, який містить в собі елементи державної і міжнародної безпеки.

Ключові слова: Б.Обама, Стратегія Національної Безпеки, США.

В этой статье сделанный анализ трудностей, вызовов и проблем, которые появились перед администрацией Б. Обамы. Автор рассматривает продвижения и неудачи во внутренней и внешней политике действующего президента, объясняет суть "Национальной Стратегии Государственной Безопасности США", которая является главным документом, который содержит в себе элементы государственной и международной безопасности.

Ключевые слова: Б. Обама, Стратегия Национальной Безопасности, США.

In this article there is made analysis of difficulties, challenges and problems that appeared in B. Obama administration. The author considers the advancements and failures in internal and foreign policy of acting president; makes clear the core of "The United State's National Security Strategy", which is the principal document that encompasses the issuers of national and international security.

Key words: B. Obama, National Security Strategy, USA.

Вперше в історії Сполучених Штатів президентську посаду зайняв афроамериканець – Барак Обама народжений на Гавайях, юрист за освітою, сенатор штату Іллінойс. Новий президент проголосив нову еру у взаємовідносинах США з іншим світом і пообіцяв змінити Америку [1]. Ще рік тому, цей президент приступив до своїх обов`язків з досить високим рейтингом і підтримкою американців (63%), але не пройшло багато часу, як кредит довіри до нього значно знизився – до 50%. Якщо в січні 2009 року лише 20% були проти Обами, то тепер невдоволених його політикою вже 44%. Це данні середнього рейтингу всіх опитувань громадської думки, які проводились в США великими соціологічними і медійними компаніями (Rasmussen, Gallup, FOX News, Marist, CBS News).

В чому причина? Б. Обама прийшов до влади в кризові часи, які можна позначити декількома чинниками:

- фінансово–економічна криза;
- дві затягнені війни;
- поступова втрата лідерських позицій США на світовій арені;
- соціально–економічні проблеми в середині країни;

* кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Годлюк А.М., 2011

Але в кризові часи до влади прийшли і Рейган і Клінтон, невже це єдина проблема, яка так значно знизила довіру американських громадян до свого президента?

Історично, так склалося, що кожний президент, який вступав на посаду, пропонував свій варіант вирішення існуючих в країні проблем. Звісно, свій план стимулювання економіки висунув і Б. Обама, який одразу викликав негативну реакцію в колі політичної еліти США. Цей факт дуже похитнув рейтинг президента Обами. На що ж тоді Обама покладав надії?

Дуже швидко сформована ним команда з висококваліфікованих і професійних людей, за допомогою яких він одразу приступив до вирішення маси нагальних питань і проблем у різних сферах: фінансово–економічній, зовнішньо–політичній, військовій, соціальній. Почав низку реформ в галузі охорони здоров`я, енергетичній безпеці і інших сферах політичного та економічного життя Америки. Схопившись за усе одразу, цей оптимістичний президент не розрахував сили, не зміг потягнути на собі – всю проблемну спадщину, яку йому залишили його попередники.

У своєму радіозверненні до нації Барак Обама представив такий план порятунку американської економіки: «біля 4 млн. нових робочих місць (500тис. місць буде створено тільки у сфері альтернативної енергетики), податкове відрахування в тисячу доларів кожній працюючий сім'ї, субсидії на соціальні потреби і найбільші інвестиції на інфраструктуру з часів Дуайта Ейзенхауера. Він заявив, що до 2010 року 95% відсотків американців відчують зниження податкового тягаря». Цікавим є те, що для порятунку своєї країни від кризи 44–й президент США, користується досвідом 32–го американського президента Франкліна Рузвельта, на долю якого випала боротьба з Великою депресією. Близько 400 тис. американців, що втратили роботу, як і 80 років тому, будуть займатись реалізацією різних інфраструктурних проектів: лагодити мости, будувати школи, прокладати нові дороги. «Ми не просто будемо створювати робочі місця – ми будемо забезпечувати підтримку тим, хто втратив роботу. Це означає збільшення допомоги по безробіттю і фінансування інших соціальних програм,» – пояснив Барак Обама. Об'єм фінансових вливань, яких потребує від американської влади реалізація плану Обами, поки точно не встановлений. Різні експерти називають суми від 500 мільярдів до 1 трильйона доларів. Ми повинні переконатись, що програма заходів щодо стимулювання економіки досить об'ємна, щоб дати їй хід, – відмітив обраний президент США.

В той же час, не схвалюють роботу президента 45% американців. Серед можливих причин зниження рейтингу називають великий зовнішній борг США, який виріс на 2,4 трлн. доларів. За весь період перебування при владі Джорджа Буша–молодшого цей показник виріс на 4,9 трлн. доларів, високий рівень безробіття, що наближається до 10%, а також реформу щодо охорони здоров`я, яку поки не вдалося втілити в життя.

На законодавчій ниві, Обама спочатку підписав «Закон про рівноправ'я заробітної плати», покращив тим ситуацію по рівній оплаті праці чоловіків і жінок. Потім підписав «Закон про здоров`я дітей», завдяки якому діти із 4,1 млн. сімей опинились під захистом державного плану медичного обслуговування. Розпочалися дії щодо енергетичного стимулювання розвитку відновлювальних і екологічно–чистих джерел енергії, активну участь почали приймати в міжнародних нагальних питаннях щодо контролю над зміною клімату.

Серед значимих досягнень Обами став «План відновлення і повторного інвестування США», на який було виділено 787 млрд. дол., і розрахований бюджет США на 2010 фінансовий рік у розмірі 3,55 трлн. доларів.

У програмі економічного підйому виділяються три основні моменти:

По–перше, розвиток поновлюваних і екологічно чистих джерел енергії, зниження залежності від нафти, що імпортується.

По–друге, інвестування коштів в освіту, Обама розглядає підготовку кадрів як ключ до збереження в майбутньому глобальної конкурентоспроможності і лідерства США в світі.

По–третє, провести реформу системи витрат дорогого медичного і соціального забезпечення.

До досягнень Обами можно віднести покращення іміджу США в зовнішній політиці, легшою стала напруга у діалозі з союзниками. Пожвавішали відносини з Росією. На липневому самміті в Москві Обама підкреслив: «Що Америці потрібна сильна, миролюбна і процвітаюча Росія», що тільки в тому випадку, якщо Росія «займе належне їй місце по праву великої держави», ми зможемо налагодити партнерство необхідне для вирішення таких питань як боротьба з розповсюдженням ядерної зброї і терроризмом, розвиток нових економічних можливостей і енергетичної безпеки, створення такої міжнародної системи, яка захищає суверенітет і права людини, одночасно забезпечуючи стабільність і благоустрій». Росія швидше збереже статус наддержави в союзі із США, ніж в конфронтації з Америкою. А от провалом, можна вважати питання національної безпеки, яка була поставлена під загрозу спробою теракту в США і вибухом на базі ЦРУ в Афганістані.

Під час аналізу зовнішньополітичного курсу адміністрації Обами в цілому, і відносно Росії, варто зазначити, що всі ключові фігури адміністрації виказали принципові позиції стосовно цих проблем в своїх виступах і публікаціях ще до виборчої кампанії в США восени 2008 року, а потім і під час неї. Головним елементом з цих позицій є визнання того, що якою б не була конфігурація балансу сил у світі, Сполучені Штати більше не зможуть виконувати в ньому такий вплив, який був після закінчення холодної війни. У своїй книзі «Зухвалість надії: думки про відродження американської мрії», Б. Обама підкреслив, що після «холодної війни» Сполучені Штати так і не змогли виробити певну і довгострокову стратегію в сферах зовнішньої політики і національної безпеки, яка б враховувала всі глобальні зміни, які відбулися протягом цього часу у світі: «Без чітко викладеної стратегії, яку суспільство підтримає і світ зрозуміє, у Америки не буде достатньо легітимності – і, зокрема, необхідної для того, щоб зробити світ безпечніше, ніж він є. Нам необхідно переглянути основу зовнішньополітичного курсу, яку можна буде зрівняти з післявоєнними політичними концепціями Трумена і можливостями нового тисячоліття, така основа, яка направить застосування сили і виразить наші найсміливіші, глибокі ідеали і переконання» [2, с.337]. Також, Обама в своїй книзі сформував і деякі складові такої стратегії, яка стала одним із його головних плюсів, мова йдеться про «Стратегію національної безпеки», яка була оприлюднена білим домом у травні 2010 року і в якій чітко визначені пріоритети для відстоювання безпеки США в сучасному світі, нові напрямки істотно відрізняється від пріоритетів попереднього президента Джорджа Буша. У новому документі мають місце чотири головних аспекти: безпека, економічне процвітання, просування «універсальних цінностей», зміцнення світопорядку за умови американського лідерства у вирішенні важливих міжнародних проблем. Слід зазначити, що в стратегіїї Б. Обами підкреслюється, що у світі зростає кількість нових «центрів впливу», з якими США необхідно взаємодіяти. Серед цих центрів розглядаються Китай, Індонезія, Росія і регіональні «центри впливу» – Бразилія, Південна Африка, Саудівська Аравія, Нігерія, Кенія. Нова стратегія відзначає «дифузію економічної потужності в світі», що передбачає вирішення глобальних фінансово–економічних проблем за допомогою не тільки «великої вісімки» (сім західних країн і Росія), а й «великої двадцятки», куди входять майже всі нові «центри впливу». Це означає, що Вашингтон переходить від стратегії «єдиної наддержави» в однополярному світі до стратегії забезпечення лідерства США в поліцентричній системі міжнародних відносин [3, с.11–15]. Питання безпеки Обама в своїй книзі, висвітлює наступним чином:

По–перше, будь–які прояви повернення до ізоляціонізму чи зовнішньополітичної програми, яка відкидає необхідність час від часу використовувати військову силу, не будуть працювати: «Глобалізація робить нашу економіку, наше здоров`я і нашу безпеку заручниками подій на іншому боці землі. І жодна інша країна на планеті не має таких можливостей формувати світову систему або побудувати консенсус навколо нового комплексу міжнародних правил, які розширюють масштаби свободи і особистої безпеки і економічного добробуту. Подобається нам це чи ні, але якщо ми хочемо зробити Америку більш безпечнішою, нам потрібно допомогти зробити світ більш безпечним» [2, с.339].

По–друге, умови безпеки, з якими Америка стикається сьогодні і буде стикатися завтра, фундаментальним чином відрізняється від тих, що існували п`ятдесят, двадцять п`ять або навіть десять років тому. На перший план постали нові виклики національній безпеці США: терроризм, ядерне розповсюдження, слабкі і на межі руйнування держави, корупція, потепління клімату, боротьба за енергетичні та інші ресурси. Ці проблеми потребують перебудови збройних сил країни, інших способів використання військової сили. У Сполучених Штатів є право застосовувати односторонні військові акції для ліквідації безпосередньої загрози для їхньої безпеки – за умов, що під такою загрозою мається на увазі країна, угруповання, або особистість, яка активно готується нанести удар по об'єктам США чи союзникам, і має або отримає можливість нанести цей удар в найближчому майбутньому. «Аль–Каіда» підходить під ці критерії, і Америка може і повинна наносити їй попереджувальні удари, де тільки можливо. Крім того, поки Росія і Китай зберігають свої чисельні армії і не позбулися остаточно інстинкту давити на всіх силою, поки жменька держав–ізгоїв готова напасти на інші суверенні держави, як С. Хусейн напав на Кувейт в 1991 році. Сполученим Штатам доведеться «…іноді виконувати роль всесвітнього шерифа мимоволі і це не зміниться – так і не повинно…». Проте, – пише далі Обама, – я впевнений, що як тільки ми вийдемо за рамки самооборони, майже завжди в наших стратегічних інтересах діяти багатосторонньо… означає робити те, що робили, Дж. Буш–старший і його команда під час першої війни в Перській затоці, – займатися важкою дипломатичною роботою для отримання максимальної міжнародної підтримки наших дій і забезпечення того, що наші дії будуть сприяти ще кращому визнанню міжнародних норм [2, с.347–348]. По–третє, найважливіше, необхідність об`єднати зусилля багатьох держав з тим, щоб закрити доступ терористам до зброї массового ураження. В данному контексті Обама високо оцінює відому програму Нана–Лугара: «Після падіння Радянського Союзу, головною небезпекою для США є (не враховуючи випадкового запуску ракет) – перехід ядерних матеріалів і технології в руки терористів або держав–ізгоїв, що могло бути результатом стрімкого економічного занепаду Росії, корупції серед військових, зубожіння російських вчених і систем охорони, що прийшли в непридатність. За програмою Нана–Лугара, Америка надає кошти для відновлення цих систем, і не дивлячись на те, що ця програма викликала побоювання у тих, хто звик мислити категоріями холодної війни, це виявилося одним із найцінніших внесків, які ми тільки могли зробити, щоб захистити себе від катастрофи» [2, с.348]. Висловлені в книзі думки щодо зовнішньополітичної стратегії США в цьому столітті Б. Обама розвинув і в своїх наступних виступах, вже будучи обраним на посаду президента. Перш за все, в промові на Сесії Генеральної Асамблеї ООН 23 вересня 2009 року. Президент озвучив думку про «нову еру залученості» США в світові справи, основаної на взаємних інтересах і взаємній повазі, а також підтвердив наміри Сполучених Штатів зберігати роль лідера шляхом прикладу і прихильності своїм базовим цінностям. Він також підкреслив, що Америка не може і не повинна вирішувати світові проблеми наодинці, це – спільне завдання всіх держав: «Ми поклали початок –

словом і ділом – «нової ери залученості» в світі. І тепер настав час для всіх країн розділити спільну відповідальність в справі протидіям глобальним викликам. В епоху, коли у нас спільна доля, міць не повинна більше розглядатись, як гра з нульовою сумою. Жодна держава не може, і не повинна, намагатись домінувати над іншою державою. Жоден світовий устрій, який підкорює одну країну або групу країн, не буде успішним. Не буде постійним і баланс сил між державами. Традиційний поділ між країнами Півдня і Півночі губить свій сенс у взаємозв'язаному світі. Також, не спроможні об`єднання держав, які перебували у стані довготривалої «холодної війни» [4, с.3]. В промові були розглянуті, чотири важливих проблеми, вирішення яких має певне значення для зміцнення міжнародної безпеки: нерозповсюдження ядерної зброї і розброєння, просування світу і безпеки, потепління клімату землі, глобальна економіка, яка створює можливості для всіх її учасників. Вірогідніше, що адміністрація Обами розглядає «перезавантаження» відносин з Росією в якості інструменту, який полегшить рішення Сполученим Штатам найбільш важливих і невідкладних для них пріоритетів: стабілізації «Південного фронту» (Пакистан, Афганістан, Ірак) запобігання розгляду ОМУ (Іран, Північна Корея), забороні катастрофічного міжнародного тероризму, подолання глобальної економічної кризи, відновлення лідерства при вирішенні багатьох фундаментальних проблем міжнародних відносин.

Іншими словами, сама по собі пропозиція «перезавантаження» – є досить позитивним фактом, який свідчить про зміну філософії підходу США до Росії. А саме, усвідомлення адміністрацією США того факту, що «ігнорування» Росії, тим паче нове протистояння з нею, не тільки не вирішить жодної важливої проблеми американської зовнішньої політики, а і навпаки, загострить їх реалізацію. Крім того, «перезавантаження», дозволило досягти позитивних зрушень в російсько–американських відносинах: організації переговорів щодо нового договору про скороченню стратегічних наступальних озброєнь на зміну Договору СНВ–1, розширення співробітництва по Афганістану, створення Російсько–Американської Президентської комісії щодо розвитку двосторонньої співпраці у багатьох сферах, налагодження шанобливого політичного діалогу на вищому рівні, поліпшення спільного клімату у відносинах між двома країнами. Крім того, рішення адміністрації США про відмову від будівництва третього позиційного блоку системи ПРО в Чехії і Польщі відхилило один з важливих подразників у відносинах Росія – США. Відбулося зближення позицій сторін щодо питання ядерної програми Ірану. Адміністрація не стимулює питання про прийом в НАТО Грузії і України.

Його старання оцінив Нобелівський комітет, який вручив Обамі Премію миру за «екстраординарні зусилля для зміцнення міжнародної дипломатії і співробітництва між людьми». Однак Обамі у найближчі роки потрібно буде розв'язати ряд завдань, від яких залежить дуже багато. У першу чергу завершити війну у Афганістані. 1 грудня 2009 року Президент США оголосив нову стратегію в цій країні, яка передбачає значне збільшення військового контингенту.

Найближчим часом Обамі потрібно знайти компроміс щодо ядерних програм Ірану і Північної Кореї, убезпечити Пакистан від приходу до влади радикальних екстремістів, нарешті підписати новий договір з Росією щодо скорочення ядерних арсеналів, а також вирішити ще багато не настільки масштабних, але дуже важливих проблем.

Отже, у перші два роки свого президентства Барак Обама був зайнятий перш за все проблемами виведення американської економіки з кризи і проведенням реформи по охороні здоров'я. Не дивлячись на промахи і невдоволення американських громадян політикою свого президента, він залишається найпопулярнішим головою держави у світі. Про це свідчать підсумки міжнародного опитування громадської думки, проведеної американською неурядовою дослідницькою службою WorldPublicOpinion.

Література

1. Травкина Н.М. «Барак Обама: новые времена, новые лидеры». – «США–Канада. ЭПК», 2008, № 9.
2. Барак Обама. Дерзость надежды: мысли о возрождении американской мечты. СПб: Изд. дом «Азбука–классика», 2008. С. 337.
3. Макаренко Є. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наукових праць. Випуск 94. Частина I (у двох частинах) К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – 2010. – С. 11–15.
4. Remarks by the President to the United Nations General Assembly. September, 23, 2009, P. 3.

Бєлоусова Н.Б.,[*] Афанасьєва П.А.[**]

ОСНОВНІ ВИМОГИ НАТО ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

This article deals with recommendations of NATO according providing security of information within the organization. The problem is to cope with cyber terrorism and to prevent harmful influence of cyber attacks for the States concerned. The task is to describe the measures of NATO for defense of cyber space of a government.

Key Words: NATO, information space, information security, cyber attacks, defense.

Ця стаття розглядає стандарти НАТО щодо забезпечення інформаційної безпеки в межах організації. Головною проблемою є боротьба з тероризмом та передбачення шкідливого впливу кібер атак на державний інформаційний простір. Метою є описання заходів НАТО для захисту кібернетичного простору.

Ключові слова: НАТО,інформаційний простір, інформаційна безпека, кібер атаки, захист.

Эта статья рассматривает стандарты НАТО для обеспечения информационной безопасности в границах организации. Главной проблемой является борьба с терроризмом и предупреждение вредоносного влияния кибер атак на государственное информационное пространство. Цель – описание принятых мер НАТО для защиты кибернетического пространства.

Ключевые слова: НАТО, информационное пространство, информационная безопасность, кибер атаки, защита.

Сьогодні інформаційна безпека нерозривно поєднує в собі аспекти національного та інтернаціонального характеру. Це підносить сутність проблеми захисту інформації на обидва рівня – внутрішній (самозбереження нації) та зовнішній (захист інформаційних потоків у глобальному довкіллі). Поширення інформації та зміщення кордонів приводить до того, що з кожним днем світ стає дедалі вразливішим. Світова спільнота стає все більш залежною від інформаційних систем та мереж передачі інформації. Терористичні атаки, спрямовані на інформаційну нішу, технічні негаразди або саботаж можуть викликати серйозні порушення функціонування систем, а також значні грошові втрати. Проблема стандартизування захисту інформації є важливим аспектом розвитку інформаційної безпеки, адже це забезпечить цілісність та непорушність кордонів інформаційного простору будь–якої держави. Метою цього дослідження є вивчення запропонованих НАТО стандартів щодо захисту інформації, визначення їх дієвості та актуальності в сучасному світі.

[*] кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

[**] студентка 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Бєлоусова Н.Б., Афанасьєва П.А., 2011

Глобалізація та стрімкий розвиток інформаційних систем дали істотне підґрунтя для розвитку тероризму. Міжнародний тероризм є потенційно дуже ефективним засобом ослаблення держави та підривання її стабільності. Він може мати два напрями – прямий і непрямий, де другий має більш істотний вплив на подальший розвиток ситуації. Вбити одного, але залякати тисячу – це матиме більший зміст, ніж проведення самого силового заходу. Засоби масової інформації створюють «віртуальний простір» для міжнародного тероризму, що також підсилює його непрямий вплив на світовий перебіг подій.

Цю проблематику активно розглядали багато науковців, серед яких треба виділити Таійе Ламбо, який видав низку статей з інформаційної безпеки, зокрема «Майбутнє інформаційної сертифікації» у 2006 році [1]. В роботі, яка має назву «Парадигми інформаційної безпеки», іспанський науковець Вісенте Ацеітуно Каналь розглядає проблему визначення поняття «Інформаційна безпека» та виділення основних правил задля її забезпечення [2]. Кент Андерсон, керівник відділу безпеки Network Risk LLC та член ISACA's CISM Certification Board, у своїй статті для журналу SC Magazine прогнозував майбутнє, яке чекає на сферу інформаційної безпеки [3]. Ще один науковець зі Сполучених Штатів Америки Гурпіт Диллон у 2007 році видав книгу «Принципи Безпеки Інформаційних Систем : теорія та випадки». У цій роботі розглядаються питання забезпечення інформаційної безпеки в межах світових кордонів [4]. Треба відмітити досягнення Російської Федерації в рамках вивчення інформаційного простору, та інформаційної безпеки зокрема. На теренах цієї держави виходить спеціалізований журнал «Information Security», який торкається всіх аспектів проблематики захисту проблематики інформаційного простору. Щодо вітчизняних науковців, то в цьому аспекті треба виділити Ігора Жданова та його «Можливі підходи до визначення основ державної політики забезпечення інформаційної безпеки України», де він акцентує увагу на інформаційний простір України [5].

Інформаційний простір (Information space) – це інтегральний електронний інформаційний простір, що створюється при використанні електронних мереж[6]. Поняття «інформаційний простір» не космічне (хоча повітряний і космічний простір можуть входити і входять до складу інформаційного поля), не географічне (хоча територія є його невід'ємною частиною), це поняття – соціально–політичне і вбирає в себе як територіальний, так і космічний фактори, а надто – людський, оскільки суспільна інформація призначається для людини, людина – її споживач, і без людини вона втрачає свій сенс. Коли йдеться про інформаційний простір держави, то його межі ототожнюються з державними кордонами, охоплюючи національні територію, акваторію і повітряний простір. Саме у цих сферах діють засоби інформації, які й інформують, тобто повідомляють, зображають, складають про що–небудь уявлення [7].

Державний інформаційний простір – надзвичайно важливе політичне поняття, яке у вартісній шкалі соціальних цінностей можна поставити на друге місце після державної незалежності. Держава зобов'язана забезпечити використання свого інформаційного поля в інтересах саме держави та її громадян. Якщо вона цього не зробить, то цей інформаційний простір буде використаний проти неї самої.

Основним принципом безпеки інформації НАТО є те, що інформація повинна зберігати свій ступінь захисту при всіх її передачах, починаючи з джерела, а контроль за розподілом і поширенням інформації повинний забезпечити відсутність її витоку, а також і те, що правила доступу до інформації повинні дозволяти використання інформації лише особам, яким вона потрібна для виконання службових обов’язків. Присвоєння інформації НАТО того або іншого грифа таємності виробляється відповідно до правил систем безпеки країн–учасниць.

Інформаційний вплив у XXI сторіччі спричинив достатньо велику кількість змін в інститутах національної безпеки, а також у підходах до питань оборони. І хоча вважається, що перші інформаційні війни мали місце ще у Стародавньому Єгипті, після Холодної Війни це поняття нерозривно поєднане з питаннями національної оборони [8].

Дмитро Шимків, Генеральний директор Microsoft Україна, зазначив: «Посилення залежності суспільства від інформаційних технологій приводить до того, що неавторизований доступ до інформації або навпаки, неможливість доступу до неї, є серйозними сучасними загрозами. Допомогти зрозуміти ці загрози та ефективно протидіяти їм на будь–якому рівні – державному, особистому або у бізнесі – це те є головним завданням для суспільства. Озброїти знаннями, щоб захистити – ось мета дій в області інформаційної безпеки» [9].

На заміну залізній зброї приходить зброя інформаційна. По своїй суті інформаційна війна є поєднанням дій, спрямованих на конфліктну ситуацію, коли інформація одночасно є зброєю, ресурсом та ціллю.

За Дмитром Тарасовим, науковцем, що спеціалізується на питанні інформаційних війн, інформаційна війна – це дії, початі для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації і інформаційних системах супротивника при одночасному захисті власної інформації, процесів, що базуються на інформації і інформаційних системах [10].

Всі технічні дії, методи та технології, що використовуються для встановлення контролю над інформаційними структурами потенційного противника, втручання в роботу його систем управління та інформаційних мереж з метою знищення або модифікації даних, дезінформації або поширення інформації спеціального призначення у системах формування громадської думки і прийняття рішень, а також сукупність засобів впливу на свідомість і психологічний стан політичних і військових структур, спецслужб та населення для протидії можливим інформаційним впливам іншої сторони отримали загальну назву інформаційна зброя [11].

Глобалізація та стрімкий розвиток інформаційних систем дали істотне підґрунтя для розвитку тероризму. Міжнародний тероризм є потенційно дуже ефективним засобом ослаблення держави та підривання її стабільності. Він може мати два напрями – прямий і непрямий, де другий має більш істотний вплив на подальший розвиток ситуації. Вбити одного, але залякати тисячу – це матиме більший зміст, ніж проведення самого силового заходу. Засоби масової інформації створюють «віртуальний простір» для міжнародного тероризму, що також підсилює його непрямий вплив на світовий перебіг подій.

У зв'язку з появою таких ризиків в сфері оборони та безпеки відбувається поєднання прямих і непрямих методів протидії, які відмінні від оригінальних військово–політичних концепцій, з метою досягнення політичних цілей.

Як було зазначено у стратегічному дослідженні групи експертів НАТО (на чолі з Мадлен К. Олбрайт (США)), НАТО повинна прискорити свою діяльність з реагування на небезпеку кібернападів, захищаючи власні системи зв'язку і управління, допомагаючи союзникам по Альянсу удосконалити свою здатність запобігати нападам і відновлюватися після них, і розвивати сили і засоби кіберзахисту з метою ефективного виявлення і стримування кібернетичних атак [12].

Питанням забезпечення безпеки в інформаційному просторі задаються майже всі держави та високо посадовці. Так, Міністр Оборони Великобританії Нік Харві посилається на статтю V Пакту НАТО про Взаємну оборону, що саме стосується актів агресії кіберпросторі. Використання інформаційного простору терористами може стати більш систе-

матичним, що призведе до негативних наслідків для всього світу. Не допустити такого розвитку подій і є важливим завданням для Альянсу [13].

У 2010 році на Лісабонському саміті НАТО було вирішено розробити нову політику НАТО з кіберзахисту, а також розробити конкретний план дій, який набуде чинності з червня 2011 року. НАТО планує використовувати процеси оборонного планування з метою сприяння розвитку захисту від кіберзлочинності для союзників, а також для оптимізації взаємодії, співпраці та обміну інформацією. НАТО тісно співпрацює за країнами ЄС та з ООН для вирішення питань небезпеки, що виникає у кіберпросторі [14].

Кібер–атаки стають все більш частими, більш організованими і більш збитковими для державних установ, підприємств, економіки і, можливо, також транспортній та електричній мережам та інших об'єктів критичної інфраструктури; вони можуть досягти критичного рівня, який загрожує національному та Євроатлантичному процвітанню, безпеці і стабільності. Джерелом таких атак можуть бути іноземні військові та розвідувальні служби, організовані злочинні угруповання, терористичні та/або екстремістські групи [15].

Захист від кібернетичних атак є важливою ланкою розробок НАТО. Були сформовані стандарти НАТО щодо захисту інформації , мінімальні з яких містять вимоги зі збереження, передачі та обробки інформації. Ключовим терміном в цьому аспекті є «керування ризиком», тобто незалежна оцінка уразливості інформації, а також проведення контрзаходів з цього приводу. Для розуміння важливості захисту інформації, потрібно чітко уявляти розміри вартості можливих збитків при витоку інформації, і враховувати відповідність затрат необхідних ресурсів для захисту інформації.

Основні положення політики безпеки НАТО, в т.ч. щодо класифікованої інформації, викладені у документі CM(2002)49 «Безпека в межах організації Північноатлантичного договору». Класифікована інформація — термін, який використовується у законодавстві країн−членів НАТО відносно частини вразливої інформації. З позицій інформаційної безпеки вся інформація у світі поділяється на загальнодоступну і ту, доступ до якої з тих чи інших причин обмежується. В англомовній традиції їй відповідає поняття «вразлива інформація» (sensitive), тобто інформація, яка вразлива до загроз, що виникають у зв'язку з несанкціонованим доступом до неї, і тому потребує захисту або хоча б обмеження доступу до неї. Саме таке визначення прийнято в НАТО і країнах − членах Альянсу. НАТО має п'ять рівнів захисту інформації з обмеженим доступом (Cocmic TOP Secret (CTS), NATO Secret (NS), NATO Confidential (NC), NATO Restricted (NR), Unclassified but Sensitive) [16]. Аналіз законодавчих актів країн − членів НАТО свідчить, що у власному внутрішньодержавному законодавстві використовують не більш як три рівні класифікації для інформації, що становить державну таємницю, зараховуючи інформацію з грифом, що відповідає рівню RESTRICTED до розряду офіційної, службової та громадської (public) таємниці.

Питання забезпечення захисту інформації входять до юрисдикції Комітету внутрішньої безпеки НАТО (NSC), який є дорадчим органом при Північноатлантичній Раді, з питань, що стосуються безпеки НАТО. Головою Комітету є директор Служби безпеки НАТО (NOS), яка надає підтримку Комітету з боку Міжнародного секретаріату НАТО. Комітету внутрішньої безпеки також підпорядкована Робоча група з питань гарантування безпеки автоматичної обробки даних [17].

НАТО вимагає від країни–члена створити національний уповноважений орган, відповідальний за безпеку таємної інформації, через який Служба безпеки НАТО здійснює контакти з країною. Усередині НАТО національний уповноважений орган по безпеці ін-

формації виконує функції керівництва створенням органа правління та режимних відділів, забезпечення безпеки таємної інформації НАТО у всіх установах, що знаходяться під її юрисдикцією, як всередині країни, так і за її межами, забезпечення розробки планів захисту інформації в разі виникнення надзвичайних обставин, з метою запобігання втрати конфіденційності таємної інформації НАТО.

Представники національного уповноваженого органа по безпеці інформації беруть участь у нарадах Комітету безпеки НАТО, на яких виробляються політика й інструкції в області безпеки. Є країни НАТО, в яких уповноважений орган по безпеці інформації знаходиться в міністерстві закордонних справ, оборони і юстиції. В інших країнах керівником уповноваженого органа по безпеці є прем'єр–міністр, міністр оборони або міністр внутрішніх справ. На обсяг функцій відповідального уповноваженого впливають розмір країни і кількість населення, географічне розташування місць обробки таємної інформації і не в останню чергу, розподіл повноважень між органами в області національної безпеки. Часто значна частина функцій відповідального уповноваженого делегується в міністерство оборони.

Сьогодні пріоритетним є впровадження найсучасніших систем спостереження і засобів обробки інформації і зв'язку. Тематичні публікації останніх років зазначають також, що у перспективі НАТО треба зосереджувати свою увагу на визначення довгострокових перспектив як впливової міжнародної організації. Витрати на утримання інформаційно–комунікаційних систем в межах НАТО покриваються коштами з бюджету Програми інвестицій у безпеку НАТО. В останні роки було відмічено, що змістився наголос у проведенні кібернетичних атак. Сьогодні це більше порушення конфіденційності інформації, ніж порушення цілісного викладу інформації в мережі. В основному це відбувається шляхом збору інформації лише для службового користування, читання пошти тощо. Збитки від проведення таких кібернетичних атак складають майже мільярд доларів США, що є надзвичайно великою сумою в цьому контексті.

У зв'язку з цим НАТО виокремлює наступні цілі і вимоги для всіх країн, зацікавлених у збереженні цілісності, непорушності і конфіденційності їхнього державного інформаційного простору. Інформаційна структура повинна постійно удосконалюватися, темпи розвитку нових інформаційних технологій та їх поширення повинні прискорюватися. Важливим є розвиток систем електронної сертифікації та криптографії, належна підготовка персоналу. Формування і реалізація єдиної державної політики в контексті забезпечення безпеки національних інтересів від загроз в інформаційній сфері має стати одним з пріоритетних напрямків розвитку держави. Розвиток індустрії інформаційних та телекомунікаційних засобів, поширення їх на внутрішньому медіа–ринку держави, модернізація систем телемовлення та радіомовлення, оновлення технічної бази для забезпечення захисту інформації в цій сфері є також важливими заходами на шляху до формування державної інформаційної безпеки. Якщо до цього буде приєднана також ефектна протидія інформаційній експансії та спробам використання національного інформаційного простору, можна буде сказати, що держава обрала вірний шлях боротьби з кіберзлочинністю.

Ефективний кіберзахист вимагає засобів запобігання, виявлення, реагування і відновлення після атак. НАТО здійснює кроки з розвитку таких засобів через створення Відомства з управління кіберзахистом, Спільного Центру передового досвіду з кіберзахисту і Сил реагування на комп'ютерні інциденти.

НАТО виокремлює необхідність визначення спільних підходів з країнами до використання сучасних систем захисту інформації з урахуванням вимог інформаційної безпеки

країни. Забезпечення режиму захисту інформації в разі створення спільних інформаційних та телекомунікаційних систем, в яких циркулюватиме інформація з обмеженим доступом, відбувається шляхом розроблення пропозицій щодо захисту конфіденційного зв'язку з використанням обладнання НАТО, необхідного для створення сумісних з НАТО відокремлених інформаційно–комунікаційних систем в органах виконавчої влади, а також підвищенням кваліфікації фахівців органів виконавчої влади з питань захисту інформації у рамках заходів Програми «Партнерство заради миру» [18].

НАТО виокремлює необхідність здійснення зусиль задля посилення моніторингу критично важливих мереж в межах Альянсу та оцінки і зміцнення виявлених слабких місць. Центр передового досвіду має робити більше за допомогою навчання, допомоги країнам–членам поліпшувати свої програми для захисту від кібернетичних атак, а союзники мають розширювати свої засоби раннього попередження у формі загальної мережі моніторингових вузлів і сенсорів [19].

Альянс не виключає необхідності швидкого реагування на кібернетичні атаки шляхом надсилання групи експертів до будь–якої країни–члена, що постраждала від кібернападу, або до країни, яка відчуває загрозу вторгнення у її інформаційний простір. З часом, НАТО планує забезпечити себе повністю відповідним набором засобів кіберзахисту, включно з пасивними та активними елементами.

Інформаційно–психологічна боротьба велася протягом всього існування людства. Зміст її в основному полягав у поширенні дезінформації однією чи двома сторонами конфлікту, тенденційної інформації для впливу на оцінки, наміри та орієнтацію населення, особового складу військових сил та осіб, які приймають рішення, з метою формування громадської думки на користь діючої сторони. Аналіз впливу інформаційного протистояння на сучасні міжнародні відносини, дозволяє зробити висновки щодо покращення інформаційної безпеки в державах світу в XXI столітті. Розвиток інформаційних технологій веде до глобальних змін у політичній, економічній, військовій та культурній сферах. На думку західних і вітчизняних політологів, це саме і призводить в першій чверті XXI століття до кардинальних змін самого способу протиборства в міжнародних відносинах. Інформаційне протиборство було й залишається супутником міждержавного спілкування.

В контексті захисту інформації неможливо не говорити про роль НАТО в цій боротьбі. Альянс не поодинокий в прагненні досягти цілковитої безпеки інформаційного простору, але його поєднання військового загалу та і засад політичної солідарності однозначно робить його незамінним учасником на шляху до забезпечення захисту від кіберзлочинності. Без участі НАТО у майбутньому перспективи міжнародної стабільності та миру були б набагато менш вірогідними, ніж вони є на сьогоднішній день.

НАТО існує як джерело надії ще і тому, що з самого початку його члени виокремили для себе наступні питання, що є головними у діяльності кожної держави: зміцнити міжнародну безпеку; захистити свободу; сприяти верховенству права. Ці цілі не прив'язані до жодного календаря і не применшуються внаслідок технічного прогресу. Вони не стосуються жодного конкретного супротивника. Це постійні потреби і будуть існувати стільки, скільки НАТО матиме хоробрості захищати їх за допомогою єдності своїх членів, хоробрості своїх громадян і вільного виразу своєї колективної волі.

Інформаційна війна використовує переваги технологічного прогресу. З процесом глобалізації будуть вдосконалюватися засоби впливу на інформаційний простір держави, а також заходи, направлені на порушення цілісності інформаційного кордону. Інформаційна безпека має на увазі під собою забезпечення захисту інформації і інфраструктури, що здійснює її підтримку від будь–якого випадкового або ж зловмисного втручання, в результаті

якого може бути нанесений утрата інформації в цілому, її безпосереднім власникам і інфраструктурі, що підтримує її зберігання і існування. Інформаційна безпека виконує завдання, пов'язані з прогнозуванням і запобіганням можливим діям подібного роду, а також зводить до мінімуму можливий збиток.

Література

1. Taiye Lambo The Future of infosec certification. / Lambo Taiye – ISSA Journal – November, 2006.
2. Vicente Aceituno Canal On Information Security Paradigms. / Canal Vicente Aceituno – The Global Voice of Information Security – September 2005.
3. Kent Anderson IT security professionals must evolve for changing market. / Anderson Kent – SC Magazine – 12 October 2006.
4. Gurpeet Dhillon Principles of Information Systems Security: text and cases. / Dhillon, Gurpreet – NY: John Wiley & Sons – 2007.
5. Жданов І. Можливі підходи до визначення основ державної політики забезпечення інформаційної безпеки України / Матеріали до круглого столу «Безпека інформації в інформаційно–телекомунікаційних системах». – К., 2001. – 28 трав.
6. Институт по связям с общественностью РИСО [Електронний ресурс] / Гусаковский А. Иллюзия восприятия или «PR как фактор угрозы корпоративной безопасности» / А. Гусаковский – 2007. – Режим доступу: http://www.rpri.ru/materials/gusakovskii3.htm
7. Почепцов Г. Паблик рилейшнз, или как успешно управлять общественным мнением / Г. Почепцов. – М.: Центр, 1998. – 349 с.
8. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно–правові основи: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
9. Асоціація підприємств інформаційних технологій України [Електронний ресурс] / Руденко Т. Американська торгівельна палата в Україні за підтримки Microsoft провела конференцію з інформаційної безпеки / Тетяна Руденко. – 11 грудня 2009. – Режим доступу: http://apitu.org.ua/node/1300
10. Тарасов Д.О. Моделювання інформаційної інфраструктури комп'ютерних мережі та інформаційна безпека / Інформаційні системи та мережі. Вісник НУ «Львівська політехніка» №464. – Львів 2002. – С. 302–311
11. Прокофьєва Д.М. Інформаційна війна та інформаційна злочинність [Електронний ресурс] / Д. М. Прокофьева – 2008. – Режим доступу: http://www.crime–research.iatp.org.ua/library/Prokop.htm
12. Аналіз і рекомендації групи експертів з розроблення нової стратегічної концепції для НАТО. НАТО 2020: упевненість у безпеці. Динамічні підходи – Група експертів – 17 травня 2010.
13. John E Dunn. NATO clause V could deter cyberattack, says defence minister./ Dunn John E – Techworld. – 10 November 2010
14. North Atlantic Treaty Organization. Defending against cyber attacks [Електронний ресурс]/ Довідка. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49193.htm
15. North Atlantic Treaty Organization. Active Engagement. [Електронний ресурс]/ Modern Defence Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. / Режим доступу: http://www.nato.int/lisbon2010/strategic–concept–2010–eng.pdf
16. William D. Gerhard, Henry W. Millington Attack on a Sigint Collector./ Gerhard William D., Millington Henry W. – National Security Agency/ Central Security Service. – 1981

17. Структура НАТО [Електронний ресурс]/ Довідка. – Режим доступу: http://nato.host–ua.org.ua/Stryktyra_NATO.html
18. Міністерство Інфраструктури України [Електронний ресурс]/Євроатлантична інтеграція. – 3 липня 2008. – Режим доступу: http://www.mintrans.gov.ua/uk/integration/ 65.html
19. The Associated Press (Bucharest, Romania). NATO Officials Want Romania to Exclude Some Former Communists from Intelligence Positions. – March 20, 2002.

Литвиненко Н.П., [*] ***Панченко В.О.*** [**]

ІНТЕРНЕТ–ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРОРИСТИЧНИХ УГРУПОВАНЬ (НА ПРИКЛАДІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ КОЛУМБІЇ)

Эта статья раскрывает некоторые аспекты кибертерроризма и деятельности террористических группировок в сети Интернет. Значение Интернета растет с каждым днем. Террористы используют Сеть как средство манипулирования людьми. Наша задача заключается в том, чтобы пролить свет на деятельность такого рода, а также привлечь внимание мировой общественности к данной проблеме и ее возможным последствиям.

Ключевые слова: террористические группировки, Интернет, кибертерроризм, веб–сайт, Революционный Вооруженные Силы Колумбии (FARC).

Ця стаття розкриває деякі аспекти кібертероризму та діяльності терористичних угруповань в мережі Інтернет. Значення Інтернету зростає з кожним днем. Терористи використовують Мережу як засіб впливу на громадськість. Наше завдання полягає в тому, щоб висвітлити таку діяльність та привернути увагу суспільства до цієї проблеми та її можливих наслідків.

Ключові слова: терористичні угруповання, мережа Інтернет, кібертероризм, веб–сайт, Революційні Збройні Сили Колумбії (FARC).

The article deals with some aspects of cyberterrorism and the activity of terrorist groups in the Internet. The importance of the Internet nowadays is rapidly growing. Terrorists use it as a tool to influence and manipulate people. Our task is to describe such activities and to draw the attention to problems it might cause.

Key words: terrorists, Internet, cyberterrorism, web–page, Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC).

В сучасному світі багато терористичних груп і рухів мають свої сайти в Інтернеті. Вони використовують Інтернет для пропаганди, збору інформації і вербування кадрів, для зв'язку в реальному часі при проведенні операцій. Подібні організації розглядають можливості Інтернету в якості наступальної зброї. За даними дослідницької компанії Royal Pingdom «Інтернет 2010 в цифрах» кількість користувачів мережі Інтернет в 2010 року становила 1,97 млрд. чол. [1]. Врахувавши цей факт, можна припустити, що Інтернет може стати «масовою зброєю підривної дії» і це є однією з найголовніших проблем сьогодення. Проблема використання Інтернет мережі в зловмисних цілях потребує величезної уваги з боку громадськості. Вирішення цього питання є першочерговим завданням для захисту суспільства в інформаційній сфері. Метою дослідження є висвітлення діяльності терористичних угруповань в Інтернеті на прикладі Революційних Збройних Сил Колумбії.

[*] кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

[**] студентка 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація»Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© Литвиненко Н.П., Панченко В.О., 2011

Це питання вивчається багатьма вітчизняними та закордонними дослідниками. Серед них такі: М. Боссіоні, Д. Ватсон, Д. Вертон, Д. Деннінг, У. Лакер, В. Найді, П. Пілар, П. Уілкінсон, У. Черч, а також С. Гриняєв, М. Одеський, А. Смірнов, Д. Фельдман та інші. Гриняєв С. М. зазначає, що експерти Пентагона вже розділили майбутню арену військових протистоянь на традиційний простір та кіберпростір, причому останній буде відігравати вирішальну роль [2]. За словами американського дослідника П. Пробста, з огляду на небезпечні тенденції кібертероризму, є вірогідність, що настане день, коли деякі терористичні групи будуть існувати лише віртуально, будуть виключені особисті контакти, а члени організацій будуть спілкуватися через Інтернет [3]. Дороті Деннінг, експерт Центра Досліджень Тероризму, вважає, що діяльність терористів в Інтернеті можна об'єднати в три групи: «активізм», «хакеризм» і «кібертероризм». Активізм – це «легітимне» використання кіберпростору для пропаганди своїх ідей, заробляння грошей і залучення нових членів. Хакеризм – це хакерскі атаки, проведені для виведення з ладу окремих комп'ютерних мереж або Інтернет–сайтів, одержання доступу до секретної інформації, розкрадання засобів і т.д. Кібертероризм – це комп'ютерні атаки, сплановані для завдання максимальних збитків життєво важливим об'єктам інформаційної інфраструктури [4]. Російський дослідник Анатолій Смірнов вживає термін інформаційний тероризм і пропонує наступні визначення: використання інформаційних засобів в терористичних цілях – загрози чи справжнього застосування фізичного насилля в політичних цілях, залякування та дестабілізації суспільства і таким чином здійснення впливу на державу [5].

Всесвітня Мережа є ідеальним середовищем для діяльності терористів, оскільки доступ до неї вкрай легкий, у ній легко забезпечити анонімність користувачів, вона ніким не управляється й не контролюється, у ній не діють закони й не існує поліції. Більш того невисока вартість створення сайтів та їх обслуговування в Мережі приваблює терористичні угрупування.

Національна Рада з розвідки США прогнозує, що у 2020 році терористи будуть суцільно використовувати Інтернет в своїй діяльності: бойовики терористичних груп будуть отримувати навчальні матеріали, вказівки, технології виготовлення та фінансові кошти для проведення акції виключно через мережу [6].

Динамічний та широкомасштабний розвиток тероризму в глобальній Мережі підтверджують цю тривожну тенденцію. Тому дослідження діяльності терористичних угруповань в Інтернеті є необхідною складовою для побудови стратегії антитерористичної боротьби.

В рамках конференції з інформаційної безпеки в Тель–Авіві в кінці 2010 представники силових відомств Ізраїлю та Великобританії назвали Інтернет найзручнішим для екстремістів середовищем з точки зору розвідки і агітації. Для збору розвідувальної інформації, за їх словами, ідеально підходять, наприклад, картографічні сервіси Google. Пропаганда в мережі ведеться через численні терористичні сайти та популярні соціальні сервіси.

Кількість порталів, що обслуговують терористичні угрупування та прибічників їхньої діяльності, постійно зростає. За даними Генпрокуратури Російської Федерації в Інтернеті зараз нараховується більше 7 тисяч терористичних сайтів та близько 500 з них є російськомовними [7].

Звісно той факт, що подібні сайти раптово з’являючись так само раптово зникають, нерідко змінюють назви та доменні імена, значно ускладнює процес підрахунку їхньої реальної кількості. Але такі сайти існують і своїм існуванням загрожують стабільності в суспільстві.

Розглянемо як приклад діяльності терористичної групи в Інтернеті, діяльність Революційних Збройних Сил Колумбії (FARC) та російськомовну версію їх сайту http://farc.narod.ru/.

Революційні збройні сили Колумбії (FARC) — ліворадикальне повстанське угруповання Колумбії. В 2001 році Держдепартамент США вніс FARC у список терористичних організацій, Євросоюз пізніше прийняв аналогічне рішення. Куба й Венесуела наполягають на тому, що ця організація є партизанською, діюча на основі боліваріанських ідей [8].

В 1996 році у інтерв'ю з аргентинською газетою «Clarin», представник FARC заявив про намір створити інтерактивну веб–сторінку. Він додав, що це сприятиме глобальній комунікації і безпосередньо зв'язку з фронтом.

Перший сайт FARC у 1996 році створив учасник терористичного угрупування Маркос Леон Каларка, що на той час мешкав в Мехіко. Він розмістив сайт на сервері мексиканської компанії Teesnet. Сайт проіснував недовго, потім компанія припинила роботу сайта через політичне наповнення.

Чотири місяці по тому бунтівники створили ще одну свою веб–сторінку вже на канадському веб–сервері з Університету Каліфорнії в Сан–Дієго. Тим не менш, їх присутність порушувала норми й правила Університету, тому їм довелося закрити сайт вдруге.

Майже півтора року FARC обходилися без Інтернету, доки вони не спромоглися отримати доступ до канадського серверу знову. Але, коли влада в США про це дізналася, сайт FARC був закритий, а угрупування звинуватили у нападі на треті сторони і порушенні законів інформаційної безпеки в Сполучених Штатах. В 1999 році FARC дістали несанкціонований доступ до іншого сервера. Їх сайт запрацював на різних мовах. З міркувань безпеки, члени FARC не розкривають місце розташування та ім'я сервера.

Вартість послуги за експлуатацію сайту виплачується з фонду міжнародної підтримки угрупування. Один з членів FARC несе відповідальність за дизайн сайту, а командири й бійці опікуються змістом. Сайт відтоді змінив багато адрес. Але кожного разу угрупування знаходить спосіб повернутися в Мережу. Наразі доступ до оригінального іспаномовному сайту неможливий.

Терористи адресують свої сайти трьом типам аудиторій: активним членам, супротивникам та журналістам. Активні члени допомагають у формуванні відповідних настроїв у суспільстві. Супротивники потрібні для їхньої деморалізації. Особлива увага приділяється журналістам: на терористичних сайтах постійно публікуються прес–релізи, контактна інформація.

Терористичні групи створюють багатомовні сайти, щоб вплинути на людей, які прямо не залучені в конфлікт. Наприклад, FARC пропонує версії сайту іспанською, португальською, французькою, англійською, німецькою, російською мовах.

Досить часто терористичні сайти вивішують різноманітні літературні твори, вірші, пісні, тощо, які оспівують мужність і героїзм членів організації. Також зазвичай розміщується довідкова література, стратегія терористичної організації і навіть практичні поради.

Сайт FARC містить журнал «Resistencia»(«Опір») на декількох мовах, посилання на Французьке бюро «La Resistsnce» («Ле–Резістанс»), на Агентство альтернативних новин «Нова Колумбія», а також різні документи, інтерв'ю, бойові зведення, законі та інформацію про життя партизанів.

Взагалі такі сайти виконують різноманітні функції.

По–перше, завдяки Всесвітній мережі терористичні групи поширюють свої ідеї серед населення, особливо серед молоді. З цією метою на сайті Революційних Збройних Сил Колумбії (FARC) міститься велика кількість документів, що ілюструють діяльність угруповання (декларації, відкриті листи, комюніке, маніфести, тощо).

По–друге, за допомогою сайту терористи привертають до себе увагу та звертаються з заявам та загрозами.

По–третє, терористи через сайти поповнюють свої ряди новими членами. Вербування добровольців здійснюється через форуми і чати, а також за допомогою деяких хитрощів. Наприклад, після вивчення статистики відвідування сайту, відбираються IP–адреси, що зустрічаються найчастіше, та налагоджується зв'язок з їх власниками. На сайті FARC є можливість зворотного зв'язку з аудиторією та спілкування між відвідувачами: гостьова книга, форум, чат.

Також, сайт дуже часто використовується для збору коштів. З 90х років почали масово з'являтися сайти благодійних організацій, які пропонували допомогти, наприклад, біженцям чи голодуючим дітям. Насправді кошти потрапляли на рахунки терористичних угруповань і витрачалися на боєприпаси. Сайт FARC, принаймні його російськомовна версія, такої можливості не має.

Не можна не згадати і таку функцію терористичних сайтів, як планування терористичної діяльності. Адже, окрім відкритої діяльності, існує і тіньова сторона, яка відноситься до планування та проведення терористичних акцій. Інтернет є зручним засобом зв'язку завдяки швидкості передачі інформації, а також завдяки анонімності – учасників такої комунікації виявити надзвичайно важко. Дуже часто організатори спілкуються за допомогою електронної пошти, передаючи зашифровану інформацію як членам свого угруповання, так і однодумцям з інших.

Так, наприклад, у 2008 році мав місце судовий процес щодо можливості зв'язків між Революційними збройними силами Колумбії (FARC) та баскською військовою сепаратистською організацією ETA. Інформація ґрунтувалася на електронній переписці, що знайшли у комп'ютері одного з представників верхівки FARC.

Ще одним показовим прикладом можна згадати осінь 2010 року, коли поліція Колумбії намагалася зламати коди доступу до комп'ютерів, вилучених під час рейду проти повстанського угрупування FARC. Поліція сподівалась виявити інформацію про місце знаходження полонених.

Ілюстрацією того, що Інтернет вже став невід'ємною частиною діяльності терористичних угруповань, зокрема Революційних Збройних Сил Колумбії, є той факт, що через Мережу терористи сповіщають про свої наміри. Так, у 2008 році на одному з сайтів, пов'язаних з угрупованням FARC з'явилась заява керівництва повстанців про згоду почати переговори по видачі заручників. І це не поодинокий випадок такого спілкування терористів з владою.

FARC використовує Інтернет як спосіб збільшити свій політичний вплив, можливості лобіювання та пропаганди. На додаток до інформації, розміщеної на їх сайті, FARC також публікує он–лайн журнал і радіо програму «Resistencia», у яких розміщується інтерв'ю з повстанськими командирами. Крім того, угрупування має різні веб–сторінки та про файли в соціальних мережах, адже значна увага приділяється пропаганді серед студентів, які є потенційним джерелом вербування майбутніх бойовиків.

За словами бразильського інформаційного агентства Estado, вже починаючи з 2001 року, впливові люди, бразильські державні службовці, лідери неурядових організацій та бізнесмени почали отримувати небажані пропагандистські електронні повідомлення прямо від FARC.

Глобалізація не обмежується лише формуванням єдиного фінансового ринку й посиленням взаємної залежності економік. Поряд з масштабними соціально–економічними й політичними процесами у світі йде безпрецедентне формування складних мережних структур організованої злочинності.

Таким чином, бачимо, що не можна залишити без уваги проблему використання Інтернету організованою злочинністю й терористами, адже з всього вищезазначеного очевидно, що всесвітня мережа активно використовується терористами для забезпечення своєї діяльності, встановлення зовнішніх зв'язків, пропаганди та радикалізації умонастроїв населення.

Потрібно об'єднувати зусилля міжнародної спільноти для ефективної протидії терористичній діяльності в Інтернеті. Адже в руках зловмисників Всесвітня Мережа може перетворитися на зброю масового знищення.

Разом з захистом суспільства від кібертероризму потрібно проводити також комплексні анти–терористичні інформаційно–пропагандистські дії: роз'яснення небезпеки тероризма, виховання неприйняття ідеології насильства серед населення.

Інформаційний тероризм сьогодні представляє серйозну загрозу для інтересів держави та суспільства. Застосування терористами новітніх технологій значно розширює їхні можливості. Протидія тероризму та проблеми міжнародної безпеки зараз є чи не найбільш актуальними питаннями міжнародної політики. Потреба в захисті інформаційного простору зростає і стає невід'ємною складовою національної безпеки.

Інтернет–технології можуть допомогти терористам організовувати величезні за масштабами теракти. Все більше уваги приділяється диверсіям в самій Мережі. Адже це не потребує значних витрат та жертв. Теракт можна організувати будь–коли і будь –де, знаходячись при цьому далеко від місця дії. Відсутність в більшості держав чіткого регулювання інформаційного простору та законодавства в цій сфері, а також той факт, що виявити слід зловмисника майже неможливо, залишає організаторів терактів розгулювати на свободі по інформаційних просторах і далі.

Для боротьби з інформаційним тероризмом потрібно виробити та запровадити велику кількість заходів: від формування ефективної правової бази до вирішення суто технологічної сторони проблеми. В сучасних умовах головною ціллю є об'єднання зусиль всієї міжнародної спільноти для протистояння терористичним угруповання та їх діяльності в Інтернеті.

Література:

1. Дослідницький центр Pingdom [Електронний ресурс] / Internet 2010 in numbers – 2011. – Режим доступу: http://royal.pingdom.com/2011/01/12/internet–2010–in–numbers/
2. Гриняев С. Концепция ведения информационной войны в некоторых странах мира // Зарубежное военное обозрение / С. Гирняев. – 2002. – N 2. – С. 5.
3. Центр дослідження комп'ютерної злочинності [Електронний ресурс] / Пробст П. «Інтернет–Тероризм» – нова погроза XXI століття / П. Пробст – 2004. – Режим доступу: http://www.crime–research.ru/news/16.04.2004/61/
4. The Information Warfare Site [Електронний ресурс] / Dorothy E. Denning Activism, Hacktivism, and Cyberterrorism:The Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy / Denning E. Dorothy – 2007. – Режим доступу: http://www.iwar.org.uk/cyberterror/resources/denning.htm
5. Смирнов А. Информационная глобализация и Россия: вызовы и возможности / А. Смирнов. – М.: Парад. – 2005. – С. 326.

6. Портал NationalSecurity.ru [Електронний ресурс] / Хохлов И. Отчет Национального совета по разведке США: на смену «Аль–Каиде» идут профессионалы террора / И. Хохлов – 2010. – Режим доступу: http://www.nationalsecurity.ru/library/00016/00016future.htm
7. Новинний портал Lenta.ru [Електронний ресурс] / Генпрокуратура насчитала семь тысяч террористических сайтов. – 2011. – Режим доступу: http://www.lenta.ru/news/2010/06/03/found/
8. Дослідницький центр «Агентура» [Електронний ресурс] / Революційні Збройні сили Колумбії – FARC (Колумбія) – 2010. – Режим доступу: http://www.agentura.ru/terrorism/spisok/farc/

Кириченко І.О.*

ЧИННИК «М'ЯКОЇ СИЛИ»У СТРАТЕГІЯХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ США

Статья посвящена исследованию концептуальных и прикладных аспектов использования фактора «мягкой силы» в политике национальной безопасности США. Анализируются теоретические расхождения в научных кругах и политической практике касательно использования фактора информационного доминирования и роли стратегии «мягкой силы» в обеспечении доминирования государства на мировой арене.

Ключевые слова: «мягкая сила», «разумная сила», стратегия национальной безопасности, информационный потенциал, США.

Стаття присвячена дослідженню концептуальних і прикладних аспектів використання чинника «м'якої сили» в політиці національної безпеки США. Аналізуються теоретичні розбіжності в наукових колах і політичній практиці щодо використання чинника інформаційного домінування і ролі стратегії «м'якої сили» у забезпеченні домінування держави на світовій арені.

Ключові слова: «м'яка сила», «розумна сила», стратегія національної безпеки, інформаційний потенціал, США.

The article is devoted to the research of the conceptual and applied aspects of the factor of «soft power» in the politics of U.S. national security. The theoretical differences in academic circles and political practices regarding the use of factors of information dominance and the role of the strategy of «soft power» to ensure the state's dominance in world affairs.

Key words: «soft power», «smart power», a national security strategy, information potential, the United States.

В умовах докорінних трансформацій світової системи підтримання миру і стабільності під впливом інформаційно–технологічних зрушень пріоритетом стратегії національної безпеки США стало досягнення інформаційних переваг з метою забезпечення позицій лідера на світовій арені. Так, якщо раніше прогнозування потенціалу держав–опонентів передбачало аналіз за трьома основними показниками – політичним, економічним і військовим, то сьогодні до переліку було додано інформаційний показник, який може виступати і як самостійний важіль впливу на формування потенціалу сучасних держав, так і входити до складових трьох традиційних важелів як базовий ресурс домінування.

Наукове осмислення цих тенденцій було започатковано у розробках таких науковців, як Дж.Най, Дж.Акшай, Р.Армітідж, Зб.Бжезинський, Р.Кейган, Р.Кеохейн, А.Коен, М.Кокс, М.Лібіцкі, С.Люкс, Дж.Меттерн, У.Оуенс, І.Пармар, М.Рубін, Н.Сноу, С.Уолт, М.Фрей-

* аспірантка відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

© Кириченко І.О., 2011

зер, Ф.Фукуяма, П. ван Хем, К.Хілл та ін. Прикладні аспекти наукової проблеми інформаційного чинника зовнішньої та безпекової політики держав в сучасних міжнародних відносинах висвітлено в працях таких російських фахівців – О.Бірюкова, М.Буланова, Ю.Давидова, О.Дугіна, О.Жизневської, О.Журавльової, А.Казанцева, В.Капіцина, А.Крутських, І.Лебедевої, О.Леонова, О.Манойла, В.Межуєва, О.Мельвіля, В.Меркушева, Г.Мирського, М.Модіна, Г.Павловського, І.Панаріна, О.Солнцева, Е.Соловйова, В.Трибрата, Г.Филимонова, С.Чернова, І.Шуміліної та ін. Визначену наукову проблему також досліджено й у вітчизняних розробках з окремих аспектів інформаційної складової зовнішньополітичних та безпекових стратегій, зокрема, загальних та спеціальних дослідженнях О.Бахтіярова, О.Бодрука, В.Головченка, В.Горбатенка, В.Гури, А.Гуцала, О.Дзьобаня, Д.Дубова, І.Дудко, О.Зернецької, Є.Камінського, Б.Канцелярука, В.Ліпкана, О.Литвиненка, Є.Макаренко, О.Михайловської, С.Недбаєвського, М.Ожевана, І.Погорської, О.Потєхіна, Г.Почепцова, М.Рижкова, О.Сосніна, С.Федуняка, С.Шергіна, І.Хижняка, Л.Чекаленко, С.Юрченка та ін. Водночас в представлених роботах питання потенціалу міжнародних впливів на основі використання інформаційного чинника та причинно–наслідкових зв'язків з практикою зовнішньої та безпекової політики США розглянуті фрагментарно. Тому, завданням даного дослідження є з'ясування сутності базових методів застосування інформаційного чинника, зокрема, «м'якої сили» у геополітиці США з метою забезпечення позицій лідера на світовій арені.

Прагнення втримати глобальне лідерство вимагає перегляду підходів до розробки і реалізації стратегій внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема, за безпековим напрямом. Як свідчить аналіз підходів політичного керівництва США до питань національної інформаційної безпеки, а також політологічних та військово–технологічних аналітичних досліджень окремих американських науковців та провідних «мозкових центрів», актуальною залишається наявність двох основних напрямів безпекової стратегії: технологічний та політико–ідеологічний. У розробках першого напряму обговорюються переважно проблеми інформаційної безпеки і захисту інформації в комп'ютерах і комп'ютерних мережах; принципи, що покладено в основу визначення сукупності загроз для існуючої інформаційної інфраструктури США, здатних призвести до атак різної форми, особливо цілеспрямованим акціям; питання наявності достатньо підготовлених потенційних супротивників у глобальному протиборстві, здатних реалізувати такі загрози через кіберпростір. Прибічники технологічного підходу особливу увагу приділяють проблемам захисту від подібних атак, які можуть здійснюватися вороже налаштованими щодо США режимами, терористичними та злочинними угрупованнями, а також тим, як використовувати кіберпростір для протидії цим загрозам.

Так, у новій «Стратегії національної безпеки» (2010 р.) проблема захисту кібермереж згадується поряд з проблемою захисту США від біологічних атак, а ступінь проникнення кібермереж у життя американського суспільства визначається як «залежність» від них, оскільки «космос та кіберпростір мають силу впливати на повсякденне життя та військові операції» [1]. Крім того, кібератаки віднесені до однієї з ключових проблем у внутрішній безпеці США: «Всередині країни США будуть прагнути стратегії, спроможної протидіяти всьому спектру загроз і небезпек для нашого суспільства. Це загрози та небезпеки, що включають в себе тероризм, стихійні лиха, масштабні кібератаки і пандемії». До певних трансформацій у політиці США щодо сфери кібербезпеки, у порівнянні з «Кібербезпековим оглядом» 2009 року, можна назвати посилення акценту щодо відповідальності військових структур за кібербезпеку держави: «Ми будемо спиратися на увесь комплекс «м'якої сили» – на дипломатію, розвиток міжнародних норм та інститутів, щоб допома-

гати вирішувати розбіжності, запобігати конфліктам та підтримувати мир, зменшуючи вірогідність, якщо це можливо, застосування сили. Це означає, гарантовані зобов'язання міністерства оборони США щодо можливості застосуванням особливих підходів до стримування супротивників у всіх основних сферах: землі, повітрі, морі, космосі та кіберсфері» [2].

Зазначене формулювання засвідчує закріплення в офіційному документі військового розуміння кіберпростору як «фізичного», відповідно й обов'язки із захисту цього «простору» покладаються у США на військові структури. Водночас «Кібербезпековий огляд» підкреслював роль спецслужб та налагодження ефективного партнерства між державними інституціями, громадянами та приватним сектором у забезпеченні кібербезпеки держави.

Загалом, роз'ясненню позиції адміністрації Б.Обами щодо безпеки кіберпростору у новій Стратегії надано окремий параграф «Безпека кіберпростору», де зазначено, що загрози в сфері кіберпростору є однією з найбільших загроз національній, суспільній та економічній безпеці, з якими зіткнулись США: «Високий рівень нашої технологічності, що дозволяє нам існувати та створювати, водночас надає додаткові можливості для тих, хто хоче підірвати наші можливості або знищити їх». Ця ж «технологічність» дає збройним силам США значну перевагу, однак не убезпечує несекретні урядові мережі від постійного несанкціонованого втручання.

Крім того, у документі постійно підкреслюється залежність США від кіберпростору, оскільки «щоденне життя залежить від потужностей електромереж, однак потенційні супротивники можуть використовувати кіберуразливість для того, щоб порушувати їх діяльність у масовому масштабі. Інтернет та електронна комерція є ключем до нашої економічної конкурентоспроможності, однак кіберзлочини коштують компаніям та споживачам сотні мільйонів доларів та цінної інтелектуальної власності». До основних джерел загроз для кіберсфери віднесено й неназвані «провідні національні держави» (в інших безпекових документах США під такими частіше всього називаються Китай та Росія).

До основних шляхів вирішення загроз у сфері кібербезпеки віднесено дві основні стратегії. Перша – «Інвестиції в людей та технології», за якою керівництво США планує налагоджувати активну співпрацю між урядом та приватним сектором «з метою розробки більш безпечних технологій, що надасть можливість поліпшити захист та стійкість критичних державних та промислових систем і мереж». Крім того, планується збільшення інвестицій у передові дослідження та розробку технологій, що будуть сприяти більшій безпеці інформаційної інфраструктури. Варто зазначити, що уряд США та військове керівництво вже розпочало розміщення замовлень на розробку подібних технологічних рішень: Управління перспективних дослідницьких проектів Пентагону, на замовлення якого свого часу було створено APRAnet (основу мережі Інтернет), оголосило тендер на створення технології щодо безпечного обміну інформацією між військовими в мережі Інтернет (в рамках проекту «Безпечні військові комунікації»). Зокрема, така технологія дозволить користувачам обходити будь–які Інтернет–фільтри (особливо популярні в Китаї) та позиціонується як один із засобів допомоги дисидентам в «інформаційно–закритих» країнах, де доступ до Інтернет–ресурсів обмежується урядом [1]. Інша стратегія – «Посилення партнерства» передбачає розширення можливостей співпраці між всіма основними учасниками кіберпростору, оскільки уряд, приватний сектор та окремі громадяни неспроможні самостійно вирішити проблеми в сфері кібербезпеки. Водночас планується посилення «міжнародного партнерства з широкого кола питань, включно з розробкою нормативних документів, щодо припустимих меж поведінки у кіберпросторі, законів з протидії кіберзлочинності, забезпечення збереження даних, їх захисту та конфіденційно-

сті, а також підходів щодо захисту мереж та реагуванню на кібератаки» в умовах зовнішньополітичних впливів. Зауважимо, що прийняття міжнародних нормативних регулятивних документів є єдиною можливістю для США встановити певний «паритет сили» у кіберпросторі з такими політичними акторами, як Росія і Китай. Виділення кібербезпеки як самостійної складової у «Стратегії національної безпеки» (2010 р.) свідчить, що рівень загрози критичній інфраструктурі з боку саме зовнішніх суб'єктів (при чому – переважно державних) досяг певного порогового значення для безпеки США [1]. У цьому контексті важливим є акцентування уваги на бажанні США сформувати міжнародне нормативне поле з протидії активній кіберзлочинній діяльності (в широкому її розумінні) шляхом запровадження системи певних обмежень.

Другий напрям, пов'язаний з політико–ідеологічним контекстом, втілений у стратегії «м'якої сили» або «м'якого» домінування. Основні питання, що обговорюються в рамках даного підходу, можна узагальнити так: які переваги отримають США, якщо відкриють доступ до американських інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури для держав–союзників та інших держав в таких галузях, як формування коаліцій і розвідка, які можливості відкриває перед державою широке використання засобів масової інформації для формування сприятливою громадської думки, поширення американських ідей, демократизації держав і обмеження можливості авторитарних режимів у світовому масштабі. Таким чином, предметом дискусії представників політико–ідеологічного напряму стратегії національної інформаційної безпеки США є скоріше можливості, ніж погрози.

Водночас, у нещодавньому виступі на слуханнях комітету сенату з міжнародних справ американський держсекретар Г.Клінтон зазначила, що роль США на світовій арені слабшає. «Ми ведемо інформаційну війну, і ми програємо цю війну», – заявила держсекретар. На її думку, причиною цих невдач є програні інформаційні війни з Китаєм і Росією та зменшення державного фінансування пропагандистських кампаній та іномовлення за часів адміністрації Дж. Буша–молодшого. Г.Клінтон впевнена, що обмежуватися одними лише Інтернет–проектами є помилково, оскільки переважна «більшість людей все ще дізнаються новини з своїх телевізорів і радіоприймачів». Серед головних конкурентів американський дипломат називає арабську «Аль–Джазіру», китайський CCTV і російський Russia Today. Систематичне скорочення витрат на ЗМІ та зовнішньополітичну пропаганду після завершення «холодної війни» призвело до того, що в інформаційному плані США починає програвати вишеобозначенние трійці каналів. «Незважаючи на те, що в світі продовжують панувати голлівудські фільми та розважальні телепередачі зі США, ці форми подачі матеріалу не є інформаційними і призводять до спотворення реального образу країни». Отже саме тепер, коли при владі стоять демократи, на пропаганду може бути зроблена серйозна ставка. Загалом, Г.Клінтон запропонувала адміністрації Б. Обами трансформувати стратегію національної безпеки на користь балансу між захистом кіберпростору як суто технологічним проектом та подальшим розвитком концепції «м'якої сили» як політико–ідеологічного напряму зовнішньої і безпекової політики, що в остаточному вигляді представлено як стратегію «розумної сили».

Відзначимо, що концептуальні підходи до феномену «м'якої сили» в геополітичному вимірі характеризуються визнанням вагомості «м'якого домінування» на противагу застосуванню «жорстких» засобів впливу на міжнародні відносини. Такі підходи виокремлюють специфіку наукових теорій зарубіжних та вітчизняних дослідників, які вважають, що зміни у всіх сферах міжнародного співробітництва з урахуванням глобального розвитку є відображенням нових закономірностей формування сучасної системи світового порядку і потребують новацій у міжнародній взаємодії.

Концепція «м'якої сили» вперше на науково–теоретичному рівні була сформульована американським політологом Дж.Наєм в контексті розробки зовнішньополітичної стратегії США з підтримки позитивного іміджу держави в міжнародних відносинах і просування найбільш значимих досягнень американської культури і соціальної політики, що зумовило дискусії і трансформацію класичного розуміння «балансу сил». Ідея про глобальну перевагу США не тільки за показниками воєнної сили та економічної потуги, а й за параметрами несилового («м'якого») впливу на міжнародні відносини передбачала відмову від абсолютизації ролі «жорсткої сили» у світовій політиці в умовах завершення біполярної конфронтації. Базовими засадами «м'якої сили» Дж.Най визначав здатність досягати переваг шляхом впливу на політику інших акторів міжнародних відносин через механізми узгодження зовнішньополітичних акцій і залучення до співробітництва більш широкого характеру з урахуванням спільних цінностей [3]. Так, у відомому фундаментальному дослідженні «М'яка сила. Складові успіху у світовій політиці» (2004 р.) автор фактично розгорнув відкоригований з урахуванням міжнародного досвіду постулат, вперше сформульований ним ще в 1990 році у роботі «Покликання до лідерства: змінюється природа американської могутності», щодо ідеї про абсолютну перевагу США не лише за показниками військової сили та економічної потуги, а й за параметрами несилового впливу на міжнародні відносини. Саме несиловий вплив було охарактеризовано як «м'яку силу», здатну вплинути на політичні рішення і на міжнародні відносини загалом [4; 5]. Передусім маються на увазі ті інструменти і ресурси, які дозволяють політичним акторам світу досягати поставленої мети. При цьому до «жорсткої сили» Дж.Най відносить економічну і військову потугу, а до «м'якої сили» – політичну ідеологію, суспільні цінності, зовнішню політику. Перші два компоненти «м'якої сили» тлумачаться як історична спадщина нації, третій – характеризується як суб'єктивний фактор, що привноситься чинним політичним керівництвом. Як наголошує Дж.Най, «м'яка сила» – це не тільки власне вплив, а й «привабливість», оскільки потенціалом «м'якої сили» у світовій політиці виступає те, що «надихає і приваблює» і дозволяє досягати бажаного результату [5].

Найважливішою характеристикою «м'якої сили», вважає Дж.Най, є її відносна незалежність від держави та уряду країни, яка використовує «м'яку силу» для забезпечення національних інтересів на міжнародній арені. Натомість «жорстка сила» набагато сильніше пов'язана з державною політикою. Як наслідок, ефект від дії «м'якої сили» на відміну, наприклад, від економічних санкцій або військової акції, виявляється більш аморфним і його важче спрогнозувати.

Базовими засадами і «жорсткої», і «м'якої» сили, з погляду Дж.Ная, виступають можливості радикально впливати на поведінку інших акторів міжнародних відносин. Різниця ж між ними, акцентує автор, полягає в інструментах: проекція «жорсткої сили» відбувається через примус і нав'язування політичної волі (за допомогою економічного ресурсу або загрози силою), тоді як ефективна дія «м'якої сили» формується через механізми узгодження зовнішньополітичних акцій і залучення до співпраці більш широкого характеру, як правило, на базі єдиних цінностей, що сприяють такій співпраці [5].

Оцінюючи американський потенціал «м'якої сили», Дж.Най підкреслює, що передусім її ефективність досягається привабливістю американської культури і способу життя, про що свідчить лідерство США за такими показниками, як чисельність прийнятих емігрантів, глобальне поширення інформаційних продуктів та послуг, чисельність іноземних студентів у США і кількість американців серед нобелівських лауреатів у галузі фундаментальних досліджень. Наведені дані свідчать, що майже 80% респондентів з 43 країн світу відзначають досягнення США в галузі науки і технологій (висока культура), а

близько 60% – обирають американську масову культуру. Іншим чинником «м'якої сили» США Дж.Най визначає американську політичну ідеологію, якій повністю або частково довіряють респонденти [6].

Пояснюючи можливості використання «жорсткої сили» в контексті реалізації політичного лідерства і з огляду на складні міжнародні проблеми, Дж.Най зазначає, що деякі аналітики, порівнюючи переважно політику «жорсткої сили» Дж.Буша–молодшого і задекларовану політику «м'якої сили» Б.Обами, «знаходять більше відмінностей між першим і другим терміном виконання обов'язків Д.Буша–молодшого, ніж між другим терміном Дж.Буша та адміністрацією Б.Обами». Зазначимо, що під час першого терміну президентства Дж.Буша–молодшого підхід «жорсткої сили» виявився помилковим, був переглянутий під час другого терміну його президентства на користь принципів дипломатії. Таким чином, констатує Дж.Най, можна очікувати дій, в яких Б.Обама буде вести себе аналогічно з Дж.Бушем–молодшим, використовуючи «жорстку силу», хоча загалом політичні рішення американських лідерів будуть по–різному вмотивовані. На думку науковця, кожний політичний лідер використовує можливості «м'якої» і «жорсткої» сили залежно від політичних реалій і власного бачення міжнародних процесів. Те ж стосується позиції Дж.Ная щодо використання «м'якої сили» у трансатлантичному співробітництві США та Європи в рамках НАТО. Для дослідника «м'яка сила» НАТО означає здатність вийти за рамки суто військової діяльності і зробити свою місію привабливою для світової громадськості, забезпечити репутацію альянсу за допомогою публічної дипломатії, враховуючи, що збільшення міжнародних контактів сприятиме просуванню стратегічних пріоритетів союзників як в європейському регіоні, так і в світі, тобто включити стратегію «розумної сили» в євроатлантичну політику партнерства [7].

Водночас у політологічній літературі відбуваються гострі дискусії щодо теоретико–концептуального та практично–політичного змісту поняття «м'якої сили», і, зокрема, щодо його трансформації у поняття «розумної сили», запропонованої Дж.Наєм та Р.Армітіджем у контексті еволюції сутності «м'якої сили» у сучасну добу. Концепція «розумної сили», запропонована Дж.Наєм та Р.Армітіджем у розвиток силової політики США, розглядається як синтез двох понять – «жорсткої» і «м'якої» сили, що передбачає раціональний розподіл наявних ресурсів між цими двома категоріями. Відтак, перспектива використання стратегії «розумної сили» у геополітиці США, на думку фахівців, може зумовити суттєві зміни міжнародної взаємодії [8].

Розглядаючи проблему сприйняття концепції «розумної сили» в американському політикумі та суспільстві, Дж.Най наголошує, що з огляду на ідеологію американської державної політики, установки та обмеження, якими вона керується, особливо у сфері зовнішньої та економічної політики, ідея «розумної сили» як синтез «жорсткої і «м'якої» сили сприймається американською громадськістю, незважаючи на критичний дискурс щодо потенціалу та ефективності «м'якої сили» в міжнародних відносинах та обстоюванні національних інтересів США. Сполученим Штатам, вважає Дж.Най, слід визначати свої національні інтереси більш широко, враховувати інтереси й інших країн, що передбачає забезпечення таких світових суспільних благ, як стабільність, відкрита міжнародна економіка, співпраця з проблеми кліматичних змін тощо [9; 10].

Обґрунтування концепції «розумної сили» як основи для нової стратегії зовнішньої та безпекової політики США було здійснене у 2007 р. у аналітичній доповіді «Більш розумна, більш безпечна Америка», підготовленій двопартійною спеціальною комісією – Smart Power Commission. Суть нової консенсусної американської стратегії (розробники – Дж.Най та Р.Армітідж) полягає у поєднанні «жорсткої» (воєнної) і «м'якої» (культурної)

сили у спільну ефективну стратегію діяльності США на міжнародній арені задля повернення Америці статусу інтелектуального лідера та підтримання іміджу й репутації США на засадах ідеї «глобального добробуту» [8].

У передмові до доповіді розробники стратегії Дж.Най та Р.Армітідж посилалися на те, що Сполучені Штати мають використати потенціал «розумної сили» як інвестиції в глобальне майбутнє, надаючи можливості для економічного, політичного і соціального розвитку іншим країнам світу, які не відповідають сучасному рівню досягнень людства. Америка може запропонувати для світу стратегію, необхідну для відповіді на нагальні глобальні виклики шляхом інвестицій не тільки в економіку й військову сферу , а й у політику «м'якого» домінування. Щоб «зберегти лідерство Америки в міжнародних відносинах, підкреслюють фахівці, необхідно відповідати на глобальні виклики, не поширюючи страх і злість, а вселяючи оптимізм і надію» [8].

У документі також підкреслено, що характер впливу – а значить, і «сили» – має тенденцію змінюватися з часом, що притаманне й тенденціям сучасної світової політики. Так, упродовж 1990–х і фактично до середини 2000–х років політичне керівництво США, а також більшість американських політологів позиціонували Сполучені Штати Америки як єдину наддержаву з потужним комплексом впливу на геополітику як за своїм сукупним потенціалом, так і за окремими його складовими, які в їх функціональному відношенні можна було звести до двох категорій – «жорстка сила» і «м'яка сила».

Аналітики зазначають, що в такій ситуації виникли умови для нав'язування іншим країнам ідеології та принципів політичного розвитку за допомогою використання досить жорстких економічних і, головне, військових важелів впливу. Проте сформований дисбаланс між «жорсткою силою» і «м'якою силою» США, яким автори розробки дають детальну характеристику, призвів до фактичної кризи американської «м'якої сили». У результаті США втратили традиційний імідж «борця за цінності свободи». Водночас глобальне поширення американських культурних цінностей та ідентичності спричинили природний процес їхнього конфлікту з національними традиціями інших держав.

З одного боку, саме констатація цього факту, його конкретних проявів і наслідків для США складають той комплекс ідей, який прагнули представити автори доповіді і який хотіли донести до політичної еліти США і нової президентської адміністрації. З другого боку, Дж.Най і Р.Армітідж пропонують майбутньому керівництву Сполучених Штатів набір конкретних керівних принципів, дотримання яких у сучасній світовій політиці може сприяти успішному розвитку американської держави, збереженню нею лідерських позицій у світовій політиці. Концепт «розумної сили» в тлумаченні авторів доповіді використовується як синтез двох понять: «жорсткої сили» і «м'якої сили». «М'яка сила» розглядається в традиційному сенсі як здатність досягати певних цілей за допомогою залучення на свій бік без будь–якого примусу. Згадуючи основні ресурси «м'якої сили» – культуру та політичні цінності, Дж.Най і Р.Армітідж найбільшу увагу приділяють зовнішній політиці і дипломатії, що розглядаються іншими міжнародними акторами як легітимні і морально авторитетні [8].

«Розумна сила», на думку політологів, є не просто синтезом «м'якої» і «жорсткої» сили, а їх кваліфікованим поєднанням. Використання цих сил відокремлено одна від одної не призводить до бажаних результатів: при відсутності однієї «сили» досягнення іншої зводяться нанівець, оскільки не мають довгострокового характеру. Автори вважають, що «розумна сила» передбачає раціональний розподіл наявних ресурсів між цими двома категоріями [8].

«Розумна сила» виявляється також у тому, щоб врахувати і узгодити різні і багатосторонні інтереси США у міжнародній взаємодії. На погляд Дж.Ная і Р.Армітіджа, більш

ефективним з економічної точки зору буде фінансування різних міжнародних організацій і установ, ніж витрачання значних коштів на глобальну війну з тероризмом і бойові дії в Іраку. Подібні інвестиції, зазначається у розробці, дозволять залучити до глобальних проектів цілий ряд інших держав, що буде сприяти збалансованому перерозподілу світових проблем і дозволить США позиціонувати себе на міжнародній арені як політичного актора, що володіє набором перспективних і оптимістичних за своїм змістом ідей щодо їх впровадження.

Концепт «розумної сили» полягає, як зазначають автори розробки, в здатності забезпечити комплексне функціонування різних джерел «м'якої сили», які діють диференційовано, оскільки безпосередньо не залежать від державної влади. Серед таких автори називають приватний бізнес, громадянське суспільство (публічна дипломатія), двосторонні угоди і декларації, взаємодію та консультації на рівні багатосторонніх міжнародних організацій. Дослідники погоджуються з тим, що комплекс «жорсткої сили» складає набір простіших механізмів, тому її легше використовувати для досягнення цілей, натомість, «розумна сила» передбачає її застосування тільки в умовах досягнутого міжнародного консенсусу, тобто за умови поєднання з «м'якою силою» [8].

Відтак, в контексті неоліберального підходу Дж.Наєм було охарактеризовано «м'яку силу» як політику, спрямовану на досягнення бажаних переваг у міжнародних відносинах, визначено триєдину структуру її складових, які полягають у сукупності значимих для суспільства цінностей, політичної ідеології та дипломатії у широкому сенсі поняття. З огляду на дисбаланс між «жорсткою» і «м'якою силою», що призвів до фактичної кризи практики «м'якої сили» в міжнародних відносинах, Дж.Наєм та Р.Армітіджем було запропоновано концепцію «розумної сили», яка включає стратегічне використання дипломатії, потенціалу міжнародного впливу та проекцію сили й впливу у спосіб, який є найбільш ефективним з погляду політичної легітимності [8].

Оригінальний підхід до розуміння концепцій «м'якої» і «розумної» сили зумовив аналіз інтерактивних політичних процесів, остаточні наслідки яких можна лише прогнозувати, а дослідження ситуації на різних рівнях ієрархічної міжнародної системи та взаємодії політичних стратегій виявило особливості «м'якого домінування» у сучасну добу і на перспективу.

У контексті міркувань про концептуальний сенс «розумної сили» фактично стверджується, що блокове мислення, характерне для доби «холодної війни» і пов'язане з побудовою жорстких коаліцій, в даний час застаріло. У сучасному світі ефективною може вважатися тільки багатостороння дипломатія, яка передбачає переговори і взаємодію з усіма учасниками міжнародних відносин, оскільки надмірна агресивність,як підкреслюється у розробці, є проявом концептуально–ідеологічної слабкості і технологічної недосконалості держави. З погляду американських дослідників, логіка «розумної сили» зумовлює необхідність поєднання задекларованих ідей і принципових особливостей їх здійснення в реальному житті. При цьому неприпустимою вважається реальна ситуація, коли політичні та ідеологічні союзники США сумніваються у проголошених американською державою цілях та ідеалах. Тому, якщо США обирають стратегію «розумної сили», необхідно враховувати й позицію інших держав, а саме тих, які для Америки є стратегічним пріоритетом (Південна Корея, Японія, Європа та ін.), в рамках рівноправного і конструктивного партнерства.

Обґрунтовуючи стратегічну перспективність «розумної сили» для США, розробники підкреслюють, що в умовах можливих економічних труднощів держави, які, відповідно до теорії демократичного транзиту, повинні були трансформуватися з диктаторських режи-

мів у демократичні, можуть відмовитися від подальших політичних та економічних реформ, проте необхідно з цими державами вести активний діалог, домовлятися з нестабільними і далекими від американського еталона демократії режимами.

Водночас, Дж.Най і Р.Армітідж сподіваються, що нова президентська адміністрація продовжить політичну традицію світового лідерства держави, оскільки саме «розумна сила» дозволить США повернути собі статус впевненої в собі держави, готової вирішувати глобальні проблеми, спираючись на широкий консенсус міжнародного співтовариства і безпосередню співпрацю з країнами БРІК (Бразилія, Росія, Індія та КНР), які останнім часом набувають характерних рис регіонального лідерства [8; 11].

Таким чином, концептуальні підходи до феномену «м'якої сили» в геополітичному вимірі характеризуються визнанням пріоритетності «м'якого домінування» на противагу застосуванню «жорстких» засобів впливу на міжнародні відносини. Такі підходи виокремлюють специфіку наукових теорій зарубіжних та вітчизняних дослідників, які вважають, що зміни у всіх сферах міжнародного співробітництва з урахуванням глобального розвитку є відображенням нових закономірностей формування сучасної системи світового порядку і потребують новацій у міжнародній взаємодії. Загальна оцінка за результатами аналізу напрацювань зарубіжної та вітчизняної політології щодо сутності «м'якої сили» визначається у таких положеннях: спеціальний напрямок досліджень, який стосується загалом концепту геополітичних взаємовпливів розвинених держав; чітко простежується перетин концепцій глобального розвитку та «м'якого впливу», що зумовлює виокремлення спільних детермінантів, які охоплюють типологію стратегій «м'якої сили», доктринально–інституціональне забезпечення «м'якої сили» та реальну практику міжнародних відносин. Теоретичні положення щодо проблеми «м'якої сили» у міжнародному співробітництві розкривають дихотомію політичного та безпекового чинників глобального розвитку, які визначають цілі, засоби та методи політичної діяльності міжнародних акторів в умовах трансформаційних зрушень.

Література

1. Ожеван М.А. Доктрина Барака Обами: нова «стратегія національної безпеки» США / М.А.Ожеван, Д.В. Дубов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2010. – Випуск 94. Частина І. – С. 16–20.
2. Обама добивается безопасности путем мира и сотрудничества (27 мая 2010 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.america.gov/st/ peacesec– russian/2010/May/20100528130723arrrud0.915127.html.
3. Трибрат В. «Мягкая безопасность» по Джозефу Наю [Електронний ресурс] / Владимир Трибрат // Международные процессы. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/seventh/014.htm.
4. Nye J.S. Soft Power. The Means to Success in World Politics / Joseph S. Nye. – New York: Public Affairs, 2004. – 192 p.
5. Nye J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / Joseph S. Nye. – New York: Basic Books, 1990. – 336 p.
6. Nye J.S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone / Joseph S. Nye. – New York: Oxford University Press, 2002. – 240 p.
7. Интервью А.Рогозина с Дж.Наем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apn.ru/publications/article20896.htm

8. Nye J.S. A smarter, more secure America. Report of the CSIS Commission on Smart Power [Електронний ресурс] / Craig Cohen, Joseph S. Nye, Richard Armitage. – Режим доступу: http://csis.org/publication/smarter–more–secure–america.
9. Nye J.S. Get Smart. Combining Hard and Soft Power [Електронний ресурс] / Joseph S. Nye // Foreign Affairs. – 2009. – Volume 88, № 4. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph–s–nye–jr/get–smart.
10. Най Дж. «Умная сила» Барака Обамы. Кризис «умной силы« / http://www.russ.ru/Mirovaya–povestka/Umnaya–sila–Baraka–Obamy.
11. Столетов О.В. Тренды трансформации властных отношений в мировой политике: smart power? / О.В.Столетов // Полис. – 2009. –№4. –С. 173–178.

Щепанківський В.Г.*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ОБРАЗУ КРАЇНИ

В этой статье рассматривается понятие информационной безопасности как составляющей образа страны. Анализируются понятие информационная безопасность ее основные аспекты и характеристики ее важности для мирового сообщества и разных стран в отдельности.

Ключевые слова: информация, безопасность, образ, страна, угроза.

В даній статті розглядається поняття інформаційної безпеки як складової образу держави. Аналізується поняття інформаційної безпеки її основні аспекти і характеристики та її важливість для міжнародної спільноти і різних країн окремо.

Ключові слова: інформація, безпека, образ, країна, загроза.

In this article the concept of information security as is considered by a component an image of the country. Its basic aspects and characteristics its importance for the world community and the different countries separately are analyzed concept information security.

Keywords: information, security, image, country, threat.

Швидка експансія новітніх інформаційних технологій, різноманітних видів мультимедіа та засобів глобальної комунікації призвела до виникнення принципово нових видів людської діяльності, заснованих на поняттях та образах віртуального простору. Нова інформаційна економіка, коммунікативістика, філософія мас–медіа або імагологія, віртуальна географія, крос–культурні дослідження, країнознавча компаративістика та інформаційна геополітика змушені оперувати так званими «анаморфірованими географічними просторами». Ці простори схожі за певними параметрами з традиційним географічним простором, проте закони їх створення, функціонування та трансформації є певною мірою автономними, оскільки ці простори представляють собою самостійний предмет гуманітарно–наукового вивчення, що пов'язане з жорсткою спеціалізацією їх конфігурацій і змісту. Отже, мова йде про конкретні геоекономічні, геополітичні та геокультурні простори.

В епоху бурхливого розвитку віртуальних та мультимедійних уявлень, що швидко проникають до науки, образна складова будь–якого знання перетворилася на важливий фактор досліджень. Постмодерн пропонує замість єдиного образу світу «віяло» (рос. «веер») або карточну колоду географічних образів, кожний з яких створює самостійну просторову версію світу, яка не заперечує інших. Парадокс образної геоглобалістики або

* аспірант кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

© Щепанківський В.Г., 2011

створеної російським культурологом і географом Д. Замятіним гуманітарної географії полягає в неможливості достатньо коректного формування єдиного географічного образу світового розвитку [1]. Світовий розвиток – це своєрідна нескінченна мережа образів країн, що створюють множину геополітичних дискурсів.

У сучасному суспільстві інформація та інфосфера є інструментом перетворення географічного простору в геополітичний. Інформаційний ресурс активно впливає на географічний простір, імідж держави, наприклад, визначає розвиток соціально–географічної системи країни. Більшість країн мають геопросторові образи, закріплені в суспільній свідомості у вигляді вербалізованих стереотипів, але держава може формувати і власні геополітичні образи, смисли або контексти. Геополітичний образ можна визначити як політичний метаобраз, що ефективно використовує структурні знання та образи, які мають просторовий вимір.

Фінансові й інформаційні потоки, літературні та художні твори, локальні культурні співтовариства, політичне та інформаційно–психологічне протиборство створюють «приватизовані географоїдні простори», які можна репрезентувати та інтерпретувати як специфічні геоекономічні, геокультурні та віртуальні образи.

Головним складовим елементом образу країни у сучасному світі можна визначити багатостороннє поняття як інформація. Аналізуючи зміст та роль інформації у сучасному світі, американський дослідник Маршалл Маклюен виводить цікаву тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [2]. Саме він першим проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини усе більше набирають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто боротьба за капітал, простори збуту та ін. відходять на другий план, а головним зараз стає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що призводить до того, що війни ведуться вже більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь. Глобалізація інформаційних ресурсів стає визначальним фактором існування та виживання сучасної цивілізації.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні місця поняття міжнародної безпеки як складової образа країни. Досягнення мети дослідження обумовило необхідність розглянути теоретичні підходи та емпіричні дані, що сприяють вирішенню наступних завдань:

1. дослідити нові підходи до розуміння образу країни;
2. визначити основні характеристики і функції поняття «інформаційної безпеки»;
3. на підставі теоретичних та емпіричних розробок, зробити висновки, що до можливості інформаційної безпеки виступати окремою складовою образу країни.

Проблеми глобальної безпеки посідають особливе місце в структурі образу країни, визначають суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які досягли такого рівня і гостроти, що можуть поставити під загрозу забезпечення світового порядку, реалізацію стратегій становлення глобального інформаційного (інтелектуального) суспільства, навіть саме існування цивілізації. Глобальна безпека як чинник міжнародних відносин, вплив якого має універсальний характер і врахування якого в діяльності міжнародного співтовариства та в зовнішній політиці окремих держав призводить до радикальних змін у поведінці акторів міжнародних відносин, до трансформації самої сутності проблеми безпеки після закінчення «холодної війни» і розпаду біполярної міжнародної системи, потребує концептуального перегляду принципів функціонування міжнародних та національних інститутів, що відповідають за безпеку, а також врахування в нових доктринах інформаційної складової міжнародної безпеки [2, с.9].

Міжнародну безпеку слід розглядати як геополітичну складову, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і для всього світового співтовариства.

З–поміж теоретичних поглядів на міжнародну безпеку варто згадати французького теоретика Реймона Арона, який вважав, що безпека у світі незалежних держав може ґрунтуватися або на слабкості суперників (їх повному або частковому роззброєнні), або на власній силі [10].

Зважаючи на глобальність проблеми інформаційної безпеки, розвинуті країни розпочали реалізацію довгострокових державних програм, спрямованих на забезпечення захисту критично важливих інформаційних структур, а з 1996 р. проблему міжнародної інформаційної безпеки було винесено на політичний та міжнародно–правовий рівень:

а) концепцію міжнародної інформаційної безпеки було обговорено на міжнародній конференції з проблем становлення інформаційного суспільства та глобальної цивілізації (ПАР, 1996 р.);

б) у спільному комюніке зустрічі на найвищому рівні США – Російська Федерація було підкреслено загрозу створення інформаційної зброї і визнано наявність воєнної складової глобального процесу інформатизації;

в) на 53–ій сесії ГА ООН було консенсусом прийнято Резолюцію 53/70 від 4 грудня 1998 р., де зазначалося, що міжнародна спільнота визнає проблему інформаційної безпеки як багатоаспектний стратегічний напрям взаємодії держав у світі, пропонувалося державам–членам ООН розглянути конкретну типологію інформаційних загроз, визначити критерії проблеми, включаючи розробку міжнародних принципів безпеки глобальних інформаційних систем, внести пропозиції до комплексної доповіді Генерального секретаря ООН для створення міжнародного механізму протидії використанню інформаційних озброєнь та розпалюванню інформаційних війн [2, с.13–14].

Під час дискусій та розгляду прикладних аспектів міжнародної інформаційної безпеки було визначено специфіку, істотні характеристики та типологію інформаційних загроз, узгоджено термінологію та зміст основних понять в новій сфері міжнародного співробітництва.

Міжнародна інформаційна безпека визначається як взаємодія акторів міжнародних відносин з операцій підтримання сталого миру на основі захисту міжнародної інфосфери, глобальної інфраструктури та суспільної свідомості світової спільноти від реальних і потенційних інформаційних загроз.

Інфосфера – міжнародний інформаційний простір, що охоплює інформаційні потоки, інформаційні ресурси та всі сфери життєдіяльності цивілізації. Інфосферу також можна визначити як кіберпростір разом із засобами масової інформації [3].

Міжнародні інформаційні операції характеризуються як форма міждержавного протиборства, яка реалізується з використанням інформаційного впливу на системи управління різного призначення інших держав, а також на політичну владу і суспільство в цілому, на інфраструктуру і ЗМК для досягнення переваги і кінцевої мети інформаційної операції з одночасним захистом національної інфосфери від аналогічних дій.

Інформаційна зброя – комплекс технічних та інших заходів, методів і технологій, спрямованих на встановлення контролю над інформаційними структурами потенційного противника, втручання у роботу його систем управління, інформаційних мереж та комунікацій з метою знищення або модифікації даних, дезінформації, поширення інформації спеціального призначення у системах формування громадської думки і прийняття рішень, а також як сукупність засобів впливу на свідомість і психологічний стан політичних і військових структур, спецслужб та населення для протидії можливим інформаційним впливам іншої сторони [2, с.14–15].

Поняття інформаційної безпеки залежно від його використання розглядається у декількох ракурсах. У найзагальнішому вигляді – інформаційна безпека – це стан захище-

ності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [4, с.38].

Визнання проблеми інформаційної безпеки на міжнародному рівні обумовлюється такими чинниками глобалізації комунікації, як: у більшості індустріально розвинутих країн проводяться дослідження і розробки нової інформаційної зброї, що дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформаційними ресурсами потенційного противника, а за необхідності прямо впливати на них. За даними аналітичних центрів США , розробки такої зброї ведуться в 120 країнах світу: для порівняння розробки в галузі ядерної зброї проводяться у 20 країнах; в деяких країнах завершено розробку засобів інформаційного протиборства (війни) з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях та в польових умовах з метою захисту національної інфосфери від агресії і несанкціонованого втручання; в розвинутих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу і окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій; практика міжнародних, регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформаційної зброї для впливу на міжнародне співтовариство та для боротьби за геополітичні інтереси [2, с.15].

Багато країн давно займаються політикою захисту інформаційних потоків та систем – не тільки як джерел державних секретів, але і як джерел економічного прибутку. Франція, наприклад, відзначилася у створенні власного сегменту Інтернету на французькій мові. Вона взяла під свій контроль прибутковий ринок комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та інформаційних потоків на всьому франкомовному просторі. Відомий досвід Китаю, який досяг суттєвого економічного росту за рахунок переорієнтації інформаційних потоків та акумуляції капіталів в інформаційній сфері [5].

Слід підкреслити, що стратегії глобального інформаційного протиборства лежать в основі аналітичних розробок дослідницьких інституцій різних країн, метою яких є саме забезпечення інформаційного лідерства у сфері міжнародної безпеки. За результатами досліджень аналітики виділяють такі моделі системи глобальної інформаційної безпеки:

– Модель А – створення абсолютної системи захисту країни–інформаційного лідера проти будь–якого виду наступальної інформаційної зброї, що обумовлює об'єктивні переваги в потенційній інформаційній війні, змушує інші країни шукати альянсу у військово–інформаційних діях з країною–інфолідером. При цьому може бути використано систему жорсткого контролю над інформаційним озброєнням противника на підставі потенційних міжнародних документів з інформаційної безпеки.

Погляд на такий розвиток подій покладено у відомому дослідженні Дж. Ная та У. Оуенса «America's Information edge strategy and force planning», 1996 р. («Головна сила Америки – її інформаційні можливості») [6], в якому стверджується домінуюча роль США в інформаційній революції, тобто у використанні надважливих засобів комунікації та інформаційних технологій (супутникового спостереження, прямого мовлення, швидкісних комп'ютерів, унікальних можливостей в інтегруванні складних інформаційних систем), у політиці стримування і нейтралізації традиційних воєнних загроз та нових видів озброєнь.

У сучасному світі, де трансформовано поняття «ядерної парасольки» та стратегії неядерного стримування, наявність інформаційних переваг обумовлює інтелектуальний зв'язок між зовнішньою політикою США та їх військовим потенціалом, збереження світового лідерства за допомогою нових засобів впливу та закріплення домінуючої ролі в альянсах і тимчасових коаліціях. Інформаційне лідерство посилює ефект американської

дипломатії як інструменту «м'якої сили», уможливлює використання інформаційних ресурсів для конструктивного діалогу із потенційними противниками – Китаєм, Індією, Росією та іншими інформаційно–розвинутими країнами з проблем міжнародної безпеки, і одночасно інфолідерство США забезпечує протидію нарощуванню інформаційних озброєнь в потенційно агресивних країнах (Ірак, Пакистан).

Концепція глобальної інформаційної безпеки з точки зору політичних інтересів США полягає у впровадженні доктрини «інформаційної парасольки», що замінить доктрину «ядерної парасольки», на основі взаємовигідного обміну інформацією різного характеру для міжнародної співпраці та підтримки миру.

Проведені в 1999 р. Пентагоном навчання з імітації несанкціонованого проникнення в інформаційні системи воєнного призначення показали, що 88% інформаційних атак увінчались успіхом, із яких 4% були виявлені. За даними американської розвідки сьогодні в 30 країнах світу ведуться програми по створенню засобів інформаційного протиборства (інформаційної зброї), які у майбутньому можуть бути використані проти США [7].

В умовах сучасної інформаційної революції переваги «м'якої сили» США можуть бути використані для остаточного становлення демократичної системи в інших країнах світу, для попередження регіональних конфліктів, для протидії новим загрозам глобального масштабу.

– Модель В – створення значної переваги держави–потенційного ініціатора інформаційної війни в наступальних видах озброєнь, у знешкодженні систем захисту держави–противника засобами інформаційного впливу, координація дій із союзними державами з використаннями визначених засобів інформаційної зброї для ідентифікації джерел і типів інформаційних загроз.

Практичне втілення моделі спостерігається в перебігу інформаційної операції «Союзницька сила» (1999 р.), яку США та країни–члени НАТО здійснили проти Союзної Республіки Югославії. Експерти підкреслюють формування безпрецедентної за масштабами системи управління інформаційними потоками для проведення військових операцій (спроможність надавати розвідувальну інформацію безпосередньо кожному з учасників бойових дій), масових пропагандистських кампаній з широким спектром інформаційних методик (від технологій PR для формування сприятливої світової громадської думки, вибіркового інформування із заданим ефектом сприйняття контенту до всебічної дискредитації політики противника, і навіть відвертої дезінформації світової громадськості), спрямованого інформаційно–психологічного впливу, потужного використання Internet та комп'ютерного протиборства для модифікації національного інформаційного простору і контролю за інформаційної інфраструктурою Югославії. Нові стратегії проведення інформаційних операцій, продемонстровані США та їх союзниками по НАТО, засвідчили могутність інформаційних озброєнь розвинутих країн і необхідність міжнародного вирішення проблеми інформаційної безпеки [8].

– Модель С – наявність кількох країн–інфолідерів та потенційного протиборства між ними, визначення фактору стримування експансії інформаційних загроз, забезпечення в перспективі домінування однієї з держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки з можливостями значного впливу на глобальну інфосферу та переважного права вирішення проблем глобального світового порядку.

Дослідження ЦРУ 90–х років та на перспективу до 2020 року визначали як основні джерела загроз в кіберпросторі для США тільки дві країни – Росію і Китай. У новій військовій доктрині збройних сил США (Концепція Force XXI, 1996 р.), де було запропоновано дві складові театру воєнних дій – традиційний простір і кіберпростір, основними

об'єктами впливу стали інформаційна інфраструктура і психологічна сфера (human network) противника [9].

На сучасному етапі експерти США відзначають, що стратегію різних видів інформаційних операцій, спрямованих проти країни, планують і здійснюють більше 20 країн світу, а конфронтуючі зі США держави включають інформаційну війну у свої воєнні доктрини. Тому стратегія «Force XXI» як фактор стримування експансії в міжнародному інформаційному просторі є інструментом інформаційної переваги США в глобальному протиборстві.

– Модель D – всі конфліктуючі сторони використовують транспарентність інформації для формування ситуативних альянсів, для досягнення переваг локальних рішень, які спроможні заблокувати технологічне лідерство, для використання можливостей інфоінфраструктури на окремих територіях з метою організації внутрішнього конфлікту між опозиційними силами (політичні, сепаратистські, міжнаціональні конфлікти) для проведення міжнародних антитерористичних інформаційних операцій.

У рамках міжнародної антитерористичної операції «Помста» (Афганістан, 2001 р.) мета спеціалізованих центрів США, відповідальних за проведення інформаційних операцій, полягала у плануванні психологічних кампаній, реагуванні на зміну ситуації, у підтримці інформаційних ресурсів та безпеки військових сил і цивільного населення. «США мали намір нейтралізувати і знищити всю терористичну мережу, яка загрожує Америці і решті цивілізованого світу, – заявив на прес–конференції для міжнародних мас–медіа тодішній держсекретар США К. Пауелл. – Мета операції «Помста» полягала не тільки у боротьбі проти тероризму, а й у переконанні певних режимів, які підтримують політику тероризму в тому, що така стратегія не відповідає їх власним інтересам. США задоволені реакцією світової спільноти та політичних лідерів більшості країн на пропозиції щодо глобальної боротьби з тероризмом».

Так, Північний Альянс вперше в історії застосував статтю 5 Статуту НАТО, яка спрямована на забезпечення загального захисту країн–членів перед викликами зовнішніх загроз; держави ЄС, країни–учасниці ГУАМ підтвердили підтримку дій США в акції «Помста» і консолідацію зусиль міжнародного співтовариства у протиборстві з міжнародним тероризмом у спільній заяві та меморандумі дій; прем'єр міністр Російської Федерації В. Путін запропонував розробити нову систему глобальної безпеки, враховуючи, що тероризм і його різновиди медіа– та кібертероризм стали глобальною загрозою для міжнародного миру у XXI ст.

Газета «USA Today» подає модель інформаційної війни проти режиму Талібан, яка включає проведення психологічної операції в інформаційному просторі Афганістану з одночасним блокуванням національних радіостанцій, поширенням пропагандистських матеріалів з уривками з Корану з метою протидії закликам до джихаду та формування у суспільній свідомості відчуття неодмінної перемоги антитерористичного альянсу в ході операції «Помста».

– Модель E – протиборство світової спільноти та міжнародної організованої злочинності, здатної контролювати перебіг політичних, економічних, суспільних і, зрештою, цивілізаційних процесів. Можливість такої моделі передбачена в дослідженні Національної ради розвідки США «Mapping the global future» – 2020 у версії «Коло страху» («Cycle of fear»), яка є найбільш песимістичним сценарієм майбутнього світової спільноти.

Враховуючи високу здатність інформаційних озброєнь до інтеграції з іншими традиційними і технологічно новими видами військових засобів, потенційні наслідки безконтрольного застосування багатошарового страту можуть виявитися катастрофічними для

існування людства. Тому тільки широке багатостороннє співробітництво може гарантувати світові вирішення нових складних проблем інформаційної доби і забезпечити реальну міжнародну інформаційну безпеку [2, с.17–22].

Особливість XXI століття – стрімкі переміни в усіх сферах життя, зміна декількох соціально–економічних систем, перед кожною із яких з часом з'являлися свої складнощі та обмеження. І той, хто керується застарілими поняттями, методами та теоріями, сам створює передумови для своєї поразки.

Одним із завдань інформаційно–психологічної війни є відірвати суспільну свідомість від реальності, змусити людей діяти неадекватно.

Заборонити розробку та використання інформаційної зброї неможливо. Обмежити зусилля багатьох країн з формування єдиного глобального інформаційного простору також нереально. Проте цілком можливо підписати розумні погодження, які б опиралися на міжнародне право та мінімізували загрозу застосування інформаційної зброї.

Концепція міжнародної інформаційної безпеки визначає критичні структури, які, в першу чергу, зазнають впливу в умовах інформаційного протиборства. Найбільш вразливими вважаються політична, суспільна, економічна, військова, науково–технологічна, духовна сфери життєдіяльності суспільства.

У політичній сфері інформаційна безпека стосується всіх елементів політичної структури держави та суспільства: структур підготовки та прийняття політичних рішень, структур управління місцевої та регіональної влади, структур виборчих систем, інформаційно–телекомунікаційних урядових систем спеціального призначення.

Перебіг міжнародних інформаційних операцій «Спільні зусилля» (1996 р.), «Союзницька сила» (1998 р.) свідчать про інтенсивний психологічно–пропагандистський тиск на політичного лідера Югославії С. Мілошевича та політичні структури країни з метою дискредитації югославського керівництва та заміни, як наголошувалося у зверненнях до населення СФРЮ, «військового злочинця» і передачі його Міжнародному трибуналу.

Ідеологічна операція «Perestroika» (1980–1990 рр.) підтвердила стратегію глобальних інформаційних операцій США у забезпеченні лідируючих позицій в системі міжнародної безпеки та світової політики. За словами Б. Клінтона, США , вплинувши на ідеологічні основи СРСР, вивели із війни за світову гегемонію державу – основного конкурента Америки, а наступні інформаційно–психологічні операції та політичні рішення були спрямовані на встановлення західної моделі демократії у нових державах Центральної та Східної Європи.

США здійснили потужний інформаційний вплив на світову громадську думку, виступаючи з жорсткими політичними заявами щодо президентських виборів у Республіці Білорусь (2001 р.). У заяві Білого Дому підкреслено, що «Лукашенко як останній диктатор Європи не лише викрав вибори у білоруського народу, він викрав у народу можливість повернутися на шлях демократії і ринкової економіки», тому США будуть співпрацювати з європейськими союзниками та міжнародними організаціями для захисту демократій і верховенства права в Білорусі різними засобами.

В економічній сфері критичними є системи загальноекономічного аналізу та прогнозування економічного розвитку, структури прийняття рішень та координації управлінських дій в економічній сфері, зокрема, в умовах надзвичайного стану, системи управління в критично важливих для держави структурах (енергетика, комунікації, інформаційні мережі).

Досвід інформаційно–розвинутих країн свідчить, що економічні переваги ґрунтуються в сучасному світі на прогресивній інформаційній експансії, і саме ті країни, які

найбільше просунулися у напрямку інформаційної цивілізації, будуть переважати у світовій господарській системі та в міжнародній конкуренції з технологічно відсталими країнами та регіонами.

Відомий у світі Інститут аналізу фінансових ринків Дж. Сороса розробив і здійснив інтервенції в Азійсько–Тихоокеанському регіоні, Російській Федерації та Європі (1992, 1997, 1998 рр.), які супроводжувалися спеціальними інформаційно–психологічними операціями: виступи і заяви Сороса у «Financial Times» та інших мас–медіа про невизначеність валюти «євро», необхідність девальвації російського рубля, трансформацію ринку цінних паперів у Японії, про залежність німецької марки від девальвації фінансового ринку Росії. За оцінками європейських експертів, чистий прибуток Сороса в результаті інформаційної акції та інтервенції на ринках склав близько 300 млн. доларів.

Як елемент впливу на урядові структури Югославії було використано інформаційну загрозу превентивної економічної блокади. Держсекретар адміністрації Б. Клінтона з проблем зовнішньої політики М. Олбрайт з цього приводу заявила, що країни НАТО аналізують можливості обмеження поставок енергоносіїв в Югославію, а хакерам ЦРУ було поставлено завдання розкрити секретні рахунки С. Мілошевича в зарубіжних банках як для притягнення його до Міжнародного Суду за економічні злочини перед народом [2, с.22–24].

Корпоративні війни в інформаційній сфері позначені інтенсивним злиттям ТНК, домінуванням в інформаційному секторі світової економіки групи інформаційно–розвинутих країн, використанням стратегії інформаційного імперіалізму та значним обмеженням розвитку економічної системи країн незахідної цивілізації.

Суспільна сфера виступає найбільш вразливою для інформаційних впливів, оскільки включає системи формування громадської думки, структури ЗМК, інформаційно–організаційні структури політичних партій, громадських рухів, національно–культурних та релігійних інституцій, структури забезпечення основних прав і свобод, плюралізму і незалежності виявлення поглядів, вільного обміну ідеями та інформацією.

У рамках операції НАТО «Союзницька сила» було застосовано засоби впливу проти інфоінфраструктури Югославії, проурядових ЗМК, системи формування громадської думки: від бомбардування телерадіостанцій, жорсткого контролю національного інформаційного простору, заборони на мовлення в аналоговому форматі до заміни і виведення інформаційного простору за межі національної території за допомогою технологій Internet і створення нової інформаційної реальності для національного суспільства.

Сербський парламент у відповідь на загострення косовської кризи прийняв Закон про суспільну інформацію, за яким було заборонено трансляцію зарубіжних програм на території країни через національні канали комунікації. Зокрема, дискримінаційні штрафи, які потрібно було сплатити протягом доби, і заборона інформаційної і професійної діяльності торкнулися таких засобів масової комунікації, як «Danas», «Nasa Borba», «Dnevni Telegraf», «Europ/Janin» [2, с.24–25].

Глобального характеру набули інформаційні загрози в науково–технологічній сфері: від феномену транскордонного переміщення інтелектуальних ресурсів, тобто вивезення інформації унікального науково–технологічного характеру на біологічних носіях до міжнародних систем спостереження, аналізу та прогнозування тенденцій науково–технологічного розвитку з метою доступу до конфіденційних баз і банків даних.

Критичними для безпеки у сфері науки та технологій є структури накопичення науково–технічної інформації, інституції та структури фундаментальних і прикладних досліджень, об’єкти інтелектуальної власності, ноу–хау. Інформаційно–технологічний аспект

безпеки зорієнтований на реалізацію системних заходів, спрямованих на максимальне вдосконалення науково–технологічної сфери, ефективний захист інтелектуальних ресурсів. Проблема інформаційної безпеки тісно пов'язана з діяльністю промислової розвідки, несанкціонованим втручанням у конфіденційні мережі та системи, кібервійнами спецпідрозділів окремих країн, конкуренцією на світових ринках.

Відомими стали інформаційні операції в галузі цифрового мобільного телебачення, «нейронних» комп'ютерів, новітнього програмного забезпечення, біотехнологій Японії, США, Ізраїлю, де системи аналізу науково–технологічної інформації є елементом державної політики та доктрини воєнної безпеки.

Аналіз системи наукових грантів, які поширювалися в Україні зарубіжними фондами, свідчить про особливу зацікавленість провідних країн світу до науково–технологічних розробок Інституту Патона, Інституту надтвердих матеріалів, Інституту біотехнологій тощо. З одного боку, це свідчить про наявність інтелектуального потенціалу України, з іншого, про міжнародну конкуренцію з боку західних країн у галузі високих технологій та наукових досягнень [2, с.25–26].

У військовій сфері вразливими в умовах інформаційного протиборства вважаються інформаційні ресурси збройних сил, ВПК, системи управління військами, системи контролю і постійного спостереження, канали надходження інформації стратегічного, оперативного, розвідувального характеру. Наприклад, США використали свої інформаційні можливості за допомогою системи «Echelon» (код 1947 «UKUSA Agreement») для виявлення програми розробки ядерної зброї в Кореї і для укладення детальної угоди з її ліквідації; для оперативного з'ясування і попередження співробітництва Росії та Китаю з Іраном в ядерній та ракетній галузях: для забезпечення механізму контролю ООН з інспектування іранських ядерних об'єктів, а також для вивезення ядерного потенціалу і тактичної зброї з України, викриття контракту «Thomson CSF» – поставки французької зброї до Бразилії, операції з відмивання грошей за продаж зброї в треті країни.

Система «Echelon» і нова система спостереження і перехоплення комунікацій «Око світу» як засіб доступу до будь–яких видів інформації у глобальному вимірі (телекомунікаційні мережі і системи, супутниковий, мобільний та високочастотний зв'язок, Internet) орієнтовані на перехоплення інформації урядових, комерційних, приватних структур в будь–якому регіоні світу. За допомогою системи здійснюється доступ до всіх основних компонентів глобальної інфоінфраструктури.

Під час операції «Союзницька сила» у відповідь на бомбардування інфраструктури Югославії сербські хакери заблокували за допомогою атаки ping of death офіційний сервер НАТО, ряд інших військових та урядових сайтів країн–членів Альянсу повідомленнями з макровірусами, що підтвердило прогнози про перенесення військових операцій у кіберпростір, на рівень інформаційного протиборства. А керівництво СФРЮ розсекретило через мережу Internet інформацію про американський план «Корені», яким планувалася етнічна та воєнна дестабілізація на Балканах з метою закріплення тенденції необоротних змін на посттоталітарному просторі.

Духовна сфера стає критичною в умовах конфесійного протистояння, релігійного фанатизму, трансформації духовних ідеалів та морально–етичних цінностей. Проявом критичності духовної сфери (Ірландія, Алжир, Ізраїль, Афганістан, Китай, Іран) на міжнародному рівні стала проблема, пов'язана з рішенням керівництва ісламського радикального руху «Талібан» (Афганістан) про руйнування неісламських релігійних пам'яток, що віднесені до глобальної культурної спадщини і перебувають під охороною ЮНЕСКО.

До сучасних інформаційних загроз відносять також кібер–, медіа– та психотероризм як протиправні дії, спрямовані на руйнування життєво важливих інфраструктур, систем управління державою, морального стану суспільства та війська, порушення прав людини [2, с.27].

Підсумовуючи наведені спостереження, можна зробити наступні висновки: спроможність країни боротися с сучасними інформаційними загрозами впливає на її образ на міжнародній арені. Феномен міжнародної інформаційної безпеки обумовлюється стратегічною спрямованістю інформаційних озброєнь проти критично важливих структур життєдіяльності і функціонування міжнародного співтовариства, визнання інформаційної зброї як нового глобального виду зброї масового ураження, катастрофічного за наслідками свого застосування (деякі дослідники називають інформаційні озброєння «інформаційним апокаліпсисом»).

Таким чином, поняття міжнародної інформаційної безпеки є вагомою складовою геополітичного образу країни у сфері міжнародних відносин і проявом тенденцій нових глобальних викликів і глибинних процесів.

.

Література

1. Замятин Д.Н. Географические образы в гуманитарных науках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.courier.com.ru/homo/zip/media.zip 2004
2. Міжнародна інформаційна безпека : Сучасні виклики та загрози [Текст]. – К.: Центр вільної преси, 2006. – 916 с.
3. Гриняев С. Эксперты корпорации «РЭНД» об информационной стратегии Електронний ресурс . – Режим доступу: http://attend.to/commi.
4. Юдін О.К. Інформаційна безпека держави: Навчальний посібник [Текст] / О.К. Юдін, В.М. Богуш. – Х.: Консум, 2005. – 576 с.
5. Пухова Калерия. Совбез занялся СМИ: Доктрина информационной безопасности может сработать против российских масс–медиа http://www.ng.ru/printed/8786.
6. Nye J.S. America's Informational edgel Strategy and force planning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ics.leeds.ac.uk/papers/vp01.cfm?outfit= pmt&requesttimeout =500&folder=49&paper=155
7. Леваков А. В США готовятся к защите информационных систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww–4.narod.ru/index.html
8. Гриняев Сергей. Особенности информационной войны во время агрессии НАТО против Югославии (по материалам открытой печати) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww–4.narod.ru/warfare/grinyaev/page008.htm
9. Гриняев С.Н. Информационная война: история, день сегодняшний и перспектива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww–4.narod.ru/warfare/grinyaev /page009.htm
10. Арон Раймон. Мемуары: 50 лет размышлений о политике [Текст] = Memoires: 50 Ans de Reflexion Politique / Р. Арон; пер. с фр. Г.А. Абрамова, Л.Г. Ларионовой. – М.: Ладомир, 2002. – 873 с.

Авраменко В.В. *

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Речь в статье идет о Франции, НАТО и европейской безопасности. На протяжении долгого времени Франция отдавала предпочтение сотрудничеству в сфере обороны в рамках ЕС перед НАТО, но при Президенте Николя Саркози ситуация изменилась. Франция вернулась к всестороннему сотрудничеству с Альянсом, что благоприятно отразилось на отношениях ЕС-НАТО. Европейская политика безопасности и обороны является ключевым элементом Общей внешней политики и политики безопасности ЕС, а также основой европейской политики оборонного и военного направления.

Ключевые слова: НАТО, Франция, Европа, США, ЕС, стратегия безопасности

У статті мова йде про Францію, НАТО та європейську безпеку. Протягом тривалого часу Франція надавала перевагу співробітництву у сфері оборони в рамках ЄС перед НАТО, але за президентства Ніколя Саркозі ситуація значно змінилася. Франція повернулася до всебічного співробітництва з Альянсом, що позитивно вплинуло на відносини ЄС-НАТО. Європейська політика безпеки та оборони є ключовим елементом Спільної зовнішньої та без пекової політики ЄС, а також основою європейської політики оборонного та воєнного спрямування.

Ключові слова: НАТО, Франція, Європа, США, ЄС, стратегія безпеки

This article is about France, NATO and European defense. France had long championed the EU over NATO for defense co–operation but President Nicolas Sarkozy has changed that. He has ordered his diplomats to stop obstructing NATO's work and offered to return France to NATO's military structures. The French offer to return to full participation in NATO is very important for EU–NATO relations. European Security and Defense Policy (ESDP) is a major element of the Common Foreign and Security Policy of the European Union (EU) and is the domain of EU policy covering defense and military aspects.

Key words: NATO, France, Europe, USA, EU, security strategy

Людство вступило в XXI сторіччя в умовах руйнації старої системи світового порядку і наростання неоднозначних, часом взаємовиключних, явищ та тенденцій у міжнародних відносинах. Проте руйнування двополюсної системи міжнародних відносин не принесло нашій планеті в цілому та європейському континенту зокрема довгоочікуваної безпеки та стабільності [1].

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

© Авраменко В.В., 2011

За оцінками експертів сучасний стан міжнародної безпеки та стратегічні прогнози в цій сфері можна зробити декілька загальних висновків. По–перше, світ не став безпечнішим і нинішнім поколінням не пощастить жити в еру загального миру і стабільності. По–друге, більшість сучасних загроз мають глобальний характер і потребують спільних підходів до боротьби з ними. По–третє, характер загроз змінюється швидше, ніж можливості урядів і міжнародних інституцій ефективно їм протидіяти [2].

Понад півстоліття військово–політичний блок НАТО був основою безпеки і оборони Західної Європи. Сьогодні він залишається фактично єдиною дієздатною оборонною структурою у Європі. Водночас, з огляду на певні розбіжності в інтересах союзників, обмеження, зумовлені, переважно військовим характером діяльності НАТО, а також бажанням європейців взяти на себе більше відповідальності за власну безпеку, об'єктивно виникла необхідність розбудови власне європейської дієздатної структури безпеки і оборони [3].

Метою дослідження є аналіз євроатлантичної політики Республіки Франція в контексті ідеї розбудови європейської політики безпеки та оборони.

Серед дослідників євроатлантичної політики Франції та її участі процесах побудови європейської системи безпеки та оборони варто виділити Бернарда Мотферранда, Катріну Дюрандін, Томаса Валасека, Леоніда Полякова, Миколу Сунгуровського, Володимира Горбуліна, Домініка Муазі, Сергія Шергіна, Мішеля Фуше, Фредеріка Бозо, Бенуа д'Абовіль.

З середини 1990–х років у Європі почалися спроби організації самостійної від НАТО системи безпеки в Європі. Ця ідея особливо поширилася після зникнення радянської загрози для Європи внаслідок розпаду СРСР.

За президентства Жака Ширака Франція провадила політику побудови європейської системи безпеки та оборони і розглядала таку систему як самостійну повноцінну військову структуру. Така політика могла означати перетворення Європейського союзу в альтернативну структуру для НАТО, що в свою чергу спричинило б ослаблення спливу США в Європі [4].

Нездатність європейських країн без допомоги США і НАТО врегулювати конфлікти на Балканах підштовхнула ЄС до прискорення спроб створення самостійної військової структури.

У 1999 р. на самміті ЄС у Гельсінкі було ухвалено рішення про заснування Спільної європейської політики безпеки і оборони та створення до 2003 р. Європейських сил швидкого реагування в складі 60 тис. військових, зі здатністю бути транспортованими у необхідне місце як у Європі так і поза її межами протягом 60 днів, та зі здатністю автономно проводити операції протягом не менше одного року [5].

Однак європейських сил у зазначений термін так і не було створено. Головними проблемами став брак фінансування. Варто підкреслити, що в ЄС існує тенденція до консервації розмірів оборонних витрат і навіть до їхнього падіння. Розриву ЄС з НАТО не відбулося – на самміті ЄС у Ніці 7 грудня 2000 року було ухвалено рішення, що НАТО збереже контроль над військовим плануванням, у той час, коли нові сили швидкого реагування ЄС будуть виконувати миротворчі місії на зразок тих, що проводилися НАТО на Балканах.

Ініціатори створення автономних збройних сил ЄС, в тому числі Франція, не декларують протиставлення цих сил НАТО, а в самому ЄС існує низка впливових держав, які заперечують необхідність існування автономних сил ЄС. Так, зокрема, навіть держави ЄС, що не є членами НАТО, такі як Швеція та Фінляндія, виступають проти кроків до створення спільної оборони ЄС. Водночас, стимулами до створення автономних збройних

сил ЄС є те, що прихильниками цього є Франція та Німеччина, ключові за політичним впливом та економічним потенціалом держави Європейського союзу [6].

У Європейському союзі вже досить тривалий час борються дві тенденції. Одна з них, підтримана насамперед Францією, а з середини 1990–х рр. – і Німеччиною, полягає в тому, щоб відокремитися в питаннях континентальної безпеки від США і НАТО та створити власну, європейську систему безпеки [4].

Проти спроб підірвати монополію НАТО на гарантування безпеки в Європі активно виступають такі країни, як Велика Британія, Італія, Португалія, Нідерланди, Данія, а також усі члени НАТО з числа країн Центральної і Східної Європи, які в 2004 р. стали й членами ЄС.

Ще однією формою європейської інтеграції в галузі безпеки є діяльність Західноєвропейського союзу. Ця організація, створена в 1954 році, спочатку налічувала 7 членів, а в 1995 році до неї приєдналася Франція та ще 9 європейських країн (Німеччина, Велика Британія, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Іспанія, Португалія і Греція). Крім того, 2 держави Західної Європи мають статус спостерігача в організації, а 9 держав Східної і Центральної Європи і 3 держави Західної – статус асоційованого члена. У документах ЗЄС підкреслюється його покликання – бути одночасно і «оборонною складовою» ЄС і «європейською опорою» НАТО. Теоретично ЗЄС може залучати до своїх операцій, за згоди НАТО, низку багатонаціональних формувань у рамках НАТО, зокрема 86–тисячний Єврокорпус. 23 листопада 1999 р. було ухвалено рішення, згідно з яким ЄС поступово перебирає функції у сфері оборони, врегулювання та попередження локальних криз. Фактично це означало поступову передачу функцій ЗЄС до ЄС, зі збереженням на певний час законсервованих і урізаних структур самого ЗЄС [7].

Противники формування автономних від НАТО європейських збройних сил підтримують розвиток європейської оборонної складової в якості підсилення оборонних зусиль НАТО. Матеріалізацією цієї тенденції стало підписання 13 грудня 2002 р. Декларації з європейської політики у галузі безпеки і оборони, яка передбачила: гарантований доступ ЄС до механізмів оперативного планування НАТО; передбачення можливості використання Європейським союзом колективних ресурсів та спроможностей НАТО; можливість застосування механізмів військового командування НАТО в Європі в ході операцій під проводом ЄС, зокрема перебування представника ЄС на посаді заступника Верховного головнокомандувача Об‘єднаних збройних сил НАТО у Європі; ухвалення такої системи оборонного планування НАТО, яка б передбачала наявність сил для операцій під проводом ЄС. Таким чином, оборонна політика ЄС перебуває повністю під контролем НАТО [8].

На Заході найчастіше розглядають НАТО і ЄС як дві складові частини європейської економіко–політичної системи, де ЄС відповідає за економічну інтеграцію, а НАТО – за питання безпеки, гармонійно доповнюючи одне одного. Існування НАТО суттєво полегшило відносини між членами ЄС, які в минулому мали складну і конфліктну історію відносин, зокрема Франції і Німеччини [6].

Створення Європейської безпекової доктрини стало результатом як внутрішніх, пов'язаних з логікою розвитку ЄС, так і зовнішніх чинників. Серед останніх слід назвати етапні зміни у глобальному безпековому середовищі, датовані терористичним нападом 11 вересня 2001 р. у США та терористичною атакою 11 березня 2004 р. у Мадриді. Саме з цього часу міжнародний тероризм усвідомлюється як ключова загроза, і це знаходить безпосереднє відображення у безпековій концепції ЄС. Створення цієї концепції не в останню чергу продиктоване необхідністю виробити власне, притаманне саме ЄС, стра-

тегічне бачення. Адже перед обличчям ініціатив США, провідного глобального гравця, що діє рішуче і має докладну Національну стратегію безпеки (вересень 2002 р.), і не маючи власної стратегії, ЄС був приречений діяти виключно у режимі реагування.

Європейську стратегію безпеки було прийнято у грудні 2003 р. на саміті ЄС у Брюсселі. Її поява засвідчила виразні зміни бачення Євросоюзом себе та свого місця у світі. Розширений ЄС відкрито претендує на роль глобального гравця і заявляє про намір брати активну участь у світовій політиці [9].

В основі зовнішньополітичного курсу Франції нинішній президент Ніколя Саркозі не закладає політику суперництва з США. Сьогодні можна спостерігати зовсім іншу тенденцію, тому що глава держави розглядає всі можливі шляхи взаємовигідного співробітництва двох країн, особливо в контексті безпеки та оборони, у своїх виступах та промовах він чітко окреслює всі зовнішні загрози та підкреслює важливість тісної співпраці НАТО та ЄС [4].

11 березня 2009 року Ніколя Саркозі, під час конференції «Франція, європейська оборона і НАТО у XXI столітті» в Парижі, проголосив про відновлення участі Франції у військових структурах Альянсу Північноатлантичного договору. Це рішення не стало спонтанним і неочікуваним. Воно було заплановане ще у 2008 році, оголошене під час проведення Бухарестського саміту НАТО та підтверджене під час Мюнхенської конференції безпеки 7 лютого 2009 року.

Зобов'язання Ніколя Саркозі відновити повне членство Франції в усіх структурах НАТО, яке було призупинене за часів Шарля де Голя у 1966 році, більш конкретно було зафіксовано в Білій книзі Франції з національної безпеки і оборони, прийнятій в червні 2008 року. Франція офіційно і концептуально прописала своє повернення до військових структур Альянсу, напередодні 60–ї річниці НАТО. Такий поворот у зовнішній політиці Франції відбувся з обранням Ніколя Саркозі президентом країни. Головними причинами реінтеграції країни до НАТО стали: зміна геостратегічної обстановки в світі і в Європі; бажання французького керівництва посилити свою роль як світового лідера; намір Франції впливати не тільки на прийняття політичних рішень в Альянсі, але й на процеси планування і проведення операцій, у яких французькі підрозділи є одними із найчисленніших; прагнення встановити баланс всередині НАТО між європейською складовою і американською.

Франція мала своїх представників у всіх органах НАТО, окрім двох спеціалізованих інституцій: Комітету оборонного планування і Групи ядерного планування. Повна реінтеграція надає їй можливості брати участь у процесах військового планування, впливати на оборонні плани, брати участь у визначенні нових завдань НАТО, впливати на співробітництво і взаємодоповнюваність між ЄС і НАТО, робити вклад у визначення потреб в можливостях країн–членів НАТО на середньострокові і довгострокові періоди, брати участь у плануванні всіх без виключення сценаріїв врегулювання криз та в роботі Союзницького командування трансформації і Союзницького командування операціями [10].

20 листопада 2010 року у Лісабоні голови держав та урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради ухвалили Декларацію Лісабонського саміту. Вперше в історії НАТО стратегічна концепція має суто політичний характер і не містить настанов для процесу військового планування. Саміт у Лісабоні підтвердив обіцянки внутрішньої реформи Альянсу та врахував нові загрози безпеці союзників без порушення традиційної місії колективної оборони. Найважливішими рішеннями саміту слід визнати:

– затвердження нової стратегічної концепції (замінила документ з квітня 1999 року);

– заплановану на 2011 рік реформу командних структур Альянсу зміною характеру наявного командування та агенцій з одночасним скороченням кількості їх, а також чисельності персоналу;

– розвиток системи протиракетної оборони союзників на основі розміщених у Європі елементів американського «протиракетного щита», доповненого системами протиракетної оборони угруповань військ європейських держав – членів НАТО [11].

Активний та ефективний Європейський Союз сприяє загальній безпеці євроатлантичного регіону. Тому ЄС є унікальним і важливим партнером для НАТО. Обидві організації мають більшість спільних членів, і всі члени обох організацій поділяють спільні цінності. НАТО визнає важливість сильнішої та більш спроможної європейської оборони. Лісабонський договір забезпечує основу для зміцнення потенціалу ЄС у вирішенні спільних проблем безпеки. Країни–члени Альянсу, що не входять до ЄС, роблять істотний внесок у ці намагання. Для стратегічного партнерства між НАТО і ЄС, їх повна участь у цих зусиллях є суттєвою. НАТО та ЄС можуть і повинні відігравати спільну підсилюючу роль у підтримці міжнародного миру і безпеки. Стратегічна Концепція щодо оборони та безпеки країн–членів Організації Північноатлантичного договору визначає зобов'язання держав: повністю зміцнювати стратегічне партнерство з ЄС у дусі повної взаємної відкритості, прозорості, цілісності та поваги до автономії та інституційної цілісності обох організацій; зміцнювати практичну співпрацю в операціях протягом усього кризового періоду, від скоординованого планування до взаємної підтримки у цій сфері; розширювати політичні консультації, щоб включити всі питання, що становлять спільний інтерес, з метою обміну оцінками та перспективами [12].

Висновки. Прагнення країн Західної Європи, особливо Франції, до створення власної оборонної структури налічує близько 50 років. Незважаючи на це до сьогоднішнього дня існувала лише одна дієздатна багатостороння оборонна структура – НАТО. Події на Балканах, наявність конфліктогенних ситуацій в інших європейських країнах свідчать про те, що загроза воєнного конфлікту в Європі зберігається. Однак, джерелом цієї загрози є вже не ідеологічне блокове протистояння, а результат комплексної дії загроз нового характеру. Загрози безпеці Європи цілком реальні та спостерігається тенденція до їх загострення. НАТО довів свою дієздатність і буде виконувати роль основи європейської архітектури безпеки ще довгий час. Сьогоднішні глобальні загрози вимагають більшої солідарності в Європі та всередині самого НАТО, й послідовні розширення Альянсу означають, що більшість членів Євросоюзу сьогодні також входять до складу НАТО. Франція поділяє широку угоду союзників з приводу необхідності оновлення трансатлантичних взаємовідносин і самого Альянсу. З появою французьких військових у штабах Об'єднаних збройних сил НАТО розширюються можливості Франції впливати на процес ухвалення рішень. Насамперед повернення цієї країни у військові структури НАТО вирішує юридичну й політичну колізію, викликану напівчленством в Альянсі. Адже в жодному зі статутних документів НАТО не прописано такого формату участі. Це викликало технічні й політичні труднощі. Що ж стосується самої Франції, то рішення про повернення до Північноатлантичного альянсу відкриває нові геополітичні можливості. Франція — важливий і впливовий член НАТО, але через неучасть у військових структурах альянсу її роль обмежена. І якщо раніше неповноцінне членство цієї країни сприймалося як символ привілейованої ролі в Європі, то сьогодні без повної участі в НАТО неможливо претендувати на роль лідера у Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі. Більше того, напівчленство Франції в альянсі тільки зміцнює позиції США та Німеччини в Європі. Зміц-

нення франко–американських відносин у рамках альянсу сприятиме досягненню компромісних рішень в багатьох питаннях.

Література

1. Динаміка розвитку системних зв'язків між основними елементами європейської безпеки [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/2009–09–10–11–54–49/1253–2010–03–06–11–38–08
2. Україна в координатах глобальної та європейської безпеки [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr//files/category_journal/NSD115_ukr_1.pdf
3. Європейська безпека: нові загрози – старі відповіді? [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2001&cat=9&pos=59
4. Valasek T. France, NATO and European defence. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.cer.org.uk/pdf/policybrief_eu_nato_26march08.pdf
5. Presidency Conclusions Helsinki European Council 10 and 11 December 1999. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm
6. Палій О. Європейська системи безпеки не буває без НАТО. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2006/8/15/130260.htm
7. Довідник НАТО: Західноєвропейський Союз (ЗЄС). [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/hb1504.htm
8. Мандрагеля В. Еволюція європейської політики оборони та безпеки: теорія і практика. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/1637/25/
9. Троцький Я. Європейська політика безпеки на сучасному етапі. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.social–science.com.ua/jornal_content/87/0a0511c0562fea530faeffdbe7dc8ca6
10. Мартинюк В. Вплив повернення Франції до військових структур НАТО на євроінтеграцію України. [Ел. Ресурс] – Режим доступу:
1. http://www.ea–ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=10749&news_show_type=1
11. Вільк А. НАТО після Самміту в Лісабоні: наслідки для Центральної і Східної Європи. [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrslovo.org.ua/svit/bezpeka/nato–pislya–samitu–v–lisaboni–naslidky–dlya–tsentralnoyi–i–schidnoyi–yevropy.html
12. Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation». [Ел. Ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/lisbon2010/strategic–concept–2010–eng.pdf

Ковальова О.І.*

ПРОТИПОВСТАНСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ ДОМІНУВАННЯ США В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

В статье изучаются американские противоповстанческие операции и делается вывод, что противоповстанческая стратегия США в Латинской Америке направлена не столько на борьбу против повстанческий движений, сколько на оккупацию страны.

Ключевые слова: США, Латинская Америка, конфликт, повстанцы

В статті досліджуються американські протиповстанські операції та зазначається, що протиповстанська стратегія, яку США застосовують в Латинській Америці, спрямована не стільки на боротьбу проти повстанських рухів, скільки на окупацію країни.

Ключові слова: США, Латинська Америка, конфлікт, повстанці

In the article the American counter-insurgency operations are examined. The author emphasizes that the US counter-insurgency strategy provided in the Latin America aims to occupy the state but not to struggle with rebellion movements.

Key words: USA, Latin America, conflict, rebels

Протиповстанські операції традиційно здійснювали у свій час усі світові держави – Велика Британія, Франція, Радянський Союз та інші – для придушення опору на окупованих ними територіях. У наш час подібні операції здійснюють Сполучені Штати в Іраку і в Афганістані. Однак протиповстанські операції США в Латинській Америці вирізняються серед інших випадків: тим, що вони, навпаки, використовуються як привід для фактичної окупації країни. На даний момент таким прикладом є ситуації, що склались – тобто, були цілеспрямовано створені Сполученими Штатами – у Колумбії та, в певному сенсі, у Мексиці.

В усіх державах, які будь-коли вдавались до протиповстанських заходів, склались власні підходи до їх здійснення – наприклад, так звана «Британська школа», яка надавала перевагу розв'язанню проблем політичного і соціально-економічного розвитку над військовими репресаліями. У випадку США, в процесі численних інтервенцій, зокрема, до сусідніх держав, також були розроблені конкретні стратегії; однак їх ґрунтовна систематизація і концептуалізація розпочалась лише в кінці 1930-х рр. з видання американським Військовим Флотом (який до того часу був головним інструментом інтервенцій) у 1940 р. бойового Статуту для Малих Війн (Small Wars Manual). В ньому боротьба з повстанцями розглядалась як головний компонент «малих війн». Протягом наступних років було випущено декілька бойових статутів з даної тематики – в них викладалась тактика боротьби з партизанськими рухами і нерегулярними формуваннями. Однак після невдалої військової кампанії США у В'єтнамі як «малі війни», так і протиповстанські операції були фак-

* кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

© Ковальова О.І., 2011

тично дискредитовані, передусім, в очах самого американського населення. В тому числі самі терміни почали уникати навіть у військових документах, заміняючи його на інші, наприклад у 1980-і рр. «малі війни» – на «конфлікти низької інтенсивності», а «протиповстанські операції» – на «внутрішню іноземну оборону»; в останнє десятиліття використовувався також термін «стабілізаційні операції». Так, уряд Р. Ніксона старався уникати прямих військових інтервенцій і – за їхньої необхідності – більше спиратись на допомогу союзників.

Повернення до стратегій «малих війн» відбулось в період президентства Р. Рейгана. На той момент широкомасштабні військові дії розглядались як небажані (з одного боку, в світлі В'єтнамської поразки, з іншого – через значний розвиток технологій озброєння і винайдення зброї масового знищення) та економічно невиправдані – як занадто витратні. Проте потреби американської економіки, залежної від закордонних ресурсів, вимагали встановлення і утримання контролю над країнами «третього світу», і водночас – через значну роль військово-промислового комплексу – участі у військових діях. Тому «конфлікти низької інтенсивності» виявились відповідними вимогам часу. У порівнянні з масштабними війнами, вони були значно менш витратними і потребували залучення значно меншої кількості військових – оскільки дозволяли обмежуватись використанням локальних спеціальних протиповстанських загонів, або місцевих рекрутованих «контрас», або іноземних найманців тощо. До того ж «конфлікти низької інтенсивності» були визнані більш ефективними для досягнення цілей домінування, ніж звичайні форми інтервенцій.

Зокрема, вони дозволяють збройним (фактично – окупаційним) силам гегемона вторгатись до території іншої держави «на запрошення» її уряду, щільно взаємодіяти з ним (тобто, контролювати його), не викликати протидії з боку населення, як у випадку інтервенції – але навпаки, залучати його до співробітництва – і при цьому паралельно експлуатувати у власних цілях потрібні ресурси окупованої країни. Крім того, імперська держава може брати участь у «конфлікті низької інтенсивності» протягом досить тривалого часу, при цьому не привертаючи особливої уваги власної та світової громадськості – через зовнішню «рутинність»: відсутність масштабних резонансних операцій і надто великої кількості жертв, а також при достатньо невисоких витратах – тобто, не наражаючись на небезпеку викликати поляризацію у власному суспільстві.

З кінця 1980-х рр. обґрунтування стратегій ведення «конфліктів низької інтенсивності» та здійснення протиповстанських операцій було послідовно викладено у декількох Бойових Статутах (Field Manual, FM) американських Збройних Сил. Так, у 1986 р. був виданий FM 90-8 для морської піхоти, в якому розглядались проти-партизанські операції, у 1990 р. – FM 100-20 та у 1992 р. FM 7-98 [1] – для повітряних і сухопутних військ відповідно, присвячені військовим операціям за умов конфлікту низької інтенсивності. Тактика протиповстанських операцій була викладена у відносно недавно оприлюднених Бойових Статутах для всіх видів військ FM 3-24 (2006 р.) [2] та FM 3-24.2 (2009 р.).

Спираючись на зміст даних Статутів, можемо стверджувати, що, як зазначалось вище, протиповстанська стратегія, яку США застосовують в Латинській Америці (головним чином, в Колумбії), спрямована не стільки на боротьбу проти повстанських рухів, скільки на окупацію країни. Більше того, є підстави вважати, що часом Сполучені Штати вдаються до «фальсифікації» діяльності повстанських рухів – тобто, до здійснення псевдо-повстанських операцій – з метою отримання приводу для втручання до внутрішніх справ держави.

Визначально, що усі згадані Статути розраховані на дії військового контингенту США не на власній території, але на території інших держав (визначених як host – «приймаючі»).

Так, Бойовий Статут FM 90-8 1986 р. відзначає, що надання військової допомоги іншим державам армією Сполучених Штатів має здійснюватись для досягнення національних інтересів супердержави, і, відповідно, ступінь участі має визначатися, в першу чергу, її політикою та інтересами [3, с.1-5]. За визначенням Бойового Статуту FM 100-20, конфлікти низької інтенсивності можуть становити серйозну загрозу для американських глобальних інтересів. Небезпека втрати безперешкодного доступу до стратегічних запасів енергії та інших природних ресурсів; можливостей базування, транзиту і доступу тощо легітимізує втручання (в тому числі, збройну інтервенцію) США. Реальною загрозою для своїх інтересів супердержава у випадку «конфлікту низької інтенсивності» вважає створення нестабільності групами, опозиційними її цілям [4, с.1-1].

Власне протиповстанські операції (counterinsurgency – для їх позначення у військовій літературі США прийнята абревіатура COIN) (в американській спеціальній військовій літературі класифікуються часто як різновид «конфлікту низької інтенсивності») визначаються у останньому Статуті – FM 3-24.2 (2009 р.) – як збройна боротьба за підтримку населення. Ця підтримка може бути отримана – або втрачена – через правильно або неправильно розраховану інформаційну кампанію, сильний представницький уряд, доступ до товарів та послуг, через страх або насильство. Боротьба включає знищення повстанців, які загрожують безпеці населення. Проте в Статуті зазначається, що самими військовими заходами неможливо подолати повстанців: більшу частину завдання становить необхідність віднаходження і розв'язання «корінних» економічних соціальних проблем, які призвели до повстання. Таким чином, необхідно проводити земельну реформу, шукати шляхи зменшення безробіття, пом'якшення етнічних конфліктів тощо – тобто, шукати можливості співробітництва з населенням і з повстанцями, в тому числі, за допомогою невійськових організацій та інших країн та їхніх представників [5, с. іх]. Для досягнення цього видання пропонує американським військовим надзвичайно детально вивчити особливості країни, в якій здійснюється протиповстанська операція, а також причини («коріння») проблеми. Надається повна інструкція щодо того, які деталі мають врахувати і досконально вивчити американські військові, щоби встановити щільні контакти з місцевим населенням – від географічних характеристик, політичної й економічної ситуації та військової потужності держави – до таких специфічних моментів у житті населення, як особливості поведінки, інтереси, смаки у музиці, літературі, напоях та їжі тощо [4, с.1-23]. На наш погляд, це опосередковано вказує на (передбачену, закладену) можливість використовувати протиповстанські операції в якості приводу для окупації держави. Деякі фахівці, в тому числі окремі військові аналітики у самих США, зазначають, що цей Статут є за сутністю комплексом інструкцій не стільки з боротьби з повстанцями, скільки з отримання широкої підтримки населення, тобто легітимізації окупаційної влади [6].

Привертає увагу те, що, хоча в усіх згаданих Статутах наводиться характеристика повстанців і повстанських рухів (у тому числі, з виділенням різних категорій ступенем залучення до повстанської діяльності), в усіх випадках вона позбавлена конкретики.

Бойовий (Військовий) Статут FM 100-20 (1990 р.) визначає діяльність повстанців як організовану збройну політичну боротьбу, метою якої може бути захоплення влади шляхом здійснення революції та зміщення діючого уряду. Проте Статут зазначає, що в деяких випадках цілі повстанців можуть бути більш обмеженими, наприклад, вони можуть намагатися вийти з-під контролю уряду і утворити автономну державу в межах традиційних етнічних або релігійних територіальних кордонів (фактично «державу в державі»); або ставити менш значущі політичні цілі та добиватись від уряду значно менших політичних поступок менш насильницькими чи взагалі ненасильницькими методами.

Крім того, підкреслюється, що повстанців дуже важко ідентифікувати і відрізнити від мирного населення; що повстанці можуть продовжувати жити нормальним громадським життям. Вказується, що повстанські угруповання значно відрізняються між собою за чисельністю, за наявністю чи відсутністю зовнішніх відзнак (спеціального одягу), за тактикою та методами боротьби тощо. Сучасні повстанці можуть бути вихідцями з різних країн, а їхня організація – мультинаціональною. Оскільки зазвичай повстанські організації є слабкішими за державні збройні сили, вони уникають як прямого зіткнення, так і безпосередніх контактів.

Безумовно, все це не позбавлено сенсу і ґрунтується на світовому досвіді боротьби з повстанськими і партизанськими рухами. Проте така неконкретність визначень дозволяє, як наголошувалось вище, «фальсифікувати» діяльність повстанців – що також має конкретні історичні приклади і є доволі поширеною військовою практикою.

Характерно, що у згаданому Бойовому Статуті FM 100-20 протиповстанські операції та допомога повстанцям (у боротьбі проти уряду) віднесені до однієї категорії військових операцій США. Зазначається також, що інтереси безпеки США можуть співпадати як з інтересами діючого уряду, так і повстанців [4, с.1-6].

Вигідність використання протиповстанських операцій в з метою окупації держав – тобто, в якості стратегії домінування – визначається відзначеними вище особливостями повстанських рухів: відсутністю чітких критеріїв, за якими можна вирізнити повстанців з-поміж місцевого населення; важкістю локалізації повстанців (визначення конкретних осередків розташування). Можна сказати, що така невизначеність робить подібного ворога в певному сенсі «абстрактним».

Зважаючи на це можемо стверджувати, що з метою «фальсифікації» наявності повстанських рухів в країні, по-перше, будь-яка особа може бути ідентифікована як ворог (повстанець); будь-який злочин може бути приписаний цьому ворогові (повстанцеві).

Власне вигідність подібної «фальсифікації» для імперської держави витікає з того, що оскільки ворог є «абстрактним», то його надзвичайно складно або взагалі неможливо перемогти. Іншими словами, важко визначити масштабність операції, тобто: тривалість операції («конфлікту низької інтенсивності»); територіальне охоплення; кількість необхідних військовослужбовців; обсяг фінансування операції. Все це у випадку, коли метою імперської держави є встановлення домінування, дозволяю «перманентизувати» «конфлікт низької інтенсивності».

Спробуємо «змоделювати» ситуацію, коли псевдо-повстанські чи псевдо-терористичні операції організуються і здійснюються спеціально тренованими загонами імперської держави. Таким чином, в країні починає діяти потужна, жорстока, добре організована неідентифікована сила, яка, швидше за все, виявиться потужнішою, краще організованою і озброєною за урядові сили (передусім, у випадку економічно слабких держав), до того ж, матиме перевагу через раптовість – неочікуваність та непередбачуваність – дій. Ця сила дестабілізує ситуацію в країні настільки, що уряд втрачає можливість її контролювати, що призводить до економічно-соціальному розбалансуванню. Логічно буде припустити, що рано чи пізно уряд буде змушений звернутись по допомогу до потужнішого союзника – фактично: добровільно погодитись на окупацію. Таким чином враховується одразу декілька моментів: стабілізаційна (чи миротворча) місія здійснюється за згоди уряду – тобто не викличе протидії чи осуду світової спільноти, метою дій імперської держави є відновлення стабільності – тобто, вони схвалюються населенням і не викличуть опір з його боку; і, оскільки зовні це має вигляд миротворчої операції – їй гарантована підтримка власного населення імперської держави.

Дані твердження мають основою конкретні приклади. В першу чергу, це тривалий період нестабільності в Колумбії, що є результатом постійного втручання США до внутрішніх справ цієї держави під приводом боротьби з ліворадикальними повстанцями.

В цій країні в кінці 1950-х рр. після майже десятилітньої громадянської війни (знаної як «La Violencia») озброєні групи лібералів та комуністів, а також біженці та селяни, які втратили землю під час війни заснували віддалені поселення на півдні країни. За твердженням фахівців, поселенці не мали жодного політичного проекту, прагнули лише сховатись від війни, забезпечити власну безпеку і займатись сільським господарством. Проте через розбіжності у політичній ідеології, колумбійський уряд під тиском США проголосив дані поселення «незалежною республікою», а поселенців – сепаратистами. В свою чергу, уряд США проголосив, що дані поселення загрожують американським бізнесовим інтересам у країні. У травні 1964 р. треновані американськими спеціалістами колумбійські спеціальні загони атакували поселення, застосувавши напалм. Частина поселенців, яким вдалось втекти, два роки потому заснували ліворадикальну організацію Революційні збройні сили Колумбії (ФАРК). Зараз (те, що залишилось від, рештки) ФАРК (являє собою, становить) найчисленніше найстаріше партизанське (угруповання, організацію) в Західній півкулі.

Спеціальні комісії американських експертів ЦРУ, які відвідали Колумбію у 1959 та 1962 рр. (остання під керівництвом генерала В.Ярборо), зробили висновок про необхідність створення в країні спеціальних збройних загонів з цивільних осіб для здійснення контрпропаганди, саботажу і терористичної діяльності, спрямованої проти комуністичних повстанці. При цьому оговорювалась обов'язкова американська допомога у тренуванні, фінансуванні й координації діяльності цих загонів. Для переорганізація колумбійських збройних сил у 1962 р. був запропонований так званий «План ЛАЗО», за яким колумбійською армією мали бути сформовані й натреновані групи цивільних, а також створені воєнізовані групи «самозахисту», які мали здійснювати протиповстанські операції паралельно з військовими. В результаті праворадикальні воєнізовані угруповання – так звані «парамілітарес» – фактично перетворились на основну дестабілізуючу силу в країні; пізніше – у квітні 1997 р. – вони об'єднались у єдину організацію «Об'єднані сили самооборони Колумбії» (Autodefensas Unidas de Colombia). Під керівництвом ЦРУ вони здійснювали й досі продовжують здійснювати численні каральні операції не лише проти лівих повстанців, але, переважно, проти мирного населення, в першу чергу – активістів профспілкових організацій; вони відповідальні за масові вбивства і порушення прав людини в країні. В результаті «Війни з наркоторгівлею», яка паралельно велась урядом проти наркокартелей (найпотужнішими з яких були переможені у 1990-і рр. картелі Медельїн і Калі, та на початку 2000-х рр. – Картель з Півночі Долини і Картель Узбережжя), «парамілітарес» разом зі США (передусім, ЦРУ та Управління з боротьби з наркотиками) практично отримали контроль над наркоторгівлею в країні. Попри те, що урядом Колумбії здійснювались операції з роззброєння і демобілізації «парамілітарес» (деякі з їхніх лідерів були екстрадийовані до США), їхні окремі групи продовжують діяти в країні, займаючись виробництвом наркотиків і торгівлею ними.

Цікаво, що у Статуті FM 100-20 вказується на виникнення нових акторів – антимарксистських повстанців, зокрема, так званих «ескадронів смерті», які, за визначенням цього документу, переконані, що допомагають підтримувати стабільність чи виконують політичні завдання, які уряд країни неспроможний виконати – але в реальності загрожують політичній безпеці, оскільки є непідконтрольними уряду або таємно контролюються певною силою. [4, с.1-4]. Безумовно, маються на увазі, передусім, колумбійські праворадикальні

«парамілітарес». Проте США не здійснювали протиповстанських операцій, спрямованих на припинення діяльності цього угруповання.

У 1999 р. колумбійським урядом А. Пастранья і американським – Б. Клінтона був розроблений і спільно впроваджений План Колумбія, який ставив за мету мирне врегулювання в країні, відновлення її економіки та боротьбу з нелегальним виробництвом і торгівлею наркотиками а також з озброєними ліворадикальними угрупованнями. У початковому варіанті Плану передбачалось фінансування у розмірі 7,5 млрд. дол., з яких 51% мало йти на інституційний і соціальний розвиток, 32% на боротьбу з торгівлею наркотиками, 16% на відновлення економіки і соціального сектору та 0,8% на переговори з повстанцями. За угодою мав надаватись персонал і техніка для фізичного знищення посівів коки. Але більша частина виділеного фінансування пішла на купівлю озброєння. У 2001 р. уряд Дж. Буша розширив План Колумбія на сусідні з нею країни, заснувавши Андійську Регіональну Ініціативу з боротьби з наркотиками. Проте, не зважаючи на зусилля колумбійського уряду, посівні площі в країні, зайняті під коку, розширились; також збільшилось надходження кокаїну до США.

Водночас Сполучені Штати значно збільшили присутність в цій країні своїх військовослужбовців і радників (лише за 2005 р. кількість особового складу американської армії була офіційно збільшена вдвічі – з 400 до 800, на додачу до 600 приватних контрактників, а також офіцерського складу та близько двох сотень технічного персоналу, які перебували в країні). У листопаді 2009 р. урядами двох держав була укладена угода про виділення Колумбією додаткових 7 військових баз для розміщення американських військових, таким чином, на даний момент в країні існують 13 військових баз США. Варто відзначити, що ці військові бази розташовані, переважно, в зонах нафтогазових родовищ і нафтогазопроводів. Це аргументується тим, що останні є ціллю атак повстанців, проте в останні роки кількість і серйозність цих атак суттєво зменшились. За інформацією колумбійського уряду, у 2008 р. повстанцями було здійснено 11 атак на нафтопроводи – що значно менше, ніж на початку 2000-х рр., коли протягом року мали місце сотні таких інцидентів [7]. США є головним споживачем колумбійської нафти; до них, згідно з інформацією колумбійської державної нафтової компанії ECOPETROL, надходить 58% нафти, яка видобувається в Колумбії. В свою чергу, Колумбія входить до десятки країн – головних постачальників нафти до США, тому останні зацікавленні в гарантуванні її безпечного транспортування.

Однак є підстави стверджувати, що на контрольованих Сполученими Штатами територіях американські транснаціональні корпорації здійснюють безконтрольний видобуток корисних копалин, передусім нафти, і реальні обсяги ресурсів, які вивозяться ними з країни, є значно більшими за ті, які ці компанії наводять у звітах державі.

Твердження про те, що сучасні повстанські угруповання можуть і не ставити за мету повалення політичної влади в державі, а просто намагатись створювати автономну «державу в державі» з власними порядками, дозволило американським політикам розглядати як повстанців мексиканські наркокартелі – злочинні угруповання, пов'язані з торгівлею наркотиками – передусім, групу Лос Зетас. Це стало причиною неодноразового виникнення напруженості у американо-мексиканських відносинах за останні два роки. Приводами слугували заяви вищих посадових осіб супердержави (передусім, держсекретаря Х. Клінтон, міністра з національної безпеки Дж. Наполітано та заступника міністра оборони Дж. Вестфала) про наявність на мексиканській території повстанських рухів, їх порівняння з колумбійськими, про їхні можливі зв'язки з Аль-Каїдою [8], та неспроможність уряду власними силами розв'язати дану проблему. Зокрема, на початку 2009 р. дипломатичні відносини між державами опинились під загрозою після публікації звіту Команду-

вання об'єднаних збройних сил США, в якому нестабільність у Мексиці була визначена як одна з головних загроз американській національній безпеці, а сама вона – як «невдала держава» («failed state»). У всіх подібних випадках уряд Мексики реагував дуже активно, офіційно заперечуючи, що наркокартелі, які оперують на території країни, можуть бути визначені як повстанські рухи. Таке занепокоєння уряду, безумовно, пояснюється бажанням будь-яким чином уникнути американської збройної інтервенції на свою територію і «колумбізації» країни – тобто, перетворення її на театр постійних військових дій («конфлікту низької інтенсивності»).

Зараз Мексика переживає найкритичніший період у своїй історії за останні півстоліття. З початку реалізації у 2006 р. за ініціативою президента Ф. Кальдерона «Війни з наркоторгівлею» країна перебуває у стані, фактично, громадянської війни: армія і внутрішні сили країни воюють з наркокартелями, вони – між собою, але більше за всіх потерпає цивільне населення. Протягом цього періоду в країні загинуло за різними оцінками близько 30 тис. осіб.

Підґрунтям для порівняння мексиканських картелів з колумбійськими повстанцями є діяльність згаданої вище групи «Лос Зетас», яку Управління з боротьби з наркотиками США вважає найнебезпечнішим мексиканським наркокартелем. Проте дана група як за історією формування, так і за характером діяльності дуже відрізняється від решти наркокартелів країни. Визначально, що вона утворилась у 1998 – 1999 рр. за безпосереднього впливу США. Її основу склали військові десантники і морські піхотинці, які дезертирували з елітних підрозділів Збройних сил Мексики (Аеромобільної та Амфібійної Груп) після того, як пройшли навчання у Військовій Школі Америк США і спеціальне тренування в спеціалістів ЦРУ та в ізраїльських військових. До 2008 рр. «Лос Зетас» утворювали збройний загін «Картелю Затоки», після його ослаблення об'єднались з наркокартелем братів Белтран Лейва, а у лютому 2010 р. виокремились у самостійний наркокартель. Зараз за даними американської розвідки група поширила свій вплив практично на всю територію Мексики: зокрема, майже на все карибське узбережжя (де розташовані основні потужності нафтогазової промисловості), на значну частину кордону зі США (де проходять основні нарко-коридори), кордон з Гватемалою, а також активно претендує на велику центральну частину території країни (на півночі якої знаходяться значні поклади залізної руди). Крім того, «Лос Зетас» фактично контролюють Гватемалу (що також є однією з основних країн, територією яких наркотики транспортуються до США) разом з пов'язаними з ними бандитами «кайбілес» – колишніми членами гватемальських особливих військових підрозділів, які також свого часу пройшли тренування в американських та ізраїльських військових [9].

Як згадувалось вище, «Лос Зетас» дуже відрізняються за характером своєї активності – дуже нетиповою для наркокартелів країни. З кінця 2007 р. (фактично, з часу підписання урядами Мексики і США «Ініціативи Мериди» щодо боротьби з нелегальною торгівлею наркотиками і пов'язаною з нею злочинністю) крім виробництва і транспортування наркотиків, участі в боротьбі за вплив з іншими наркокартелями та у протистоянні з поліцією і збройними силами країни, члени цього картеля займаються рекетом, грабують казино, викрадають осіб з метою отримання викупу, автомобілі, організують теракти тощо. Крім того, вони перешкоджають нелегальній еміграції до США, перехоплюючи групи нелегальних мігрантів та або вбиваючи їх, або примушуючи працювати в нелюдських умовах. Ця група вважається відповідальною за більшу частину надзвичайно жорстоких вбивств у країні.

Визначально, що «Лос Зетас», на відміну від інших наркокартелів країни, не мають підтримки населення і не користуються довірою навіть на тих територіях, на яких почи-

нали свою діяльність. Окремі деталі діяльності цього наркокартелю дозволяють підозрювати наявність щільних зв'язків між ним – та спецслужбами США.

На даний момент важко передбачити, як довго Мексиці вдаватиметься протидіяти американській інтервенції. Не виникає сумнівів, що США, які зараз – після достатньо глибокої економічної кризи – дуже зацікавлені у отриманні тих численних вигод, які їм може дати введення військ на мексиканську територію.

Література

1. Field Manual 7-98: Operations in a Low-Intensity Conflict (FM 7-98) [Електронний ресурс]// Headquarters Department Of The Army, Washington, DC – October 19, 1992. – Режим доступу: https://akocomm.us.army.mil/usapa/doctrine/DR_pubs/dr_aa/pdf/fm7_98.pdf
2. Field Manual 3-24: Counterinsurgency (FM 3-24 MCWP 3-33.5) [Електронний ресурс]// Headquarters Department of the Army, Washington, DC. – December, 2006. – Режим доступу: http://www.2ndbn5thmar.com/coinman/Notes%2520on%2520FM%25203-24%2520Counterinsurgency.pdf&sa=U&ei=lBWDTY
3. Field Manual 90-8: Counterguerilla Operations (FM 90-8/MCRP 3-33A) [Електронний ресурс]// U.S. Marine Corps, Headquarters Department Of The Army, Washington, DC. – August 29, 1986 – 256 p. – Режим доступу: http://www.smallwarsjournal.com/documents/fm90-8.pdf
4. Field Manual 100-20: Military operations in Low Intensity Conflict. Air Force Pamphlet 3-20 (FM 100-20). [Електронний ресурс]// Headquarters Department Of The Army and the Air Force, Washington, DC. – December 5, 1990. – 155 p. – Режим доступу: http://www.filestube.com/1FKR2v4Vn5EyFmizz9kgE9/FM-100-20-Military-Operations-In-Low-Intensity-Conflict.html
5. Field Manual 3-24-2: Tactics in Counterinsurgency (FM 3-24-2) [Електронний ресурс]// Headquarters Department of the Army, Washington, DC. – April 21, 2009. – 300 p. – Режим доступу: http://usacac.army.mil/cac2/coin/repository/fm3242.pdf
6. Jones R.C. Comments to «Mexico Angry at U.S. Official's 'Insurgency' Remark « [Електронний ресурс]/ Robert C. Jones// Small Wars Journal – February 9, 2011. – Режим доступу: http://smallwarsjournal.com/blog/2011/02/mexico-angry-at-us-officials-i/#c017164
7. Colombia. Country Analysis Brief [Електронний ресурс]// U.S. Energy Information Administration, U.S. Department of Energy – March, 2010. – Режим доступу: http://www.eia.doe.gov/countries/cab.cfm?fips=CO
8. Carlsen L. U.S. – Mexico Relations: Back on Track – In the Wrong Direction [Електронний ресурс]/ Laura Carlsen// Center for International Policy, Americas Program. – March 4, 2011. – Режим доступу: http://www.cipamericas.org/archives/4068
9. Cook C.W. Mexico's Drug Cartels [CRS Report to Congress, Order Code RL34215] [Електронний ресурс]/ Colleen W. Cook// Federation of American Scientists. – October 16, 2007. – Режим доступу: http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34215.pdf

Полубатко Н.С.*

КРИЗА АМЕРИКАНСЬКИХ ГЕОСТРАТЕГІЙ «УНІПОЛЯ»

В статье рассматриваются последствия мирового финансового кризиса для национальной безопасности США, трансформация внешней политики и геостратегий в постбиполярной мире, анализируются проблемы и перспективы сохранения глобального лидерства США в обозримом будущем.

Ключевые слова: геостратегии, США, кризис, безопасность, внешняя политика, униполярность, глобальное лидерство

У статті розглядаються наслідки світової фінансової кризи для національної безпеки США, трансформація зовнішньої політики та геостратегій у постбіполярному світі, аналізуються проблеми і перспективи збереження глобального лідерства США у видимому майбутньому.

Ключові слова: геостратегії, США, криза, безпека, зовнішня політика, уніполярність, глобальне лідерство

The article deals with the studying of the world financial crisis consequences for the US national security, the foreign policy and geostrategy transformation in the post-bipolar world. The author analyses the problems and perspectives of global leadership maintenance for the USA in the nearest future.

Key words: geostrategies, USA, crisis, security, foreign policy, unipolarity, global leadership

Ситуацію, в якій опинилися сьогодні Сполучені Штати внаслідок світової економічної кризи та політики попередньої адміністрації, у порівнянні з тією, що була для Америки на початку нового тисячоліття дуже красномовно визначив президент Ради із близькосхідної політики Чез Фрімен: «Біля десяти років тому на високій ноті завершувалося XX століття. США мали безперечне лідерство за усіма показниками, включаючи сукупну силу, престиж та міць. Минулий ворог – Радянський Союз – розвалився на частини, залишивши Америку без військового та ідеологічного супротивника. Ключові американські цінності, перш за все демократія і правова держава, продовжували тріумфальну ходу по світу. Стверджувати альтернативне політичне світовідчуття було більше нікому… З надмірною самовпевненістю Америка проголосила себе «незамінною державою». Ніхто не сміявся і не намагався заперечувати. Сьогодні той світ здається безкінечно далеким. Яким би блискавичним керівником не був президент Б. Обама, йому не повернути Америку на політичні та військові висоти, на яких вона знаходилася на початку XXI століття» [1].

При цьому лише сім-вісім років тому, не говорячи вже за часи після розпаду СРСР, більшість американських вчених, політологів й політичних оглядачів вважали, що розпад біполярної міжнародної системи призвів до появи «уніполю».

* здобувач відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: проф. Камінський Є.Є.

© Полубатко Н.С., 2011

Одним з перших про уніполярність заговорив відомий американський політичний оглядач Ч. Краутхеммер. Очікувалось, писав він в своїй відомій статті «Момент однополюсності», що «старий двополюсний світ породить світ багатополюсний, в якому влада буде розсереджана поміж новими центрами: Японією, Німеччиною і / або Європою, Китаєм та зменшеним Радянським Союзом / Росією. Однак трапилось інше. Світ, яким він представ одразу після закінчення холодної війни – це не багатополюсний світ. Це однополюсний світ» [2, p.23]. Потім це було повторено сотні разів в публікаціях різного рівню та масштабу.

В середині 1990-х, коли трохи спала переможна ейфорія після «кінця історії» і з'явились сумніви, що модель «уніполярного» світу зможе затвердитися в світовій політиці, вона втратила популярність. Однак невдовзі ситуація знов змінилася. З приходом до влади республіканців в 2000 р. і особливо після подій 11 вересня 2001 р., коли Сполучені Штати дуже швидко спромоглися створити антитерористичну коаліцію, а потім і одержати, як тоді здавалося, швидку перемогу в Афганській кампанії, геостратегія «уніполю» знов стала домінуючою серед американських політологів та аналітиків.

Афганська кампанія була першим випадком, коли Сполучені Штати довільно застосували силу. Однак тоді це було сприйнято як «шокова реакція» на події 11 вересня, свого роду виключенням. Натомість вторгнення до Іраку більшістю європейський та азійських політиків було сприйнято як превентивний удар, неспровокований та позбавлений міжнародної санкції. Як зазначив авторитетний російський теоретик-міжнародник О. Богатуров, це був «повний розрив із практикою, філософією та культурою міждержавного спілкування другої половини XX століття» [3]. Саме тому на його думку з позиції загальносистемного підходу межею нового періоду історії міжнародних відносин після розпаду Радянського Союзу слід вважати не 2001 рік, як це постулюють американські автори, але початок війни проти Іраку у 2003 році. Тоді Сполучені Штати та Британія відмовились визнавати неписані кодекси міжнародної поведінки у тому вигляді, в якому він склався після Карибської кризи 1962 року. «Вважати після цього, що міжнародна система регулюється переважно за допомогою права, не було жодних підстав. Як і в 1950-х рр. минулого століття, світ став тяжити до регулювання на основі сили» [3].

Зміни в зовнішній політиці були тим більш контрастнішими, тому що американська адміністрація офіційно підвела під дії в Іраку доктринальне пояснення. Були оголошені концепції «зміни режимів» (regime change), «демократизації» (democratization), та «превентивних дій» (preventive action). Перші дві надавали політичне, а третя – військове обґрунтування політики односторонніх дій задля інтересів національної безпеки США, які трактувалися республіканцями без урахування думки як внутрішньої опозиції, так і закордонних союзників.

Нові концепції будувалися на трьох ідеях. Згідно першої уряди держав-изгоев (rogue states), які на думку США «протиставлять себе світовій спільноті», є «неблагонадійними» у тому сенсі, що вони можуть переслідувати цілі, несумісні з американськими інтересами. Тому ці уряди мають бути заміненими. Спрямовуючу роль в її здійсненні мають відігравати зовнішній світ та самі Сполучені Штати.

Друга ідея полягала в тому, що результатом зміни режимів за допомогою інтервенції має стати створення державного устрою, який відповідатиме американським уявленням про форму демократичного правління, що підходить до цієї держави.

Третя ідея стосувалася обґрунтування застосування перших двох: стратегію зміни режиму і демократизації «дозволялося» проводити із профілактичних міркувань. Достатньо було підозрювати, що та чи інша країна має недобрі плани.

У сукупності всі три доктрини визначили теоретичні уявлення адміністрації Дж. Буша-мол. стосовно лінії поведінки у світовій політиці.

На рівні регіональної політики США відбувся остаточний зсув від європейського пріоритету та військової присутності у Західній Європі як головного важелю забезпечення інтересів США у Західній Євразії. Територія країн «материкового ядра» Євросоюзу стала здаватися для Вашингтону менш надійною, а головне - менш необхідною опорою для проектування американської військової сили в Євразії. «Стара Європа» опинилася в тилу американських довгострокових інтересів, які змістилися на схід – до покладів східного узбережжя Каспію та Кавказу як потенційної транзитної зони їх доставки у західному напрямку [4].

Отже, розібравшись із теоретичними засадами геостратегії адміністрації Дж. Буша-молодшого, перейдемо до розгляду результатів її практичного застосування, які змусили навіть американських аналітиків говорити про її крах та початок формування багатополярного світу. Головною причиною цього, як було зазначено на початку підрозділу, стали військові кампанії в Іраку та Афганістані, що стали справжнім тягарем навіть для найбільшої економіки в світі.

Задля досягнення успіху в афганській та іракській кампанії було вже витрачено неймовірні фінансові ресурси, що також стало важливим чинником кризових явищ в американській економіці.

Для того, щоб переконатися в цьому, наведемо лише декілька цифр. Так, зокрема, за вісім років свого президентства Дж. Буш-мол. збільшив військові видатки країни майже в два рази з 316 млрд. дол. в 2001 р. до 667 млрд. дол. в 2008 р. (приблизно 4% ВВП) [5]. Витративши на війну з терором в 2002 р. лише 14 млрд. дол. (2001-17 млрд. дол.), він довів за 8 років загальні витрати на війну до 800 млрд. дол. за розрахунками Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру - СІПРІ /Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI/). До початку 2009 р. ця цифра дорівнювала 903 млрд. дол.

До речі, частка США у світових військових видатках 2008 р. складала 42-46% (1994 – 34%, 1986 -28%) [6]. Ці цифри переконливо свідчать про військову перевагу США. Якщо прийняти військові видатки США за 42% від світових, видатки Китаю рівними 6% (друге місце в світі), а Росії – 4,5% (п'яте місце), то військові видатки США перевищують сумарні військові видатки двох головних потенційних «опонентів» в 4 рази і більше, аніж загальні видатки наступних за Сполученими Штатами 14 країн.

Чим же пояснити те, що абсолютна перевага у фінансуванні не трансформувалась у військову перемогу США в Афганістані та Іраку?

В якості виправдання наводяться данні про здороження програм військових закупівель. За сім років (з 2001 по 2008 рр.) їх вартість збільшилась на 26%. За ці роки Пентагон подвоїв видатки на закупівлю нових систем озброєнь (сукупний об'єм військових замовлень досягнув 1,8 трлн дол.). Видатки лише на бойові системи майбутнього (Future Combat Systems-FCS), зросли з 92 млрд. дол. в 2003 р. до 183 млрд. дол. в 2008 році. Вартість екіпіровки піхотинця зросла за 10 років у 2 рази з 7 тис. дол. в 1999 р. до 17,4 тис дол. в 2008 році, так само як і її вага - з 16 кг під час в'єтнамської війни (вартість лише 2 тис. дол.) до 34 кг сьогодні. Більш наглядними представляються цифри видатків на підготовку одного солдату сухопутних військ: 75 тис. дол. в 2001 році і 120 тис. дол. в 2006 р. [7].

На сьогоднішній день більше 400 тис. американських військовослужбовців дислокуються за межами континентальної частини США, приблизно 200 тис. з них постійно приймають участь у бойових діях. Найбільше навантаження прийшлося на сухопутні сили: армію та морську піхоту. З 2001 р. були призваними на службу більше 600 тис. ре-

зервістів, усі бойові частини армії і всі армійські бригади національної гвардії пройшли через війни і Іраку і Афганістані.

Важливим чинником невдоволення американського населення є також значні людські втрати в обох війнах. На початок літа 2009 р. американські війська втратили в Іраку 4236 чоловік вбитими і 30182 чоловік пораненими. В Афганістані на початок 2009 р. втрати дорівнювали 642 чоловіка, з яких 294 загинули у 2008 р. (зростання по відношенню з 2007 р. – 35%). З 2001 р. були поранені 1472 чоловіка. В серпні та вересні 2008 р. втрати серед особистого составу американських військ в Афганістані перевищили втрати в Іраку [7].

Багатолітня війна, безумовно, мала також невтішні наслідки для морально-психологічного стану особистого складу американських військ. Зросла кількість самовбивств. 2006 р. став рекордним з 1980 р. за кількістю самовбивств серед військовослужбовців. В 2007 р. ця динаміка збереглася – кількість самовбивств зросла ще н 20%. В 2008 р. кількість подібних випадків знов зросла: в армії добровільно пішли з життя 148 чоловік [8].

Прийшовши до влади, Б. Обама не став змінювати ідеологію військової політики держави. Вона залишається тією ж самою – забезпечити глобальне лідерство США. Натомість він намагається змінити загальний підхід до використання військової сили: формувати військову політику виходячи з наявних ресурсних можливостей, і постійно уточнювати її із врахуванням поточної військово-політичної обстановки.

Попередня республіканська адміністрація Дж. Буша-мол. спочатку формулювала військово-політичні цілі, потім виділяла ресурси для їх досягнення. Не досягнувши цілі, виділяла нові ресурси. Мабуть Б. Обама продовжив би цю лінію, якби не світова економічна криза.

Тепер він змушений робити по-іншому. Ідея Б. Обами - «упакувати» наявні військові можливості держави в ефективну стратегію, причому стратегію не військову, а загальнодержавну, яка б завдяки власній привабливості могла б акумулювати ресурси нових і старих союзників і партнерів.

Боротьба за демократію і свободу у всьому світі вже була використана як політичний призив для мобілізації союзників у 2001 році. Сьогодні потребується нове гасло, але його важко підібрати, адже старий базувався на «національних цінностях», від яких неможливо відмовитися. Тому Б. Обама не поспішає робити заяви щодо нових глобальних проектів США.

Проголосивши ще до приходу до Білого дому Афганістан головним фронтом боротьби з тероризмом, президент Б. Обама в березні 2009 р. прийняв нову стратегію дій у відношенні до Афганістану та Пакистану. Він не став відмовлятися від наміру свого попередника направити до Афганістану нові частини Збройних сил США. Більше того, він вирішив до осені 2009 р. збільшити чисельність американських військ в країні до 68 тис. чол. (30 тис. наприкінці президентства Дж. Буша-мол.), кількість літальних апаратів в 2 рази, в тому числі бойових вертольотів в 5-6 разів.

США змогли домовитися із керівництвом РФ про різке збільшення кількості транспортованих через територію Росії вантажів для потреб американських військ в Афганістані, а також зберегли власну базу на аеродромі Манас, не дивлячись на вже прийняте рішення Киргизії про її закриття. Втрата можливості транспортувати через цю базу щомісяця 500 т вантажів і доставляти до Афганістану 15 тис. військовослужбовців, коштує, на думку американського керівництва, значно більше тих 60 млн. дол., які США сплачуватиме Киргизії щорічно замість 17,4 млн. дол., які вона отримувала в 2008 р.

На сьогоднішній день стратегічна мета США в Афганістані – зберегти політичний контроль над країною після передачі відповідальності за забезпечення безпеки громадян

збройним силам та поліції Афганістану. Для цього Вашингтон має намір збільшити до 2011 р. чисельність ЗС Афганістану з 82 до 134 тис. чол.. Чисельність поліції має перевищити 80 тис. чол.

Більше того, США не можуть допустити поразки НАТО в Афганістані, адже воно поставить під сумнів існування блока і залишити Сполучені Штати без союзників, якими можливо керувати в межах договірних та організаційних можливостей.

Фактично США бажають застосувати в Афганістані досвід Іраку. Але цьому випадку існують декілька суттєвих відмінностей, які змушують американських генералів робити нечіткі прогнози стосовно Афганістану. Культура війни в двох країнах різниться так само, як і загальна культура. На відміну від Афганістану, війна в Іраку ще не стала повсякденною формою життєдіяльності.

Афганістан позбавлений прямого транспортного сполучення, а наявні авіаційні та автомобільні маршрути знаходяться під постійною загрозою військового нападу. Якщо Ірак станом на середину 2009 р. мав у збройних силах та силах безпеки 750 тис. чол., то це, скоріш за все, є результатом використання фінансових ресурсів Іраку, яких у Афганістану просто немає. Крім того, в Іраку й досі знаходилися близька 130 тис. американських солдат.

Як відомо, згідно з угодою поміж США та Іраком, що була підписана в жовтні 2008 р. і вступила в силу 1 січня 2009 р., американські війська мають бути виведеними з Іраку до 30 грудня 2011 р. Але сьогодні мало хто вірить, що в найближчому майбутньому повний вивід американських військ може відбутися.

Одна з головних причин цього полягає в ому, що й досі не зникла з горизонту загроза громадянської війни в Іраку. Американські аналітики вважають, що у випадку її розв'язання в Іраку можуть загинути від 600 тис. до 2 млн. чоловік.

Спроба перекласти частину відповідальності за ситуацію в Іраку та Афганістані на місцеву владу не звільнила американські війська в цих країнах від необхідності вести ефективні бойові дії. Військова техніка та озброєння, що використовуються в ході війни без обмежень, виходять із строю набагато частіше розрахованих норм та строків, чому також сприяють природні та кліматичні умови регіону.

Отже, переходячи до загальних висновків зазначимо, низька ефективність військової політики Вашингтону на початку XXI століття стала одним із головних (разом із економічним та фінансовим) факторів, що сприяли початку формування багатополярної конфігурації міжнародної системи. США виявилися неспроможними одноосібно вирішувати проблеми забезпечення військової безпеки на глобальному рівні: вести боротьбу з міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення та засобів його доставки, а також забезпечити врегулювання регіональних конфліктів, зокрема на Близькому Сході. Погіршився стан міжнародного середовища безпеки, різко зросли світові військові видатки, намітилася нова гонка озброєнь.

До того ж посилення військової сили не призвело до підвищення рівня безпеки самих Сполучених Штатів. Військові видатки і чисельність військових угрупувань, що дислокуються по всьому світу на постійній або тимчасовій основі, збільшилися до рівня останнього десятиліття «холодної війни». Але це не зняло з США статусу «прифронтової держави», не запевнило пересічних мешканців країни, що тепер вони знаходяться у більшій безпеці. Тепер США самі вважаються джерелом військової безпеки, що протягом останніх років сприяло зростанню антиамериканських настроїв в різних регіонах світу.

Період глобальної нестабільності, світова економічна криза, зміна характеру сучасних війн та конфліктів, зміна вектору світового розвитку, безумовно, ускладнюють роботу

нової американської адміністрації, але не звільнює Б. Обаму від необхідності формулювання засад військової політики США, яка прямо чи опосередковано впливає на забезпечення національних інтересів США у всіх сферах міжнародної діяльності держави.

Якщо збережеться стратегія «глобального домінування» (нехай вона і матиме назву «глобального лідерства» або «глобального управління» і т.п.), то будь-яка нова оборонна стратегія, по-суті залишиться тією ж самою. В цьому і полягає дилема Б. Обами: обрати «нове минуле» або «нове майбутнє».

Адміністрація Б. Обами остаточного вибору військово-стратегічних пріоритетів поки не зробила (або не оголосила про нього). Вона не поспішає з відмовою від зазіхань на глобальне домінування, адже вважає, що у Сполучених Штатів є шанс його зберегти, перемігши в Афганістані та Іраку. Головне, що має вирішити адміністрація президента США Б. Обами це те, як адаптувати попередні ідеологічні установки зовнішньої політики держави до сучасних кризових реалій. Чи продовжувати боротися за одноосібне глобальне лідерство або погодитися на входження до багатополярної системи, що народжується, з урахуванням особливого статусу США.

І хоча багато американських аналітиків вже погодилися з тим, що перехід від біполярного світоустрою через уніполярну модель під егідою США до багатополярного вже розпочався, зовнішньополітичну доктрину Дж. Буша – молодшого – доктрину глобального домінування офіційно ніхто не відміняв. Публічно її не згадують, але до тих пір поки нової «стратегії національної безпеки США» замість документа 2006 р. немає, говорити про те, що Вашингтон відмовився від ідеї глобального домінування є зарано. З військової точки зору це означає, що установка на превентивне застосування військової сили для забезпечення національних інтересів США в глобальному масштабі продовжує діяти, а це входить у протиріччя з поточними фінансовими та військовими можливостями держави.

Враховуючи схожий масштаб сьогоднішніх викликів, рішення адміністрації Обами відносно майбутньої військової доктрини Сполучених Штатів мають витікати із генеральної стратегії, не менш амбіційної, аніж стратегія першої декади ходової війни. Ця стратегія має враховувати геополітичні фактори, стрімкий прогрес військових технологій та послаблене економічне положення США.

Вона має знайти відповіді на серйозні виклики, які представляють собою, окрім військових кампаній в Афганістані та Іраку, радикальні ісламістські угрупування. Вона також має найти відповідь на перспективу ядерного розповсюдження. Якщо Іран перетвориться на країну, що має ядерну зброю, він легко зможе форсувати наступний раунд розповсюдження в арабському світі, ще більше ускладнивши Збройним силам США перекидання військ на Близький Схід задля захисту своїх ключових інтересів.

Крім того є Китай, важливий торгівельний партнер США і – потенційно – союзник в ділі укріплення прийнятих норм міжнародної поведінки. Однак в той же час нарощування Китаєм військової сили змушує припустити, що у випадку, якщо Пекін не стримувати, він може піддатися спокусі переслідувати власні цілі шляхом примушення, або навіть прямої агресії, як це робили Сполучені Штати на початку XXI століття.

Демократичній адміністрації сьогодні також слід враховувати наступні негативні фактори: послаблення фінансових позицій Сполучених Штатів а також реальність того, що їх союзники не стануть брати на себе підвищену долю колективної безпеки. За деякими виключеннями відмова старих союзників робити більше задля загального захисту пов'язана із відсутністю згоди стосовно майбутніх загроз, економічною слабкістю та бажанням безкоштовно користуватися перевагами від зусиль та видатків США.

Навіть за відсутності глобальної економічної кризи такі важливі союзники Сполучених Штатів, як Великобританія, Німеччина, Франція та Японія обтяжені старіючим на-

селенням та коштовними системами соціального забезпечення, що ще більше обмежує їх ресурси для вкладу у колективну безпеку.

Враховуючи зазначені фактори, з точки зору інших суб'єктів міжнародних відносин, сьогодні Вашингтону варто подивитися на власну військову політику очами міжнародної спільноти. Цю думку поділяє держсекретар Х. Клінтон, яка заявила, що «США не можуть поодинці вирішити світові проблеми, але й світ не може їх вирішити без США». Власним особистим лідерством, яке провокує війни, можливо пожертвувати в інтересах створення дієвої системи забезпечення міжнародної безпеки.

Література

1. Фримен Чез. Быть скромнее // Россия в глобальной политике. №2, Март-Апрель 2009. [Електронний ресурс]. – http://www.globalaffairs. ru/numbers/37/ 11577.html.
2. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment. America and the World // Foreign Affairs. - 1991. - May - June. - Vol.70, №3. - P.23-33.
3. Богатуров А. Лидерство и децентрализация в международной системе // Международные процессы Том 4. Номер 3(12). Сентябрь-декабрь 2006. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/twelfth /001.htm.
4. Богатуров А. Контрреволюция ценностей и международная безопасность // Международные процессы Т. 6, №2(17). Май-август 2008. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.intertrends.ru/seventeenth/001.htm.
5. Fiscal Year 2009 Supplemental Request. U.S. Department of Defense, April 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. defenselink.mil/ comptroller /defbudget/fy2009/Supplemental/FY2009_Supplemental_Request /pdfs/FY_2009_Supplemental_Request_04-08-09.pdf.
6. Carl Conetta. Forceful Engagement: Rethinking the Role of Military Power in US Global Policy. Project on Defense Alternatives, December 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.comw. org/pda/081201ForcefulEngagement.htm.
7. Сизов В. Фактор силы в политике США // Международные процессы. Т.7 №2 (20). Май-август 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/twenty/004.htm.
8. Army Leaders Struggle to Understand Record Suisides. American Forces Press Service, June 24, 2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.defenselink.mil/news/newsarticle. aspx?id=54895.

Ратніков М.І.*

ПІДХОДИ США ДО БЕЗПЕКИ У ЄВРОПІ

В статье исследуется внешняя политика США и Европейско-американские отношения после 11 сентября. Анализируется политологические подходы специалистов, в частности, в сфере внешней политики, этапы ее развития и современное состояние.

Ключевые слова: европейско-американские отношения, европейская безопасность.

У статті досліджується зовнішня політика США та європо–американські відносини після 11 вересня. Аналізується політологічна думка спеціалістів, зокрема, у сфері зовнішньої політики, етапи її розвитку та сучасний стан.

Ключові слова: європо–американські відносини, європейска безпека

The article examines U.S. foreign policy and Europe-US relations after September 11. Political thought of experts is analyzed, particularly in foreign policy, stages of its development and current state.

Keywords: U.S.-European relations, European security.

Однією з основних проблем в сучасній міжнародній політиці є відсутність домовленостей в євроатлантичних відносинах, які б визначили значення фактора сили у взаєминах між державами США і Європи. Відсутність системи безпеки, яка охоплювала б усі зацікавлені сторони, сприяє зростанню взаємної недовіри і серйозно ускладнює врегулювання регіональних і локальних конфліктів. Військові конфлікти XX століття свідчать про те, що окремо ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД, ОДКБ не можуть гарантувати безпеку ні в одній з «гарячих точок».

Розгляду проблем забезпечення глобальної євроатлантичної безпеки присвячені дослідження як американських (Harry R Yarger, Gabriel Marcella, Mr. Bjoern і H. Seibert) [1], російських (Данилов Д.А., Ентін М.Л, Арбатов А.Г.) [2], так і українських (О. І. Соскін) [3] учених. На тлі відомих результатів досліджень представляється актуальним завдання їх аналізу та узагальнення з урахуванням динаміки зміни політики США по відношенню до інтеграційних процесів, які особливо інтенсивно відбуваються в Європі в останні десятиліття.

Загальновизнано, що теперішнє сторіччя принесло нові, раніше не стільки важливі, внутрішні і зовнішні загрози забезпечення безпеки незалежних держав. При цьому виникнення і розвиток зовнішніх загроз діалектично обумовлено об'єктивними внутрішньоекономічними чинниками. Аналіз трансформації внутрішньої економічної політики

* аспірант відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: д. політ. н. Погорська І.І.

© Ратніков М. І., 2011

США в останні десятиліття дозволяє говорити про ослаблення тенденції світового лідерства цієї держави.

Перша причина цього факту обумовлена продажем і поступовим поширенням у світі передових технологій США, що суттєво знижує конкурентоспроможність американських підприємств.

Друга причина пов'язана з тим, що в США зростання темпу потреб населення починає випереджати можливості внутрішнього виробництва. Збільшення експорту товарів (з Китаю, Японії) призводить до зниження прибутків підприємств та відповідних відрахувань до державного бюджету.

Третя причина - підвищення сервісного характеру економіки США, що неминуче тягне за собою тенденцію до уповільнення темпів зростання реального виробництва.

Витік передових технологій і зсув економічної активності та інновацій за межі країни ведуть до поступової втрати економічного і технологічного лідерства держави.

На думку американських експертів, всі названі вище проблеми визначають особливе бачення загроз як економічної, так і військово-політичної безпеки США, і Європа займає тут особливе положення. Перефразувавши Гилпіна, можна стверджувати, що одним з найважливіших інтересів США слід вважати контроль над Європою в міжнародному поділі праці.

Загальновизнано, що в даний час у Сполучених Штатів є лише один реальний претендент на глобальне суперництво – Європа, що об’єднується. У всі часи колишніх відносин Америка мала справу з окремими європейськими державами, мала з ними союзи або воювала з ними, і лише зараз починає складатися ситуація, коли головні контакти в недалекому майбутньому стануть проходити через Брюссель, який об'єднує західноєвропейців. Це - революційна відміна від минулих епох. Для збереження контролю Вашингтона над Європою виняткову важливість грають його підходи до безпеки в регіоні.

Серед експертів із зовнішньої політики США немає єдиної думки щодо майбутнього трансатлантичних відносин. Останнім часом стало особливо частим явне вороже ставлення до Спільної оборонної політики Європейського співтовариства (СОБП), яка існує паралельно з американською зовнішньою політикою. Незважаючи на те, що світ змінився, деякі автори вважають джерелом цього невдоволення Загальною оборонною політикою часткове відображення збереженого почуття «ностальгії» за трансатлантичною співпрацею часів Холодної війни. Вони зазначають, що вороже ставлення, крім напруженості, також призводить до непослідовності в зовнішній політиці США по відношенню до Спільної політики. Ця на перший погляд несумісність призводить до все більш високої ціни, як в економічному, так і в політичному плані. Зміни у світі після 11 вересня 2001 року створюють для Вашингтона велику потребу в союзниках. Складність та комплексність завдання протистояння існуючим викликам національній безпеці, робить для Вашингтона вкрай необхідним збереження великого значення співробітництва з найбільш впливовими союзниками в Європі. Ця передумова вказує високопоставленим політикам США на те, що Америка потребує переоцінки поточного відношення до Спільної політики ЄС у сфері безпеки і розвитку такої необхідної зрозумілої й послідовної довгострокової політики з партнерами в Європі згідно з сьогоднішніми інтересами США.

Є три варіанти розвитку реакції Білого дому на Європейську Загальну політику безпеки:

1. Виступати проти СОПБ.
2. Будувати нейтральне ставлення.
3. Прийняти СОПБ.

Всі три варіанти мають свої переконливі аргументи і розрахунки, які фіксує різні і абсолютно реальні аспекти зовнішньої політики.

Варіант 1. Виступати проти СОПБ

Ця стратегія тягне за собою політику, головною метою якої є ослаблення СОПБ. Стратегічна мета - намагатися заважати успішної реалізації Європейської політики у сфері безпеки. За цим варіантом стоїть гіпотеза про те, що військова міць Об'єднаної Європи точно завдасть шкоди економічним інтересам Вашингтона. У кращому випадку, Спільна політика відверне увагу від серйозних викликів національній безпеці США. У гіршому, - це будуть зусилля, спрямовані на максимальне зменшення впливу Вашингтона в Європі.

На думку відомого російського дослідника Анатолія Уткіна, одна тільки єдина валюта, яка буде відволікати фінансові потоки з американського ринку, викличе дефіцит американського бюджету, стане конкурентом долара на ринках міжнародних розрахунків, ослабить Америку у фіксуванні ціни на нафту та інші сировинні матеріали, крім того, наявність кваліфікованого населення в ЄС обов'язково створить базу для проблем у сфері безпеки4. Також необхідно відзначити, що система безпеки Європи не зазнає такого гострого тиску з боку невідповідності стратегії і наявності ресурсів.

На думку Данилова [5], в Європі зараз відсутній договір, який вніс би остаточну ясність у значенні фактора сили у взаєминах в Євроатлантичному співтоваристві, що дає США простір для нав'язування своїх рішень. Більше того, Вашингтон намагається саботувати всі невигідні йому ініціативи. Так, наприклад, Хіларі Клінтон проігнорувала участь в обговореннях «плану Медведєва».

Видатний фахівець з міжнародного та європейського права Марк Ентін [6] звертає увагу на той факт, що взагалі ні одна із запропонованих ініціатив з регіональної безпеки в Європі не є юридично зобов'язуючою, не несе «додаткової вартості». Також він підкреслює, що відсутньою є Система Безпеки, яка охоплювала б усі зацікавлені сторони. Окремо ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД, ОДКБ не можуть її забезпечити. Тактика односторонніх дій сприяє зростанню взаємної недовіри і серйозно ускладнює врегулювання регіональних і локальних конфліктів (наприклад, Косово).

Лукаш Кулеша з дослідницького відділу Польського інституту міжнародних відносин вказує на серйозні відмінності в оцінках розширення НАТО і ЄС. РФ справедливо вбачає загрозу у розширеннях НАТО. Створення додаткової напруженості у відносинах між РФ і ЄС-США сприяє небажання Москви ратифікувати Протокол № 14 до Європейської конвенції про захист прав людини і Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Абсолютно особливу роль відіграє комплекс проблем, відомий під назвою «проблеми ПРО». Зараз цей проект заморожений, але це не є гарантією, що в найближчому майбутньому його не розморозять. ПРО провокує РФ на ймовірний вихід з РСМД. Тим більше для російської еліти РСМД - символ «нового політичного мислення» Горбачова, який зараз всі засуджують. Враховуючи, що Вашингтон руками Буша молодшого вигідно для себе порушив практично всі мислимі договори, які регулюють «ракетну сферу», то для Москви цей хід також здається досить логічним. Вихід Москви з договору викличе не тільки зростання ядерної напруженості на континенті, а й зростання військових витрат для відповідних заходів у Європі. Вихід дасть Москві додатковий механізм створення паніки на біржах, зокрема в цінах на нафту. Демарш же дасть Вашингтону можливість реанімувати програму «Першинги» в Європі. При цьому важливо пам'ятати, що територія США не досяжна для ракет малої дальності, а от територія ЄС навпаки. Ще один фактор роздра-

тування для Москви полягає в тому, що Радар в Чехії прямо порушує дух Декларації від 2002 року «Основи стратегічного партнерства», в якому прямо передбачена співпраця двох держав у розвитку таких систем озброєння. При цьому треба враховувати той факт, що антиракети радіусом 4 тис. км можуть бути використані як наступальна зброя. У США не дають ніяких гарантій, що через 4 роки цих ракет буде не 10, а 1000, що вони не будуть на інших базах, носіях морського, авіаційного або космічного базування.

Якщо ж торкатися проблеми тактичної зброї, то необхідно зазначити наступне: в 2009 році посадовці США заявили, що Вашингтон планує підняти ці питання на раунді переговорів, які послідують після укладення нового договору СНО. У зв'язку зі скороченням звичайних збройних сил, демографічними даними і обмеженим бюджетом, Кремль не дуже бажає скорочувати свій арсенал. Військова політика Росії тепер більше покладається на тактичну ядерну зброю, і не виключає можливість її використання при першій можливості у випадку звичайних конфліктів, багато в чому так само, як і політика НАТО не виключає можливість застосування першими ядерної зброї у відповідь на звичайний напад.

Існує широкий діапазон оцінок, що стосуються розмірів російського тактичного ядерного арсеналу. Так Стівен Піфер [7] у своїй доповіді наводить дані різних досліджень: Доповідь дослідницької служби Конгресу визначає цифру між 3000 і 8000, в доповіді Федерації американських учених ця цифра становить 5390, з яких 2050 знаходяться в стані бойової готовності.

Що ж стосується американського тактичного ядерного арсеналу, той самий вчений подає такі цифри: 500 оперативних і 600 неактивних запасів. Безумовно, існує можливість для скорочення, хоча Москва, звичайно, не побажає зайти надто далеко без обмежень звичайних сил. Переговори, темою яких є скорочення і обмеження тактичної ядерної зброї США та Росії, безперечно порушать питання американської тактичної ядерної зброї, що знаходиться в Європі. Офіційної цифри не існує, згідно з одним підрахунком ця цифра становить 200 ядерних бомб вільного падіння, які перебувають у Бельгії, Німеччині, Італії, Нідерландах і Туреччині. Розгляд питання про цю зброю в американо-російських переговорах неминуче потребував попередньої консультації з НАТО. Події минулого року показали: європейські союзники США по НАТО залишилися далеко від єдності у своїх поглядах на виведення зброї або умов, при яких вони були б готові підтримати такий крок. Зокрема, якщо представники Бельгії, Нідерландів обережно дали зрозуміти, що вони за виведення зброї з їх території, то міністр закордонних справ Німеччини заявив прямо: «Остання ядерна зброя, що залишилась в Німеччині, - це релікт холодної війни» [8], однак, цей заклик не почули в Римі і Анкарі. Уряд цих країн бачить у зброї більше забезпечення деяких політичних запевнень і можливість ще більше зміцнити співпрацю, ніж військову складову їх безпеки.

Через побоювання США підірвати солідарність союзу гострим питанням, в хід пішла традиція відстрочки, перекладання і вичікування. Причина такого вибору, мабуть, лежить в основному у внутрішній політиці Альянсу, а не в стратегії адміністрації Білого Дому. Такий розвиток подій змусить Москву робити кроки з підтримки статус-кво, що негативно позначиться на безпеці регіону.

Варіант 2. Нейтральне ставлення

Ця стратегія тягне за собою політику, яка допускає малоактивну діяльність в європейських оборонних справах, і зовні нагадує «wait and see» (зайняття вичікувальної позиції). Стратегічна мета: ні підсилити, ні послабити позиції європейців, а дати їм проявити

себе на практиці. За цим стоїть аргумент, який полягає в тому, що такий вибір продемонструє наскільки по справжньому ЄС готовий обмежити вплив США. В основі такого підходу лежать узагальнення, засновані на дослідженнях ролі економічного чинника в системі безпеки (Harry R Yarger, Gabriel Marcella) [9]. Суть цих узагальнень можна коротко висловити однією фразою: важко створити ефективний механізм системи безпеки. Відповідно, замість того, щоб витрачати політичний капітал на підтримку або перешкоджання прагненням ЄС, США слід просто бути байдужим спостерігачем і реагувати на результати.

Варіант 3. Прийняти СОПБ

Цей варіант тягне за собою політику, всіляко сприяє підвищенню ефективності СОПБ. Цілі стратегії: інтенсивно брати участь в організації і намагатися посилити поточну політику європейців. За цим вибором стоїть розрахунок на те, що військове посилення ЄС відповідатиме інтересам зовнішньої політики США. Більш того, додатковим плюсом буде встановлення балансу сил у разі втрати Вашингтоном домінування в регіоні. Прихильниками цього підходу є Mr. Bjoern і H. Seibert [10].

Аналіз

У оцінки трьох наведених варіантів два питання є ключовими: чи в інтересах США посилення військової незалежності об'єднаної Європи? І друге питання: чи може ЕОПБ посилити військову міць організації?

Що стратегія перешкоди, що стратегія нейтрального ставлення - все одно обидві констатують, що збільшення військової спроможності ЄС не в інтересах США, а якщо це і відповідає їхнім інтересам, то міць Брюсселя повинна бути обмежена. Стратегія підтримки спирається на ідею, що військова міць Європи в інтересах Білого дому і що особливо відрізняє її від попередніх двох: стратегія трактує СОПБ як засіб, який може допомогти створити умови для реалізації таких необхідних військових можливостей (перекидання військових частин в більш проблематичні частини світу, більш раціональне використання коштів).

Відповідь на запитання, чи в інтересах США посилення військової незалежності об'єднаної Європи, може бути більш очевидним, якщо його злегка змінити, а саме: чи вигідна США слабка військова Європа? Відповідь на це питання одностайна. Важко знайти когось, хто б вважав, що слабка військова Європа вигідна США. Міністр оборони Гейтс заявив із цього приводу дуже чітко: «демілітаризація Європи почалася з благословення у XX столітті і продовжувалася до появи перешкод на шляху досягнення безпеки і міцного миру в XXI столітті».

Ідея, що лежить в основі цього погляду, є важливим аргументом. Деякі сучасні американські експерти, при характеристиці трансатлантичних відносин після Холодної війни, звертають увагу на той факт, що основні американські та європейські цінності та інтереси не мають серйозних розбіжностей ні після закінчення Холодної війни, ні після 11 вересня 2001 року. Зараз, Європа, шукаючи себе в новому світі, стикається з тими ж погрозами, що і США. Що для Європи, що для США слабкі, що розвалюються або вже розвалені держави будуть становити одну з головних загроз безпеці в найближчому майбутньому. Щоб успішно справлятися з викликами нового століття, велике значення в столицях провідних держав світу надається міжнародним операціям, в яких Вашингтону в союзники найкраще підходять війська європейців.

Європа може, хоче взяти і бере на себе велику частку відповідальності за врегулювання криз з меншою опорою на Вашингтон. Разом з тим, ряд американських експертів

(Mr. Bjoern і H. Seibert) вважає, що СОПБ може бути цінним внеском в зовнішню політику США. «Слід задовольняти бажання європейців вирішувати проблеми безпеки там, де і коли США не можуть і не повинні втручатися». Приміром, у Чаді [11]. Це допоможе скоротити тягар в Європі і робить їх більш надійними партнерами. У той же самий час, страх перетворення Європи в небезпечного конкурента вищевказані фахівці вважають необґрунтованим, так як у ЄС немає достатньої кількості ресурсів. Хоча я не вважаю цю позицію досить аргументованою. (Наприклад населення в ЄС більше, ніж у США).

Підсумувавши вищесказане, можна констатувати, що сильна військова Європа вигідна інтересам США. Цей висновок ставить під сумнів положення перших двох варіантів політики, а саме: сильна у військовому відношенні Європа не в інтересах США. З іншого боку, зроблений висновок вимагає відповіді на питання про те, як Європа збирається підсилитися у військовому плані і чи підходить для цього СОПБ.

Чи може ЄС забезпечити ефективний механізм для підтримки безпеки? Треба визнати відсутність практичного прогресу у реформуванні НАТО відповідно нових викликів міжнародній безпеці.Одночасно є кілька причин вважати, що ЄС має потенціал, який за допомогою політичної волі і військової промисловості може сприяти військовому посиленню через СОПБ.

Перше, що можна відзначити, є те, що СОПБ має певну динаміку успіхів. Якщо взяти в порівнянні ЄС і будь-який інший союз, то буде видно, що за відносно короткий період часу ЄС показав політичну консолідованість і створив необхідні інститути (EUMS, EUMC, EUSC, EDA) для проведення військових операцій далеко за межами Європи, тому США не мають шансів зупинити реалізацію проекту принаймні в його інституційному вимірі.

По-друге, європейці витрачають гроші на військові проекти, які не можуть реалізуватися в рамках НАТО. Що є швидше провиною США, ніж заслугою СОПБ представляється всім учасникам союзу важливим елементом європейського прагнення побудувати більш тісний союз. Отже, сприймається як невід'ємна частина майбутнього європейської «будівлі». А значить, європейців не зупинять страх труднощів інтеграції. Поряд із тим посилена інтеграція в сфері безпеки робить європейські країни потенційним конкурентом дій США. Так, зокрема, ЄС встановлює тверді цілі бути через кілька років в змозі самостійно спланувати і провести одночасно дві операції з чисельністю 10 тис чоловік. Це бажання визначається більше європейцями, ніж диктатом з Вашингтона, у зв'язку з цим пояснюється легке досягнення внутрішньої підтримки у Європі з приводу необхідних грошових вкладень в оборонний бюджет ЄС, навіть якщо це суперечить завданням НАТО.

Третє: можливості витрачати гроші на безпеку в ЄС обмежені. Рівний розподіл економічної та військової могутності серед найбільших членів ЄС обмежує можливості учасників щодо непропорційних внесків до бюджету. Результат цієї рівності створює більш рівний тиск в останньому. Більш рівний розподіл сили також створює імпульс для об'єднання проектів, які в свою чергу стають джерелом ресурсів і створюють необхідні можливості. Однак важливо відзначити, що існуючий однаковий фінансовий внесок всіх держав не дозволяє створити великі військові утворення.

Узагальнюючи вищевказані причини можна припустити, що Загальна політика безпеки Європейського союзу може посилити військову потужність Європи, якщо зреалізує свій потенціал. Відсутність великих військових проблем в Європі дає також можливість не поспішаючи створювати свої сили безпеки. У той же самий час політика ЄС у сфері безпеки потенційно суперечить теперішнім зусиллям США на європейському континенті. Незважаючи на величезні політичні зусилля США, значна кількість Європейських країн з підозрою ставиться до американської політики в сфері міжнародної безпеки.

Висновок: Аналіз представленої проблематики дає змогу констатувати варіативність рішень при одних і тих же стартових параметрах. Останній момент підсилює вплив фактору ситуативності у рішеннях політичних гравців з обох боків Атлантики, коли лише випадок може вирішити, який із сценаріїв буде реалізований. Все це додає відносинам неадекватного планування та управління у звичайному розумінні. Тому на даний час важко зробити висновки щодо переможних перспектив тієї або іншої моделі їх розвитку.

Література

1. Harry R Yarger. Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy. / Harry R Yarger. - Strategic Studies Institute. – 2006. - 89 p; Gabriel Marcella. Affairs of State: The Interagency and National Security. / Gabriel Marcella. - Strategic Studies Institute. – 2009. - 490 p; Mr. Bjoern H. Seibert. Operation EUFOR TCHAD/RCA and the EU's Common Security and Defense Policy. / Mr. Bjoern H. Seibert. - Strategic Studies Institute. – 2010. - 140 p.;
2. См. Данилов Д.А. Противоракетная оборона США и безопасность Европы. // «Современная Европа». – 2007. - № 4; Энтин М.Л. Евросоюз: Договор о реформе // «Современная Европа». – 2007. - № 4; Арбатов А.Г. Россия-США-Евросоюз: проблемы ПРО и РСМД. //// «Современная Европа». – 2008. - № 3;
3. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива/ За загальною ред. О. І. Соскіна. – К.: Видавництво «Інститут трансформації суспільства», 2007. – 336 с.
4. Уткин А. И. Американская империя. / Уткин А. И. — М.: Эксмо, 2003. — с. 315-325.
5. Данилов Д.А. Противоракетная оборона США и безопасность Европы. // «Современная Европа». – 2007. - № 4;
6. Энтин М.Л. Евросоюз: Договор о реформе // «Современная Европа». – 2007. - № 4;
7. Steven Pifer. Resetting U.S.-Russian Leadership on Nuclear Arms Reductions and Non-Proliferation. // Foreign Policy at Brookings. Arms Control series. – January 2010. – Paper 1.- P. 5;
8. Johan Bergenas, Miles A. Pomper, William Potter, Nikolai Sokov. Reducing and Regulating Tactical (Non-strategic) Nuclear Weapons in Europe: Moving Forward? // Prepared for the Unit for Policy Planning and Research, Finnish Ministry for Foreign Affairs. - April 2010. – P. 7;
9. См. Harry R Yarger. Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy. / Harry R Yarger. - Strategic Studies Institute. – 2006. - 89 p; Gabriel Marcella. Affairs of State: The Interagency and National Security. / Gabriel Marcella. - Strategic Studies Institute. – 2009. - 490 p.;
10. Mr. Bjoern H. Seibert. Operation EUFOR TCHAD/RCA and the EU's Common Security and Defense Policy. / Mr. Bjoern H. Seibert. - Strategic Studies Institute. – 2010. - 140 p
11. Там само С. 70.

Тітаренко Т.В.*

ІМІДЖ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядаються сучасні інформаційно-комунікативні технології формування іміджу України в Росії в контексті трансформації відносин обох міжнародних акторів упродовж 2000-2008 років, тенденції інформаційної політики РФ, маніпулятивні впливи та інформаційні операції, аналізуються соціологічні дослідження громадської думки Росії щодо іміджу України в період президентства В.В.Путіна.

Ключові слова: когнітивна парадигма, імідж, інформаційний простір, маніпулятивні акції, Україна, Росія.

В статье рассматриваются современные информационно-коммуникативные технологи формирования имиджа Украины в России в контексте трансформации отношений между двумя международными акторами в течение 2000-2008 годов, тенденции информационной политики РФ, манипулятивные и информационные операции, анализируются социологические исследования общественного мнения Росси относительно имиджа Украины в период президентства В.В.Путина.

Ключевые слова: когнитивная парадигма, имидж, информационное пространство, манипулятивные акции, Украина, Россия.

The article is devoted to the analysis of current informational and communicative ways of forming the image of Ukraine in Russia in the context of the transformation of relations between international actors during the 2000-2008 period, of trends in the information policy of Russia, manipulative and information operations, of case studies of Russian public opinion about the image of Ukraine during the presidency of Vladimir Putin.

Key words: cognitive paradigm, image, information space, manipulative actions, Ukraine, Russia.

Сучасні дослідження міжнародних відносин дедалі більше акцентують увагу на зміні характеру взаємодії держав та значенні нетрадиційних чинників їхньої поведінки в політичному середовищі. Загальні теоретичні напрями, які ґрунтуються на твердженнях щодо матеріалістичної та державоцентричної природи міжнародних відносин, замінюються альтернативними підходами в рамках когнітивної парадигми, які визначають, що іміджеві позиціонування відіграють не меншу роль у конструюванні норм і правил міжнародної по-

* здобувач відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: проф. Макарєнко Є.А.

© Тітаренко Т.В., 2011

літичної системи та реалізації національних інтересів держав, ніж традиційні чинники. Дослідження наукової проблеми іміджу України на початку нового тисячоліття в Російській Федерації, особливо за часів радикальних змін зовнішньополітичного курсу нашої країни, визначається суперечливою низкою чинників внутрішнього і зовнішнього походження, які суттєво, часом вирішальним чином впливають на сприйняття України як порівняно нового актора міжнародних відносин окремими національними акторами світового співтовариства, інтеграційними формуваннями та міжнародними організаціями. Як відомо з наукових політологічних джерел, кожна держава в своїй зовнішньополітичній діяльності прагне досягти трьох основних цілей – репрезентація себе у необхідному світлі, встановлення свого впливу над якимись процесами чи суб'єктами міжнародних відносин, а також забезпечення гарантій стабільного і безпечного власного існування та розвитку.

З-поміж різноманітних шляхів досягнення цього, найоптимальнішим є саме інформаційний, адже інформація – ресурс нематеріальний, а завдяки розгалуженій і все більш глобалізованій мережі ЗМІ, ще й всеохоплюючій, що дозволяє здійснювати різнорівневий вплив за різноманітними формами і каналами та єдиним смисловим навантаженням. Але найголовніше – здійснювати вплив опосередковано і ненав'язливо. Саме тому зараз поле боїв та відстоювання власних інтересів перемістилося в інформаційний простір і, як показує досвід, це дає досить плідні і цілком матеріальні результати. Водночас відбулася ще більш значуща актуалізація такого нематеріального поняття як імідж країни, що є її репрезентацією і таким собі віртуальним образом, котрий формує уявлення спільнот про цю країну і вже несе в собі інформацію оціночного характеру.

Отже, на сьогоднішній день саме інформаційне представлення держави допомагає створювати і покращувати імідж власної країни, сприяти поширенню позитивної інформації про неї. Разом з тим, формування позитивного іміджу країни залежить від інформаційних ресурсів держави та її ефективної інформаційної політики. Інформаційний потенціал держави не лише сприяє конструюванню іміджу держави на міжнародній арені, але й допомагає протистояти інформаційному впливу з боку інших держав.

Інформаційно-комунікативні технології, які використовуються сьогодні в політиці та інших сферах життєдіяльності світової спільноти, переходячи в площину міжнародних відносин, стають інструментами формування міжнародної громадської думки щодо суб'єктів міжнародної взаємодії. Водночас сфера зовнішніх зносин ускладнює ці технології і наділяє їх певними характерними ознаками, зокрема, значення при цьому можуть відігравати багатоаспектні міжнародні відносини. Держава має одночасно проводити багатосторонню політику з формування політичного іміджу задля охоплення всіх сфер зовнішньополітичного позиціювання.

У цьому контексті доцільно було б згадати також і про такі явища, як інформаційні війни, інформаційні інтервенції та інформаційний тероризм, які безпосереднім чином впливають на імідж тієї чи іншої країни. Нагадаємо, що інформаційна війна по суті являє собою цілеспрямовані інформаційні впливи, що здійснюються суб'єктами впливу на мішені (об'єкти впливу) з використанням інформаційної зброї задля досягнення запланованої мети. Як зазначає провідний український фахівець в галузі теорії комунікації Г.Почепцов, «інформаційні війни являють собою комунікативні технології впливу на масову свідомість з короткотривалими і довготривалими цілями» [1]. Вони характеризуються комунікативним резонансом та війною іміджів. Головною метою інформаційних війн більшості держав є інформаційне домінування над іншими державами. Крім того, інформаційні війни, за наявності відповідних інформаційних ресурсів, складають можливість сформувати позитивний імідж своєї країни або ж сприяти негативному формуванню

іміджу іншої держави. Особлива роль у реалізації цілей інформаційних війн належить засобам масової комунікації, оскільки саме за їх допомогою створюються та поширюються необхідні іміджі.

На жаль, мусимо констатувати, що інформаційні війни є досить поширеним, навіть характерним явищем у російсько-українських відносинах починаючи з перших років незалежності нашої країни. За цей час ці війни, за висловом Г.Почепцова, «стали прикметою активного політичного протистояння» [2].

На початку 1990-х в Україні цілі цих війн детермінувалися потребами країни в активізації національних почуттів у етнічних українців, у виробленні національної ідентифікації та згуртуванні нації шляхом протиставлення специфіки життєдіяльності і світосприйняття українців, особливостей українського характеру і ментальності українців, специфіці життя в Росії та ментальності росіян. Як вже згадувалося вище, особлива роль у реалізації цілей інформаційних війн належить засобам масової комунікації, оскільки саме за їх допомогою створюються і поширюються необхідні іміджі.

Якщо ж аналізувати їх наслідки в перше десятиліття незалежності нашої держави, то необхідно зауважити, що на думку вітчизняних вчених, в Україні психологічний вплив ЗМІ у період ведення інформаційних війн був досить помітним і призвів до зниження почуття ідентифікації її населення як східних слов'ян. У середині 1990-х років це проявлялося у певному ускладненні стосунків між росіянами та українцями, у загостреному реагуванні українських росіян на запровадження української мови як єдиної державної. У цей же період спостерігалося посилення етноцентричних тенденцій, які, поряд з реалізацією потреби самозбереження української нації, призвели до активізації національних стереотипів і стали серйозною перешкодою у встановленні не тільки міжособистісних, але й ділових стосунків. Посилення дії стереотипів, з одного боку, та вплив інформаційних війн. з іншого, позначилися на зниженні сили ідентифікації росіян, які проживають в Україні, зі своєю етнічною батьківщиною та в модифікації образу Росії [3].

Щодо російської сторони, мусимо констатувати, що Росія, як правонаступниця радянської імперії, має набагато більший досвід з ведення інформаційних війн. Навіть на теоретичному рівні там склався окремий напрям у геополітиці – інформаційна геополітика. Адепти цього напрямку. такі, як І.Панарін або А.Манойло, бачать пострадянське середовище як поле інформаційного бою. Зокрема, домінантність в інформаційному середовищі ворожої геополітики може бути забезпечена за допомогою використання таких засобів:

1. Приховане інформаційне управління внутрішніми, економічними і культурними процесами опонента - яке створить бажане підґрунтя для інформаційного, ідеологічного, економічного і культурного вторгнення і визначить наперед вигідність рішень опонента на користь маніпулятора.

2. Інформаційно-психологічна агресія, базована на економічному, політичному і дипломатичному тиску.

3. Інформаційна війна, базована на економічній блокаді і погрозі застосування сили (питання економічної блокади).

Це свідчить про успіх інформаційної політики Росії в Україні [4].

У контексті аналізу наслідків цих війн щодо формування іміджу України як всередині країни, так і за її межами важливо враховувати, що базові уявлення про світ пересічні громадяни отримують сьогодні переважно завдяки ЗМІ. Це свідчить про дуже специфічну соціальну і культурну структуру пострадянського суспільства. Для неї властивий значний розрив між рівнями комунікативної реальності - побутової, часткової, слабо-

структурованої, малоавторитетної, з одного боку, і віртуально-ефірної, централізованої, віддаленої за своїми персонажами, темами, сюжетами, подіями - з другого [5].

Крім того, в більшості пострадянських країн Росія має велику конкурентну перевагу в ЗМІ, адже:

- більшість населення цих регіонів досі добре володіють російською мовою;
- російські медіа-канали (телебачення, радіо і преса) можуть досягнути значної аудиторії обраних суспільств і головне - вони є популярними;
- у цих країнах існує значна кількість етнічних росіян.

Навіть сьогодні не менш як 80 відсотків громадян України називають телебачення своїм головним джерелом інформації, оскільки значна частина населення нашої країни не тільки існує в інформаційному полі Росії, більш того, надає саме йому перевагу. Ці тенденції донедавна були притаманні багатьом державам СНД. Внаслідок цього російські електронні ЗМІ не тільки одноосібно формують уявлення про Україну на величезних просторах Співдружності, а й досить часто стають активними учасниками внутрішньополітичних процесів у самій Україні. Отже, медіа-політика російських ЗМІ стає суттєвим чинником українсько-російських відносин [6].

Зазначимо, що інформаційна політика РФ на початку XXI століття є одним з напрямів практичного втілення моделі більш жорсткого як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного курсу, обґрунтованого президентом В. Путіним та його найближчим оточенням. Головним пріоритетом у відносинах РФ з країнами СНД, у тому числі і з Україною, було проголошено власні національні інтереси РФ. У Концепції національної безпеки РФ вони трактувалися таким чином, що зростання відцентрових процесів в СНД кваліфікувалося як одна з найбільших зовнішніх загроз. Відповідно до зазначеної Концепції країни СНД розглядалися як сфера переважних геостратегічних інтересів РФ, тому посилення будь-яких інших геополітичних гравців на пострадянському просторі розглядається як безпосередня загроза національній безпеці РФ.

Як відомо, засади інформаційної політики будь-якої держави формуються безпосередньо представниками правлячої еліти, і тому її напрямок та зміст залежить, насамперед, від поглядів представників влади на двосторонні відносини з тією чи іншою країною. Саме тому в контексті обраної тематики статті нас цікавлять настрої та думки представників російської влади щодо іміджу нашої країни на початку нового тисячоліття, яке співпало в часі з приходом до влади в Росії В.В. Путіна.

У лютому 2000року на замовлення Українського центру економічних і політичних досліджень Фонд «Російський громадсько-політичний центр» провів опитування експертів. У ньому взяли участь 100 представників адміністрації Президента РФ, департаментів Уряду Росії, міністерств і відомств, комітетів Державної Думи і Ради Федерації, органів законодавчої та виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації, державних наукових установ, неурядових аналітичних центрів, а також банків і комерційних структур РФ, що працюють з українськими партнерами[7].

Наведені нижче результати опитування відображають специфіку оцінок державними, науковими і бізнесовими елітами РФ стану українсько-російських відносин на початку нового тисячоліття, ролі і місця України у світі, формування міжнародного іміджу нашої держави, а також факторів, що впливають на цей процес.

Зокрема, переважна більшість (80%) російських експертів охарактеризували Україну як «державу, що знаходиться під впливом Заходу». Дві третини (69%) опитаних погоджуються з іншим визначенням — «маловпливова європейська держава, що знаходиться в пошуках свого місця в світі». Чимало (42%) експертів схиляються до більш жорсткої оцінки: Україна є «невпливовою державою «третього світу» з невизначеною зовнішньою

політикою». Лише 7% російських експертів переконані, що Україна є «впливовою європейською державою» [8]. Таким чином, образ України складається з наступних рис: маловпливова європейська держава, що знаходиться під впливом Заходу і шукає своє місце в світі.

За рівнем впливу на формування іміджу України, на перше місце російські експерти поставили керівництво держави (71% опитаних), далі — засоби масової інформації (45%) та українську дипломатію (34%). На їх думку, незначною мірою на міжнародний імідж України впливають громадяни України (26%), суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (25%), громадські організації (18%), ще менше — PR-агентства (8%) та відомі в світі українці (7%) [9].

Серед факторів, що негативно впливають на міжнародний імідж України, російські експерти називають низький рівень економічного розвитку країни і недостатні темпи економічних реформ (85%), низький життєвий рівень населення (80%), корумпованість влади (76%), високий рівень злочинності (66%), обмеження незалежності ЗМІ (56%), непослідовність в реалізації зовнішньополітичного курсу держави (55%) [10].

В той же час переважна більшість (88%) опитаних негативно оцінили стан українсько-російських відносин у зазначений період. Майже третина (30%) російських експертів визначають їх характер як «нестабільність», 29% — «декларативне співробітництво», 26% — «стагнацію», 3% — «погіршення». Лише 12% респондентів помітили «прогрес » у стосунках між Україною і РФ. На нашу думку, такі оцінки треба сприймати не інакше, як визнання кризового стану відносин двох стратегічних партнерів. [11].

Крім того, Україна поки що серйозно не сприймається російськими експертами як суб'єкт світової економіки. Респонденти відзначають слабкі позиції України на міжнародних ринках кредитів та інвестицій, енергетичних ресурсів, промислової продукції, інформаційних ресурсів і наукових кадрів.

На думку російських експертів, поліпшення міжнародного іміджу України залежить від активізації зусиль українських властей на наступних напрямах: посилення боротьби з корупцією і злочинністю, прискорення економічних реформ, забезпечення прав і свобод людини, більш ефективна зовнішньополітична діяльність владних структур України. В той же час внутрішня економічна і соціально-політична ситуація в Україні оцінюється російськими експертами критично і переважно негативно. Якщо виходити з даних опитування, то за більшістю показників Україна виглядає значно гірше, ніж Росія. У Росії переважає думка, що рівень життя українців є набагато нижчим, ніж у росіян.

Дає підстави для роздумів перелік факторів, які на думку російських експертів, справляли найбільш негативний вплив на ставлення росіян до України на початку нового тисячоліття. Серед них — подальше поглиблення співробітництва України з НАТО (84% опитаних), проблеми ЧФ і Севастополя (84%), контрольний режим на міждержавному кордоні (79%), становище російськомовного населення в Україні (77%), проблема заборгованості за російський газ (71%), зменшення участі України в СНД (57%), непослідовність зовнішньополітичного курсу українського керівництва (55%), негативне ставлення керівництва України до участі у союзі Росії і Білорусі (50%) [12, с.61].

Як бачимо, зазначені фактори мало чим відрізняються від тих, що стали найбільшими перепонами у розвитку добросусідських відносин між Україною та Росією після «Помаранчевої революції» в нашій країні та початку так званих «газових війн» між двома державами. Це певною мірою спростовує міф про те, що саме за часів президентства В. Ющенка розпочалися інформаційні війни між нашими державами, а також відбулося значне погіршення іміджу України в Росії. Як бачимо з наведених даних опитування, пе-

редумови до цього існували ще за часів президентства Л. Кучми, і були лише посилені та розвинені пізніше, коли українське керівництво відмовилося від «багатовекторної» політики і активізувало власні зусилля до європейської та євроатлантичної інтеграції.

Так само можемо зробити висновок про те, що унаслідок відсутності потужного українського інформаційного ринку, слабкості представлення нашою державою української тематики у світі вибудовується спотворений образ України, складається хибне уявлення про цілі і досягнення її зовнішньої та внутрішньої політики, що негативно впливає на міжнародний авторитет України. Нині Україна перебуває в залежності від закордонних інформаційних структур і ЗМІ у справі формування світової громадської думки про себе. Крім того, поки що вона нездатна протистояти агітаційно-пропагандистським та маніпулятивним акціям інших держав, які через пряме втручання в український медійний простір намагаються забезпечити свої політичні та економічні інтереси.

Безперечно, правильно сформований міжнародний імідж України може стати вагомим доповненням у процесі нового розвитку нашої держави та допоможе перетворити її на повноправного і гідного гравця на міжнародній арені.

Література

1. Почепцов Г. Г. Информационные войны. – К.: «Ваклер», 2001. – 576 с.
2. Почепцов Г. Имиджелогия / Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, 2000. – 574 с.
3. Пашукова Т. Імідж України і Росії в умовах політичних змін / Т. Пашукова // Соціальна психологія - 2005. - №5. – С. 3-15.
4. Крупський І. Електронні мас-медіа України від тоталітарного до пострадянського суспільства: хто і як формував інформаційний простір держави / І. Крупський // Телевізійна йрадіожурналістика. Збірник науково-методичних праць. - Львів, 2005. - Вип. 6. - С.139 – 150.
5. Міжнародні Гуцал А. Украина-Россия: проблемы информационного взаимодействия [Электронный ресурс] / А. Гуцал // Российско-украинский бюллетень. – 1999. – №2 / официальная Интернет-страница Национального института украинско-российских отношений. – Режим доступа к журн.: http://www.niurr.gov.ua/ru/ukr_rus/bulletin_2/guzal.htm
6. Дацюк О.М. Роль російських ЗМІ у конструюванні іміджу України // О.М. Дацюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. rusnauka. com/33_NIEK_ 2008/Politologia/37180.doc.htm.
7. Пашков М., Чалий В. Міжнародний імідж України: погляд із Росії / М. Пашков, В. Чалий // Національна безпека і оборона – 2000. – С. 60.
8. Гребініченко О. Ю. Міжнародні рейтинги України як фактор впливу на національну безпеку держави: дис. на здобуття ступеню кандидата політ. наук : 21.01.01 / Гребініченко Олександр Юрійович. – К., 2008. – 221 с.
9. Петкова О. В. Методичний аспект дослідження іміджу країни (на прикладі дослідження іміджу України) / О. В. Петкова // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5(32). – С. 168–175.
10. Міжнародний імідж України: міфи і реалії [аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова] // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 3. – С. 3–44.
11. Ялова О. В. Імідж України на західному і російському векторах зовнішньої політики: дис. на здобуття ступеню канд. політ. наук : 23.00.04 / Ялова Олена Володимирівна. – К., 2006. – 190 с.

12. Щегельська Ю. П. Інтегрований образ країни як складова політичної культури суспільства: дис. на здобуття ступеню канд. політ. наук : 23.00.03 / Щегельська Юлія Павлівна. – К., 2008. – 202 с.
13. Тихомирова Є. Б. Рольова участь паблік рилейшнз у процесах політичної глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Є. Б.Тихомирова. – К., 2005. – 28 с.
14. Шевченко О.В. PR-технології в міжнародних відносинах: європейській досвід та перспективи України / О.В.Шевченко. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 187 с.

Присяжннюк О.С.*

РЕГІОНАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ МУЬТИКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА: КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ І СУПЕРЕЧНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються досягнення та перспективи європейських зусиль в проведенні ефективного діалогу між культурами як інструменту для запобігання та вирішення конфліктів шляхом утвердження поваги до прав людини, демократії та верховенства закону. Ці універсально-загальні цінності складають саму основу європейської цивілізації. Формулювання довгострокової політики щодо заохочення міжкультурного діалогу в Європі і між Європою та її сусідами залежить від політики міжкультурного діалогу як унікальної переваги Європи.

Ключові слова: міжкультурний діалог, Європа, демократія, конфлікти, цивілізація, права людини.

В статье рассматриваются достижения и перспективы европейских усилий в проведении эффективного диалога между культурами в качестве инструмента для предотвращения и разрешения конфликтов путем утверждения прав человека, демократии и верховенства закона. Эти универсально-общие ценности составляют саму основу европейской цивилизации. Формулирование долгосрочной политики межкультурного диалога в Европе и между Европой и ее соседями зависит от политики межкультурного диалога как уникального преимущества Европы.

Ключевые слова: межкультурный диалог, Европа, демократия, конфликты, цивилизация, права человека.

This article shall focus on the achievements and perspectives of European efforts in conducting effective dialogue between cultures as a tool for the prevention and resolution of conflicts, by promoting the respect for human rights, democracy and the rule of law. These universally-shared values constitute the very foundation of the Council of Europe. In order to formulate a long-term policy for the promotion of intercultural dialogue within Europe and between Europe and its neighbours, the Council of Europe has prepared a «White Paper on Intercultural Dialogue» to cherish the thought that Europe's great cultural diversity represents it's unique advantage.

Key words: intercultural dialogue, Europe, democracy, conflicts, civilization, human rights.

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

© Присяжннюк О. С., 2011

Глобальність процесів світового розвитку призводять до зіткнення різних культур і національних традицій в системі світового обміну ідеями, товарами і послугами та формує нові умови для їх діалогу. Життя людини в новому світі потребує постійного пошуку консенсусу, вміння (при взаємодії з різними культурними традиціями та системами цінностей) не відкидати їх, а, залишаючись на принципах своїх традицій та культури, поважати та розуміти. Комунікація як конститутивний елемент культури, діяльності та соціальних відносин невіддільна від процесів формування й передачі культурних смислів. Конкретний зміст інтеркультурних, загальнолюдських цінностей як універсальної метамови, в її сучасному розумінні, повинен бути значимим для кожної людини; не розділяти, а об′єднувати; знаходитися усередині загального потоку цивілізації як абсолютно необхідна його передумова. Така концепція потребує водночас суттєвого уточнення з точки зору явища крос-культурних комунікацій, адже міжкультурний діалог особливо важливий в тих суспільствах, де мають місце культурні відмінності: між поколіннями, націями, класами, групами.

Сучасна Європа розвивається в умовах співіснування на її території різноманітних етнічних культур, релігій, та групових свідомостей і цінностей. Відповіддю на викликни епохи стали доктрини «мультикультуризму», «змішаної культури», «культурної гібридизації». Європейська ідея «єдності у розмаїтті» відповідає поняттю європейської ідентичності як формули викорінення ізоляціонізму, націоналізму і сепаратизму в Європі, як приналежність до «європейської родини». Дискусії з приводу європейської ідентичності сходяться в одному, проблемою на сьогодні є не лише слідування поставленій меті створення єдиної «глобальної» цивілізації, а й задача діалогу цивілізацій з їх різноманітними релігіями, культурою, менталітетом та способом життя.

Аналізуючи пройдений у другій половині XX ст. шлях розвитку європейських країн, можна вже стверджувати – діалог європейських культур став дійсно вагомою компонентою у справі розбудови єдиного європейського простору як проекту свого роду «Вавілонської вежі», тобто прискореного в часі та розширеного у просторі об’єднання принципово різних соціокультурних традицій. При цьому, культура розглядається переважно як квінтесенція всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, що створено людьми [1].

Однією з необхідних умов позитивної міжкультурної взаємодії є сформована ідентичність, адже країни, які не здатні відтворювати і підтримувати власну ідентичність, приречені на «розчинення» в зовнішньому середовищі. Історико-культурна спільність європейських народів налаштовує європейців на почуття приналежності до єдиної Європи, у зв’язку з чим актуалізується проблема формулювання єдиної європейської ідеї та уявлення про сукупність сутнісних характеристик європейської цивілізації, на основі яких і формується почуття європейської ідентичності. Європейська ідентичність втілюється в характеристиках, що об’єднують європейців (а одночасно і відрізняють), творять їх цивілізацію і культуру.

У суперечках про те, якою повинна бути Європа, якими повинні бути її просторові кордони, змішуються два різних підходи: політичний (Європа як «політична єдність») та історико-культурний (Європа як «історико-культурна близькість»). Варто погодитись з відомою думкою, що «Європа знаходиться там, де європейці відчувають себе європейцями», і це почуття сьогодні ґрунтується не стільки на політичних реаліях, як в першу чергу на культурних, на посиленому інтересі до історії і розумінні її як спільної європейської історії [2].

Суперечливість процесів, які відбуваються в Європі, виражається також у взаємодії регіональних і загальноєвропейських традицій. Загроза культурній ідентичності сприяє

активізації консервативних тенденцій. Регіональні рухи в наголошують на збереженні культурного різноманіття при мінімально необхідному рівні європейської єдності. Сучасна концепція Європи як федерації спільнот грунтується на концепції етноплюралізму, яка приймає до уваги інтереси і права народів як етнокультурних спільнот.

Однією із найвпливовіших на сьогодні європейських міжурядових організацій, яка розробляє і реалізує політику здійснення міжкультурного діалогу за умов збереження європейської культурної самобутності та ідентичності в умовах поглибленої глобалізації є Рада Європи – регіональна міжурядова організація, діяльність якої полягає в кооперації зусиль держав-членів задля забезпечення прав і свобод людини, демократії та верховенства права, становлення громадянського суспільства і поглиблення міжкультурної взаємодії через реалізацію доктрини політики культурної демократії, основними програмними напрямками якої є [3]:

- збереження суто європейської ідентичності в умовах мультикультурності, мультиконфесійності, «зіткнення цивілізацій» (Європейська культурна конвенція, Париж 19 грудня 1954 року);
- усвідомлення цінності європейської культурної ідентичності та принципу «єдність у розмаїтті»;
- сприяння міжкультурному та міжконфесійному діалогу як засобу запобігання конфліктам, засобу, що допомагає примиренню та забезпечує соціальне єднання;
- сприяння мобільності людей та об'єктів культури з тим, щоб допомогти зрозуміти культуру та культурну спадщину інших країн;
- розширення культурного співробітництва на всьому континенті;
- підтримка культурного розмаїття, громадянського суспільства та громадянства;
- забезпечення дотримання прав людини в контексті збільшення кількості національних меншин на території європейських країн (За результатами Віденської зустрічі глав держав та урядів, яка відбулась у 1993 році, Рада Європи прийняла у 1994 році Рамкову конвенцію про захист національних меншин);
- забезпечення вільного і широкого доступ до культурних надбань європейської цивілізації;
- врахування культурного фактору в контексті політичної інтеграції в межах Європейського регіону;
- пропагування ідеї міжкультурного співробітництва країн Європи та країн-сусідів у зовнішній і внутрішній політиці [4].

Європейська культурна конвенція 1955 року визначає офіційні рамки діяльності Ради Європи в сфері освіти, культури, культурної спадщини, молоді та спорту. Основними завданнями Конвенції є збереження європейської культури, розвиток взаємного порозуміння та підтримка культурного розмаїття, яке властиве різним народам. Ідея конвенції полягала в тому, щоб використати освіту та культуру задля подолання старих розмежувань, запобігання новим конфліктам та зміцнення демократії [5].

Рада Європи активно сприяє соціальному єднанню населення, зокрема інтеграції представників Першого, Другого та Третього покоління емігрантів-мусульман в європейський соціум (План дій з питань соціального єднання). Діяльність Ради Європи в сфері міграції спрямована на визначення причин міграції та на правовому статусі мігрантів, а також на проблемах інтеграції мігрантів та біженців. У центрі уваги політики Ради Європи залишаються питання інтеграції та формування керівних принципів, спрямованих на покращення стосунків в громаді, заохочення до єднання та терпимості, а також забезпечення соціальних прав мігрантів.

Але питання здійснення ефективної міжкультурної політики і визначення соціокультурного ландшафту Європи потребує транспонування теоретичних засад в практичні імплементації. Ось чому, 4 грудня 2008 року Європейська Комісія офіційно презентувала ініціативу «2008-й рік – Європейський рік міжкультурного діалогу». Ініціатива наголошує на перевагах культурного розмаїття і водночас плекає прагнення зміцнити почуття належності до спільної європейської культури. Напередодні офіційної презентації, Євробарометр (європейська служба дослідження громадської думки) опублікував огляд ставлення європейців до проблем міжкультурного діалогу. За даними дослідження, майже три чверті громадян ЄС (72%) вважають, що люди з іншою етнічною чи релігійною ідентичністю, а також громадяни інших держав, збагачують культурне життя їхньої країни. Найбільше погоджуються із цим твердженням громадяни Ірландії та Люксембурґу, за якими йдуть французи, німці та фіни. Найменше дотримуються цієї думки громадяни Мальти, Кіпру, Болгарії та Румунії, однак навіть у цих країнах понад половини населення (52%-57%) вважають, що люди з іншою культурною ідентичністю мають позитивний вплив на їхнє життя. Більшість європейців досить часто стикаються із людьми іншої національності, іншого віросповідання чи іншої державної належності. 65% респондентів дослідження зазначили, що протягом тижня спілкувалися із людьми іншої культурної ідентичності. Найчастіше такі контакти мають громадяни Люксембургу (82%), Ірландії (77%), Сполученого Королівства (76%) та Австрії (75%). Лише в чотирьох із 27-и держав-членів ЄС (у Болгарії, Польщі, Румунії та Естонії) відсоток людей, що спілкувалися протягом тижня із людьми інших культур, був менше 50%. Переважна більшість європейців (83%) погоджуються з думкою, що міжкультурні контакти приносять чимало переваг. Нарешті, майже дві третини громадян ЄС зазначили, що їх зацікавлять заходи, що відбуватимуться у рамках ініціативи «2008 рік – Європейський рік міжкультурного діалогу» [6; 7].

В рамках загальноєвропейської ініціативи «2008 рік – Європейський рік міжкультурного діалогу», метою якої було зміцнення взаєморозуміння та поліпшення співіснування людей різних культур, Рада Європи презентувала Білу книгу з міжкультурного діалогу Ради Європи. Опублікований документ ілюструє концептуальні підходи РЄ до питань культурного розмаїття, що обумовлені не тільки наявністю національних меншин в країнах Європи, що утворилися внаслідок історичних подій, але й впливом глобалізаційних подій, зростаючим числом мігрантів з інших країн, що представляють різні соціокультурні, релігійні традиції. Під міжкультурним діалогом розуміється відкритий і ввічливий обмін думками між особами та групами осіб різного етнічного, культурного, релігійного та мовного походження й традицій на основі взаєморозуміння і взаємоповаги.

Габріела Батані-Драгоні, представник Ради Європи, генеральний директор Директорату у справах освіти, культури, спадщини, молоді та спорту; координатор проекту «Міжкультурний діалог», зазначає, що узгоджений документ стане надбанням прийдешніх поколінь європейців. Згідно Білій Книзі, під міжкультурним діалогом слід розуміти «процес відкритого та ввічливого обміну думками між особами і групами осіб, що мають різне етнічне, культурне, релігійне та мовне походження і спадщину, на основі взаєморозуміння і поваги». Він вимагає свободи й здібності самовираження, бажання і спроможності чути думки інших.

Міжкультурний діалог є потужним інструментом посередництва й примирення: шляхом рішучого й конструктивного залучення, перетинаючи межі культур, він вирішує проблеми соціальної фрагментації та небезпеки і, водночас, сприяє інтеграції та соціальній єдності. В цьому контексті, свобода вибору, свобода самовираження, рівність, толеран-

тність і взаємоповага людської гідності – одні з основних засад. Ефективний міжкультурний діалог потребує багатьох рис, виплеканих демократичною культурою, включаючи широту поглядів, бажання долучитись до діалогу і дозволити іншим висловити свої точки зору, здібність вирішувати конфлікти мирними засобами й визнання обґрунтованих аргументів інших. Міжкультурний діалог сприяє зміцненню демократичної стабільності, боротьбі зі забобонами і стереотипами в суспільному житті та політичному дискурсі, створенню об'єднань різних культурних і релігійних спільнот, таким чином допомагаючи попередженню й пом'якшенню конфліктів, в тому числі постконфліктних ситуацій і «заморожених конфліктів». Проте, не варто розглядати міжкультурний діалог як універсальне рішення проблем людства, потрібно розуміти, що його дія обмежена. Часто справедливо зазначається, що діалог з тими, хто його не бажає, неможливий, однак це не звільняє відкриті і демократичні суспільства від обов'язку постійно надавати можливості такого діалогу [8].

Загальні цінності, котрі поділяє Рада Європи, є передумовою міжкультурного діалогу, адже його ефективність неможлива за відсутності поваги до рівної гідності всіх індивідуумів, прав людини, верховенства права та демократичних принципів.

Таким чином, концептуальна документальна база для втілення довгострокової політики міжкультурного співробітництва була розроблена Радою Європи в рамках «Європейського року міжкультурного діалогу-2008» і втілилася в Білій книзі міжкультурного діалогу Ради Європи. Країни-члени Ради Європи активно працюють над адаптацією тексту Білої книги і, на разі, документ представлено італійською, іспанською, арабською, сербською, португальською, вірменською, турецькою, російською, німецькою та чеською версіями. Презентація версій Білої Книги здійснюється за особистої присутності Генерального секретаря Ради Європи Террі Девіса. Імплементація положень документа має стати першим кроком по реалізації наступного проекту Ради Європи – кампанії «Скажіть «ні» дискримінації!»[9].

«Європейський рік міжкультурного діалогу» мобілізував зацікавлені сторони, політичні сили та організації громадянського суспільства усієї Європи, не залишилая осторонь й Україна. Як результат, в рамках проекту відбулося 524 заходи національного масштабу, розроблено 406 довгострокових проектів. У рамках Року 8 проектів було реалізовано на європейському рівні, також забезпечено підтримку європейських регіональних організацій для національних проектів у кожній з країн-членів та партнерської програми, метою яких є мобілізація громадянського суспільства. Активне залучення громадянського суспільства мало ключове значення для створення зразків хорошої практики та для визначення потреб міжкультурного діалогу [10].

Таким чином, своєчасність впровадження ініціативи «2008 рік – Європейський рік міжкультурного діалогу» не може бути недооцінена як на європейському рівні, так і на рівні національних держав як ключ до глобального розуміння та гармонійного розвитку націй. Увага, яка приділяється цьому питанню в наукових та державотворчих колах пояснюється нагальністю питання подолання ксенофобії, расової ненависті, етнічних конфліктів, а це, в свою чергу, засвідчить позитивні тенденції зміцнення взаєморозуміння та поліпшення співіснування людей різних культур на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Література

1. Европа перемен. Концепции и стратегии интеграционных процессов: Монография. Под редакцией Глухарева Л.И.; Моск. Гос. Унт-т им. Ломоносова. – М.:Крафт+, 2006.- С. 352.

2. Якобс Дірк, Мейер Роберт. Європейська ідентичність: факти і вимисли - [Ел.рес.] // http://dialogs.org.ua/ru/material/full/1/11.12.2008
3. Кучмій О.П. Міжкультурне співробітництво в системі міжнародних відносин. – К., 2006.
4. Council of Europe and Intercultural Dialog - [Ел.рес.] (official website) //http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/default_EN.asp
5. Європейська культурна конвенція (Париж, 1954 рік) - [Ел.рес.] http://www.coe.kiev.ua/docs/ets/ets018.htm
6. Представництво Європейської Комісії «Євробарометр: європейці підтримують посилення співпраці з сусідніми країнами» - [Ел.рес.] http://www.delukr.ec.europa.eu/page44158.html
7. Доповідь Єврокомісії «Єдність у розмаїтті - United by diversity in 2008» - [Ел.рес.] // http://ec.europa.eu/news/employment/071204_1_en.htm
8. Біла книга з між культурного діалогу (The White Paper on Intercultural Dialogue) http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White%20Paper_final_revised_EN.pdf
9. Initiative 2008 – European Year of Intercultural dialog: agenda- [Ел.рес.] //http://www.interculturaldialogue2008.eu/406.0.html?&redirect_url=my-startpage-eyid.html
10. Closing Conference of the European Year of Intercultural. Dialogue 2008: New Perspectives for Intercultural Dialogue in Europe - [Ел.рес.] // http://www.interculturaldialogue2008.eu/fileadmin/downloads/documents/600-press%20releases/081112_closing_press_release_EN_1_AKS.pdf
11. Романенко Ю.В. Смислопродукування у соціальних системах: Монографія.- К.: 2005.
12. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. –К.:Довіра, 2007. –205 с. –(Словники України)
13. Президент України Віктор Ющенко видав Указ «Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні» - [Ел.рес.] http://www.president.gov.ua/news/1014.html
14. The European Year of Intercultural Dialog official website - [Ел.рес.] //http://www.interculturaldialogue2008.eu
15. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. Intercultural dialogue - [Ел.рес.] http://www.culturalpolicies.net/web/intercultural-dialogue.php

Черцова О.В.*

ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНИХ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПОСБІПОЛЯРНОСТІ

У статті досліджуються основні засади політики США, що спрямована на розповсюдження демократичних цінностей в країнах колишнього соціалістичного табору. Проаналізовано вплив правлячих адміністрацій США постбіполярної доби на розповсюдження демократії в Україні.

Ключові слова: демократія, демократизація, США, Україна, ЄС, НАТО, СРСР.

В статье исследуются основные принципы политики США, направленной на распространение демократических ценностей в странах бывшего социалистического лагеря. Проанализировано влияние правящих администраций США постбиполярной эпохи на распространение демократии в Украине.

Ключевые слова: демократия, демократизация, США, Украина, ЕС, НАТО, СССР.

The article examines the basic principles of U.S. policy aimed at spreading democratic values in the former socialist countries. The influence of the ruling post-Cold War era U.S. administrations on the spread of democracy in Ukraine.

Key words: democracy, democratization, the United States, Ukraine, EU, NATO, the Soviet Union.

Для підвищення міжнародного іміджу держави перехідного типу, якою є Україна, особливо важливо враховувати залежність між характером внутрішньої політики і ефективністю зближення з демократичною світовою спільнотою та співробітництва з нею у політичній, економічній, культурній та інших сферах. Максимальне прискорення на шляху впровадження європейських критеріїв суспільного розвитку України, які передбачають максимальну прозорість зв'язків держави з бізнесом і громадянами, здатне радикально мінімізувати загрози, які йдуть від корупції як чинника негативного ставлення зовнішнього світу до нашої держави. Оскільки міжнародна стратегія держави зазвичай виступає своєрідним продовженням політичного курсу на національних теренах, ставлення демократичних держав світу до України всерйоз залежить від її здатності подолати це суспільне зло.

В ході подій 1990-1991 року Сполучені Штати на рівні вищого державного керівництва зайняли обережну позицію щодо розпаду СРСР, оскільки боялися, що наслідком цього стане неконтрольоване розповсюдження ядерної та іншої зброї масового знищення,

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

© Черцова О.В., 2011

поява нових ядерних держав. Адміністрація Дж.Буша – старшого (1989-1992) виходила також з можливості великої громадянської війни на території СРСР з руйнівними наслідками для Європи і всього людства. Виступаючи в Києві влітку 1991 року, Буш попереджав українців про небезпеки націоналізму та сепаратизму саме з цієї причини. Після всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, яким було підтверджено прагнення нашого народу жити у самостійній державі, Сполучені Штати одними з перших налагодили з Україною дипломатичні відносини й розпочали активний двосторонній діалог. З цих пір маємо підстави говорити про двосторонні відносини двох суверенних акторів міжнародної системи.

Характеризуючи перши десять років незалежності констатуємо, що саме в епоху президентства Б.Клінтона політична стратегія щодо України мала яскраво виражений проамериканський контекст: практичне сприяння економічному розвиткові та прискореному проходженню реформи політичної системи в Україні займало другорядне місце, скажімо, на тлі зусиль не допустити порушення принципу нерозповсюдження засобів масового враження.

Водночас американцями в обмін на добровільну відмову Києва від ядерного статусу обіцялися гігантські фінансово-економічні «дивіденди» у випадку згоди на знищення ядерної зброї. Широкого розголосу набули також так звані зовнішні гарантії територіальної цілісності і державного суверенітету, що, втім, також не набули договірного характеру.

У цей час Сполучені Штати демонструють очевидну зацікавленість у тому, щоб Україна стала сучасною європейською державою з розвинутою суспільною демократією і прозорою ринковою економікою.

Водночас упродовж правління адміністрації Б.Клінтона (1993-2000 роки) влада Сполучених Штатів зосередила увагу на проблемі відмови України від ядерного статусу та закритті Чорнобильської атомної станції. Було досягнуто угоди про стратегічне партнерство. В її рамках діяла міжурядова комісія, відома під назвою «Кучма – Гор» (з української сторони комісію очолював президент України Л.Д.Кучма, з американської віце-президент країни А.Гор). Головною метою було сприяння розширенню двостороннього співробітництва в економічній та інвестиційній сферах. Однак таке співробітництво було досить обмеженим, якщо, приміром, порівняти його з американсько-польськими економічними та інвестиційними проектами.

Але помилкою було б звинувачувати у цьому винятково адміністрацію США, оскільки вона діяла в рамках свого бачення державних інтересів своєї країни у відповідності з існуючою міжнародно-політичною стратегією. Натомість тогочасне українське керівництво на чолі з президентом Л.Кравчуком у прийнятті рішення про відмову від ядерного статусу не зуміли заручитися правовими актами, які б дозволяли одержати серйозні дивіденди для української економіки. Стратегічно значиме для українського суспільства рішення було прийняте в обмін переважно на словесні обіцянки, ніяк не відображенні у дво – і багатосторонніх договорах.

Під час другого терміну перебування Б.Клінтона на посаді президента США така ситуація знову відтворилася в іншому варіанті. Л.Кучма, ще більше ніж його попередник на президентській посаді, виглядав у відносинах з Америкою цілковито недосвідченим політиком і державним діячем, та вже зовсім не дипломатом, приймаючи важливі рішення без належного політико-правового забезпечення і підґрунтя. Чи не найбільш серйозно це проявилося у безпідставному ідеологічному та іміджевому розігруванні теми масштабної західної допомоги у відповідь на закриття ЧАЕС та домовленостей про так зване стра-

тегічне партнерство між Україною США й створення вищезгаданої Комісії «Кучма – Гор» [1].

З висоти нинішнього історичного знання можемо стверджувати, що ці «досягнення» не вилилися у сподіване фінансування американцями та їхніми союзниками проектів добудови Рівненської та Хмельницької атомних електростанцій, дали жалюгідні результати для реалізації європейського вибору України, фактично ніяк не впливали на стан національної економіки й, врешті, не спричинилися до зростання в українському суспільстві довіри до Сполучених Штатів і Заходу загалом.

Втім, після того як Україна самостійно відмовилася від статусу ядерної держави, на перших порах багато кому здавалося, що у Києва існують певні підстави вірити своїм західним партнерам на слово. Принаймні наша держава посіла третє місце за обсягами американської допомоги (після Ізраїлю і Єгипту), за підтримки США підключилася до програми НАТО «Партнерство задля миру» [2], 1994 року підписала важливу Угоду з Євросоюзом про партнерство і співробітництво тощо [3].

Однак все це відбувалося за умов очевидного гальмування процесу демократизації української політичної системи, її перетворення із донедавна однопартійної в таку, де численні партії створюються «під» конкретні групи фінансово-економічних інтересів і навіть «під» окремих політиків від бізнесу. Ситуація склалася так, що на перших порах поступова «олігархізація» української політичної системи, тінізація національної економіки, безконтрольна і позбавлена державницької логіки приватизація, наростаюча як вулканічна лава корупція, інші тепер широко відомі руйнівні для нації наслідки дій і бездіяльності влади на чолі з першим і другим президентами України не викликали особливо високого інтересу в офіційному Вашингтоні.

Отже, другий етап стратегії Б.Клінтона багато в чому став безпосереднім продовженням першого. Йдеться, зокрема, про відвертий тиск на українське керівництво з метою змусити його піти на закриття Чорнобильської атомної електростанції. Тут по суті також був мінімум розуміння того, що це значило для українського населення, котре, як відомо, на той час все ще жило в умовах «циклічного» відключення електрики. Звичайно, можна згадати, що у відповідь декларативно пропонувалися гігантські суми на фінансування програм повного усунення загроз, які йдуть від знищеного 1986 року четвертого блоку ЧАЕС. Не дочекавшись договірного забезпечення, адміністрація Л.Кучми пішла на закриття ЧАЕС, а нинішній українській владі доводиться буквально вибивати мізерні кошти у важких переговорах із західними партнерами України. Цей чинник відіграв далеко не останню роль у падінні в українському суспільстві довіри до західних партнерів і, як наслідок, - росту негативізму стосовно європейського вибору та членства в НАТО. Тим більше що в нашій посткомуністичній державі діяло чимало політичних сил і окремих політиків неєвропейської орієнтації, які поспішили скористатися відповідними аргументами у своїй політико-пропагандистській діяльності.

Другий президент нашої держави своїми кроками суттєво не змінив свого іміджу в Америці, але втратив можливість майже водночас зняти з українців вирішальну частку катастрофічних для економіки наслідків постійного фінансування чорнобильських програм. Більше того, фактично припиняє свої засідання і дії згадана Комісія «Кучма – Гор», в Україну майже не йдуть американські інвестиції, згортається співробітництво в інших сферах, що мають стосунок до економіки.

Втім, згодом стане ясно, що й адміністрація Б.Клінтона припустилася стратегічного прорахунку, що не був суттєво поправлений і в часи першого президентства Дж.Буша – молодшого.

Розглянувши останнє десятиліття XX століття перейдемо до аналізу демократизаційного впливу США на Україну на початку XXI століття. У ставленні до українсько-американських відносин має першочергове значення, що при владі у Вашингтоні від 2001 року перебуває Президент, котрий цілковито поділяє політичні погляди і підходи організатора хрестового походу антикомунізму Р.Рейгана. Як би ми сьогодні не оцінювали результативність стратегії сорок першого Президента Сполучених Штатів, не можна не брати до уваги головного, а саме результативності, що стала наслідком твердості у реалізації поставлених цілей і завдань. Принаймні це безумовно відносимо до двох ключових елементів стратегії Р.Рейгана: (а) йому вдалося рішучим чином поліпшити ситуацію в американській економіці; (б) саме з його президентством зв'язані зовнішні чинники впливу на Радянський Союз, одним з наслідків чого стала політика гласності, витримати яку комуністична політична система виявилася неспроможною.

Як політик, що заявив себе продовжувачем справи Р.Рейгана у нових умовах, 43-й глава Білого дому Дж.Буш – молодший керувався такою ж твердістю.

Американська сторона за президентства Дж.Буша постійно ставила масштаби двостороннього співробітництва та можливості його активізації у залежність від стану суспільної демократії в Україні. Після трагічної загибелі журналіста Г.Гонгадзе, касетного скандалу, пов'язаного із записами, зробленими в кабінеті Кучми майором служби державної охорони Мельниченком, низки політико-правових обмежень на діяльність засобів масової інформації, гучних корупційних справ у нашій державі американська сторона перейшла від традиційної дипломатії до тиску на вищі ешелони влади в Україні.

Подальший стан і розвиток ситуації у двосторонніх відносинах переважно визначався адміністрацією Дж.Буша – молодшого на підставі реального оцінювання ситуації в Україні на ниві забезпечення прав і свобод громадян, захисту незалежності ЗМІ тощо.

Насамперед, у Сполучених Штатах за період від 2001 року до президентської кампанії у нашій державі 2004 року спостерігається підкреслена зацікавленість у тому, щоб Україна створила сучасну ринкову економіку з ефективною демократичною політичною системою євро-американського типу. Україну справді і реально починають оцінювати стратегічно значимою, насамперед, з погляду геополітики.

У більшості випадків американські демократизаційні впливи і дії стосовно України аж до парламентських виборів у нашій державі 2002 року не давали бажаних наслідків для українського суспільства, незважаючи на щирі прагнення американських політиків і експертів, що займаються українською проблематикою.

Український вчений Є.Камінський 27 березня 2002 року особисто був присутній на брифінгу Комітету з питань безпеки і співробітництва в Європі Конгресу США з цих питань у Вашингтоні і наводить досить ґрунтовні аргументи на користь доброзичливої стриманості його американських учасників. Доповідачі, починаючи з колишнього посла Міллера і завершуючи представниками республіканської і демократичної партій, висловлювали досить зважені оцінки і побажання, які нічим не нагадували якогось диктату чи тиску. Так, на питання про можливий деструктивний наслідок потенційних порушень закону в ході парламентських виборів в Україні директор євразійського управління Міжнародного республіканського інституту Нікс висловився приблизно так: «У Колумбії викрали кандидата в президенти країни. Чи ви чули бодай одну офіційну заяву про американський тиск на колумбійську владу? Чи доводилося вам чути про погіршення двосторонніх відносин між США і Колумбією? Шукати причини того, що відбувається в українсько-американських стосунках, слід в іншій площині» [4, с.263-272].

Разом з тим, у виступах йшлося про нерівний допуск блоків, партій та індивідуальних кандидатів до засобів масової інформації, санкціоноване «зверху» використання ад-

міністративного важеля учасниками виборчих перегонів тощо. Про це говорилося у резолюції американського Конгресу.

Для пояснення настороженості американців наводилися аргументи, суть яких зводиться до занепокоєння вищих ешелонів влади США «дифузіями» в трансформаційних процесах в Україні, котрі могли ще більше загальмуватися у випадку повної перемоги «олігархічних блоків і кандидатів». У цьому плані позиція американців практично не відрізняється від поглядів і оцінок пересічних українців.

Водночас слід зважати, що на позиції попередніх адміністрацій США досить часто позначалися поверхові уяви про ситуацію в нашій державі та перебільшення потенціалу впливу США на українське керівництво. Це певною мірою торкається і епохи першого президентського терміну Дж. Буша молодшого. Можна сказати, що майже кожна спроба «покарати» українські верхи, зокрема, у формі принизливої міжнародної ізоляції Л.Кучми за відхилення від норм демократії супроводжувалася посиленням політичного контролю фінансово-промислових груп у державі, замороженням економічної відсталості, деградацією соціальної сфери, обмеженням демократичних прав і свобод громадян. Це можна й розглядати у контексті рішення адміністрації США різко знизити фінансову і технічну допомогу Україні, ввести обмеження на імпорт Америкою виробів української легкої промисловості, організовувати антидемпінгові розслідування стосовно поставок металу тощо.

Кожна така чи подібна акція, не викликаючи змін політичного курсу, породжувала негативізм до США рядових українців, яких безпосередньо зачіпали такі американські дії. Більше того, поступово почали зникати популярні колись масові ілюзії стосовно можливості прискореного здобуття Україною асоційованого членства в ЄС, а співробітництво з НАТО було надто обмеженим для того, щоб вбачати в ньому справді унікальну перспективу реалізації проголошеного Л.Кучмою європейського вибору.

В контексті вищезазначеного вбачаємо за доцільне розглянути американські критерії для української політики. Головні серед причин стриманої і водночас наступальної американської позиції були визначені в межах звинувачень у недотриманні українською владою принципу демократизації суспільних відносин, небажанні вдатися до рішучих заходів у боротьбі з корупцією, сприянні злиттю бізнесу з владою та засиллю фінансово-промислових груп. Отже, причини виглядали логічними, але наслідки переважно були негативними для народу загалом більше, ніж для можновладців.

Більшість послань (меседжів) з Америки після полагодження проблем денуклеаризації і закриття ЧАЕС починає ставити демократичну складову на перше місце, розглядаючи економічні проблеми України винятково у цьому контексті. Тим часом, економічний спад тривав, спричинившись до масового знедолення громадян і паралельного накопичення недовіри до західних концепцій розвитку серед українців.

Та й загалом економічна складова у двосторонніх відносинах упродовж ось вже майже 15 років співробітництва ніколи не була вирішальною. Хоча, якби стала такою, то цілком ймовірно й проблем у сфері демократизації суспільних відносин Україна мала б значно менше.

І все ж, незважаючи на те, що серед причин такої ситуації слід акцентувати увагу на позиції Сполучених Штатів, головною серед них стало небажання адміністрацій Л.Кравчука і Л.Кучми дослуховуватися до рекомендацій, які йшли у цій сфері від американської сторони. Окремі дії попереднього президента України В.Ющенка, на жаль, також давали підстави для сумнівів у готовності практично реалізовувати розумні ідеї, які йдуть з Америки. Показовим у цьому сенсі є питання корупції, про боротьбу з якою на Банковій лише говорили, але не робили конкретних кроків для її викоренення.

І все ж, на наш погляд, найменшими є досягнення України у спробах налагодити масштабне економічне співробітництво з Америкою та добитися великих американських інвестицій в національну економіку.

Відтак, враховуючи вищезазначене виходимо на аналіз фундаментального виміру економічного вектора двосторонніх відносин. В цьому контексті важливим є капіталізм як породження євроатлантичної цивілізації, який потребує постійного вдосконалення і адаптування до національних традицій та умов. Принаймні механічне застосування рекомендацій американських дослідників і політиків в умовах переходу від радянського соціалізму до ринкової економіки показало свою згубність. З часом це, щоправда, зрозуміють і окремі автори таких рекомендацій.

Так, лауреат Нобелівської премії з економіки американський професор М.Фрідман у своєму проекті реформ для постсоціалістичних країн, на самому початку попередивши проти сліпого копіювання зразків, придатних для процвітаючих країн Заходу, далі в безумовній формі пропонував: «Перше і найважливіше: основне матеріальне багатство (включаючи засоби виробництва) має перейти у приватну власність у повному розумінні цього слова… Приватна власність залишається найважливішою умовою для досягнення свободи і процвітання… Що стосується першої передумови – широкомасштабної приватизації, то переведення певної частини державної власності у приватну може бути здійснений негайно… Відповідальність, однаково з майном, має бути розподілена приватними власниками» [5, с.167-177].

Перед тим як навести переосмислений висновок Фрідмана про досвід використання у Східній Європі його ідеї негайної приватизації, до якого він прийде через сім років, звернемо увагу на те, що переважна більшість українських реформаторів першої половини 1990-х років не помітила в згаданому проекті деяких попереджень Лауреата Нобелівської премії, приміром, таких:

Моделлю для Східної Європи, швидше, може послужити Гонконг, а не США, Великобританія чи Швеція.

Наявність політичної свободи не є ні необхідною, ні достатньою умовою для одержання свободи економічної, громадянської і особистої. На підтвердження першої тези (необхідність) пошлемося на Гонконг, котрий не мав політичної свободи, перебуваючи під британським правлінням.

Політична свобода часто приводила до обмеження і руйнування економічної і громадянської свобод і власного краху.

Власність створюється за рахунок всіх членів суспільства, і жодні привілейовані групи не повинні нічого одержувати безкоштовно.

Не можна передати власність приватним власникам, а відповідальність залишити державі.

В 1995 році американець Фрідман знову назве першою, другою і третьою умовами успішного економічного реформування приватизацію. І тільки 2002 року на основі аналізу досвіду посткомуністичних трансформацій він заявить: «Невдовзі після падіння Берлінського муру і розпаду Радянського Союзу мене часто питали: що треба зробити колишнім комуністичним країнам, щоб мати ринкову економіку? І я відповідав:: ви може описати це в трьох словах – приватизація, приватизація і ще раз приватизація. Але я виявився не правим… Верховенство закону, напевне, більш фундаментальна цінність, ніж приватизація. Приватизація безглузда, якщо у вас немає влади закону» [6].

І саме таке безглуздя мало і високою мірою все ще має місце в Україні. Приватизація відбулася, а верховенство закону так і не склалося. На початку 1990-х років Сполучені

Штати в особі державного керівництва та професійних радників (на зразок професора з Гарварду Джеффрі Сакса) буквально диктували Україні тотальну приватизацію паралельно саме з верховенством закону. Перша відбулася у відомій всім громадянам України формі, практично не давши державі і суспільству відчутних дивідендів. А про владу закону доводиться говорити досі. Чому так сталося? І наскільки мають рацію ті українські політики і експерти, що переводять стрілки на використання моделі реформ, нав'язаної Америкою?

Щодо першого з поставлених питань, то відповідь знаходимо в працях вищезгаданого українського вченого Є. Камінського. Він впевнений, що справді на першому етапі посткомуністичної трансформації в Україні спостерігалось домінування так званих ліберальних революціонерів, які за американською логікою заявляли про можливість у швидкі історичні терміни створити нормальну державу і суспільство європейського ґатунку. Вони на словах фактично підігравали американцям вимогами негайно відкинути все, зв'язане з минулою політичною і економічною системою. Але місію запровадження європейської демократії, політичного плюралізму та індивідуальних свобод взяли на себе недавні комуністичні лідери. Під їхнім проводом якраз і здійснювалася приватизація, наслідками якої вони і їхні сателіти від бізнесу епохи первісного накопичення капіталу скористалися у повному обсязі. Будучи досвідченими у здійсненні централізованої економічної політики, саме вони проголосили курс на відкриту і чесну конкуренцію в економічних відносинах. Але про владу закону на довгі роки забули [4, с.260-273].

Власне тому слушним виглядає, що адміністрація Дж.Буша – молодшого в ході парламентських виборів 2002 року та президентських виборів 2004 року активно включилася у боротьбу за становлення в Україні верховенства закону.

А на основі аналізу позиції американських політиків, економістів і політологів можна зробити такі узагальнення їхніх критеріальних підходів і вимог до нашої держави:

Головна проблема посткомуністичної трансформації України лежить у сфері поразки прихильників радикальних реформ у протистоянні з новими фінансово-промисловими групами, а не у тому, що нашій державі була нав'язана американська модель реформування.

Саме за означених умов загальмувався і поступово почав деформуватися демократичний процес, а громадянське суспільство, ще не сформувавшись, деградувало. У цій сфері українські можновладці не зробили жодного більш-менш відчутного кроку у напрямі верховенства закону в повній протилежності з позицією і рекомендаціями американців.

Фактичний колапс національної економіки в 1990-ті роки мав місце на тлі повного беззаконня, а нинішня загроза економічної кризи відбувається в рамках «необмежених свобод» і за відсутності все тієї ж влади закону. Можновладці далі живуть за своїми власними рецептами, роблячи вигляд, що дослуховуються до американських рекомендацій.

Ми згодні з американськими дослідниками у тому розумінні, що вирішальною причиною нинішніх диспропорцій між економічними процесами і соціальною сферою в Україні є обмежене розуміння демократії у межах громадянських свобод. Окрім американських рекомендацій щодо верховенства закону, досі не реалізованими залишаються такі принципові ідеї, що йдуть із Вашингтона:

- Не подолані корумповані відносини між бізнесом і державою.
- Зберігається корупція у прийнятті і реалізації рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності.
- Має місце обмежений правовий захист зарубіжних інвесторів.

- Не змінилася конфіскаційна модель податкового режиму.
- Надзвичайно низьким є рівень відповідності національного законодавства європейським стандартам і критеріям.
- Не проведена судова реформа, суд залишається залежним від виконавчої влади.
- Проявляється протекціонізм чиновників стосовно підприємств, які належать олігархам.

Не можна не погодитись з Є.Камінським та багатьма іншими вченими з тим, що на кінець 1990-х років українська економіка досягла критичного стану, що умовно міг бути визначений так: подальше падіння неможливе через досягнення дна. Аби якимось чином врятувати свій вкрай негативний імідж у світі, президент Л.Кучма вдається до кадрових змін, що мали подвійне призначення. Прем'єр-міністром і віце прем'єр-міністром України з питань паливно-енергетичного комплексу відповідно стають майбутні лідери помаранчевої революції В.Ющенко і Ю.Тимошенко. Розпочинається курс на економічні реформи, який супроводжується переходом від падіння до стабілізації і розвитку. Паралельно одна по одній організовуються політико-ідеологічні кампанії та лобістські акції, спрямовані на заперечення авторитаризму президента. Сполучені Штати згідно з прийнятою адміністрацією Б.Клінтона ще 1993 року стратегією сприяння демократичним змінам за кордоном в особі нової адміністрації не вгамовуються, продовжуючи наступ у контексті звинувачень Л.Кучми та його адміністрації у найбільших і найжахливіших порушеннях прав і свобод громадян [4, с. 265-270]

Так що існують достатні підстави вважати, що американську підтримку ідей помаранчевої революції багато в чому спричинив своїми діями другий президент України Л.Кучма.

Тим часом, імідж України та її вищих ешелонів влади після бурхливих виборів і політичних криз 2004-2007 років суттєво не поліпшувався переважно з причини триваючої корумпованості політичної системи. З'ясування причин її збереження не потребує надмірних наукових зусиль. Це – незмінність політичної системи внаслідок недотримання демократичних принципів верховенства права, реалізація яких неможлива, коли влада приховує від суспільства реальний стан справ з тіньовими оборудками в економічній і діловій сфері.

У внутрішній площині лежать причини очевидного гальмування на шляху реалізації європейського і євроатлантичного вибору, циклічного відтворення потреби у виправданнях на засіданнях Ради Європи і ПАРЄ. Спроби деяких українських державно-політичних діячів звинувачувати ЄС, Раду Європи, НАТО, ОБСЄ і Сполучені Штати в «упередженості» стосовно України втрачають свою аргументованість на фоні очевидних відхилень України від виконання положень на ниві верховенства закону, відкритості і прозорості економічної і політичної системи, судової і адміністративної реформ [4, с.201-202].

Натомість, після другої поспіль перемоги республіканського кандидата на президентських виборах 2004 року та формування гарантованої більшості республіканців в обох палатах Конгресу, а також після їх переходу в опозицію внаслідок перемоги демократів 2006 року Сполучені Штати продовжували очікувані спроби посилити східний фланг НАТО. У цьому сенсі ми розглядаємо американські спроби вести «торг» з керівництвом України: близька перспектива членства в НАТО в обмін на чесні, прозорі і справедливі вибори та стабілізацію демократичного вибору М.Бжезінський говорить, що Американці чітко заявляють про те, з ким вони і чого вони добиваються. Відомий американський аналітик і політик неодноразово підкреслював, що США саме з тими в Україні, хто підтри-

мує вільний і демократичний вибір. Він переконаний, що США, разом з їхніми європейськими союзниками зможуть прояснити, що двері ЄС і НАТО відчинені, якщо українці оберуть шлях інтеграції і реформ [7].

Необхідно зазначити, що Захід на чолі з США скористався надіями змучених радянських народів на можливість кращого майбутнього, кульмінацією чого стали «кольорові революції» 2003-2005 рр.. в Грузії, на Україну і в Киргизії. Минуло майже два десятиліття після розпаду СРСР, пів десятиліття після приходу «свободи», але дві з цих трьох революцій не привели до реалізації цілей Заходу: і України, і Киргизія відкинули людей, що вийшли в лідери на хвилі заворушень. Як показали недавні події в Киргизії і Україні, громадяни пострадянських країн втомилися від порожніх обіцянок, і якщо Вашингтон хоче вважати своєю місією допомогти привести їх в демократичне і капіталістичне майбутнє, то він повинен серйозно замислитися про свої дії на світовій арені.

Україна здавна має підстави зі скепсисом ставитися до обіцянок Вашингтона. 1 серпня 1991-го року, за чотири місяці до краху СРСР, тодішній президент Джордж Буш-старший на засіданні Верховної Ради України в Києві заявив, що американці «не будуть допомагати тим, хто виступає за самогубний націоналізм». Через сімнадцять років на саміті НАТО в Бухаресті його син, президент Джордж Буш-молодший спробував натиснути на країни НАТО, щоб вони швидше надали Україні та Грузії план зі вступу до альянсу. Незграбні спроби Буша диктувати НАТО умови розлютили Москву, а Україна від цього нічого не отримала, тільки президент Віктор Ющенко і його уряд заробили репутацію маріонеток США, а Кремль переконався, що генеральний план Вашингтона полягає в оточенні Росії військовими базами з усіх сторін.

Згадаємо, що «Помаранчева революція» листопада 2004-го - січня 2005-го року почалася після суперечливих президентських виборів, в ході яких було повалено режим Леоніда Кучми і його призначеного наступника Віктора Януковича, а перемогу отримав Віктор Ющенко. Прозахідно орієнтований Ющенко, незважаючи на те, що був шановним економістом, бездарно розтратив свій капітал доброї волі, не зумівши реформувати економіку Україну і змусивши її прийняти від МВФ мільярди доларів кредитів на суворих умовах, причому частину грошей Україні так і не дали, тому що адміністрація Ющенко не змогла провести економічні реформи. 10 січня 2010 відбулися президентські вибори, на яких Ющенко отримав 5,45 відсотка голосів, а в другому турі переміг той самий Янукович, якого він колись скинув, і ця людина в набагато більшій мірі налаштована на розвиток відносин з Росією в дусі реалізму [8].

Тим часом адміністрації Обами довелося розбиратися зі спадщиною адміністрації Джорджа Буша-молодшого, що почала після подій 11 вересня дві війни - одну проти тероризму, іншу за «демократію» (під впливом помилки, що за ці дві кампанії в усьому світі люди будуть аплодувати альтруїзму американців, хоча насправді Вашингтон переслідував геополітичні та економічні інтереси США). Якщо можна виділити один чинник, через який зірвався джихад Буша на пострадянському просторі, то це той самий, про який один стратег з передвиборного штабу Білла Клінтона, а саме Джеймс Карвілла сказав так: «Дурні, це ж економіка!».

Через дев'ятнадцять років після краху комунізму величезна більшість колишніх радянських громадян аж ніяк не відчувають себе краще, і свою незадоволеність вони виражають як на виборах (на Україні), так і на вулицях (в Киргизії). З цієї точки зору «перзавантаження» безумовно необхідне, але потрібне воно Вашингтону. Якщо Вашингтон щиро хоче поширювати демократію і капіталізм на пострадянському просторі як протиотруту проти прагнення, що знову з’явилося у Росії до гегемонії, то потрібно як слід

підготуватися і зайнятися будівництвом інститутів громадянського суспільства, а також виділити гроші на поліпшення умов життя середньостатистичного громодянина, а не розглядати ситуацію в регіоні через подвійну призму дешевих енергоносіїв і військових баз. Як показали січневі вибори 2010 року в Києві, риторика Вашингтона за майже два десятиліття зносилася до ниток. А про росіян хоча б все відомо, і вони не базікають про чудесні переваги демократії і свободи ринків [8].

Відомий американський аналітик Деніел Ларісон щодо виборів президента в Україну в 2010 році висловив сумнів у тому, що «світ стрімко стає все більш демократичним, але українські вибори - це дуже дивний приклад відходу від цієї ідеї». На думку національних і міжнародних спостерігачів, вибори були вільними і чесними, не було ніяких значних порушень, які могли б поставити під сумнів легітимність результатів. Вільні і чесні вибори не є наріжним камінем демократії, але вони є початком шляху. У гіршому випадку правління Януковича продемонструє ті ж самі кумівство та корупцію, що були при Ющенку, однак на даний момент здається, що квазіавторітарізм ери Кучми значно послабився. Як ми бачили протягом останніх п'яти років, демократичні вибори не означають, що створений в результаті виборів уряд буде компетентним і ефективним. На думку аналітика Україна може пережити ще п'ять років неефективного правління, проте вона абсолютно точно буде демократичною. Але це й не виключає, що вона може стати більш нетерпимою і обмеженою державою, але ми поки не знаємо, відбудеться це чи ні [9].

В результаті виборів на Україні спостерігаємо те, що демократичні вибори не обов'язково призводять до «прозахідного» або зручного для Вашингтона результату, і можна припустити, що в міру прогресу демократизації дивергенція інтересів між Заходом і країнами, що розвиваються буде ставати все більшою й чіткішою. Коли західні та вестернізовані країни в Європі, Азії та Латинській Америці ставали більш демократичними і зрілими державами, вони зазвичай ставали і більш самовпевненими, менш схильними до передбачуваної поведінки сателітів. Туреччина, Японія і Бразилія - найбільш очевидні приклади країн, які почали проводити більш незалежну зовнішню політику відповідно до своїх національних інтересів після того, як їхні політичні системи стали більш демократичними. У випадку України, помаранчева коаліція намагалася привнести більш незалежний зовнішньополітичний курс, який безпосередньо суперечив її економічним відносинам з Росією, і результати цих виборів дозволяють припустити, що Україні доведеться відновлювати рівновагу між своїм інтересом у європейській інтеграцій та реальністю того, що вона як і раніше дуже тісно пов'язана з Росією.

Росія у певному розумінні є популістською авторитарною державою, але з цього зовсім не випливає, що її сусіди повинні імітувати її політичну модель з метою створення хороших відносин з Москвою. Україна поступово може ставати все більш демократичною державою, і це в свою чергу може привести до продовження близьких відносин з Росією, тому що саме цього хоче більшість електорату. Україна не повинні здійснювати помилку і плутати демократичні держави з проамериканськими або проєвропейськими, так само як абсолютно не очевидно, що авторитарні уряди автоматично захочуть бути союзниками з Москвою чи Пекіном. Те, що обрання В. Януковича - це відхід від американського і європейського впливу на пострадянському просторі, не означає, що це відхід від демократизації на цьому просторі. Західні політики повинні задуматися, допомагає чи заважає просуванню наших інтересів просування демократії? З іншого боку, у міру того, як союзницькі або країни, що розвиваються стають більш впевненими у просуванні своїх власних національних інтересів, США можуть почати усвідомлювати, які з наших інтересів є справді життєво важливими і необхідними, а які інтереси не є дуже важливими [9].

У квітні 2010 року президент США Барак Обама вперше зустрівся з новим президентом України Віктором Януковичем. Багато аналітиків вважають, що українському президентові доведеться попрацювати над своїм іміджем: багато західних країн до цього часу бачать у ньому слухняне знаряддя Кремля. Однак, Білий Дім не дарма вирішив піти назустріч палкому бажанню Януковича і надати йому двосторонню зустріч з президентом США в кулуарах саміту з ядерної безпеки. Результатом цієї зустрічі стало укладення угоди, що має історичне значення, відповідно до якої Україна взяла на себе зобов'язання протягом двох років позбутися від усіх запасів високозбагаченого урану. Керівники двох країн підтвердили свою вірність американо-українській хартії стратегічного партнерства. Їх попередники, активно заохочували натовські амбіції Україні, бачили в хартії свого роду сурогат «плану дій з підготовки до членства в НАТО», що відкриває Україні шлях до альянсу, який інші члени Союзу відмовилися їй надати. Підтвердивши хартію, Барак Обама і Віктор Янукович зробили її власним досягненням.

В. Янукович став керівником країни з невизначеним майбутнім і вразливим державним статусом. Щоправда, документальна історія України йде в глиб століть. Однак у лютому 2010 року був обраний лише четвертий за рахунком президент країни. Те, що зараз робить Янукович, визначить місце України у світі більшою мірою, ніж будь-яка зовнішня сила. Якщо уряду України вдасться зміцнити демократію, забезпечити ефективне керівництво і домогтися економічного зростання, він стане переконливим прикладом у своєму регіоні. Якщо Янукович уріже демократичні свободи, встановить капіталізм, заснований на кумівстві, то й у Заходу також не буде надійного партнера в цьому стратегічно важливому регіоні [10].

Однак, охолодивши запал прагнення України вступити в НАТО, Янукович активно виступає за членство України в Європейському Союзі. Вибір в якості першого закордонного турне Брюсселя, а не Москви, був хорошим символічним жестом. Якнайшвидше досягнення згоди в питанні про свободу зовнішньої торгівлі та лібералізація візового режиму стануть практичними кроками, які допоможуть українцям стати європейцями і наблизять країну до Європи.

Західні спостерігачі обґрунтовано стурбовані і тим, чи збереже Києв свою позицію підтримки дотримання прав людини і свою прихильність принципам демократії в зовнішній політиці. За правління Ющенка Україна брала участь у багатьох міжнародних форумах, підтримуючи Брюссель і Вашингтон в традиційних питаннях зміцнення демократії та дотримання прав людини, а її ставлення до таких країн, як Куба і Білорусь, було досить критичним. Уряд президента Януковича вже видав Фіделю і Раулю Кастро медалі за медичну допомогу Куби жертвам чорнобильської атомної катастрофи. Жест красивий, але не дуже вдалий для зовнішньої політики в перший місяць перебування нового президента при владі [10].

В цьому контексті зазначимо, що концепція України як майбутнього члена Євросоюзу важлива тому, що вона здатна стати мотивуючим чинником послідовної політичної лінії Києва (а також Вашингтона і Брюсселя). Метою політики США і Євросоюзу має стати допомога України, щоб її найближче майбутнє не виявилося настільки ж сумбурним, як недавнє минуле.

Наступною, важливою зустріччю вищого керівництва адміністрації Б. Обами, після зустрічі В. Януковича з президентом Б. Обамою стала зустріч з Г. Клінтон. Необхідно відзначити, що Держсекретар США Гілларі Клінтон обрала ключовий момент для візиту на Україну в липні 2010 року в рамках турне, в ході якого вона побувала також у Польщі, Азербайджані, Вірменії та Грузії.

У Києві Гілларі Клінтон відмовилася від різких висловлювань з питань демократії і навпаки похвалила «зобов'язання нового уряду захищати свободу преси». «Ми продовжимо уважно стежити за дотриманням свободи ЗМІ і зборів», додала вона. Подібне пом'якшення тону нової адміністрації мабуть пояснюється її прагненням сконцентрувати зусилля на економічних аспектах українських реформ. Гілларі Клінтон позитивно відгукнулася про перетворення, що йдуть в країні і запевнила владу в тому, що США нададуть Україні, що серйозно постраждала від кризи підтримку в переговорах з МВФ [11].

Держсекретар також підкреслила, що США готові інвестувати в український ядерний і газовий сектор, і закликала керівництво країни знайти більший «контроль над своїм енергетичним майбутньому», натякнувши таким чином на залежність Києва від Москви. У квітні В. Янукович погодився продовжити термін оренди військово-морської бази в Севастополі в обмін на знижку при закупівлі російського газу. Таке рішення, безперечно, посилило її прихильність до орбіти Росії. Не дивлячись на це все ж таки Гілларі Клінтон вважала за потрібне нагадати про те, що «двері в НАТО» для України як і раніше «відкриті»? Хоча вона і уточнила, що «Україна - це суверенна держава, у якої є право самостійно обирати союзників», така заява виглядає все ж таки дещо недоречно. Янукович відмовився від планів вступу до НАТО, тоді як Верховна Рада проголосувала за законопроект про «позаблоковий» статус України. «Говорити потрібно було не про НАТО, а про майбутнє демократії на Україні», впевнений американський аналітик Девід Крамер. Але, може, згадуванням «відкритих дверей» Гілларі Клінтон прагнула заспокоїти ті країни, куди їй ще тільки належало відправитися. Адже у багатьох з них склалося враження, що, сконцентрувавшись на «перезавантаженні» співробітництва з Москвою, адміністрація Б. Обами забула про них і надала їм можливість самим розбиратися з проблемами у відносинах з «великим братом» [11].

Отже, ключовий зовнішньополітичний партнер України на Заході керується у політиці щодо нашої держави певними стереотипними образами, які віддзеркалюють бачення бажаного ними сценарію. Кожного разу чіткіше визначаючи позицію: уряд США послідовнішій і цілеспрямованішій, ніж Європейська Комісія, яка робіть суперечливі заяви, які заважають Україні формулювати ефективну політику стосунків з ЄС.

Підсумовуючи наше дослідження у певній мірі, спираючись на теоретичний доробок теорії «демократичних хвиль» констатуємо, що Україна, з часів незалежності пережила дві «хвилі» сплеску демократизаційних процесів – перша у 1991 році, коли відбулася консолідація суспільства, яка допомогла отримати Незалежність, що дозволило Україні стати на демократичний шлях розвитку. Саме тоді Україна спромоглася відійти від тоталітарного принципу побудови влади і плавно, без будь-яких революційно-кровопролитних дій, змогла перейти до побудови суспільства на основі демократичних цінностей. Тривала перша «хвиля» української демократизації десь приблизно до закінчення 1996 року. Року, в якому було прийнято Конституцію України.

Друга «хвиля» української демократизації була започаткована у 2004 році «помаранчевими» подіями, коли народ на Майдані відстояв своє демократичне право обирати і не дозволив повернути країну до авторитаризму. Помаранчева революція надала потужний імпульс поглибленню демократичних перетворень в українському суспільстві.

Між цими двома «хвилями» демократизації, що накочується, відбувся природній процес – «хвиля», що відкочується. Вона відзначалася спробами олігархічної еліти скорегувати демократичний напрямок розвитку українського суспільства в сторону так званої «сильної руки» – тобто авторитаризму. Значущими для даного періоду були трагічні випадки, коли гинули провідні політичні діячі та журналісти, які мали свою точку зору на

події, які відбувалися в країні. Цей період відзначався значними утисками засобів масової інформації. Перша українська «хвиля» демократизації, що відкочується тривала, до початку «помаранчевих» подій кінця 2004 року.

На формування взаємовідносин України із зовнішнім світом впливає європейська цивілізаційна приналежність її народу, зумовлена її історичним минулим, географічним розташуванням, належністю до культурних традицій європейської цивілізації, демографічним складом населення, тощо. Цей фактор впливає на прогололошення та виконання політичних курсів урядів інтегруватися до світової спільноти, зокрема до євроатлантичних структур. Україна демонструє свій високий потенціал розвитку та можливість подальших демократичних перетворень, що веде до зростання її ролі на політичній арені світу. Завдяки своєму вигідному розташуванню між кількома полюсами тяжіння, вона може сприяти інтеграційним процесам в рамках геополітичної дихотомії Схід – Захід, а в майбутньому стати не тільки географічним, а й одним з політичних та економічних центрів Європи.

Україна і США зацікавлені у взаємній прихильності, яка обопільно потрібна їм для розширення кола демократичних країн, стабільності та економічного процвітання. Довгострокові цілі Сполучених Штатів щодо України і самої України збігаються: демократична, ринково налаштована, заможна держава, заснована на верховенстві права та інтегрована в Європу. Для США зазначені цілі є постійними і підкріплюються міцним двопартійним консенсусом. Для досягнення цієї мети надзвичайно важливо і надалі зосереджуватися на довгострокових цілях і не дозволяти кожній зміні внутрішньої політики України впливати на політику щодо неї з боку США. Не слід ігнорувати поточні події: навпаки, наша здатність з ними впоратися буде сильнішою, якщо вони будуть інтегровані в послідовну довготривалу стратегію. Саме тому Сполучені Штати й надалі підтримуватимуть програму реформ, яка відповідає прагненню України інтегруватися в Європу.

Відтак, загальний фон, який склався на Заході, дозволяє стверджувати, що для євроатлантичної спільноти первинним у ставленні до України є демократичний вимір. Тому захищаємо тезу про те, що для вітчизняної політології особливо важливо, знову таки вже на рівні теорії, з'ясувати рівень збігу і розходження у традиційному європейському і сучасному (специфічному) українському розумінні репрезентативної демократії. Тільки у такий спосіб можемо точно визначити рівень відповідності євро-американських критеріальних вимог національнім інтересам України.

Література

1. Комиссия Кучма — Гор: от теории — к практике // Зеркало Недели. - №38. – 21 сентября 1996.
2. Партнерство ради мира. – [Електронний ресурс]:/ Организация североатлантического договора. – 21.04.2008. – Режим доступу: http://www.nato.int/issues/pfp/index-ru.html. 21-Apr-2008.
3. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. - [Електронний ресурс]:/ Верховна Рада України. – 10.11.1994. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.
4. Камінський Є. Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття/ Євген Євменович Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.

5. Friedman Milton. Monetary System for a Free Society./ Milton Friedman. - Aldershot, U.K.: Elgar, 1995. - 306 p.
6. Interview with Milton Friedman, by Russ Roberts in Library of Economics and Liberty. – [Електронний ресурс]:/Podcast Transcript of Edcon Talk. - September 4, 2006. – Режим доступу: http://www.econlib.org/library/Columns/y2006/Friedmantranscript.html.
7. Сидорук Аркадий. Великая шахматная доска Збигнева Бжезинского./ Аркадий Сидорук. // «Зеркало недели» №11, 22 марта. - 2008.
8. Daly John. Color Revolutions Turn Black/ John Daly. – [Електронний ресурс]:// ISN. - 23.07.2010. – Режим доступу: http://www.isn.ethz.ch/isn/CurrentAffairs/SecurityWatch/Detail/?ots591=4888caa0-b3db-1461-98b9-e20e7b9c13d4&lng=en&id=119208.
9. Larison Daniel. Ukraine and Democratization./ Daniel Larison. – [Електронний ресурс]:// The American Conservative. - 09.02.2010. - Режим доступу: http://www.amconmag.com/larison/2010/02/09/ukraine-and-democratization/
10. Wilson Damon. From Ukraine with Baggage./ Damon Wilson. – [Електронний ресурс]:// Foreign Policy. - 16.04.2010. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/04/16/from_kiev_with_baggage.
11. Mandeville Laure. Clinton fait miroiter a l`Ukraine une plsve dans L`Otan./ Laure Mandeville. // Le Figaro. - 05.07.2010.

Василенко К.М.*

ПОЛІТИЧНА ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛІСТИКА В УКРАЇНІ; ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

В статті аналізуються дискусійні питання розвитку політичної інтернет-журналістики в Україні, наводиться історичний екскурс, дається прогноз розвитку ситуації.

Ключові слова: Інтернет, партії, політична журналістика, масова свідомість, політологи,виборці, вплив.

В статье анализируются дискуссионные вопросы развития политической Интернет-журналистики в Украине, приводится исторический экскурс, дается прогноз развития ситуации.

Ключевые слова: Интернет, партии, политическая журналистика, массовое сознание, политологи, избиратели, влияние.

The article is devoted to the debatable questions of development of political Internet journalism in Ukraine are analyzed, to be resulted historical екскурс, the forecast of development of a situation is given.

Keywords: internet, parties, political journalism, mass consciousness, politikal, voters, influence.

Інтернет настільки стрімко увійшов в масову свідомість, що досі не маємо бодай наближеної до певної повноти дефініції цього явища. Технократичні визначення межують з абстрактно-гуманістичними, спроби прагматично-утилітарно пояснити цей цивілізаційний феномен суперечать здивовано-емоційним і т.д. Нарешті, є іронічно-саркастичні висловлювання, найвідоміше з яких приписують одному із відомих дослідників науки минулого століття Станіславу Лему: «Найбільше відкриття в історії людства спричинило до того, що більша частина цього ж людства має можливість швидко зайти на порносайти» [1].

В даній науковій розвідці не маємо на меті навести універсальну дефініцію. Вже з огляду на той факт, що Інтернет – досить поширена система, що чекає на своє осмислення і, зрештою, цілком можливо посяде своє почесне місце в історії людства. Приміром, як технологічна революція чи світові війни, себто – Інтернет залишиться в історичній пам'яті як феномен, що властивий для певного цивілізаційному етапу, не більше того. Поки що, цілком логічно керуємося досить переконливим загальноприйнятним правилом, згідно якого новітні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та Інтернет є одними з найбільш важливих факторів, що визначають формування суспільства XXI століття. Їхній стрімкий розвиток і поширення набули сьогодні характеру глобальної інформаційної ре-

* здобувач Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, шеф-редактор інтернет-порталу «Lb.UA» («Левый берег»)
Науковий керівник: проф. Чічановський. А.А.

© Василенко К.М., 2011

волюції, що впливає на політику, економіку, управління, культуру й інші сфери життєдіяльності суспільства. Результатом цієї революції є становлення суспільства нового типу, де інформація й знання стають головним ресурсом подальшого розвитку. Телекомунікації за допомогою Інтернету відкривають для суспільних і гуманітарних наук принципово новий сегмент соціальної реальності.

Що стосується України, то станом на 1 липня 2010 року в Україні було 12,6 млн. інтернет-користувачів віком від 15 років. Розподіл їх є нерівномірним. Лише 36% користувачів, старших 15 років, зосереджені у селах та невеликих містечках; при цьому 3,2 млн. користувачів зосереджено в шести найбільших містах України. Віковий розподіл користувачів, старших 15 років, виглядає таким чином:: 15-29 років – 59%, 30-34 роки – 36%, 45-59% – 15% [2].

На думку О.Маліса, автора дисертаційного дослідження на тему розвитку Інтернету в Україні, дослідження Інтернету «провадять здебільшого соціологи й психологи», предметне поле дослідження проблематики «Інтернет і політика» в Україні ще тільки формується, внаслідок чого політичні аспекти розвитку Інтернету, що відображають новий рівень суспільно-політичних відносин, досліджені поки що недостатньо. Ще не остаточно визначено теоретико-методологічні принципи таких досліджень з урахуванням української специфіки [3].

Низька інтернет-культура, як і взагалі невисокий рівень політико-правової культури в нашій державі, призводить до того, що хоча інтернет-сторінки, інтернет-сайти, навіть – інтернет-портали є практично в кожній політичній партії або громадському русі, їх зміст, ідейно-теоретичне наповнення і форма виразу не відповідають критеріям політичної журналістики.

Також сьогодні всі органи державної влади, практично всі політико-консультативні центри з державною формою фінансування мають власний сайт в Інтернеті. Уже накопичено значний емпіричний матеріал з дослідження веб-сайтів, блогів, аудиторії Інтернету тощо. Однак тема Інтернету як комунікативного засобу і його ролі в діяльності суб'єктів політичного процесу, незважаючи на свою актуальність, у вітчизняній політичній науці поки що вивчена вкрай недостатньо.

Причиною останнього може бути кілька пояснень. Перша причина: високий рівень корумпованості державної влади, що не дозволяє адекватно оцінювати зміну політичної обстановки і своєчасно інформувати пересічних громадян про новації. Другою причиною є, безперечно, той факт, що Україна – країна, що за різними підрахунками, відстала в технологічному розвитку від провідних країн Європи і Америки як мінімум на 50-70 років і відставання це зберігається, маючи тенденцію до збільшення. Третя причина недостатнього розвитку інформування через Інтернет про перебіг політичних і соціально-економічних процесів в Україні: електронні засоби масової інформації належать окремим олігархам або фінансово-економічним групам, представники яких – вихідці з криміналізованих елементів, які не отримали відповідної освіти, а продовжують керуватися навіть в державному управлінні стереотипами злодійських «сходів».

Проте, ми не можемо оминути тої офіційно визнаної доктрини, згідно якої, на початку XXI століття відбуваються значні зміни в соціальній реальності, що зумовлені впровадженням нових інформаційних технологій в суспільне життя. Це і зумовлює необхідність осмислення трансформаційних процесів, що діються в сучасному світі.

Загальноприйнятим фактом також є той факт, що основною соціотехнічною умовою, яка формує і спрямовує процеси постіндустріального суспільства, є цілеспрямоване використання в соціальній практиці штучного інтелекту, зокрема, інформаційно-комунікативних технологій. Все це зумовило вибір теми наукової розвідки.

Мета друкованої роботи полягає у виявленні комунікативної ролі Інтернету в діяльності суб'єктів сучасного політичного процесу в Україні. Серед них – політичні партії, рухи, громадські об'єднання тощо.

Завданням друкованої роботи є:

– проаналізувати стан дослідження політичного сегмента Інтернету в сучасних наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених;

– розглянути відносини «Інтернет – суспільство – політика»; проаналізувати стан політичного інформування, пропаганди, агітації через провідні інформаційно-політичні та політичні портали і сайти. Насамперед, УНІАН, сайт «Українська правда», інтернет-портал «Левый берег» тощо.

Об'єктом дослідження є політична діяльність, здійснювана за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Предметом дослідження є комунікативний вплив Інтернету на суб'єктів політичного процесу в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є система філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів, найбільш ефективних для реалізації поставлених наукових завдань.

Ступінь розробки проблеми Аналізу і вивченню теоретичних аспектів Інтернету і його інтегрованому впливу на соціум протягом 80-х рр. минулого століття, першої половини 90-х рр. минулого століття було присвячено незначна кількість спеціальних досліджень, переважно в англомовній літературі. Це пояснюється тим фактом, що сам Інтернет остаточно сформувався як феномен суспільного життя, прямий наслідок розвитку технологічної цивілізації, лише на початку 90-х рр.. минулого століття. Саме в цей час починається вивчення феномену Інтернету і приходить розуміння того, що Інтернет вже фактом свого існування, помітно впливає на суспільство.

Серед перших дослідників проблеми слід виділити Д.Белла, котрий ще в 1973 році почав активно запроваджувати в наукову термінологію, а згодом в суспільну свідомість поняття «постіндустріального» суспільства. Значний внесок в цю теорію зарубіжних вчених: Ж.Бодрійяра, У.Дайзарда, П.Дракера, Г.Кана, М.Кастельсва, Д.Лайона, М.Маклюенна, Дж.Мартіна, Й.Масуді, Т.Стоуньєра, Е.Тоффлера, А.Турена та ін. Теоретики постіндустріального суспільства відкрили широкі перспективи для вивчення сучасного суспільства інформаційного типу.

Серед українських фахівців назвемо праці В.Бебика, С.Даниленка В.Коляденка, Л.Кочубея, В.Недбая, А.Семенченка, А.Чічановського та ін.

Огляд наявних наукових досліджень політичного Інтернету, проведених вітчизняними й зарубіжними вченими, дозволяє дійти висновку, що вони зробили лише перший крок на шляху до опрацювання проблеми. у розробку даної проблематики. Водночас, поки що недостатньо досліджена роль політичного Інтернету в діяльності суб'єктів сучасного політичного процесу: партій, рухів, об'єднань громадян і, власне, окремих особистостей, які мають право обирати своїх лідерів.

Україна не так швидко, якби хотілося, проте поступово все активніше підключається до світової інформаційної мережі. А це означає, що поширення цифрових комунікаційних технологій, таких як електронна пошта, передача даних і текстів, інформаційний обмін у режимі он-лайн, завдяки якому стало можливим у реальному часі використовувати економічний успіх, паралельно сприяло навчанню й, до певної міри, демократичним процесам.

Постіндустріалізм та інформаційні процеси сприяли виникненню концепції інформаційного суспільства, що відбиває новий стан цивілізації. Її суть полягає в тому, що

стрімкий розвиток інформаційних технологій перевів постіндустріальне суспільство на новий якісний рівень – інформаційну стадію.

Зіставлення концепцій, фактів і аргументів прихильників і противників теорії інформаційного суспільства дає підстави визнати більш обґрунтованою точку зору, відповідно до якої інформаційне суспільство є лише новітньою стадією в розвитку капіталізму, що визначається як глобальний, корпоративний капіталізм та іменується також «інформаційним капіталізмом». Головна відмінна риса «інформаційного капіталізму» – домінуюче становище у світовій економіці й політиці нечисленних, вертикально й горизонтально інтегрованих транснаціональних корпорацій (ТНК). Маючи величезні багатства й будучи найбільшими споживачами й водночас виробниками інформації та нових інформаційних технологій (НІТ), саме ТНК в кінцевому підсумку визначають, яка інформація виробляється і хто отримує до неї доступ.

Стосовно України, то в цьому плані у нас надзвичайно важливою проблемою залишається вивчення електронних ЗМК: оскільки переважна більшість їх інвесторів, сповідуючи певну життєву філософію, примушує співробітників редакцій активно нав'язувати її потенційним респондентам. Під питанням той факт, чи дозволяє загальноосвітній рівень інвесторів притримуватися, скажімо, концепцій «ліберального капіталізму» чи «постіндустріального суспільства». Життєдіяльність редакцій інтернет-видань залежить від багатьох суб'єктивних чинників, навіть – від настрою інвестора, тому часто-густо говорити про пошуки об'єктивної істини в журналістському розслідуванні не доводиться.

Серед найбільш значних політичних та інформаційно-політичних сайтів України, виділимо три, що, за свідченнями експертів із різноманітних кампаній, мають найбільше число відвідувань. Це – інформаційний сайт УНІАН, інтернет-портал «Левый берег», інформаційно-політичний, з елементами розважальної журналістики сайт «Українська правда».

УНІАН фінансується відомим українським мільярдером, який проживає в Швейцарії, «Українська правда» – за рахунок грантів, переважно зарубіжних. Нове для України явище інтернет-портал «Левый берег» фінансується за рахунок фонду Інституту Горшеніна. В останньому нараховується близько трьох десятків співробітників; вдвічі більше – в «Українській правді», більше ста співробітників – в УНІАН. Цікаво відзначити, що в усіх трьох інтернет-проектах кількість власне журналістів не перевищує 20% від загальної кількості колективу.

«Левый берег» оперативніше реагує на зміну в соціально-політичному устрою країни, вміщуючи на десяту ранку до ста повідомлень. «Українська правда» вибирає до тридцяти фактів і подає їх на розсуд читачів.

Цифра відвідувань сайтів є утаємниченою, проте відомо, що, безперечно, випереджає всіх УНІАН. Кількість відвідувачів, які цікавляться перебігом політичного життя в «Левом береге» доходить до 60 000 на тиждень. Коли йдеться про «жовті» матеріали: на зразок того, що популярна телезірка змінила колір волосся, тоді цифра відвідувачів сайту (відповідно – коментарів, обговорень), збільшується в кілька разів. «Українська правда» вже не є одноосібним опозиційним сайтом, як десять років тому, отже редакція змушена шукати нових методів та прийомів впливу на читача.

Група політичних та інформаційно-політичних видань в Україні, що спеціалізуються на внутрішньому і зовнішньому політичному аналізові мають ряд загальних специфічних характеристик щодо інноваційних процесів у жанроутворенні. Серед них визначаються основні.

Аналітичні політичні видання обирають оптимальний формат подачі фактичного матеріалу. Подібний редакторський хід дозволяє надати максимально велику площу під реа-

лізацію головного задуму автора і самої редакції: висвітлити перебіг політичних подій , показати всі нюанси і перипетії цього складного процесу [4].

Практично всі головні подачі в цих виданнях проілюстровані світлиною самого автора. Тут же наводиться надзвичайно оригінальна автохарактеристика («Левый берег») чи власне коротка довідка про автора. При бажанні відвідувач сайту має змогу тут же переглянути всі статті автора, зайти на його блог.

Цікаво відзначити, що ця тенденція колись, в газетній практиці двадцять років тому, отримала свій розвиток завдяки щотижневику «2000». Досить популярного у свій час видання, що згодом стало максимально ангажованим і, зрештою, швидко втратило свою популярність серед пересічного українського читача. Проте факт залишається фактом, – саме видавець «2000» увів в практику цивілізоване правило наочно представляти читачам автора того чи іншого матеріалу.

Зауважимо, що саме цей захід в Інтернет-виданні дає можливість редакції певною мірою відмежуватися від авторської концепції аналізу в спеціальній статті, показавши самого автора на світлині, як наочно відповідального за правдивість інформації [5].

Отже, політична аналітика в Україні все більше стає авторською, індивідуальною. Концепція журналіста тепер може не співпадати з генеральною лінією, політичними уподобаннями інвестора. Проте сам ця обставина є в кінцевому результаті, найбільш оптимальним для відвідувача сайту, оскільки дає можливість ознайомитися з різними точками зору, інваріантами вирішення проблеми.

Поява великої кількості журналістів, які пишуть аналітику на політичну тематику, зумовлює не лише конкуренцію між ними, а й виникнення цілої групи наслідувачів, послідовників, що веде, зрештою, до появи шкіл політичної журналістики [6].

Цей процес неважко екстраполювати на майбутнє, виходячи з практики західноєвропейських і американських Інтернет-видань, розвиток яких призвів до появи спеціалізованих наукових та викладацьких центрів по підготовці фахівців у царині політичної журналістики (Німеччина, Франція, Італія). Є всі підстави вважати, що на основі власних українських наукових студій буде покладено процес зародження національних шкіл політичної журналістики. [6].

Обсяг подачі, індивідуальний авторський стиль, творча конкуренція – все це передбачає активний пошук оптимальних методів подачі фактів та їх інтерпретації. Тому аналітична стаття збагачується інформаційними довідками з Інтернету, зарубіжної преси («Левый берег»); заповнена бліц-інтерв'ю інтернет-версія «Зеркало недели»); доповнюється ремарками фахівців («Українська правда»). Коли видання носить явно заідеологізований характер (інтернет-версія щотижневика «Профиль»), то, для створення відчуття об'єктивності, редакція змушена вдаватися до послуг колумністів. Колонки колумністів в принципі створюють видимість наявності альтернативного погляду на перебіг подій. Але коли враховувати, що на колонку відводиться близько 1 500 знаків, а на аналітичну статтю в чотири рази більше, то стає зрозумілим, чия точка зору домінуватиме в свідомості пересічного читача.

Враховуючи, що все більше пересічних громадян України користуються послугами Інтернету, всі, без виключення, сучасні політичні видання в Україні мають свою інтернет-версію. Останнім часом в інтернет-версіях журналістам дозволено публікувати свої політичні статті, огляди, коментарі в повному обсязі, враховуючи той незаперечний факт, що газетно-журнальна шпальта значно обмежує обсяг будь-якого матеріалу.

Завдяки інтернет-версії, і можливості практично вільного спілкування з читачами через чат журналісти, які спеціалізуються в царині політичного аналізу, мають можли-

вість певним чином корегувати, правити концепцію своїх майбутніх матеріалів, враховуючи при цьому реакцію читацької аудиторії, а не досить суб'єктивні відгуки про власну аналітику колег по роботі чи керівників редакції.

Політична аналітика в Україні в форматі Інтернет-видань має значні перспективи розвиту оскільки структура, стиль і формат подачі аналітичних матеріалів постійно видозмінюється. Часто цей процес стає малопередбачуваним, не прогнозованим, як і будь-який процес творчості.

Необхідність систематизації і усвідомлення емпірики на науковому рівні не викликає сумнівів, тим більше, що є всі підстави сподіватися на дальший розвиток демократичних процесів в Україні і свободи слова зокрема.

В доповнення, а, певною мірою, для розширення цієї тези слід навести точку зору українських вчених А.Чічановского та О.Старіша, які вважають, що сучасні реалії розвитку технологічної цивілізації призвели до зміни ставлення до комунікації. На їхню думку, за умови, коли в авторитарному суспільстві домінувала комунікація жорсткої вертикальної підпорядкованості, то процес формування єдиного інформаційного простору породив полілог між рівнозначними учасниками [7].

Вітчизняні науковці вважають що система монокомунікацій, себто авторитарного, недемократичного і, звісно, необ'єктивного методу подачі інформації віджила себе. На зміну їй приходить система демократичної комунікації, що спирається на переконання. Важливим і домінуючим важелем в цьому складному соціальному механізмі є політичні інтернет-видання.

Література

1. Лем С. Сумма технологий: Пер. с польского. / С. Лем. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Tetra Fantastika, 2002/ – 668 с.
2. Даниленко С.І. Громадянський вимір комунікаційної революції. Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж. Монографія / Даниленко С.І. – К.: ІМВ. -2010, С. 250.
3. Маліс О. В. Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Маліс Олександр Вячеславович. – К., 2009. – 21 с.
4. 4. Василенко М. К. Аналітична проблемна стаття на сучасному етапі розвитку преси / Василенко М. К. // Наукові записки Інституту журналістики: [наук. зб. / за ред. В. В. Різуна] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — Т. 23 (квіт.–черв.). – С. 97–112.
5. Воронова М. Ю. Авторська позиція і авторське «я» в політичних портретах-книгах / М. Ю. Воронова // Наукові записки Інституту журналістики: [наук. зб. / за ред. В. В. Різуна] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. —Т. 13 (жовт.–груд.). – С. 59—64.
6. Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Олександр Глушко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Арістей, 2006. – 144 с.
7. Чічановський А.А., Старіш О.Г. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем: Підручник / А.А.Чічановський, О.Г. Старіш. – К.: Грамота, 2010. – 568 с.

Єдамова А.М.*

СТАН ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В статье речь идет о состоянии инвестиционной политики Украины на современном этапе развития государства в условиях активно развивающихся процессов глобализации. Автор анализирует меры, предпринимаемые органами государственной власти, по улучшению инвестиционного климата внутри страны посредством технологии инвестиционного имиджирования и методов экономической дипломатии.

Ключевые слова: инвестиционная политика, имидж, инвестиционная привлекательность, экономическая дипломатия, Украина.

У статті мова йде про стан інвестиційної політики України на сучасному етапі розвитку держави в умовах процесів глобалізації, що активно розвиваються. Автор аналізує заходи, що їх вживають органи державної влади, для покращення інвестиційного клімату всередині країни з використанням технології інвестиційного іміджування та методів економічної дипломатії.

Ключові слова: інвестиційна політика, імідж, інвестиційна привабливість, економічна дипломатія, Україна.

The article deals with the state of investment policy of Ukraine on the current stage of development in conditions of actively developing processes of globalization. The author analyses the measures taken by the public authorities aiming to improve investment climate inside the country by means of investment imaging technology and methods of economic diplomacy.

Key words: investment policy, image, investment attractiveness, economic diplomacy, Ukraine.

Наразі питання формування ефективної інвестиційної політики для України є досить актуальним. Зі зміною керівництва держави та очевидною переорієнтацію державної політики в сфері зовнішніх зносин та фінансово-економічної взаємодії з різними державами світу відстежується чітка тенденція із зростання обсягів іноземних інвестицій. А отже, визначальним завданням державної політики в сфері інвестиційної діяльності є формування сприятливого інвестиційного клімату.

Інвестиційний клімат – сукупність економічних, правових, регуляторних, політичних й інших факторів, що в остаточному підсумку визначають ступінь ризику капіталовкладень і можливість їхнього ефективного використання.

Основними актами законодавства, що впливають на інвестиційний клімат в Україні, є: Конституція України; Господарські, Цивільні, Земельний кодекси України; Закони

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

© Єдамова А. М., 2011

України «Про банки й банківську діяльність», «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність», «Про господарчі товариства», «Про державне регулювання ринку цінних паперів», «Про заставу», «Про захист іноземних інвестицій в Україні», «Про режим іноземного інвестування», «Про усунення дискримінації в оподатковуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна й засобів вітчизняного походження», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про інститути спільного інвестування (пайові й корпоративні інвестиційні фонди)» й інших [1].

Інвестиції в Україні можуть здійснюватися в наступних формах: часткова участь у підприємствах, створюваних разом з українськими юридичними й фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств; створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій й інших відособлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю; придбання нерухомого або рухомого майна шляхом прямого одержання майна й майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій й інших цінних паперів; придбання самостійно або за участі українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею й використання природних ресурсів на території України; придбання інших майнових прав; господарська (підприємницька) діяльність на основі угод про розділ продукції; інші форми, які не заборонені законами України, у тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Україна гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, дотримання прав і законних інтересів її суб'єктів.

Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування мір дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити керуванню інвестиціями, їхньому використанню й ліквідації, а також передбачаються умови й порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій.

Обов'язковою умовою здійснення інвестицій є державна реєстрація іноземних інвестицій. Для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної й іншої господарської діяльності, за винятком випадків, передбачених законодавством України й міжнародних договорів України. Згідно державних гарантій іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

Слід зазначити, що майно, ввезене в Україну як внесок іноземного інвестора в статутний фонд підприємств із іноземними інвестиціями або відповідно до укладених договорів (контрактами) про спільну інвестиційну діяльність (крім товарів для реалізації або власного споживання), звільняється від обкладання митом у порядку, установленому Законом України «Про режим іноземного інвестування» [2].

В Україні створена й функціонує розгалужена інвестиційна інфраструктура: фондові, товарні й універсальні біржі, депозитарії, хоронителі, реєстратори, інформаційно-консультаційні центри, банки, інноваційні й інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, агентства розвитку бізнесу, технологічні й наукові парки, науково-консультаційні центри інвестицій і міжнародного бізнесу, небанківські фінансово-кредитні установи, торговці цінними паперами, інститути спільного інвестування й компанії з керування активами, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії.

Основною ознакою, що обумовила зміни макроекономічних показників економіки України в I кварталі 2010 року були наслідки світової фінансової кризи, на тлі яких з'явилися перші ознаки пожвавлення виробничої діяльності й поліпшення економічної ситуації.

В 2009 році приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни з урахуванням його переоцінки, втрат і курсової різниці склав 4,3 млрд. дол. США, що становить 69,4% рівня попереднього року. Інвестиції надійшли з 125 країн світу.

У десятку основних інвесторів входять:

Кіпр - 8 593,2 млн. дол. США;

Німеччина - 6 613,0 млн. дол. США;

Нідерланди - 4 002,0 млн. дол. США;

Російська Федерація - 2 674,6 млн. дол. США;

Австрія - 2 604,1 млн. дол. США;

Об'єднане Королівство - 2 375,9 млн. дол. США;

Франція - 1 640,1 млн. дол. США;

Сполучені Штати Америки - 1 387,1 млн. дол. США;

Віргінські Острови - 1 371 млн. дол. США;

Швеція - 1 272,3 млн. дол. США [3].

Значні обсяги іноземних інвестицій зосереджені на підприємствах промисловості - 23,0% загального обсягу прямих інвестицій в Україну, у т.ч. переробної - 19,7%. Серед галузей переробної промисловості істотні обсяги інвестицій внесені у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; металургійне виробництво й виробництво готових металевих виробів; хімічну й нафтохімічну промисловість; машинобудування.

У фінансових установах акумульований 21,0% обсягу прямих інвестицій, ще 10,6% - у підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого споживання, а також 10,2% - в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям.

Найбільш привабливими для інвесторів є традиційні галузі економіки. Це, насамперед, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, харчова промисловість. Разом з тим, усе більше привертають увагу інвесторів такі галузі як автомобільна промисловість, споживча електроніка, високі технології, вітроенергетика, сонячна енергетика, виробництво біопалива, телекомунікації, логістика й деякі інші. Всесвітній банк оцінює потреби України в інвестиціях більш ніж 100 млрд. дол. США.

З метою поліпшення інвестиційного клімату в Україні в I кварталі 2010 року були прийняті деякі нормативно-правові акти. Наприклад, Закон України від 20.01.2010 № 1812-VI «Про ратифікацію Протоколу між Урядом України й Урядом Чеської Республіки про внесення змін в Угоду між Урядом України й Урядом Чеської Республіки про сприяння й взаємний захист інвестицій, підписаного 17 березня 1994 року в м. Празі», яким Україна погоджується із зазначеними в договорі положеннями, що буде сприяти співробітництву в сфері інвестицій між нашими країнами, розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.01.2010 № 166-р «Про підготовку інвестиційних проектів у морських торговельних портах України», яким затверджений перелік інвестиційних проектів у морських торговельних портах України, їх орієнтовна кошторисна вартість і строк підготовки, розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2010 № 110-р, яким схвалена концепція Закону України «Про території перспективного розвитку», за якою повинні бути визначені шляхи законодавчого регулювання активізації підприємницької діяльності на територіях, які внаслідок об'єктивних причин мають значні перешкоди для реалізації їхнього високого потенціалу соціально-економічного розвитку, уведені особливі сприятливі умови для створення й ведення бізнесу на цих територіях [4].

З метою поліпшення нормативно-правового забезпечення й усунення пробілів у законодавстві з питань діяльності товариств із обмеженою відповідальністю в цей час Дер-

жавне агентство України з інвестицій та розвитку розробляє проект Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (№ 5507 від 30.12.2009). Метою законопроекту є вдосконалювання законодавства, що регулює відносини, пов'язані із діяльністю товариств із обмеженою відповідальністю (далі - ТОВ).

Прийняття окремого закону про ТОВ надасть можливість детально врегулювати відносини, пов'язані з діяльністю таких товариств, а саме: установити розмір статутного капіталу в розмірі однієї мінімальної заробітної плати (884,0 грн за станом на квітень 2010 року); у випадку формування статутного капіталу власністю внести положення про необхідність зазначати у статуті перелік власності з кількістю й оцінюванням; передбачити, яким чином передаються в статутний капітал внески, крім грошових; визначити, що кількість учасників повинна становити від 10 до 20 чоловік; спростити процедуру статутного капіталу ТОВ у порівнянні з АТ; усунути можливість одночасного існування одноособового й колегіальних виконавчих органів; не вводити запропонований законом порядок виключення учасника через суд; зробити неприпустимим вихід єдиного або останнього учасника з ТОВ; не вводити можливість передачі права керування юридичній особі.

З метою впровадження принципів і механізмів функціонування національної системи моніторингу інвестиційного клімату України Держагентство продовжує роботу над побудовою індексу інвестиційної привабливості областей України на підставі «Методичних рекомендацій до розрахунку індексу інвестиційного клімату областей України» (далі - індекс IRRU). Ця Методика заснована на розрахунку індексу IRRU, що дозволяє на основі аналізу результатів експертних опитувань і статистичних даних зробити висновок щодо впливу на інвестиційний клімат п'яти груп факторів - політичних, правових, економічних, податкових і регуляторних [5]. В I кварталі 2010 року було проведено одноразове експериментальне анкетування шляхом залучення потенціалу регіональних центрів інвестиційного розвитку Держінвестицій. За результатами анкетування планується зробити розрахунок індексу інвестиційного клімату областей України за 2009 рік і провести презентацію зазначеної Методики з метою введення регулярного (щорічного) розрахунку індексу інвестиційного клімату областей України.

Створення й функціонування інвестиційного ринку на принципах, максимально наближених до норм ЄС також є одним з основних завдань України. Європейський Союз фінансує в нашій державі кілька проектів, спрямованих на підтримку зусиль України щодо просування інновацій у реальний сектор економіки. У липні 2009 року почав свою роботу проект «Розробка фінансових схем й інфраструктури для підтримки інновацій в Україні».

Кабінет Міністрів України почав роботу по підготовці й реалізації серії інвестиційних проектів у промисловості, паливно-енергетичному комплексі й транспортній сфері.

22 березня 2010 року на нараді під головуванням Першого Віце-прем'єр-міністра Андрія Клюєва за участю керівників ключових міністерств і представників десятка найбільших банків України були обговорені кроки по стабілізації банківської системи, прискореного кредитування реального сектора економіки.

У планах Уряду - будівництво інфраструктурних об'єктів: доріг, мостів, аеропортів, вокзалів, портових терміналів і багато чого іншого. Деякі із цих проектів заплановані в рамках підготовки до чемпіонату «Євро-2012».

Одним із ключових напрямків для залучення інвестиційних і кредитних ресурсів є впровадження проектів в області енергозбереження. Програма підвищення енергоефективності економіки передбачає вкладення 250 млрд. грн. до 2015 року.

Уряд також планує активно вести пошук нових технологій для базових галузей промисловості, забезпечити розвиток вугільної промисловості, підвищення рівня технологій

видобутку вугілля Крім нових блоків АЕС будуватися високовольтні мережі електропередачі в Запорізьких, Київських, Ровенської областях й у Криму. Також починається робота з реанімації вітчизняної титанової галузі. Більшість із цих проектів є привабливими для банків. Уряд лише планує створити необхідні умови [6].

З доручення Уряду України Держінвестиції разом з Мінекономіки розробило пропозиції по впровадженню системи, при якій центральні органи виконавчої влади будуть забезпечувати належну підготовку економічно ефективних інвестиційних проектів, що є стратегічно важливими для відповідних галузей, і подавати їх у Держінвестиції, що надалі, здійснюючи цілеспрямовану роботу з вітчизняними й іноземними фінансовими й кредитними установами, буде залучати для реалізації таких проектів необхідні інвестиції.

У цей час Держінвестиції разом з іншими зацікавленими міністерствами й відомствами проробляє доручення Першого Міністра України щодо визначення потреб у кредитних ресурсах для інвестиційних проектів, які є стратегічно важливими для відповідних галузей реального сектора економіки.

Отже, підсумовуючи, слід зауважити, що протягом останніх двох років спостерігається активне пожвавлення в сфері інвестиційної політики з боку державних органів влади, результатом роботи яких є прийняття та провадження нових нормативних актів, що врегульовують та систематизують усі інвестиційні процеси в державі, тим самим створюючи сприятливий інвестиційний клімат в державі. Однак, про стрімке зростання рівня привабливості економіки України для вкладання капіталів закордонними інвесторами говорити ще зарано.

Список використаних джерел

1. Стеченко Д. Державне регулювання економіки : навч. посібник. / Д. Стеченко. – К. : Вікар, 2009. – 262 с.
2. Осецький В. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики : монографія / Осецький В. – К. : ІАЕ УААН, 2010– 412 с.
3. Бизнес-досье: Как улучшить инвестиционный климат в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://delo.ua/biznes/ukraina/biznes-dose-kak-uluchshit-investicionnyj-klimat-v-ukraine-138490/ – Заголовок з екрану.
4. Основные выводы исследования IFC «Инвестиционный климат в Украине: каким его видит бизнес» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vlasnasprava.info/ru/business_news.html? m=publications&_t=rec&id=12513– Заголовок з екрану.
5. Кузнєцова К. Прямые иностранные инвестиции: эффект соседства / А. Кузнєцов // Мировая экономика и международные отношения. – 2010– № 9. – С. 40–47.
6. Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки, затверджена Кабінетом Міністрів України 28.12.2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uapravo.net/data2008/ base54/ukr54063.htm – Заголовок з екрану.

ЗМІСТ

Губерський Л.В.
Привітання учасникам Другої міжнародної конференції «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика»..... 3

Рижков М.М.
Стратегії стримування у зовнішній та безпековій політиці США..... 5

Тихомирова Є.Б.
Комунікативна політика ЄС: інформаційна безпека vs транспарентність..... 22

Вергун В.А.
Інформаційно–технологічний вимір міжнародної конкурентоспроможності України..... 29

Ліпкан В.А.
Сучасний зміст інформаційних операцій проти України..... 34

Зернецька О.В.
Конкурентна боротьба в Інтернеті та за Інтернет..... 44

Макаренко Є.А.
Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: регіональний контекст..... 51

Набруско В.І.
Інформаційний суверенітет країни – запорука національної безпеки України. Виклики і загрози..... 63

Андрєєва О.М.
Безпекові тенденції української національної ідентичності пострадянського періоду..... 66

Лунь Ю.О., Гачкевич А.О.
Принципи розмежування сфер дії національних систем права в мережі Інтернет. 73

Валевська І.А.
Тенденції авторитаризму в трансформації сучасного українського суспільства..... 77

Крап А.П.
Становлення умов інформаційної безпеки у транзитних суспільствах..... 83

Приятельчук О.А.
Вплив корпоративної звітності на стан інформаційної безпеки підприємства..... 88

Максимець В.Є.
Концептуальні засади формування системи інформаційної безпеки Словацької Республіки..... 92

Даниленко С.І., Прокопенко Я.В.
Інтернет технології як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей..... 96

Шевченко О.В.
Взаємодія влади та бізнесу в країнах західної демократії в контексті інформаційної безпеки..... 103

Добржанська О.Л., Демцов А.А.
Кібербезпека як феномен міжнародних відносин на прикладі Федеративної Республіки Німеччини..... 111

Терещук В.І.
Роль інформаційно–комунікаційних технологій у процесах трансформації державної влади: безпековий аспект..... 117

Засядько М.В.
РФ як геостратегічний гравець у Карибському регіоні..... 122

Бондар Ю.В.
Свобода слова як чинник інформаційної безпеки 127

Піскорська Г.А.
Інформаційна безпека Російської Федерації..... 131

Погорська І.І.
Політика США в сфері глобальної міжнародної безпеки: трансатлантичний вимір..... 139

Лакішик Д.М.
Нові виклики і загрози для міжнародної безпеки сучасної держави..... 146

Вовк В.Н.
Національний інтерес і проблема інформаційної безпеки..... 155

Кучмій О.П.
Стратегія інформаційної безпеки в структурі внутрішньої й зовнішньої політики КНР..... 158

Піпченко Н.О.
Соціальні медійні платформи як інструмент мережевої війни..... 172

Носова Б.М.
Українські ЗМІ в системі соціогуманітарних чинників інформаційної безпеки XXI століття (на прикладі газети «День»)..... 177

Яневський А.С.
Політика «перезавантаження» і проблеми відновлення міжнародного впливу РФ..... 181

Годлюк А.М.
Б. Обама: невиправдані надії?..... 189

Бєлоусова Н.Б., Афанасьєва П.А.
Основні вимоги НАТО щодо забезпечення безпеки інформаційного простору..... 195

Литвиненко Н.П., Панченко В.О.
Інтернет–діяльність терористичних угруповань (на прикладі революційних збройних сил Колумбії)..... 203

Кириченко І.О.
Чинник «м'якої сили» у стратегіях національної інформаційної безпеки США..... 209

Щепанківський В.Г.
Інформаційна безпека як складова сучасного образу країни..... 219

Авраменко В.В.
Євроатлантична політика Франції в контексті Європейської доктрини безпеки та оборони..... 229

Ковальова О.І.
Протиповстанські операції як елемент стратегії домінування США в Латинській Америці..... 235

Полубатко Н.С.
Криза американських геостратегій «уніполя»..... 243

Ратніков М. І.
Підходи США до безпеки у Європі..... 250

Тітаренко Т.В.
Імідж України в Російській Федерації на початку XXI століття: інформаційний контекст 257

Присяжннюк О. С.
Регіональні стратегії формування муьтикультурного суспільства: конфліктогенність і суперечності європейської політики..... 264

Черцова О.В.
Демократизаційна політика США щодо України в період глобальних міжнародно-політичних трансформацій посбіполярності..... 270

Василенко К.М.
Політична інтернет-журналістика в Україні: проблеми становлення..... 284

Єдамова А. М.
Стан та шляхи формування ефективної інвестиційної політики України..... 290

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

ВИПУСК 102

(Частина І)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 4 від 30 листопада 2011 року.

Підписано до друку 02.12.2011.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25